

ICHKI ISHLAR ORGANLARI TIZIMIDA
JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIK:
XALQARO TAJRIBA VA MILLIY AMALIYOT UYG‘UNLIGI

MAVZUSIDA
XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI
MALAKA OSHIRISH INSTITUTI

MAQOLALAR TO‘PLAMI

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA MATERIALLARI

TOSHKENT • 2026

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI

MALAKA OSHIRISH INSTITUTI

ICHKI ISHLAR ORGANLARI TIZIMIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIK: XALQARO TAJRIBA VA MILLIY AMALIYOT UYG‘UNLIGI

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari

2026-yil 4-noyabr

Toshkent - 2026

O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish instituti

Mas’ul muharrir:
O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti boshlig‘i, texnika fanlari nomzodi, professor, polkovnik **O.T. Axmedov**

Tahrir hay’ati:
IIV MOI boshlig‘ining birinchi o‘rinbosari, polkovnik, dotsent
U.E. Rasulev;
IIV MOI Jismoniy tayyorgarlik sikli boshlig‘i, dotsent, podpolkovnik
M.A.Turayev;
IIV MOI Jismoniy tayyorgarlik sikli dotsent, podpolkovnik
F.X.To‘rayev;
IIV MOI Jismoniy tayyorgarlik sikli katta o‘qituvchisi, dotsent, mayor
S.X.Mirjamolov.

Ichki ishlar organlari tizimida jismoniy va jangovar tayyorgarlik: xalqaro tajriba va milliy amaliyot uyg‘unligi. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. **–** Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti, 2026. – 252 bet.

To‘plamda ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini rivojlantirish, xorijiy tajribani o‘rganish va milliy amaliyot bilan uyg‘unlashtirish, mashg‘ulotlarni tashkil etish hamda tayyorgarlik natijalarini baholash masalalariga bag‘ishlangan maqolalar jamlangan.

Nashr mutaxassislar, ta’lim tashkilotlari professor-o‘qituvchilari, tadqiqotchilar va ichki ishlar organlari xodimlari uchun mo‘ljallangan.

To‘plamdagi maqolalarda bayon etilgan fikr-mulohazalar, ilmiy xulosalar va tavsiyalarning mazmuni uchun mualliflar mas’uldir.

UO‘K 355.237.121:796(575.1)(082)

© O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti, 2026.

MUNDARIJA

1	**KIRISH SO‘ZI** Axmedov Olimjon Tursunbayevich	6
2	**САМБО НА СЛУЖБЕ ПРАВОПОРЯДКА. КОМПЛЕКСНАЯ СИСТЕМА ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПРИКЛАДНОЙ И ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СОТРУДНИКОВ СИЛОВЫХ ВЕДОМСТВ** S.E.Tabakov – PhD, professor	8
3	**УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРИЧИНЕНИЯ ВРЕДА ПРИ ЗАДЕРЖАНИИ ЛИЦА: НАЦИОНАЛЬНЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ /** М.И. Сувaнкулов – к.ю.н., профессор, полковник	14
4	**JANGOVAR TAYYORGARLIKDA XALQARO TAJRIBANING UYG‘UNLIGI** X. M. Akrambayev – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent	21
5	**ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARINING JISMONIY TAYYORGARLIGINI JANGOVOR SAMBO VOSITALARI ORQALI TAKOMILLASHTIRISH** Muradxon Turayev – dotsent	27
6	**ICHKI ISHLAR ORGANLARI TA’LIM MUASSASALARI KURSANTLARINING JISMONIY TAYYORGARLIGINI BAHOLASHNING MILLIY MEZONLARINI XALQARO TAJRIBA ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH** Shokir Albekov – dotsent	29
7	**ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ДЗЮДОИСТОВ В ПРЕДСОРЕВНОВАТЕЛЬНОМ ПЕРИОДЕ** Оздаева Виктория Руслановна – профессор; Оздаев Геланий Русланович – старший тренер	35
8	**ПРОИСХОЖДЕНИЕ САМБО, ЕГО РАЗВИТИЕ В УЗБЕКИСТАНЕ И ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ** Александр Фёдорович Ларионов – заслуженный тренер Киргизской ССР, мастер спорта СССР	41
9	**IIO TIZIMIDA JANGOVAR TAYYORGARLIKNING MILLIY TAJRIBA VA AMALIY YONDASHUVLAR UYG‘UNLIGI** X. M. Akrambayev – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent	45
10	**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРЕДСТВ БОЕВОГО САМБО ДЛЯ СОТРУДНИКОВ МВД УЗБЕКИСТАНА** Muradxon Turayev – dotsent	50
11	**XORIJIY TAJRIBA ASOSIDA IIO XODIMLARINING KASBIY-AMALIY JISMONIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI** Shokir Albekov – dotsent	56
12	**HARBIY XIZMATCHI VA XODIMLARNING JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIGINI OSHIRISHDA GERMANIYA TAJRIBASI** Kenjabay Beysenov – dotsent	60
13	**ICHKI ISHLAR ORGANLARI FAOLIYATIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIKNING AHAMIYATI** O‘tkirbek Otayev – dotsent	63
14	**IIO TIZIMIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIK MASHG‘ULOTLARIDA JAROHATLARNING OLDINI OLISH VA TIKLANISHNI TASHKIL ETISH** Farrux To‘rayev – dotsent	68
15	**JAMOAT TARTIBINI SAQLASH VA XAVFSIZLIKNI TA’MINLASH XODIMLARINING KASBIY TAYYORGARLIK TIZIMIDA JANGOVAR-JISMONIY TAYYORGARLIKNING AHAMIYATI** Baxtiyor Umurzakov – dotsent	71
16	**JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIK SIFATLARINI ZAMONAVIY USULLAR VA YANGI TALABLAR ASOSIDA SHAKLLANTIRISH** A’zamjon Vaxidov – dotsent	75
17	**TOIFALANGAN OBYEKTLARNI QO‘RIQLASHDA AKUSTIK INTELLEKTUAL TIZIMLARDAN FOYDALANISH ORQALI XODIMLARNING TEZKOR HARAKAT KO‘NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISH** Abduhafizov Tohirjon Ubaydulla o‘g‘li	78
18	**ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARI XIZMATIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIKNING O‘RNI VA AHAMIYATI** Bektemir Abdullayev	82
19	**ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA JISMONIY TAYYORGARLIKNING AHAMIYATI VA UNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI** Farrux Anorboyev	85
20	**XORIJIY DAVLATLAR POLITSIYA TIZIMIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIKNI TASHKIL ETISHNING INNOVATSION USULLARI HAMDA ULARNI ICHKI ISHLAR ORGANLARI FAOLIYATIGA TATBIQ ETISH ISTIQBOLLARI.** Bahodir Burhonov	90
21	**IIO XODIMLARINING JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIGIDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA AMALIY MASHG‘ULOTLAR SAMARADORLIGI** Flyur Djapparov	93
22	**14–15 YOSHLI BADMINTONCHILARNING UMUMIY JISMONIY TAYYORGARLIGI DARAJALARINING BIR YILLIK PEDAGOGIK KUZATUV ASOSIDAGI DINAMIKASI** Maxmaraimov Jasur Jumanazarovich – professor; Maxsumova Dilrabo To‘lqin qizi – magistratura talabasi	96
23	**ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARINING JISMONIY VA KASBIY TAYYORGARLIGINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH: XALQARO TAJRIBA VA MILLIY AMALIYOTNING QIYOSIY TAHLILI** Xakim Ibragimov	101

24	**TALABALARDA GUMANISTIK G‘OYALARNI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY MEDIA KONTENTINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI: ICHKI ISHLAR ORGANLARI TIZIMIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIK KONTEKSTIDA** Najotbek Isanov	106
25	**IIO XODIMLARI JISMONIY TAYYORGARLIGINI KASBIY VAZIFALARGA MOS INDIVIDUAL DASTURLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH** Mirzamurod Jo‘raboyev	111
26	**IIO TIZIMIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIK: XALQARO TAJRIBA VA MILLIY AMALIYOT UYG‘UNLIGI** Ilyos Kuchimov	114
27	**ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIKNI TAKOMILLASHTIRISH** Nurjov Melikulov	118
28	**XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI ASOSIDA HARBIY XIZMATCHI VA XODIMLARNING JISMONIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISH** Nurjov Melikulov	122
29	**INTERNET VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA TUTGAN O‘RNI** Murotov Jo‘rabek Roxmonaliyevich	129
30	**IIO XODIMLARINING XIZMAT FAOLIYATIDA JISMONIY TAYYORGARLIKNING O‘RNI VA AHAMIYATI** Musayev Shavkat Rahim o‘g‘li	131
31	**ICHKI ISHLAR ORGANLARI O‘Q OTISH TAYYORGARLIGI MASHG‘ULOTLARINI INSON HUQUQLARI TAMOYILLARI ASOSIDA YANGILASH ISTIQBOLLARI** Djurabayev Rustam Turabbayevich – dotsent, podpolkovnik	135
32	**СИЛОВЫЕ ТРЕНИРОВКИ ДЛЯ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ТРАВМ** Оздаева Виктория Руслановна – профессор; Оздаев Геланий Русланович – старший тренер	139
33	**XORIJIY DAVLATLAR HUQUQ-TARTIBOT ORGANLARIDA JISMONIY TAYYORGARLIKNI BAHOLASH MEZONLARI: QIYOSIY-HUQUQIY TAHLIL** O. Mustafayev	141
34	**VOYAGA YETMAGANLARNING JINOIY-HUQUQIY MUHOFAZASINI TAKOMILLASHTIRISH** Niyozov Farhod Abdullatibovich	146
35	**ICHKI ISHLAR ORGANLARI TIZIMIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIK: XALQARO TAJRIBA VA MILLIY AMALIYOT UYG‘UNLIGI** Olimov Zohidjon Maxmudjon o‘g‘li	148
36	**IIO XODIMLARIDA KASBIY STRESSGA CHIDAMLILIKNI SHAKLLANTIRISHDA JISMONIY VA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIK INTEGRATSIYASI** Flyur Djapparov	152
37	**ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIKNI TASHKIL ETISHNING XORIJIY TAJRIBASI VA UNI MILLIY AMALIYOTGA JORIY ETISH ISTIQBOLLARI** Xondamir O‘rinxojayev	155
38	**IIO FAOLIYATIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIKNI TAKOMILLASHTIRISHDA XORIJIY TAJRIBALARNING O'RNI** O‘tkirbek Otayev	163
39	**“TARBIYA” FANINI O‘QITISHDA AXLOQIY-HUQUQIY DILEMMALARDAN FOYDALANISH ORQALI 9–11-SINF O‘QUVCHILARIDA FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH** Umidbek Otayev	168
40	**IIV MALAKA OSHIRISH INSTITUTI TINGLOVCHILARINING PEDAGOGIK MAHORATINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI** IIV Malaka oshirish instituti kasbiy tayyorgarlik fakulteti Jangovor va jismoniy tayyorgarlik sikl o‘qituvchisi podpolkovnik Pardayev Xurshid Olimovich	172
41	**ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARINING XIZMAT-JANGOVAR TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH: XORIJIY TAJRIBA VA MILLIY IMKONIYATLAR** Ferdavs Qayumov	175
42	**IIO TIZIMIDA JISMONIY TAYYORGARLIKNING SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA XALQARO TAJRIBANING AHAMIYATI** Abduxakim Safarov	178
43	**JANGOVAR VA MAXSUS TAKTIK TAYYORGARLIK DOIRASIDA IIO XODIMLARINI KO‘P AGENTLI MASOFAVIY O‘QITISH TIZIMLARI ORQALI KENGAYTIRILGAN TA’LIM BERISH MODELLARI** Odil Shaymatov	181
44	**IIO TIZIMIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIKNING PSIXOLOGIK ASOSLARI** Shuhrat Suvonqulov	185
45	**ZAMONAVIY MEDIAKONTEKSTDA OLIY TA’LIM TIZIMI VA ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA FUQAROLIK MAS’ULIYATI HAMDA KASBIY-JANGOVAR TAYYORGARLIKNI TA’MINLASHNING PEDAGOGIK MODELI** Rustam Suyunov	188
46	**ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARINI KASBIY, JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORLASH.** Bahromjon Turg‘unbayev	192
47	**IIO TIZIMIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIKNI TAKOMILLASHTIRISH: XALQARO TAJRIBA VA MILLIY AMALIYOT UYG‘UNLIGINI TA’MINLASH YO‘LLARI** Sirojiddin Mirjamolov – dotsent	195

48	**VATANPARVARLIK TUYG'USINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI** IIV Malaka oshirish instituti kasbiy tayyorgarlik fakulteti boshlig‘i o‘rinbosari podpolkovnik Xasnov Zafar Bozorovich	198
49	**DZYUDOCHILARNING STATISTIK VA TEXNIK-TAKTIK TAHLILI: AKTAU OSIYO OCHIQ CHEMPIONATI 2026 MISOLIDA** Axmedov Jasurbek Akram o‘g‘li	203
50	**O‘QUV-MASHG‘ULOT BOSQICHIDAGI SAMBOCHILARNING KUCH SIFATINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH** Elmurodova Gulchehra Abduraxim qizi	206
51	**СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДИКИ ТРЕНИРОВКИ ДЗЮДОИСТОВ И САМБИСТОВ НА ЭТАПЕ СПОРТИВНОГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ** Абдуразаков Хасан Абдуазимович	208
52	**ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ДЗЮДОИСТОВ И САМБИСТОВ К СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Ражапов Муҳаммаджон Ахмаджонович	212
53	**МНОГОЛЕТНЯЯ ПОДГОТОВКА ДЗЮДОИСТОК И САМБИСТОК НА ЭТАПЕ НАЧАЛЬНОЙ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ (ЖЕНЩИНЫ)** Байтураев Эрлан Исакович	216
54	**VOLEYBOL YO‘NALISHIDA TA’LIM OLUVCHI TALABALARDA JISMONIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH VA TEXNIK TAYYORGARLIGINI OSHIRISH** Ummatov Akram Axmedovich	221
55	**SPORT SAMBOSIDA PARTER HOLATIDA HUJUM HARAKATLARINI QO‘LLASH XUSUSIYATLARI** Turaliyev Baqitjan Baxtiyor o‘g‘li	224
56	**ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARIDA KASBIY-AMALIY JISMONIY TAYYORGARLIKNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI.** Bahodir Burhonov	226
57	**PSYCHOLOGICAL PREPARATION OF JUDO AND SAMBO ATHLETES FOR COMPETITION** Rajapov Muhammadjon Akhmadjonovich	229
58	**ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ДЗЮДОИСТОВ И САМБИСТОВ К СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Хабибуллаев Самандар Хабибуллаевич	233
59	**AQSH, GERMANIYA, JANUBIY KOREYA VA TURKIYA POLITSIYASIDA MAXSUS JISMONIY TAYYORGARLIKNI TASHKIL ETISH TAJRIBASI** O‘rinxojaev Xondamir Nematjonovich – O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Jismoniy tayyorgarlik sikli o‘qituvchisi	237
60	**ZAMONAVIY HARBIY NIZOLAR TAJRIBASI ASOSIDA HARBIY XIZMATCHI VA XODIMLARNING JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH: MUAMMOLAR VA INNOVATSION YECHIMLAR** podpolkovnik– Butayev Isroil Nazirovich	244
61	**ICHKI ISHLAR ORGANLARI TIZIMIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIKNING XALQARO TAJRIBA VA MILLIY AMALIYOT UYG‘UNLIGI: AXBOROT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI** Baxtiyor Umurzakov, Shahboz Akbaraliyev	247
62	**SPORT MAKTABLARIDA JISMONIY TAYYORGARLIK SIFATINI OSHIRISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI: ILG‘OR XORIJIY TAJRIBA VA MILLIY YONDASHUVLAR INTEGRATSIYASI** Umarov Ravshan	251

KIRISH SO‘ZI

Bugungi murakkab va tahlikali geosiyosiy vaziyat, dunyoda kuzatilayotgan turli tahdid va xavf-xatarlar jamoat xavfsizligini ta’minlash, huquq-tartibotni mustahkamlash hamda fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish vazifalariga yangicha yondashuvni taqozo etmoqda. Bunday sharoitda ichki ishlar organlari xodimlarining yuksak kasbiy mahorati, ruhiy barqarorligi, jismoniy chiniqqanligi va jangovar shayligi davlat va jamiyat xavfsizligining muhim kafolatlaridan biri hisoblanadi.

Mamlakatimizda Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev tashabbusi asosida ichki ishlar organlari faoliyatini zamon talablari asosida takomillashtirish, xalq manfaatlariga xizmat qiladigan professional kadrlar korpusini shakllantirish borasida izchil islohotlar amalga oshirilmoqda.

Bu islohotlarning mantiqiy davomi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026 yil 26 avgustdagi PQ–303-son “Ichki ishlar organlari uchun professional kadrlarni tayyorlash tizimini transformatsiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur qarorda ilg‘or milliy va xorijiy tajriba, zamonaviy ta’lim texnologiyalari hamda raqamli yechimlarga tayangan holda kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yaxlit transformatsiya qilish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Mazkur qarorga muvofiq, 2030 yilga qadar “maktab – litsey – texnikum – oliygoh – tarmoq – malaka oshirish” tamoyili asosida uzluksiz ta’lim klasterini shakllantirish ko‘zda tutilgan. Bu yondashuv nazariy bilimlarni amaliy tayyorgarlik bilan uyg‘unlashtirish, xodimlarning kasbiy kompetensiyalarini muntazam rivojlantirish va ta’lim sifatini xizmat ehtiyojlari bilan uzviy bog‘lash imkonini beradi.

Ayniqsa, qarorda jismoniy va jangovar tayyorgarlik, harbiy va maxsus operatsiyalar yo‘nalishida maxsus kuchlar hamda ichki ishlar organlari xodimlarining tayyorgarlik darajasini xalqaro standartlarga moslashtirish, ekstremal vaziyatlarda tezkor va mutanosib harakat qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga e’tibor qaratilgani bugungi anjuman mavzusining dolzarbligini yanada oshiradi.

Zero, ichki ishlar organlari xodimi jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklarning oldini olish, jinoyatchilikka qarshi kurashish hamda favqulodda vaziyatlarda fuqarolar xavfsizligini ta’minlash jarayonida nafaqat yuksak huquqiy bilim va kasbiy kompetensiyaga, balki mustahkam jismoniy tayyorgarlik, murakkab vaziyatlarni tezkor baholash, shuningdek, qonuniylik va mutanosiblik tamoyillariga asoslangan to‘g‘ri qarorlar qabul qilish qobiliyatiga ham ega bo‘lishi lozim.

Shu bilan birga, ichki ishlar organlari xodimlarining xizmat vazifalarini bajarish jarayonida shaxsiy xavfsizligini ta’minlash masalasi ham alohida dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki xizmat faoliyati davomida xodimlar turli huquqbuzar shaxslarning qarshiligi, tahdidi va jismoniy tajovuzlariga duch kelishlari mumkin. Bunday holatlarning ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda keng yoritilayotgani ham mazkur masalaning naqadar muhimligini ko‘rsatadi.

Shu bois, har bir xodim nafaqat xizmat vazifalarini samarali bajarish, balki o‘zining va atrofdagilarning xavfsizligini ta’minlash, yuzaga kelgan jismoniy qarshilik va

tajovuzlarga qonuniy hamda mutanosib tarzda qarshi harakat qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi zarur. Bu esa, o‘z navbatida, xodimlarning kasbiy ishonchini mustahkamlash, xizmat intizomini yuksaltirish, ularning sha’ni va qadr-qimmatini himoya qilish, shuningdek, ichki ishlar organlarining jamoatchilik oldidagi ijobiy imijini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

Aynan shu nuqtai nazardan, «IIO tizimida jismoniy va jangovar tayyorgarlik: xalqaro tajriba va milliy amaliyot uyg‘unligi» mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya alohida ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Mazkur konferensiya sohadagi ilmiy izlanishlar, ilg‘or xorijiy tajriba va milliy amaliyot natijalarini o‘zaro qiyosiy tahlil qilish, mavjud muammolarga ilmiy asoslangan yechimlar ishlab chiqish hamda istiqbolli yo‘nalishlarni belgilash uchun muhim xalqaro muloqot maydoni bo‘lib xizmat qiladi.

Axmedov Olimjon Tursunbayevich

IIV Malaka oshirish instituti boshlig‘i,
texnik fanlari nomzodi, professor,
polkovnik

САМБО НА СЛУЖБЕ ПРАВОПОРЯДКА. КОМПЛЕКСНАЯ СИСТЕМА ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПРИКЛАДНОЙ И ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СОТРУДНИКОВ СИЛОВЫХ ВЕДОМСТВ

С.Е. Табаков
спортивный директор Международной федерации самбо (ФИАС)
профессор кафедры теории и методики единоборств Российского университета спорта «ГЦОЛИФК», PhD, профессор, заслуженный тренер РСФСР

Аннотация

В статье рассматривается самооборона без оружия (самбо) как комплексная, научно обоснованная система профессионально-прикладной и физической подготовки сотрудников правоохранительных органов. Автор анализирует исторические этапы формирования служебно-прикладного раздела самбо (вклад В. С. Ощепкова, В. А. Спиридонова, А. А. Харлампиева) и его практическую апробацию на базе спортивного общества «Динамо» и в годы Великой Отечественной войны. Особое внимание уделено юридическим аспектам применения физической силы сотрудниками силовых ведомств, правовым последствиям превышения должностных полномочий, а также принципам гуманности и соразмерности ответа. Подробно разобран технический арсенал служебного самбо, включая защитные действия, броски, болевые приемы, специальный раздел сковывания и обыска. На основе проведенного анализа обоснована необходимость непрерывной модернизации физической подготовки личного состава для эффективного выполнения служебно-боевых задач в современных условиях.

Ключевые слова: служебно-прикладное самбо, физическая подготовка, правоохранительные органы, силовые ведомства, применение физической силы, задержание правонарушителей, боевые приемы борьбы, история самбо.

SAMBO IN THE SERVICE OF LAW ENFORCEMENT. A COMPREHENSIVE SYSTEM OF PROFESSIONAL-APPLIED AND PHYSICAL TRAINING FOR PERSONNEL OF LAW ENFORCEMENT AND SECURITY AGENCIES

S.E. Tabakov
Sports Director of the International Sambo Federation (FIAS)
Professor in the Department of Theory and Methodology of Combat Sports at the Russian University of Sport "GTSOLIFK" PhD, Professor, Honored Coach of the RSFSR

Abstract

The article examines self-defense without weapons (Sambo) as a comprehensive, scientifically grounded system of professional, applied and physical training for law enforcement officers. The authors analyze the historical stages of the formation of the applied section of Sambo (the contribution of V. S. Oshchepkov, V. A. Spiridonov, A. A. Kharlampiev) and its practical testing on the basis of the "Dynamo" sports society and during the Great Patriotic War. Special attention is paid to the legal aspects of the use of physical force within the framework for law enforcement officers, the legal consequences of exceeding official authority, as well as the principles of humanity and proportionality of the response. The technical arsenal of service Sambo is analyzed in detail, including defensive actions, throwing techniques, submission holds and a special section of restraint and search. Based on the analysis, the necessity of continuous modernization of the

physical training of personnel for the effective performance of official and combat missions in modern conditions is substantiated.

Keywords: service and applied Sambo, physical training, law enforcement agencies, law enforcement officers, use of physical force, detention of offenders, combat fighting techniques, history of Sambo.

Актуальность исследования

Самооборону без оружия (самбо) необходимо рассматривать не просто как спортивную дисциплину, а как комплексную, научно обоснованную систему профессионально-прикладной и физической подготовки сотрудников силовых ведомств. Современные вызовы личной и общественной безопасности требуют от сотрудников органов внутренних дел ежесекундной готовности к решительным и эффективным действиям.

Силовое задержание правонарушителей практически всегда происходит в условиях острого дефицита времени, активного физического сопротивления и колоссального психологического давления. В подобных реалиях физическое превосходство и безупречное владение прикладными навыками выступают единственным способом минимизировать риски для жизни как самого сотрудника, так и окружающих граждан.

Цель настоящего анализа — осуществить анализ исторической и содержательной связи самбо с деятельностью правоохранительных органов. В рамках исследования решаются задачи по подробному разбору структуры прикладного раздела самбо, обоснованию его юридической и тактической важности, а также намечаются ключевые пути модернизации физической подготовки личного состава в современных условиях.

Основная часть

Акроним САМБО расшифровывается как «Самооборона Без Оружия». Данная система представляет собой уникальный, признанный на мировом уровне синтез наиболее эффективных приемов из множества национальных видов единоборств. Система включает два ключевых направления: спортивное и боевое (служебно-прикладное). Для силовых ведомств самбо является не просто набором технических действий, а цельной идеологией, воспитывающей дисциплину, стойкость характера и патриотизм личного состава.

Исторические этапы формирования ведомственного самбо

У истоков отечественной прикладной борьбы стояли выдающиеся мастера. Один из них — Василий Сергеевич Ощепков (1893-1937), один из первых европейцев, получивших черный пояс и второй дан по дзюдо в легендарном японском институте Кодокан. Вернувшись на Родину, он начал глубокую модернизацию классических техник: устранял излишнюю ритуальность и интегрировал наиболее эффективные элементы из национальных видов борьбы народов СССР. В 1931 году в Государственном центральном институте физической культуры в Москве В.С. Ощепков начал преподавать дзюу-до, были подготовлены первые специалисты тренеры по борьбе дзюу-до. Его система подготовки была опубликована в 1934 году в «Сборнике материалов по учебным дисциплинам на 1932-1933 учебный год ГЦИФК раздел «Дзюу-до». Именно В. С. Ощепков заложил методическую основу отечественной системы и первым начал обучать сотрудников милиции и Красной Армии прикладному ближнему бою [1, 2].

Параллельно в закрытом режиме развивалась система Виктора Афанасьевича Спиридонова (1882 – 1944) – офицера русской армии и ветерана Первой мировой войны. В 1923 году в г. Москве в обществе «Динамо» В.С. Спиридонов организует секцию Самозащиты и проводит занятия. Его система под названием «Самоз» долгие годы

развивалась под грифом «секретно» исключительно для нужд НКВД, оперативников уголовного розыска и пограничных войск. В.А. Спиридонов в 1927, 1928 и 1933 годах опубликовал ряд книг, в которых изложил результаты своих изысканий и обобщил опыт практической работы [1, 2].

Издаются книги Р.А. Школьникова «Борьба вольного стиля», ГИФКУ г. Харьков в 1939 году и Н.М. Галковского «Вольная борьба» в 1940 году. Вышла, предназначенная для служебного пользования книга ученика В.А. Спиридонова – В.П. Волкова «Курс самозащиты без оружия «Самбо» учебное пособие для школ НКВД, Москва, Издание Школьно-курсового отделения отдела кадров НКВД СССР (1940).

Объединить, систематизировать и развить наработки предшественников сумел Анатолий Аркадьевич Харлампиев (1906-1979). Результатом его деятельности и соратников стало официальное признание самбо (борьбы вольного стиля в то время) в СССР 16 ноября 1938 года как вида спорта, имеющего важнейшее оборонное значение. А. А. Харлампиев стал автором первых открытых учебников, а также закрытых служебных пособий для специальных служб [1, 2].

Главной практической лабораторией для апробации самбо стало спортивное общество «Динамо», созданное специально для сотрудников органов правопорядка. Именно на динамовских коврах проверялась применимость приемов в условиях, максимально близких к реальным служебным ситуациям. Здесь происходил жесткий отбор: сложные, ненадежные или требующие идеальных условий трюки безжалостно отсеивались. Сохранялись только те техники, которые стабильно работали в любой критической ситуации. Ведомственный статус общества «Динамо» обеспечил самбо мощную государственную поддержку.

Суровым экзаменом для системы САМБО стала Великая Отечественная война. Мастера и тренеры по самбо первыми вошли в состав Отдельной мотострелковой бригады особого назначения (ОМСБОН). Навыки самбо массово применялись при подготовке диверсионных групп, действий в тылу врага и в ожесточенных рукопашных схватках. Опыт войны на практике доказал, что прикладной раздел самбо является грозным и жизнеспособным оружием.

В послевоенные годы произошло четкое разделение самбо на массовый спорт и служебно-прикладной раздел, доступный исключительно представителям силовых структур. Дисциплина стала обязательной в программах средних и высших школ милиции СССР.

Были разработаны жесткие стандарты сдачи зачетов по физической подготовке, а регулярные ведомственные чемпионаты существенно укрепили престиж службы и профессиональное мастерство личного состава.

Юридические основы и правовые аспекты применения самбо

Сотрудник органов правопорядка не является уличным бойцом — любое его действие строго регламентировано нормами права. Боевые приемы самбо юридически квалифицируются как применение физической силы. Сотрудник имеет право применять силу для пресечения преступлений, конвоирования и преодоления противодействия законным требованиям. Профессиональное знание этих рамок надежно защищает сотрудника от правовых ошибок.

Главное тактическое и юридическое отличие правоохранительного самбо от армейского рукопашного боя заключается в принципе гуманности. Цель сотрудника — не уничтожить противника, а сковать его действия, пресечь агрессию и лишить возможности сопротивляться с минимально возможным ущербом для его здоровья.

Уникальность самбо состоит в том, что техника болевого воздействия на суставы, мышцы и нервные узлы позволяет гибко и точечно дозировать усилие: от мягкой фиксации до жесткого воздействия, в зависимости от степени и характера угрозы.

Необоснованное или избыточное нанесение травм при задержании влечет за собой строгую ответственность, вплоть до уголовной по статье за превышение должностных полномочий. Практика показывает: сотрудник с низким уровнем физической подготовленности в критической ситуации подвержен панике, из-за чего начинает действовать избыточно жестоко, что ведет к травматизму и последующим судебным разбирательствам. Высокая квалификация в самбо, напротив, позволяет задерживать правонарушителей уверенно, чисто и в строгом соответствии с буквой закона.

Технический арсенал служебно-прикладного самбо

Одним из важных аспектов обеспечения личной безопасности является искусство безопасного падения и не только на мягкий ковер самбо. Сотруднику приходится выполнять падения на твердое покрытие в реальной жизни (асфальт, бетон и др.). Школа самбо вооружает подобными навыками [3, 4, 6, 7].

Технический арсенал служебно-прикладного самбо начинается с оборонительных действий. Базовые элементы включают в себя блоки, уклоны, подставки, маневры при ударах руками, ногами или тяжелыми предметами. Главный тактический принцип оборонительного этапа — не оставаться на траектории атаки, а мгновенно входить в клинч, связывать руки нападающего и перехватывать инициативу для проведения собственного контратакующего приёма. Данные действия доводятся на тренировках до полного автоматизма.

Если правонарушитель оказывает активное физическое сопротивление, применяются броски. Их цель — лишить противника равновесия, дезориентировать его и перевести в положение лежа на землю для последующего контроля. В приоритете ведомственного самбо стоят броски, при которых сам сотрудник сохраняет устойчивое положение на ногах (подножки, захватом ног и др.). Броски с падением самого сотрудника используются значительно реже, так как они временно снижают его общую мобильность и тактический обзор. Следует отметить, что в отличии от других спортивных видов борьбы (греко-римской, вольной и дзюдо) правилами спортивного самбо поощряется сохранение равновесия при выполнении бросков, что закладывает серьёзный фундамент в тактику группового боя [6, 7].

Рычаги локтя, узлы плеча, болевые воздействия на кисть — это визитная карточка самбо на службе закона. Болевой прием, качественно проведенный в стойке, заставляет правонарушителя подчиниться законным требованиям и занять положение лежа без применения травмирующих ударов.

Находясь на земле, сотрудник использует технику удержаний, полностью контролируя малейшие движения задержанного до момента его окончательной фиксации. Важно отметить, что в прикладных целях удержания выполняются, фиксируя соперника лежа на груди (в отличии от спортивного радела), что снижает вероятность его ответных действий и затрудняет контроль происходящего.

Специальный прикладной раздел регламентирует переход от болевых приёмов и удержаний к надеванию наручников, связыванию и проведению поверхностного личного обыска. Здесь критически важно строго соблюдать меры личной безопасности [6, 7].

Сотрудник обязан непрерывно контролировать положение центра тяжести правонарушителя, исключая для него возможность внезапного реверсивного движения, контратаки или попытки дотянуться до скрытого оружия. Безупречное владение алгоритмами специального раздела обеспечивает завершение силового задержания в минимальные сроки, гарантируя безопасность личного состава и эффективное выполнение служебно-боевых задач.

После фиксации нарушителя необходимо транспортировать. Для принудительного перемещения используются приемы конвоирования, такие как загиб руки за спину. Тактика требует от сотрудника сохранять безопасную дистанцию, контролировать равновесие задержанного и быть готовым к попытке освободиться, особенно при движении по лестницам, узким коридорам или при посадке в служебный автомобиль. Идеально, если конвоирование осуществляется в паре, где второй сотрудник страхует процесс [6, 7].

Тактика применения самбо в экстремальных ситуациях

Одна из самых опасных ситуаций в оперативной практике — нападение нарушителя, вооруженного холодным оружием (ножом или заточкой). Прикладное самбо учит внезапному уходу с линии атаки с одновременным жестким блоком вооруженной руки. Далее следует немедленное болевое воздействие на кисть или локтевой сустав нападающего, заставляющий его выпустить оружие. На тренировках детально изучаются траектории ударов, чтобы сотрудник реагировал на них рефлекторно [6, 7].

Ситуация угрозы огнестрельным оружием в упор требует предельной концентрации. Главная задача сотрудника — убрать ствол пистолета с линии огня за долю секунды, опережая нажатие спускового крючка. Одновременно выполняется жесткий захват оружия и рычаг кисти преступника. Скорость выполнения должна быть абсолютной, ведь в реальном столкновении права на вторую попытку у сотрудника не будет [6, 7].

Задержания происходят не на чистом и мягком спортивном ковре. Чаще это узкие подъезды, лифты, коридоры или салоны автомобилей. В таких условиях невозможно провести классический амплитудный бросок. Самбо учит адаптировать технику: использовать стены и углы как дополнительную опору, работать в плотном клинче и наносить короткие, сковывающие удары и выполнять болевые, учитывая особенности стесненного пространства.

При столкновении с группой правонарушителей ключевое правило — постоянное маневрирование. Нельзя давать окружить себя или зайти со спины. Тактика самбо предписывает двигаться так, чтобы нападающие перекрывали друг другу зону атаки, а один из них временно становился "живым щитом" от агрессии остальных. Первого атакующего необходимо выводить из строя максимально быстро и жестко, чтобы деморализовать остальных

Физическая сила бесполезна, если сотрудник парализован страхом. Регулярная практика спаррингов на ковре — это мощный инструмент психологической закалки. Самбо приучает психику функционировать в условиях жесткого физического контакта, контролировать пульс и дыхание при мощном выбросе адреналина. Страх трансформируется в рабочую концентрацию и готовность выполнять служебный долг. В ходе тренировочной схватки боец самбо учится мгновенно считывать обстановку: оценивать габариты противника, замечать положение его рук, сканировать окружающее пространство на предмет угроз или путей отхода. Время между анализом ситуации и выполнением приема сокращается до минимума. Это развивает тактическое мышление, необходимое в повседневной оперативной работе [6, 7].

Самбо как массовый спорт и традиции в ведомствах

Самбо — это стержень ведомственного спорта. Ежегодные чемпионаты МВД, собирают тысячи участников. Эти турниры — не просто борьба за медали, это высший срез боеспособности подразделений. Победителям ведомственных кубков присваиваются звания «Мастеров спорта», что серьезно мотивирует личный состав поддерживать эталонную физическую форму. Мы гордимся тем, что многие многократные чемпионы мира и Европы по самбо носят офицерские погоны и проходят службу в правоохранительных органах. Их колоссальный опыт не лежит мертвым грузом: они становятся преподавателями ведомственных академий, передавая уникальные прикладные навыки молодым курсантам и выступая живым примером мужества и доблести.

Силовые ведомства активно участвуют в развитии детско-юношеского спорта. Шефство над кадетскими корпусами, поддержка федерального проекта "Самбо в школу" — все это закладывает фундамент для подготовки будущих защитников правопорядка [4, 5]. Самбо воспитывает у подрастающего поколения уважение к закону, дисциплине и человеку в форме, выполняя важнейшую государственную задачу.

Проблемы, модернизация и перспективы подготовки

Современные реалии требуют модернизации обучения. Сегодня сотрудник выходит на службу в тяжелом бронежилете, шлеме, с разгрузочной системой и спецсредствами на поясе. Эта амуниция кардинально меняет центр тяжести и ограничивает гибкость. Классические захваты за куртку, которые характерны для спортивного самбо, здесь не работают. Поэтому современные методики требуют проведения тренировок в полной боевой выкладке, чтобы приемы были адаптированы под реальный вес и габариты экипировки.

Второй вектор модернизации — уход от изолированных тренировок в спортзале. Будущее за комплексными ситуационными тренингами. Курсант должен отработать сквозной сценарий: например, отразить нападение в рукопашной схватке методами самбо, совершить тактический разрыв дистанции, перейти к применению огнестрельного оружия и произвести прицельные выстрелы на фоне сильнейшего физического утомления и тремора рук. Только такая интеграция позволит готовить универсального бойца.

Заключение

Проведенный анализ наглядно подтверждает, что служебно-прикладное самбо является не просто элементом физической культуры, а фундаментальной, исторически преемственной и научно обоснованной системой обеспечения личной безопасности сотрудников и эффективного выполнения ими оперативно-служебных задач. Сочетание научно-методического наследия В. С. Ощепкова, В. А. Спиридонова и А. А. Харлампиева, прошедшее жесткую апробацию в условиях реальной боевой и правоохранительной практики, сформировало уникальный прикладной базис, не имеющий мировых аналогов.

На современном этапе ключевая ценность самбо для органов внутренних дел заключается в его строгом соответствии правовым императивам. Уникальная техническая база системы, основанная на болевом контроле и ограничении подвижности, позволяет сотруднику действовать в строгих рамках закона, реализуя принципы гуманности и соразмерности ответа. Высокий уровень владения приемами самбо минимизирует риски правовых ошибок, исключая избыточное насилие и защищая сотрудника от уголовной ответственности за превышение должностных полномочий.

Для повышения эффективности правоохранительной деятельности в современных условиях модернизация системы подготовки личного состава должна идти по следующим направлениям:

1. Интеграция тактико-специальной и физической подготовки. Отработка технических приемов самбо должна происходить не в идеальных условиях спортивного зала, а в рамках моделирования реальных ситуаций (в условиях ограниченного пространства, дефицита времени, плохой видимости, при моделировании огневого контакта).
2. Смещение фокуса на специальный раздел. Особое внимание в учебных программах следует уделять этапам сковывания, надевания наручников и досмотра правонарушителя, так как именно в эти моменты сотрудник наиболее уязвим для внезапной контратаки.
3. Психологическая закалка. Физический тренинг необходимо совмещать с моделированием высокого уровня стресса и колоссального психологического давления, что позволит сотрудникам сохранять хладнокровие и действовать чисто в строгом соответствии с буквой закона.

Таким образом, непрерывное совершенствование навыков служебно-прикладного самбо выступает гарантом профессионализма силовых ведомств, обеспечивая надежную защиту как самих сотрудников, так и законных прав и свобод граждан.

УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРИЧИНЕНИЯ ВРЕДА ПРИ ЗАДЕРЖАНИИ ЛИЦА: НАЦИОНАЛЬНЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

М.И. Суванкулов — кандидат юридических наук, профессор, полковник
Начальник кафедры юридических наук Института повышения квалификации МВД Республики Узбекистан

Аннотация. В статье анализируются уголовно-правовая сущность причинения вреда при задержании лица, предусмотренного статьёй 39 Уголовного кодекса Республики Узбекистан, условия правомерности, признаки превышения мер, необходимых для задержания, и вопросы ответственности. Также рассматриваются критерии оценки правомерности задержания, изучается опыт зарубежных государств и разрабатываются предложения по совершенствованию национального законодательства и профессиональной подготовки сотрудников органов внутренних дел.

Ключевые слова: общественно опасное деяние, задержание лица, причинение вреда, необходимые меры, превышение пределов, уголовная ответственность, необходимая оборона, органы внутренних дел, физическая и боевая подготовка.

Введение

В правовом демократическом государстве обеспечение общественного порядка и безопасности, борьба с преступностью, защита прав и свобод граждан являются одними из важнейших задач государства. Особое место в реализации этих задач занимают сотрудники органов внутренних дел. В ходе служебной деятельности они сталкиваются со сложными ситуациями, связанными с задержанием лиц, совершивших общественно опасные деяния, доставлением их в уполномоченные органы и предупреждением совершения новых правонарушений.

В подобных ситуациях от сотрудника требуется не только высокий уровень физической и боевой подготовки, но и знание правовых оснований и пределов своих действий, умение правильно оценивать обстановку и принимать законные решения.

В статье 39 Уголовного кодекса Республики Узбекистан установлено, что причинение вреда лицу при его задержании с целью передачи органам власти не признаётся преступлением, если при этом не было допущено превышения мер, необходимых для задержания.

Из содержания данной нормы следует, что законодатель допускает возможность причинения определённого вреда в процессе задержания лица, однако правомерность такого вреда зависит от его необходимости и соразмерности.

С этой точки зрения институт причинения вреда при задержании следует рассматривать не только как теоретическую проблему уголовного права, но и как важный правовой институт, непосредственно связанный с повседневной служебной деятельностью сотрудников органов внутренних дел, их физической и боевой подготовкой, защитой прав человека и обеспечением законности.

Цель статьи заключается в анализе содержания и сущности статьи 39 Уголовного кодекса Республики Узбекистан, определении условий правомерности причинения вреда при задержании, изучении проблем правоприменительной практики и разработке предложений по совершенствованию национального законодательства.

Понятие и уголовно-правовая сущность института задержания

В теории уголовного права задержание лица, совершившего общественно опасное деяние, относится к обстоятельствам, исключающим преступность деяния.

Основная сущность данного института заключается в допустимости причинения определённого вреда лицу в процессе его задержания с целью передачи органам власти, предупреждения совершения им новых общественно опасных деяний и обеспечения правосудия.

Задержание не является средством наказания, мести или выражения личной неприязни. Его целью является доставление лица в уполномоченные государственные органы в установленном законом порядке.

В соответствии со статьёй 39 Уголовного кодекса наряду со специально уполномоченными лицами право на задержание лица, совершившего общественно опасное деяние, имеют также потерпевший и другие граждане.

Данное положение означает, что в обеспечении общественной безопасности могут на законных основаниях участвовать не только государственные органы, но и граждане. Вместе с тем сотрудники органов внутренних дел при исполнении служебных обязанностей обязаны соблюдать специальные полномочия, служебную дисциплину и установленный порядок применения силы.

Важной особенностью задержания является его целевая и временная ограниченность. После прекращения необходимости в задержании причинение вреда лицу уже не может быть оправдано положениями данного института.

Таким образом, институт задержания представляет собой правовое средство, направленное на передачу лица уполномоченным органам, предупреждение новых общественно опасных деяний и обеспечение правосудия.

Содержание статьи 39 Уголовного кодекса Республики Узбеккистан и условия правомерности задержания

Статья 39 Уголовного кодекса является основной нормой, определяющей правомерность причинения вреда при задержании лица.

Исходя из содержания данной статьи, для признания причинения вреда при задержании правомерным необходимо соблюдение следующих условий:

– лицом должно быть совершено общественно опасное деяние;

– задержание должно преследовать законную цель, то есть быть направлено на передачу лица органам власти;

– причинение вреда должно быть обусловлено необходимостью задержания;

– применяемые меры должны соответствовать обстоятельствам задержания;

– не должно быть допущено превышения пределов необходимых мер.

Во второй части статьи 39 Уголовного кодекса установлено, что умышленное причинение вреда задерживаемому лицу, явно не соответствующее характеру и степени общественной опасности совершённого деяния и лица, его совершившего, а также средствам и способам задержания и обстановке задержания, если такое причинение вреда не вызывалось необходимостью задержания, признаётся превышением мер, необходимых для задержания.

Следовательно, основными признаками превышения пределов задержания являются несоразмерность применённых средств и способов сложившейся обстановке, отсутствие необходимости в причинении вреда и умышленный характер таких действий.

В данном контексте следует подчеркнуть важный правовой аспект: статья 39 Уголовного кодекса не устанавливает самостоятельный состав преступления, а определяет обстоятельство, исключающее преступность деяния. Поэтому рассматривать её в качестве самостоятельного элемента состава преступления неправильно.

При правовой оценке действий, связанных с причинением вреда в процессе задержания, необходимо установить объект, объективную сторону, субъект и субъективную сторону соответствующего состава преступления.

Критерии оценки правомерности причинения вреда при задержании

В третьей части статьи 39 Уголовного кодекса предусмотрено, что при оценке правомерности причинённого вреда учитываются действия задерживаемого лица, направленные на уклонение от задержания, сила и возможности задерживающего, его психическое состояние, а также иные обстоятельства, связанные с задержанием.

Данное положение имеет важное практическое значение, поскольку процесс задержания зачастую осуществляется в неожиданных и напряжённых ситуациях.

Во-первых, необходимо оценивать поведение задерживаемого лица. Его попытки скрыться, активное сопротивление или создание угрозы для окружающих имеют значение при определении необходимости применённых мер задержания.

Во-вторых, следует учитывать физические возможности и профессиональную подготовку задерживающего. Например, действия одного сотрудника против нескольких лиц либо отсутствие возможности получить дополнительную помощь могут повлиять на оценку сложившейся ситуации.

В-третьих, необходимо анализировать психическое состояние задерживающего, в том числе его возможности принимать решения в условиях внезапного нападения, активного сопротивления и опасной обстановки.

В-четвёртых, должны учитываться место и время задержания, наличие посторонних лиц, источники опасности и иные объективные обстоятельства.

На этом основании автор предлагает использовать при оценке правомерности задержания критерий «разумной ситуационной оценки». Согласно данному подходу, действия сотрудника должны оцениваться с учётом обстоятельств, которые были ему известны в момент происшествия, реальной опасности и имевшихся возможностей.

Такой подход, с одной стороны, позволяет предотвратить необоснованную уголовно-правовую оценку законных действий сотрудника, а с другой — исключить злоупотребление полномочиями по применению силы.

Превышение пределов задержания и уголовная ответственность

В случаях нарушения условий правомерности причинения вреда при задержании виновное лицо может быть привлечено к уголовной ответственности при наличии соответствующего состава преступления.

Статьёй 101 Уголовного кодекса Республики Узбекистан предусмотрена ответственность за умышленное причинение смерти при превышении мер, необходимых для задержания лица, совершившего общественно опасное деяние, а статьёй 108 — за умышленное причинение тяжкого телесного повреждения при превышении таких мер.

Указанные нормы свидетельствуют о том, что право на задержание не предоставляет неограниченных полномочий по применению силы.

При решении вопроса об ответственности необходимо устанавливать форму вины, психическое отношение лица к причиняемому вреду, цель действий и наступившие последствия. Не каждый случай наступления смерти или причинения тяжкого телесного повреждения в результате превышения пределов задержания автоматически квалифицируется по статьям 101 или 108. Обязательному доказыванию подлежат умысел, причинная связь и другие признаки соответствующего состава преступления.

В статьях 55 и 56 Уголовного кодекса предусмотрены обстоятельства, смягчающие и отягчающие наказание. Такие факторы, как сопротивление задерживаемого лица, попытки скрыться, возможности задерживающего, прежде всего имеют значение для оценки правомерности действий в рамках статьи 39 Уголовного кодекса.

В связи с этим автор предлагает применять в судебно-следственной практике двухэтапный подход к правовой оценке:

На первом этапе устанавливается соответствие задержания требованиям статьи 39 Уголовного кодекса, наличие необходимости причинения вреда и факт превышения необходимых мер.

На втором этапе, при установлении состава преступления, применяются соответствующая специальная норма и правила индивидуализации наказания.

Данный подход способствует чёткому разграничению оценки правомерности задержания и процесса назначения наказания.

Отличие института задержания от необходимой обороны и крайней необходимости

Важно разграничивать институт причинения вреда при задержании с необходимой обороной, предусмотренной статьёй 37 Уголовного кодекса, и крайней необходимостью, предусмотренной статьёй 38.

Целью необходимой обороны является отражение общественно опасного посягательства, направленного против личности, интересов общества или государства.

При крайней необходимости причинение вреда допускается в ситуации, когда устранение опасности, угрожающей личности, обществу или государству, невозможно иными средствами.

Целью же института задержания является передача лица, совершившего общественно опасное деяние, уполномоченным органам и предупреждение совершения им новых деяний.

Таким образом, основное различие между указанными институтами заключается в целях действий и их правовых основаниях. Если в процессе задержания лицо нападает на задерживающего, действия, связанные с отражением нападения, могут дополнительно оцениваться на основании положений о необходимой обороне.

Опыт законодательства зарубежных государств

Изучение опыта зарубежных государств имеет важное значение для совершенствования института причинения вреда при задержании.

Российская Федерация. В статье 38 Уголовного кодекса Российской Федерации закреплена правомерность причинения вреда при задержании лица, совершившего преступление. В качестве отдельного условия предусмотрена невозможность задержания лица иными средствами. Превышение мер, необходимых для задержания, связывается с причинением явно чрезмерного вреда, не соответствующего обстановке задержания.

Республика Казахстан. В статье 33 Уголовного кодекса Республики Казахстан также установлены правовые условия причинения вреда при задержании. Важными особенностями данной нормы являются требования об отсутствии возможности задержать лицо иными средствами и недопустимости превышения необходимых мер.

Федеративная Республика Германия. В § 127 Уголовно-процессуального кодекса Германии предусмотрено право граждан на временное задержание лица при наличии определённых условий. Вместе с тем данное право не предоставляет неограниченного разрешения на применение силы или причинение вреда. Подобные действия оцениваются на основании иных соответствующих правовых норм.

Результаты сравнительно-правового анализа показывают, что в законодательстве России и Казахстана отдельно закреплён критерий отсутствия возможности задержать лицо иными средствами.

Кыргызская Республика. В статье 49 Уголовного кодекса Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года № 127 предусмотрены правовые основания причинения вреда лицу при его задержании. Согласно данной норме, причинение вреда не признаётся преступлением, если задержание осуществляется в момент или непосредственно после совершения уголовно-противоправного посягательства с целью передачи лица органам власти, при условии, что задержать его иными способами не представлялось возможным и не было допущено несоответствия применённых мер характеру и степени тяжести совершённого деяния и обстоятельствам задержания. Особого внимания заслуживает положение о том, что превышение необходимых мер задержания влечёт уголовную ответственность только в случаях, прямо предусмотренных уголовным законом, а причинение вреда по неосторожности не влечёт такой ответственности.

Предложение автора: целесообразно научно исследовать вопрос о возможности применения данного критерия в статье 39 Уголовного кодекса Республики Узбекистан. Вместе с тем его установление в качестве абсолютного условия не должно необоснованно ограничивать законное право граждан и специально уполномоченных лиц на задержание.

Проблемы правоприменительной практики и пути их решения

Несмотря на то что в статье 39 Уголовного кодекса закреплены основные правовые условия задержания, в процессе её практического применения могут возникать определённые проблемы.

Во-первых, недостаточная унификация методологических подходов к оценке превышения мер, необходимых для задержания, может приводить к различным правовым выводам. Для устранения данной проблемы необходимо разработать методические рекомендации, охватывающие условия задержания, поведение лица, возможности сотрудника и характер причинённого вреда.

Во-вторых, необходимо усилить интеграцию физической и боевой подготовки с правовой подготовкой. Сотрудник должен не только владеть приёмами применения силы, но и хорошо понимать правовые основания и пределы их применения.

В-третьих, важное значение имеет объективное документирование процесса задержания. Для этого необходимо на законных основаниях использовать нагрудные видеорегистраторы, системы видеонаблюдения и другие технические средства, а также совершенствовать порядок хранения и процессуального оформления видеоматериалов.

В-четвёртых, при оценке психического состояния задерживающего целесообразно использовать психологические знания и, при необходимости, возможности проведения специальных экспертиз.

Для решения указанных проблем необходимо внедрить в Институте повышения квалификации Министерства внутренних дел практические занятия, основанные на статьях 37, 38 и 39 Уголовного кодекса, и формировать навыки правовой оценки ситуаций, связанных с задержанием.

Предложения по совершенствованию национального законодательства и практической деятельности

На основании результатов исследования выдвигаются следующие предложения:

– Разработка методических критериев применения статьи 39 Уголовного кодекса. Необходимо определить порядок комплексной оценки степени общественной опасности деяния, сопротивления задерживаемого лица, физических и психических возможностей задерживающего, а также условий задержания.

– Интеграция физической и боевой подготовки с правовой подготовкой. В учебные занятия сотрудников органов внутренних дел следует включить правовые ситуации, связанные с необходимой обороной, крайней необходимостью и задержанием лица.

– Совершенствование фиксации процесса задержания с помощью технических средств. Необходимо развивать механизмы видеозаписи случаев применения силы, хранения материалов и их законного представления в ходе проверки.

– Расширение критериев оценки профессиональной подготовки. Наряду с физическими показателями сотрудников следует оценивать их навыки анализа правовых ситуаций, определения необходимости применения силы и соблюдения прав человека.

– Обобщение судебно-следственной практики. Целесообразно изучить дела, связанные с превышением мер, необходимых для задержания, и рассмотреть вопрос о совершенствовании соответствующих разъяснений Пленума Верховного суда в целях устранения проблем правовой квалификации.

– Разработка специального учебно-методического пособия. В Институте повышения квалификации Министерства внутренних дел целесообразно подготовить пособие под названием «Уголовно-правовые основы и практические особенности задержания лица, совершившего общественно опасное деяние».

Заключение

Институт причинения вреда при задержании лица, совершившего общественно опасное деяние, является важным институтом уголовного права, непосредственно связанным с защитой прав человека, обеспечением общественной безопасности и законности.

В результате анализа содержания статьи 39 Уголовного кодекса Республики Узбекистан можно прийти к следующим выводам.

Во-первых, причинение вреда при задержании относится к обстоятельствам, исключающим преступность деяния, а его правомерность определяется целью задержания, необходимостью причинения вреда и соблюдением пределов необходимых мер.

Во-вторых, при оценке правомерности задержания следует учитывать не только тяжесть причинённого вреда, но и поведение задерживаемого лица, возможности задерживающего, его психическое состояние и условия задержания.

В-третьих, при решении вопроса об уголовной ответственности за превышение пределов задержания необходимо правильно понимать правовую взаимосвязь статей 39, 101 и 108 Уголовного кодекса, а также устанавливать вину и все признаки состава преступления.

В-четвёртых, целесообразно использовать опыт зарубежных государств при совершенствовании национального законодательства, в частности научно исследовать критерий отсутствия возможности задержать лицо иными средствами.

В-пятых, необходимо обеспечить взаимосвязь физической и боевой подготовки сотрудников органов внутренних дел с их правовыми знаниями и психологической устойчивостью.

В целом основное направление совершенствования института причинения вреда при задержании заключается в обеспечении баланса между правовой защитой законной служебной деятельности сотрудников органов внутренних дел и гарантированием жизни, здоровья и законных интересов задерживаемых лиц.

Таким образом, только при условии сочетания физической и боевой подготовки сотрудников органов внутренних дел с правовыми знаниями, психологической устойчивостью и профессиональной ответственностью можно эффективно обеспечить законность, профессионализм и уважение прав человека в процессе задержания.

Список использованной литературы

Конституция Республики Узбекистан. – Ташкент, 2023.

Уголовный кодекс Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 года. https://lex.uz/docs/111453

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан. https://lex.uz

Постановление Пленума Верховного суда Республики Узбекистан от 24 сентября 2004 года № 13 «О судебной практике по делам об умышленном убийстве».

Постановление Пленума Верховного суда Республики Узбекистан от 27 июня 2007 года № 6 «О судебной практике по делам об умышленном причинении телесных повреждений» (в действующей редакции).

Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года № 63-ФЗ. Статья 38.

Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. Статья 33.

Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия. § 127.

JANGOVAR TAYYORGARLIKDA XALQARO TAJRIBANING UYG‘UNLIGI

X.M. Akrambayev,
IIV Malaka oshirish instituti Jangovar va jismoniy tayyorgarlik sikli katta o‘qituvchisi, pedagogika fanlar bo‘yicha falsafa doktori, dotsent.

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy harbiy ta’lim va jangovar tayyorgarlik tizimida xalqaro tajribani o‘rganish, milliy tayyorgarlik jarayoniga moslashtirish hamda samarali usullarni o‘zaro uyg‘unlashtirishning ilmiy-nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Shuningdek, xalqaro harbiy hamkorlik, o‘zaro muvofiqlik, zamonaviy ta’lim texnologiyalari, simulyatsion mashg‘ulotlar, jamoaviy tayyorgarlik va mashg‘ulotlar natijalarini tahlil qilish mexanizmlarining ahamiyati tahlil etilgan. NATOning harbiy ta’lim va tayyorgarlik sohasidagi yondashuvlari hamda Birlashgan Millatlar Tashkilotining tinchlikparvarlik operatsiyalariga tayyorgarlik standartlari qiyosiy o‘rganilgan. Xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirishda milliy xavfsizlik manfaatlari, mavjud resurslar, harbiy kadrlar salohiyati va milliy harbiy an’analarni hisobga olish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: jangovar tayyorgarlik, xalqaro tajriba, harbiy ta’lim, harbiy hamkorlik, o‘zaro muvofiqlik, innovatsion texnologiyalar, simulyatsion mashg‘ulotlar, jamoaviy tayyorgarlik, milliy harbiy ta’lim, kasbiy kompetensiya.

Abstract. This article describes the scientific-theoretical and practical aspects of studying international experience, adapting it to the national training process, and harmonizing effective methods in the system of modern military education and combat training. Also, the importance of international military cooperation, interoperability, modern educational technologies, simulation exercises, collective training and mechanisms for analyzing the results of exercises are analyzed. NATO's approaches to military education and training and the United Nations' standards of training for peacekeeping operations are comparatively studied. The need to take into account the interests of national security, existing resources, the potential of military personnel and national military traditions in adapting the international experience to the national conditions is justified.

Key words: combat training, international experience, military education, military cooperation, interoperability, innovative technologies, simulation exercises, collective training, national military education, professional competence.

KIRISH

Hozirgi davrda xalqaro xavfsizlik muhitining murakkablashuvi, harbiy sohada axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va zamonaviy tahdidlarning o‘zgarib borishi harbiy kadrlarni tayyorlash tizimini doimiy takomillashtirishni talab etmoqda. Bunday sharoitda jangovar tayyorgarlikni faqat an’anaviy mashg‘ulotlar bilan cheklab qo‘ymasdan, ilg‘or xalqaro tajribani o‘rganish, uning samarali jihatlarini milliy ta’lim va tayyorgarlik tizimiga joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Jangovar tayyorgarlik harbiy xizmatchilarning nazariy bilimi, amaliy ko‘nikmalari, jismoniy va ruhiy tayyorgarligi, intizomi hamda jamoa tarkibida muvofiqlashgan holda faoliyat yuritish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan uzluksiz jarayondir. Uning samaradorligi nafaqat mashg‘ulotlar soni yoki davomiyligi, balki ta’lim mazmunining dolzarbligi, o‘qitish metodlarining maqsadga muvofiqligi va erishilgan natijalarni xolis baholash tizimi bilan ham belgilanadi.

NATOning ta’lim va tayyorgarlik sohasidagi yondashuvlarida individual tayyorgarlik, jamoaviy tayyorgarlik va ssenariylarga asoslangan mashqlar o‘zaro bog‘liq jarayonlar sifatida qaraladi. Bunda turli mamlakatlar harbiy tuzilmalarining hamkorlikda ishlash qobiliyatini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. BMTning tinchlikparvarlik faoliyatiga oid tayyorgarlik materiallarida esa xizmatchilarning kasbiy bilimlari bilan bir qatorda xalqaro huquq, fuqarolarni himoya qilish, intizom va kasbiy xulq-atvor masalalariga alohida e’tibor qaratiladi.

Shu nuqtai nazardan, jangovar tayyorgarlikda xalqaro tajribaning uyg‘unligi masalasi harbiy ta’limni modernizatsiya qilish, milliy tayyorgarlik tizimining sifatini oshirish va zamonaviy talablarga javob beradigan kadrlarni shakllantirishning muhim ilmiy-amaliy yo‘nalishi hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi va metodlari

Tadqiqotning maqsadi jangovar tayyorgarlik sohasidagi xalqaro yondashuvlarni o‘rganish, ularning umumiy va farqli jihatlarini aniqlash hamda milliy harbiy ta’lim tizimida qo‘llash mumkin bo‘lgan tashkiliy-pedagogik mexanizmlarni asoslashdan iborat.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanish nazarda tutiladi:

Qiyosiy tahlil — xalqaro harbiy tayyorgarlik modellarining o‘xshash va farqli xususiyatlarini o‘rganish.

Tizimli yondashuv — nazariy ta’lim, amaliy mashg‘ulotlar, baholash va qayta aloqani yagona jarayon sifatida ko‘rib chiqish.

Ilmiy manbalar tahlili — xalqaro tashkilotlarning rasmiy hujjatlari va tayyorgarlik standartlarini o‘rganish.

Umumlashtirish va sintez — o‘rganilgan tajribalar asosida milliy sharoitga mos amaliy takliflarni ishlab chiqish.

Mazkur maqola xalqaro tashkilotlarning ochiq rasmiy materiallariga tayangan konseptual tahlil hisoblanadi. Unda muayyan harbiy qismda o‘tkazilgan empirik sinovlar yoki statistik natijalar keltirilmagan.

1. Jangovar tayyorgarlikda xalqaro tajribaning nazariy asoslari

Xalqaro tajribaning uyg‘unligi deganda turli mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan samarali ta’lim usullari, tayyorgarlik standartlari, baholash mezonlari va tashkiliy yondashuvlarni milliy tizim xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘zaro muvofiqlashtirish tushuniladi.

Ushbu jarayonni xalqaro tajribani to‘liq ko‘chirish bilan tenglashtirish mumkin emas. Chunki har bir davlatning geografik sharoiti, milliy xavfsizlik manfaatlari, harbiy doktrinasi, moddiy-texnik imkoniyatlari va kadrlar tayyorlash an’analari o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Shu sababli xalqaro tajribani joriy etishda uning mazmuni, qo‘llanish sharoiti va kutilayotgan natijalarini kompleks baholash talab etiladi.

Jangovar tayyorgarlikni takomillashtirishda xalqaro tajribaning quyidagi yo‘nalishlari muhim hisoblanadi:

Birinchidan, ta’lim standartlarini uyg‘unlashtirish. Bunda tayyorgarlik maqsadlari, bilim va ko‘nikmalarga qo‘yiladigan talablar hamda natijalarni baholash mezonlarining aniq belgilanishi nazarda tutiladi.

Ikkinchidan, ta’lim metodlarini takomillashtirish. Nazariy mashg‘ulotlarni amaliy topshiriqlar, vaziyatli tahlillar, simulyatsiyalar va jamoaviy o‘quv mashqlari bilan uyg‘unlashtirish xizmatchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Uchinchidan, tajriba almashish mexanizmlarini rivojlantirish. Harbiy ta’lim muassasalari o‘rtasidagi ilmiy hamkorlik, mutaxassislar almashinuvi va qo‘shma o‘quv tadbirlari yangi bilimlarni o‘zlashtirishga yordam beradi.

To‘rtinchidan, natijalarni muntazam baholash va takomillashtirish. Mashg‘ulotlardan keyingi tahlil, aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish va o‘quv dasturlarini qayta ko‘rib chiqish tayyorgarlik sifatini izchil oshirish imkonini beradi.

Demak, xalqaro tajribaning uyg‘unligi tayyorgarlik mazmunini yangilash bilan birga, uni rejalashtirish, tashkil etish, nazorat qilish va takomillashtirish mexanizmlarini ham qamrab oladi.

2. Xalqaro tajribaning asosiy modellari va ularning xususiyatlari

Jangovar tayyorgarlikda xalqaro tajribani o‘rganishda NATO va BMTning tegishli yo‘nalishlardagi yondashuvlari alohida ahamiyatga ega. Biroq ularning maqsadlari va qo‘llanish sohalari bir-biridan farq qiladi. NATO materiallarida ko‘pmillatli kuchlarning o‘zaro muvofiqligi va birgalikda harakat qilish qobiliyati muhim o‘rin tutsa, BMTning tinchlikparvarlik tayyorgarligida missiya mandati, fuqarolarni himoya qilish va xalqaro talablarga rioya etish masalalariga alohida e’tibor qaratiladi [1; 2].

2.1. NATO tajribasi: o‘zaro muvofiqlik va jamoaviy tayyorgarlik

NATOning rasmiy materiallarida o‘zaro muvofiqlik texnik, tashkiliy-protsessual, inson omili va axborot bilan bog‘liq jihatlarni qamrab olishi ta’kidlanadi. Bunda umumiy standartlar, ta’lim, mashqlar, sinovlar va o‘tgan faoliyat natijalaridan saboq chiqarish muhim vositalar hisoblanadi [3].

Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, jangovar tayyorgarlikni takomillashtirishda quyidagi tamoyillar muhimdir:

- individual bilim va ko‘nikmalarni jamoaviy tayyorgarlik bilan bog‘lash;
- mashg‘ulotlar maqsadini oldindan aniq belgilash;
- turli vaziyatlarda qaror qabul qilish va hamkorlik qilish qobiliyatini baholash;
- mashg‘ulot natijalarini tahlil qilish va aniqlangan muammolar bo‘yicha tuzatishlar kiritish;
- ta’lim jarayonida zamonaviy texnik va raqamli vositalardan maqsadli foydalanish.

NATOning ta’lim va mashqlar tizimida o‘quv tadbirlari faqat egallangan bilimlarni tekshirish vositasi bo‘lib qolmasdan, balki mavjud yondashuvlarni sinash va takomillashtirish mexanizmi sifatida ham qaraladi [4].

Mazkur tajribaning milliy harbiy ta’lim uchun ahamiyati shundaki, tayyorgarlik natijalarini faqat nazariy bilim yoki alohida xizmatchining ko‘rsatkichlari asosida emas, balki jamoaning vazifalarni muvofiqlashgan holda bajarish qobiliyati asosida ham baholash mumkin.

2.2. BMT tajribasi: kasbiy mas’uliyat va kompleks tayyorgarlik

BMTning tinchlikparvarlik operatsiyalariga tayyorgarlik tizimi harbiy, politsiya va fuqarolik tarkibidagi xodimlarning vazifalarni samarali bajarishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va kasbiy munosabatlarni shakllantirishga qaratilgan.

BMTning asosiy xizmat oldi tayyorgarligi materiallari tinchlikparvarlik faoliyatining tamoyillari, xizmat vazifalarini bajarish, intizom, inson huquqlari, fuqarolarni himoya qilish va boshqa muhim yo‘nalishlarni qamrab oladi [2; 5].

Ushbu yondashuv jangovar tayyorgarlikning mazmunini faqat jismoniy yoki texnik ko‘nikmalar bilan cheklamaslik kerakligini ko‘rsatadi. Zamonaviy harbiy mutaxassisning kasbiy tayyorgarligi huquqiy savodxonlik, axloqiy mas’uliyat, psixologik barqarorlik va murakkab vaziyatlarda asoslangan qaror qabul qilish qobiliyatini ham o‘z ichiga olishi lozim.

BMT tajribasidan quyidagi jihatlarni o‘rganish mumkin:

xizmat vazifalarini bajarishda xalqaro huquq va belgilangan qoidalarga rioya qilish;

tinch aholi xavfsizligini ta’minlashga oid bilimlarni shakllantirish;

kasbiy etika va intizomni tayyorgarlikning ajralmas qismi sifatida qarash;

xizmat oldi tayyorgarligini aniq missiya va vazifalar talablariga moslashtirish;

nazariy bilimlarni vaziyatli mashg‘ulotlar orqali mustahkamlash.

Shu tariqa, BMT tajribasi jangovar tayyorgarlikning inson omili, huquqiy mas’uliyat va kasbiy madaniyat bilan bog‘liq jihatlarini takomillashtirish uchun muhim manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

2.3. Xalqaro modellarning qiyosiy tahlili

Xalqaro tajribani milliy tizimga moslashtirish uchun turli modellarning maqsadi, ustuvor yo‘nalishlari va amaliy imkoniyatlarini qiyosiy o‘rganish zarur.

Tahlil mezoni	NATO yondashuvi	BMT yondashuvi	Milliy tizim uchun ahamiyati
Asosiy yo‘nalish	O‘zaro muvofiqlik va birgalikdagi tayyorgarlik	Tinchlikparvarlik vazifalariga tayyorgarlik	Tayyorgarlik maqsadlarini aniq belgilash
Ta’lim usullari	Individual va jamoaviy mashg‘ulotlar, ssenariyli mashqlar	Xizmat oldi tayyorgarligi va missiyaga mos ta’lim	Nazariya va amaliyotni uyg‘unlashtirish
Baholash	Mashqlar natijalarini tekshirish va tahlil qilish	Belgilangan standartlar va vazifalarga muvofiqlik	Aniq mezonlarga asoslangan baholash
Inson omili	Muloqot, umumiy tushuncha va hamkorlik	Huquqiy talablar, intizom va kasbiy xulq	Kasbiy va axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirish
Takomillashtirish	Mashqlar va tahlil natijalaridan foydalanish	Tayyorgarlik materiallarini yangilash va vazifalarga moslashtirish	Uzluksiz takomillashtirish tizimini yaratish

Izoh: jadval NATO va BMTning rasmiy materiallari asosida muallif tomonidan umumlashtirilgan [1–5].

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, mazkur yondashuvlarning ayrim tamoyillari o‘zaro to‘ldiruvchi xususiyatga ega. Biroq ularni qo‘llashda tegishli tashkilotlarning maqsadi, huquqiy asoslari va vazifalarini farqlash lozim.

3. Xalqaro tajribani milliy jangovar tayyorgarlik tizimiga moslashtirish

Xalqaro tajribani milliy tizimga joriy etish murakkab va ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, u tayyorgarlik dasturlarini shunchaki tarjima qilish yoki tashqi shakllarini takrorlashdan iborat emas. Uning samaradorligi tanlangan tajribaning milliy sharoitga qanchalik mos kelishi bilan belgilanadi.

Birinchi navbatda, mavjud tayyorgarlik tizimining holatini tahlil qilish zarur. Bunda ta’lim dasturlari, moddiy-texnik imkoniyatlar, o‘qituvchi va instruktorlar salohiyati, baholash mezonlari hamda ta’lim natijalari o‘rganiladi. Aniqlangan ehtiyojlar asosida xalqaro tajribaning qaysi elementlarini joriy etish maqsadga muvofiqligi belgilanadi.

Ikkinchi bosqichda tanlangan yondashuvlarni milliy o‘quv dasturlariga moslashtirish talab etiladi. Masalan, ssenariylarga asoslangan mashg‘ulotlar, simulyatsion ta’lim, jamoaviy ishlash va mashg‘ulotdan keyingi tahlil usullarini mavjud ta’lim tizimiga bosqichma-bosqich kiritish mumkin. Bunda har bir yangilikning aniq maqsadi va kutilayotgan natijasi belgilanishi lozim.

Uchinchi bosqichda tayyorgarlik natijalarini baholash tizimi takomillashtiriladi. Baholash faqat bajarilgan topshiriqlar soni yoki mashg‘ulotga sarflangan vaqt bilan cheklanmasligi kerak.

U xizmatchining bilimni amalda qo‘llash qobiliyati, belgilangan talablarga rioya qilishi, jamoada ishlashi, qarorlarni asoslashi va xatolardan xulosa chiqarishini ham qamrab olishi zarur.

To‘rtinchi bosqichda tajriba-sinov va muntazam takomillashtirish mexanizmi yo‘lga qo‘yiladi. Yangi metodlar dastlab cheklangan o‘quv jarayonida sinovdan o‘tkazilib, natijalari amaldagi usullar bilan qiyoslanishi mumkin. Olingan xulosalar asosida o‘quv dasturlari va baholash mezonlariga o‘zgartirishlar kiritiladi.

Beshinchi bosqichda xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga e’tibor qaratiladi. Harbiy ta’lim muassasalari o‘rtasida tajriba almashish, o‘qituvchilarning malakasini oshirish, ilmiy anjumanlarda ishtirok etish va ochiq o‘quv materiallarini o‘rganish orqali milliy tayyorgarlik tizimining ilmiy-uslubiy salohiyatini oshirish mumkin.

Shu o‘rinda xalqaro tajribani moslashtirishda milliy qonunchilik, harbiy doktrina, axborot xavfsizligi talablari va mavjud resurslar hisobga olinishi shart. Xorijiy modellarning faqat tashqi ko‘rinishini o‘zlashtirish emas, balki ularning samaradorligini ta’minlovchi asosiy tamoyillarini anglash muhimdir.

4. Zamonaviy texnologiyalarning jangovar tayyorgarlikdagi o‘rni

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi harbiy ta’limning mazmuni va tashkil etilishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Simulyatorlar, virtual o‘quv muhitlari, raqamli ta’lim platformalari va natijalarni tahlil qilish vositalari mashg‘ulotlarni rejalashtirish, o‘quv jarayonini individuallashtirish va bilimlarni baholash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Simulyatsion ta’limning muhim xususiyati shundaki, u muayyan vaziyatlarni nazorat qilinadigan o‘quv muhitida o‘rganish, qaror qabul qilish jarayonini tahlil etish va xatolardan xulosa chiqarish imkonini beradi. Bunday texnologiyalar, ayniqsa, resurslarni tejash, takroriy mashqlarni tashkil etish va turli vaziyatlarga moslashish ko‘nikmalarini rivojlantirishda foydali bo‘lishi mumkin.

Raqamli vositalardan foydalanish quyidagi vazifalarni hal etishga yordam beradi:

- ta’lim jarayonini individual ehtiyojlarga moslashtirish;
- nazariy bilimlarni interaktiv usullar orqali mustahkamlash;
- mashg‘ulotlar natijalarini tizimli qayd etish va tahlil qilish;
- instruktorlar uchun qayta aloqa mexanizmlarini takomillashtirish;
- o‘quv resurslaridan oqilona foydalanish.

Shu bilan birga, texnologiyaning mavjudligi o‘z-o‘zidan tayyorgarlik samaradorligini kafolatlamaydi. Simulyatorlar pedagogik jihatdan asoslangan dasturlar, malakali instruktorlar va aniq baholash mezonlari bilan birgalikda qo‘llanilgandagina kutilgan natijani berishi mumkin.

Bundan tashqari, raqamli ta’limda axborot xavfsizligi, ma’lumotlarni muhofaza qilish, texnik ishonchlilik va inson omilini hisobga olish talab etiladi. Shu sababli zamonaviy texnologiyalarni an’anaviy amaliy mashg‘ulotlar bilan o‘zaro to‘ldiruvchi shaklda qo‘llash maqsadga muvofiqdir.

5. Jangovar tayyorgarlik samaradorligini baholash va uzluksiz takomillashtirish

Xalqaro tajribaning uyg‘unligi tayyorgarlik jarayonidagi o‘zgarishlarni baholash va ularning natijalarini tahlil qilish bilan chambarchas bog‘liq. Agar joriy etilgan yangiliklarning samaradorligi aniq mezonlar orqali o‘lchanmasa, ularning amaliy ahamiyati to‘g‘risida asoslangan xulosa chiqarish qiyinlashadi.

Shu nuqtai nazardan, jangovar tayyorgarlik samaradorligini baholash uchun quyidagi mezonlardan foydalanish taklif etiladi:

2. **Bilim darajasi.** Xizmatchilarning nazariy bilimlarni o‘zlashtirish darajasi va ularni tushuntirib berish qobiliyati.

3. **Amaliy kompetensiya.** Belgilangan vazifalarni tasdiqlangan standartlar asosida bajarish qobiliyati.

4. **Jamoaviy hamkorlik.** Guruh a’zolarining vazifalarni muvofiqlashtirishi, muloqot qilishi va umumiy maqsadga erishishi.

5. **Intizom va mas’uliyat.** Belgilangan qoidalarga, huquqiy talablarga va kasbiy etika me’yorlariga rioya etish.

6. **Moslashuvchanlik.** O‘zgaruvchan o‘quv vaziyatlarida bilim va ko‘nikmalarni to‘g‘ri qo‘llash qobiliyati.

7. **O‘zlashtirilgan tajribadan foydalanish.** Mashg‘ulotdan keyingi tahlil natijalari asosida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish.

Mazkur mezonlar bo‘yicha baholashda dastlabki va yakuniy natijalarni qiyoslash, instruktorlar kuzatuvi, testlar, amaliy topshiriqlar va ishtirokchilarning fikr-mulohazalaridan foydalanish mumkin. Bunda baholash vositalari o‘quv maqsadlariga mos bo‘lishi va barcha ishtirokchilar uchun bir xil talablarni ta’minlashi lozim.

Muhim mexanizmlardan biri — mashg‘ulotdan keyingi tahlildir. Unda rejalashtirilgan maqsadlar bilan erishilgan natijalar taqqoslanadi, muvaffaqiyatli yondashuvlar va kamchiliklar aniqlanadi hamda kelgusi tayyorgarlik uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. NATOning mashqlarga oid rasmiy materiallarida ham o‘tkazilgan tadbirlarni tahlil qilish va olingan saboqlardan foydalanish o‘zaro muvofiqlikni hamda faoliyat samaradorligini oshirish vositasi sifatida ko‘rsatiladi [4].

Shu tariqa, baholash jarayoni faqat nazorat vazifasini emas, balki ta’lim sifatini yaxshilash, instruktorlar malakasini oshirish va o‘quv dasturlarini takomillashtirish vazifasini ham bajaradi.

6. Xalqaro tajribani uyg‘unlashtirishning tashkiliy-pedagogik shartlari

Xalqaro tajribani milliy jangovar tayyorgarlik tizimiga samarali joriy etish bir qator tashkiliy va pedagogik shartlarga bog‘liq.

Birinchidan, ta’lim maqsadlari va kutilayotgan natijalar aniq belgilanishi zarur. Har bir mashg‘ulot muayyan bilim, ko‘nikma yoki kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qilishi kerak.

Ikkinchidan, instruktorlarning kasbiy salohiyatini oshirish lozim. Yangi ta’lim usullarini joriy etish ularni o‘qitish, mashg‘ulotlarni tashkil etish va natijalarni xolis baholash bo‘yicha tegishli malakaga ega mutaxassislarni talab qiladi.

Uchinchidan, ta’lim jarayonida nazariya va amaliyotning uzviyligi ta’minlanishi kerak. Nazariy bilimlar amaliy mashg‘ulotlar bilan mustahkamlanganda, ularni turli vaziyatlarda qo‘llash imkoniyati kengayadi.

To‘rtinchidan, ta’lim muassasalarida tajriba almashish va ilmiy izlanishlar uchun sharoit yaratish zarur. Ilmiy seminarlar, metodik kengashlar, o‘quv dasturlarining qiyosiy tahlili va pedagogik tajribani umumlashtirish tayyorgarlik sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, innovatsiyalarni joriy etish jarayoni bosqichma-bosqich tashkil qilinishi lozim. Yangi usullar dastlab sinovdan o‘tkazilib, ularning samaradorligi baholanganidan keyin kengroq qo‘llanishi maqsadga muvofiq.

Oltinchidan, milliy xususiyatlar va xalqaro talablar o‘rtasida muvozanat ta’minlanishi zarur. Xalqaro tajriba milliy tayyorgarlik tizimini to‘ldiruvchi va takomillashtiruvchi manba bo‘lishi kerak. Uning mazmuni milliy manfaatlar, huquqiy talablar va mavjud imkoniyatlarga muvofiq ravishda moslashtirilishi lozim.

Ushbu shartlarning o‘zaro uyg‘unligi xalqaro tajribani tashqi shaklda o‘zlashtirishdan farqli ravishda, uning samarali tamoyillarini milliy ta’lim jarayoniga chuqur integratsiya qilish imkonini beradi.

XULOSA

Olib borilgan nazariy va qiyosiy tahlil asosida jangovar tayyorgarlikda xalqaro tajribaning uyg‘unligi zamonaviy harbiy ta’lim tizimini takomillashtirishning muhim yo‘nalishlaridan biri ekanligi aniqlanadi. Xalqaro tajriba tayyorgarlik mazmunini boyitish, o‘qitish usullarini yangilash, baholash mezonlarini takomillashtirish va jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish uchun muhim imkoniyatlar yaratadi.

NATO va BMTning tegishli materiallarini qiyosiy o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, jangovar tayyorgarlikda o‘zaro muvofiqlik, nazariya va amaliyotning uzviyligi, kasbiy mas’uliyat, huquqiy talablarga rioya qilish va mashg‘ulotlar natijalarini muntazam tahlil etish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, mazkur yondashuvlarning maqsad va qo‘llanish sohalari farqlanishi sababli ularni milliy tizimga maqsadli ravishda moslashtirish talab etiladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. Milliy jangovar tayyorgarlik tizimining mavjud holatini xalqaro standartlar va ilg‘or ta’lim yondashuvlari bilan qiyosiy tahlil qilish.
2. O‘quv dasturlarida nazariy ta’lim, amaliy mashg‘ulotlar, ssenariyli o‘quv vazifalari va natijalarni baholash o‘rtasidagi bog‘liqlikni kuchaytirish.
3. Instruktorlarning malakasini oshirish va xalqaro ta’lim tajribasini o‘rganish bo‘yicha tizimli chora-tadbirlarni yo‘lga qo‘yish.
4. Simulyatsion va raqamli ta’lim vositalarini pedagogik maqsadlar, axborot xavfsizligi va mavjud resurslarni hisobga olgan holda joriy etish.
5. Mashg‘ulotlardan keyingi tahlil va qayta aloqa mexanizmlarini rivojlantirish orqali tayyorgarlik jarayonini uzluksiz takomillashtirish.
6. Xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirish natijalarini tajriba-sinov asosida baholash va samarali usullarni bosqichma-bosqich kengaytirish.

Umuman olganda, xalqaro tajribaning uyg‘unligi tayyorgarlik jarayonini shunchaki tashqi andozalar asosida tashkil etishni emas, balki ilmiy asoslangan, milliy ehtiyojlarga mos va natijalarga yo‘naltirilgan tizimni shakllantirishni anglatadi. Bunday yondashuv harbiy kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, ta’lim sifatini oshirish va zamonaviy talablarga mos tayyorgarlik tizimini shakllantirishga xizmat qilishi mumkin.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARINING JISMONIY TAYYORGARLIGINI JANGOVOR SAMBO VOSITALARI ORQALI TAKOMILLASHTIRISH

Murodxon Turayev
IIV Malaka oshirish instituti
Jismoniy tayyorgarlik sikli boshlig‘i, dotsent, podpolkovnik

Ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy tayyorgarligi huquq-tartibotni ta’minlash, jinoyatchilikka qarshi kurashish va jamoat xavfsizligini saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kun talablariga javob beruvchi jismoniy tayyorgarlik tizimini yaratish, xodimlarning professional samaradorligini oshirish maqsadida jangovor sambo elementlarini joriy etish katta istiqbolga ega. Jangovor sambo nafaqat jismoniy kuchni, balki harakat tezligi, chidamlilik, taktik fikrlashni rivojlantirish orqali xodimlarning kasbiy qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradi.

Ichki ishlar organlari xodimlari uchun jismoniy tayyorgarlik bo‘yicha maxsus talablar mavjud. Bu talablar xodimlarning yuqori darajada jismoniy tayyorgarlikka ega bo‘lishini talab etadi, chunki ular kundalik xizmatda xavfli vaziyatlarda o‘zlarini himoya qilishlari, jinoyatchilarni qo‘lga olishlari va jamoat tartibini saqlashlari kerak.

SH. R. Fazilov, A. B. Tulyaganov kabi olimlar ishonchli manbalarda jismoniy tayyorgarlikning ahamiyatini ko‘rsatib o‘tishgan. Ular ta’kidlashicha, jismoniy tayyorgarlik nafaqat jismoniy kuch-quvvatni rivojlantirish, balki psixologik barqarorlikni ta’minlashda ham muhim o‘rin tutadi.

Jangovor sambo – Rossiyada yaratilgan va butun dunyoda tan olingan jismoniy tayyorgarlik va o‘zini himoya qilish metodikasi. Unda dzyudo, kurash va boks kabi bir qancha sport turlaridan elementlar mavjud bo‘lib, bu uslub janglarda tezkorlik va samaradorlikni oshirishga qaratilgan. Samboning afzalliklari shundaki, u nafaqat raqibni tezkorlik bilan tutib olishni, balki uni zararsizlantirishni ham o‘z ichiga oladi.

V. S. Oshchepkov va A. A. Xarlampiev kabi olimlar jangovor sambo jismoniy tayyorgarlik uchun asosiy omillardan biri ekanligini ta’kidlagan. Ular ushbu sport turining harakatlilik, tezkorlik, chidamlilik va kurash texnikalarida mukammallikka erishishga yordam berishini aytib o‘tishgan.

Ichki ishlar xodimlarining jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish maqsadida jangovor sambo elementlarini tizimli ravishda qo‘llash zarur. Bu jarayon bir necha bosqichga bo‘linadi:

Teoriya va amaliyot birligi: Jangovor samboni o‘rganish nafaqat jismoniy tayyorgarlikni, balki xizmat vaqtida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan vaziyatlarda qo‘llash mumkin bo‘lgan strategik va taktik fikrlashni ham rivojlantiradi.

Maxsus mashqlar: Jangovor samboning elementlari asosida tayyorlangan maxsus mashqlar jismoniy tayyorgarlikning barcha komponentlarini (chidamlilik, tezkorlik, kuch va yetuklik) rivojlantirishga yo‘naltirilgan. G. V. Romanov va N. I. Pisarev kabi olimlar mazkur jarayonni chuqur tadqiq etishgan va ularning ishlari zamonaviy metodlar ishlab chiqishga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Psixologik barqarorlik: Jangovor sambo o‘zining dinamikligi va real jangga yaqinligi sababli, xodimlarda psixologik barqarorlikni ham rivojlantirishga yordam beradi. Jangda muvaffaqiyatga erishishda nafaqat jismoniy tayyorgarlik, balki vaziyatda xladnokrovie saqlash ham muhim ahamiyatga ega.

YU. M. Lujnov va M. S. Tkachenko tomonidan olib borilgan tadqiqotlar psixologik barqarorlik va jismoniy tayyorgarlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniq ko‘rsatgan.

Sambo elementlari asosida tayyorlangan maxsus mashg‘ulotlarning samaradorligini baholash uchun ichki ishlar xodimlari o‘rtasida eksperimental tadqiqotlar olib borildi. Tadqiqot natijalari shundan dalolat beradiki, jangovor sambo mashg‘ulotlari jismoniy tayyorgarlik darajasini sezilarli darajada oshirgan. Hodimlar orasida chidamlilik, tezkorlik va kuch ko‘rsatkichlarida aniq o‘sish kuzatildi.

Ye. M. CHernikov va I. P. Panfilov kabi olimlar tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, jangovor sambo qo‘llanilgan holda o‘quv jarayoni natijalari ichki ishlar xodimlarining kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatli bo‘lish ehtimolini oshiradi.

Xulosa. Ichki ishlar idoralari xodimlarining jismoniy tayyorgarligini jangovor sambo vositalari orqali takomillashtirish ularning kasbiy faoliyatida samaradorlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Jangovor sambo nafaqat jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirish, balki xodimlarning xizmat vaqtidagi tezkorlik va qobiliyatlarini ham yaxshilash imkonini beradi. Bu boradagi tadqiqotlar jismoniy tayyorgarlikning ahamiyatini tasdiqlab, kelajakda ushbu metodikani kengroq joriy etish imkoniyatlarini ochib beradi.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI TA’LIM MUASSASALARI KURSANTLARINING JISMONIY TAYYORGARLIGINI BAHOLASHNING MILLIY MEZONLARINI XALQARO TAJRIBA ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Albekov Shokir Adilbekovich
O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
Jangovar va jismoniy tayyorgarlik kafedrasi katta o‘qituvchisi, dotsent

Annotatsiya: Maqolada ichki ishlar organlari ta’lim muassasalari kursantlarining jismoniy tayyorgarligini baholash tizimini xalqaro tajriba asosida takomillashtirish masalalari yoritilgan. Jismoniy sifatlarni baholash, kasbiy-amaliy testlardan foydalanish, natijalarning ishonchliligi va xolisligini ta’minlash bo‘yicha metodik yondashuvlar tahlil qilingan. Milliy baholash tizimini rivojlantirishga qaratilgan kompleks mezonlar modeli taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, kursantlar, jismoniy tayyorgarlik, baholash mezonlari, xalqaro tajriba, kasbiy-amaliy testlar, jismoniy sifatlar, pedagogik nazorat.

Annotatsiya: V state rassmatrivayutsya voprosi sovershenstvovaniya sistemi otsenki fizicheskoy podgotovlennosti kursantov obrazovatelnix uchrejdeniy organov vnutrennix del na osnove mejdunarodnogo opita. Analiziruyutsya metodicheskie podxodi k otsenke fizicheskix kachestv, primeneniyu professionalno-prikladnix testov i obespecheniyu ob’ektivnosti rezultatov. Predlojena model kompleksnix kriteriev dlya sovershenstvovaniya natsionalnoy sistemi otsenki.

Klyuchevie slova: organi vnutrennix del, kursanti, fizicheskaya podgotovka, kriterii otsenki, mejdunarodniy opit, professionalno-prikladnie testi, fizicheskie kachestva, pedagogicheskiy kontrol.

Abstract: The article examines ways to improve the assessment of physical fitness among cadets in internal affairs educational institutions using international experience. It analyses approaches to assessing physical abilities, applying occupational fitness tests, and ensuring reliable and objective results. A model of comprehensive assessment criteria is proposed to support the development of the national assessment system.

Keywords: internal affairs bodies, cadets, physical fitness, assessment criteria, international experience, occupational fitness tests, physical abilities, pedagogical monitoring.

KIRISH

Zamonaviy ichki ishlar organlari faoliyati xodimlardan yuqori darajadagi kasbiy bilim, huquqiy savodxonlik, psixologik barqarorlik va yetarli jismoniy tayyorgarlikni talab qiladi. Ayniqsa, jamoat xavfsizligini ta’minlash, huquqbuzarlarni ushlash, jismoniy qarshilikni bartaraf etish, to‘siqlardan o‘tish va favqulodda vaziyatlarda tezkor harakat qilish jarayonlarida jismoniy sifatlarning rivojlanganligi muhim ahamiyat kasb etadi. SHu sababli IIO ta’lim muassasalarida kursantlarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish bilan bir qatorda uni xolis, ilmiy asoslangan va kasbiy talablarga muvofiq baholash tizimini takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Jismoniy tayyorgarlikni baholash ta’lim jarayonining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u kursantning mavjud imkoniyatlarini aniqlash, jismoniy sifatlarining rivojlanish darajasini kuzatish, mashg‘ulotlar samaradorligini baholash va keyingi tayyorgarlik yo‘nalishlarini belgilash imkonini beradi. Bunda baholash faqat yakuniy nazorat yoki belgilangan normativlarni bajarish bilan cheklanmasligi, balki kursantning individual rivojlanish dinamikasini ham aks ettirishi lozim.

An’anaviy baholash tizimlarida yugurish, turnikda tortilish, qo‘llarni bukib-yozish va boshqa jismoniy mashqlar bo‘yicha natijalar muhim o‘rin tutadi. Bunday testlar kuch, tezkorlik va chidamlilik kabi jismoniy sifatlarni aniqlashda amaliy jihatdan qulaydir. Biroq ularning o‘zi kursantning kelajakdagi xizmat vazifalarini bajarishga qay darajada tayyorligini to‘liq ifodalamasligi mumkin. SHuning uchun umumiy jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlarini kasbiy-amaliy harakatlar bilan bog‘liq baholash usullari orqali to‘ldirish zarurati yuzaga keladi.

Xalqaro tajribada mazkur masalaga alohida e’tibor qaratilmoqda. Z. Zhang va hammualliflarining 2025 yilda e’lon qilingan tadqiqotida yetti mamlakatda politsiya xodimlarining jismoniy tayyorgarligini baholash uchun qo‘llaniladigan testlar tahlil qilingan. Mualliflar testlarni umumiy jismoniy tayyorgarlikni baholaydigan va xizmat vazifalarini modellashtiruvchi to‘siqlardan o‘tish testlariga ajratganlar [1]. Tadqiqotda yurak-qon tomir chidamliligi, mushak kuchi, mushaklar chidamliligi va chaqqonlik asosiy baholash yo‘nalishlari sifatida ko‘rsatilgan.

E. Martinsson va hammualliflarning 2026 yilda e’lon qilingan politsiya ta’lim muassasalari kursantlarining jismoniy qobiliyatlarini baholash usullariga bag‘ishlangan sharhida ham umumiy jismoniy testlar va kasbiy vazifalarga yo‘naltirilgan testlardan birgalikda foydalanish amaliyoti yoritilgan [2]. Mualliflar testlarning ishonchliligi, o‘tkazish tartibining aniqligi va jinsga mos baholash mezonlarini asoslash zarurligini ta’kidlaydilar.

O‘zbekiston Respublikasi IIO ta’lim muassasalarida ham kursantlarning jismoniy tayyorgarligini baholashni takomillashtirishda milliy ta’lim va xizmat talablarini hisobga olgan holda xalqaro ilmiy yondashuvlardan foydalanish muhimdir. Bunda xorijiy davlatlarning testlarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki ularning ilmiy asoslangan jihatlarini milliy sharoitga moslashtirish asosiy tamoyil bo‘lishi lozim.

Tadqiqotning maqsadi - xalqaro tajriba va milliy amaliyotni qiyosiy tahlil qilish asosida IIO ta’lim muassasalari kursantlarining jismoniy tayyorgarligini baholash mezonlarini takomillashtirishga qaratilgan metodik takliflarni ishlab chiqish.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- kursantlarning jismoniy tayyorgarligini baholashga oid xalqaro ilmiy yondashuvlarni tahlil qilish;
- umumiy jismoniy testlar va kasbiy-amaliy testlarning imkoniyatlarini aniqlash;
- milliy baholash tizimida xolislik, ishonchlilik va kasbiy yo‘naltirilganlikni ta’minlash shartlarini asoslash;
- kursantlarning jismoniy tayyorgarligini kompleks baholash modeli va uni joriy etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODLARI.

Tadqiqot nazariy-tahliliy xususiyatga ega bo‘lib, unda ilmiy adabiyotlarni o‘rganish, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, umumlashtirish va pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotning axborot bazasini politsiya va huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining jismoniy tayyorgarligini baholashga bag‘ishlangan xalqaro ilmiy maqolalar, jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasiga oid rus tilidagi ilmiy adabiyotlar hamda O‘zbekiston IIO ta’lim muassasalarida kursantlarning jismoniy tayyorgarligini tashkil etishga doir mavjud o‘quv-metodik manbalar tashkil etdi.

Xalqaro manbalarni tahlil qilishda quyidagi mezonlar asos qilib olindi:

1. Baholashning mazmuni - qaysi jismoniy sifatlar va kasbiy harakatlar tekshirilishi.
2. Testlarning ishonchliligi - bir xil sharoitda takroriy o‘lchash natijalarining barqarorligi.

3. Testlarning validligi - test natijalarining baholanishi koʻzda tutilgan jismoniy qobiliyat yoki kasbiy vazifaga mosligi.

4. Baholashning xolisligi - testni oʻtkazish, natijani qayd etish va baholash qoidalarining aniqligi.

5. Kasbiy yoʻnaltirilganlik - baholash natijalarining kelajakdagi xizmat vazifalariga tayyorgarlikni qay darajada aks ettirishi.

6. Amaliy qulaylik - testlarni mavjud sport inshootlari, jihozlar va mashgʻulot vaqti sharoitida tashkil etish imkoniyati.

Mazkur mezonlar asosida xalqaro tadqiqotlarda qoʻllaniladigan yondashuvlar oʻrganilib, ularni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish imkoniyatlari umumlashtirildi. SHu bilan birga, taklif etilayotgan baholash modeli mavjud rasmiy normativlarning oʻrnini bosuvchi tayyor normativ hujjat emas, balki ularni takomillashtirish uchun ilmiy-metodik taklif sifatida ishlab chiqildi.

NATIJALAR.

Kursantlarning jismoniy tayyorgarligini baholashning xalqaro tajribasi.

Xalqaro ilmiy manbalar tahlili politsiya ta’lim muassasalarida jismoniy tayyorgarlikni baholash uchun bir nechta testdan iborat kompleks tizimlar qoʻllanilishini koʻrsatadi. Bunday tizimlarda alohida jismoniy sifatlarni aniqlashga qaratilgan testlar kasbiy faoliyatga xos harakatlarni modellashtiruvchi testlar bilan birgalikda ishlatilishi mumkin [1; 2].

Jismoniy tayyorgarlikni baholashda eng koʻp uchraydigan yoʻnalishlar quyidagilardan iborat:

CHidamlilikni baholash. YUgurish testlari va bosqichma-bosqich tezlashib boruvchi 20 metrlik shattl-test kabi usullar organizmning aerob ish qobiliyatini baholashda qoʻllaniladi. Bunday testlar uzoq davom etadigan harakat faoliyatiga tayyorgarlik darajasini aniqlash imkonini beradi.

Mushak kuchi va chidamliligini baholash. Turnikda tortilish, belgilangan vaqt ichida qoʻllarni bukib-yozish va qorin mushaklari uchun mashqlar kabi testlar yuqori tana qismi va gavda mushaklarining ish qobiliyatini baholashda foydalidir.

Tezkorlik va chaqqonlikni baholash. Qisqa masofaga yugurish, yoʻnalishni oʻzgartirish va belgilangan harakat yoʻnalishi boʻyicha tezkor harakatlanish testlari kursantning tezlik hamda harakatlarni muvofiqlashtirish qobiliyatini aniqlashga xizmat qiladi.

Kasbiy-amaliy harakatlarni baholash. Toʻsiqlardan oʻtish, turli masofalarda harakatlanish, past toʻsiqdan oʻtish va belgilangan harakatlar ketma-ketligini bajarish kabi vazifalar xizmat faoliyatiga yaqinlashtirilgan testlar tarkibiga kiritilishi mumkin.

Zhang va hammualliflarining tahlilida umumiy jismoniy testlar bilan bir qatorda xizmat vazifalariga oʻxshash harakatlarni qamrab oluvchi toʻsiqlar polosasi testlari ham koʻrib chiqilgan [1]. Mualliflar turli mamlakatlarda baholash tizimlari farqlanishini va barcha davlatlar uchun bir xil universal testlar toʻplami mavjud emasligini ta’kidlaydilar.

Martinsson va hammualliflarining 2026 yilgi sharhida ham politsiya ta’lim muassasalarida yuqori tana qismi va gavda mushaklari chidamliligi, kuch, oyoq mushaklarining portlovchi kuchi hamda aerob chidamlilikni baholashga qaratilgan testlar keng uchrashi koʻrsatilgan [2]. SHu bilan birga, testlarning oʻtkazilish tartibini aniq bayon qilish va ularning ishonchliligi hamda validligini ilmiy tekshirish zarurligi ta’kidlangan.

Ushbu natijalardan kelib chiqib, xalqaro tajribani milliy tizimga moslashtirishda testlar sonini koʻpaytirishdan koʻra, ularning maqsadga muvofiqligi, oʻlchash aniqligi va kasbiy ahamiyatini ta’minlash muhimroq, degan xulosaga kelish mumkin.

Milliy baholash tizimini takomillashtirish zarurati.

IIO ta’lim muassasalarida kursantlarning jismoniy tayyorgarligini baholash ta’lim jarayonida erishilgan natijalarni aniqlash, o‘quv dasturlarini takomillashtirish va kelgusi xizmat faoliyati uchun zarur jismoniy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qilishi kerak.

Baholash tizimida normativ talablarni bajarish muhim bo‘lsa-da, faqat yakuniy natijaga e’tibor qaratish kursantning individual o‘sishini to‘liq ifodalamasligi mumkin. Masalan, boshlang‘ich jismoniy tayyorgarligi past bo‘lgan kursant mashg‘ulotlar davomida sezilarli o‘sishga erishishi mumkin. Biroq uning yakuniy natijasi belgilangan normativdan past bo‘lsa, faqat yakuniy ko‘rsatkichga asoslangan baholash mazkur rivojlanishni to‘liq aks ettirmaydi.

SHu sababli baholash tizimida ikki yo‘nalishni bir-biridan farqlash maqsadga muvofiq:

- Normativ baholash - kursantning belgilangan talablarni bajarish darajasini aniqlash.

- Rivojlanish dinamikasini baholash - kursantning dastlabki ko‘rsatkichlariga nisbatan erishgan o‘zgarishlarini aniqlash.

Bu ikki yo‘nalish bir-birini to‘ldiradi, biroq ularni yagona ko‘rsatkich sifatida aralashtirish to‘g‘ri emas. Xizmatga tayyorlikning minimal talablari alohida saqlanishi, individual o‘sish esa ta’lim jarayoni samaradorligini baholashda qo‘shimcha ko‘rsatkich sifatida ishlatilishi lozim.

Baholash tizimini takomillashtirishda yana bir muhim masala -testlarni o‘tkazish sharoitlarining bir xilligidir. YUgurish masofasi, vaqtni o‘lchash vositasi, mashqni bajarish texnikasi, dam olish oralig‘i va testlarning ketma-ketligi natijaga ta’sir qilishi mumkin. SHuning uchun har bir test bo‘yicha yagona yo‘riqnoma, baholash qoidalari va natijalarni qayd etish shakli ishlab chiqilishi zarur.

Kursantlarni baholashning taklif etilayotgan kompleks mezonlari.

Xalqaro tajriba va milliy ta’lim vazifalarini hisobga olgan holda kursantlarning jismoniy tayyorgarligini beshta o‘zaro bog‘liq yo‘nalish bo‘yicha baholash modeli taklif etiladi.

1. Umumiy chidamlilik mezoni. Ushbu yo‘nalish kursantning uzoqroq davom etadigan jismoniy ishni bajarish qobiliyatini baholaydi. Bunda ta’lim muassasasida tasdiqlangan yugurish normativlari yoki ilmiy asoslangan aerob chidamlilik testlaridan foydalanish mumkin.

2. Kuch va mushaklar chidamliligi mezoni. Mazkur yo‘nalishda turnikda tortilish, qo‘llarni bukib-yozish va gavda mushaklari chidamliligiga oid mashqlar qo‘llanilishi mumkin. Test tanlashda kursantlarning tayyorgarlik darajasi, mashqning xavfsizligi va natijani aniq o‘lchash imkoniyati hisobga olinishi lozim.

3. Tezkorlik va chaqqonlik mezoni. Qisqa masofaga yugurish, yo‘nalishni o‘zgartirish va harakatlarni belgilangan ketma-ketlikda bajarish testlari orqali baholanadi. Bu ko‘rsatkichlar tezkor harakatlanish va harakatlarni muvofiqlashtirish qobiliyatini aniqlashga yordam beradi.

4. Kasbiy-amaliy tayyorgarlik mezoni. Bu yo‘nalishda to‘siqlardan o‘tish, qisqa masofalarda tez harakatlanish va jismoniy harakatlarni belgilangan ketma-ketlikda bajarish kabi vazifalarni qamrab oluvchi kompleks testlardan foydalanish mumkin. Test tarkibi IIO xodimining kasbiy vazifalariga muvofiq tanlanishi va xavfsizlik talablariga javob berishi kerak.

5. Texnika va xavfsizlik mezoni. Kursantning mashqni to‘g‘ri bajarishi, belgilangan qoidalarga rioya qilishi va xavfli harakatlarga yo‘l qo‘ymasligi baholanadi. Bu mezon ayniqsa to‘siqlardan o‘tish, murakkab harakatlar va jangovar tayyorgarlik elementlari bilan bog‘liq mashg‘ulotlarda ahamiyatlidir.

Baholash natijalarini hisobga olish va talqin qilish.

Kompleks baholash tizimi samarali bo‘lishi uchun har bir testning natijasi qanday qayd etilishi va talqin qilinishi aniq belgilab qo‘yilishi zarur. Bunda vaqt bilan o‘lchanadigan testlarda natijaning kichikligi, takrorlar soni bilan o‘lchanadigan testlarda esa natijaning kattaligi yaxshiroq ko‘rsatkichni anglatishi mumkin. SHu sababli turli testlarning xom natijalarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘shish yoki o‘zaro taqqoslash metodik jihatdan to‘g‘ri emas.

Taklif etilayotgan tizimda natijalarni uch bosqichda tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Birinchi bosqichda har bir test natijasi alohida qayd etiladi va amaldagi normativ talablarga muvofiq baholanadi.

Ikkinchi bosqichda kursantning avvalgi va joriy natijalari taqqoslanib, jismoniy tayyorgarlikdagi ijobiy yoki salbiy o‘zgarishlar aniqlanadi.

Uchinchi bosqichda turli testlar bo‘yicha natijalar umumlashtirilib, kursantning kuchli va qo‘shimcha rivojlantirish talab etiladigan jihatlari belgilanadi. Agar yagona kompleks ball ishlab chiqilsa, testlarning nisbiy ahamiyati va ball berish tartibi oldindan asoslanishi kerak.

Jismoniy tayyorgarlikni kompleks baholashda jins va kurs xususiyatlarini hisobga olish ham muhim. Turli guruhlarning natijalarini taqqoslash uchun qo‘llaniladigan normativlar va baholash shartlari aniq belgilanishi lozim. Bunda barcha kursantlarga nisbatan xavfsizlik talablari bir xil ta’minlanishi, jismoniy imkoniyatlar va testlarning maqsadi esa ilmiy asoslangan mezonlar orqali hisobga olinishi kerak.

Xalqaro tadqiqotlarda ham testlarning natijalarini talqin qilishda standartlashtirilgan o‘tkazish tartibi, ishonchlilik, validlik va jinsga mos baholash talablariga e’tibor qaratiladi. Bu holat milliy baholash tizimini takomillashtirishda faqat normativlarni belgilash emas, balki ularni ilmiy tekshirish zarurligini ko‘rsatadi.

MUHOKAMA.

Tadqiqot natijalari kursantlarning jismoniy tayyorgarligini baholashda umumiy jismoniy sifatlar va kasbiy-amaliy qobiliyatlarni o‘zaro bog‘liq holda o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. Bunda xalqaro tajribadan foydalanish milliy ta’lim tizimining xususiyatlarini inkor etish emas, balki uning metodik imkoniyatlarini kengaytirish vositasi bo‘lishi kerak.

Rus mualliflarining jismoniy tarbiya nazariyasiga oid ishlarida ham mashg‘ulot jarayonini rejalashtirish, jismoniy sifatlarni rivojlantirish va pedagogik nazoratni tashkil etish masalalari muhim o‘rin tutadi. V.N. Platonovning sportchilarni tayyorlash tizimiga bag‘ishlangan asarida tayyorgarlik jarayonini maqsadli boshqarish va natijalarni tizimli tahlil qilishning nazariy asoslari bayon etilgan. YU.F. Kuramshin tahriridagi «Teoriya i metodika fizicheskoy kulturi» darsligida jismoniy tarbiya jarayonining maqsadlari, jismoniy sifatlarni rivojlantirish va pedagogik nazorat masalalari yoritilgan [4].

Ushbu manbalar politsiya kursantlarini baholashga bag‘ishlangan maxsus tadqiqotlar o‘rnini bosmaydi, biroq baholash mezonlarini ishlab chiqishda umumiy nazariy va metodik asos sifatida ahamiyatga ega.

O‘zbekiston IIV Akademiyasida faoliyat yuritgan O.K. Xudoyberganovning 2026 yilda chop etilgan maqolasida ham kursantlarning jismoniy tayyorgarligi, salomatligini muhofaza qilish va kasbiy faoliyatga tayyorlash masalalari ko‘rib chiqilgan [5]. Mazkur yo‘nalish milliy ta’lim sharoitida jismoniy tayyorgarlikni faqat normativ natijalar bilan emas, balki kursantlarning umumiy jismoniy holati va uzoq muddatli kasbiy tayyorgarligi bilan bog‘liq holda o‘rganish muhimligini ko‘rsatadi.

Taklif etilayotgan kompleks mezonlarning asosiy afzalligi shundaki, ular kursantlarning jismoniy tayyorgarligini bir nechta yo‘nalish bo‘yicha tahlil qilish imkonini beradi. Biroq mazkur modelni joriy etishda bir qator shartlarga amal qilish zarur.

Birinchidan, testlar sonini asossiz ko‘paytirish maqsadga muvofiq emas. Har bir test aniq maqsadga ega bo‘lishi, o‘lchanadigan jismoniy qobiliyatni ifodalashi va ta’lim jarayonida amaliy ahamiyat kasb etishi lozim.

Ikkinchidan, testlarning o‘tkazish tartibi bir xil bo‘lishi kerak. Masofa, vaqtni o‘lchash usuli, mashqni bajarish texnikasi, dam olish oraliqlari va natijalarni qayd etish qoidalari oldindan belgilanishi zarur.

Uchinchidan, kasbiy-amaliy testlar xizmat vazifalarini modellashtirishi kerak. Masalan, to‘siqlardan o‘tish testi faqat tezlikni emas, balki belgilangan vazifalarni to‘g‘ri va xavfsiz bajarishni ham baholashi mumkin. Lekin bunday testning haqiqiy kasbiy tayyorgarlikni qanchalik aks ettirishi alohida tekshirilishi lozim.

To‘rtinchidan, baholash natijalaridan ta’lim jarayonini takomillashtirishda foydalanish zarur. Agar kursantlarning ko‘pchiligi muayyan testda qiyinchilikka duch kelsa, bu holat faqat ularning individual kamchiligi emas, balki mashg‘ulotlar mazmuni va yuklamalarini qayta ko‘rib chiqish zaruratini ham ko‘rsatishi mumkin.

Beshinchidan, yangi mezonlarni amaliyotga joriy etishdan oldin tajriba-sinov ishlari tashkil qilinishi lozim. Unda testlarning o‘tkazish imkoniyati, natijalarning takrorlanuvchanligi, baholashning xolisligi va kasbiy vazifalarga mosligi o‘rganilishi kerak.

SHunday qilib, xalqaro tajriba milliy baholash tizimini rivojlantirish uchun muhim metodik manba hisoblanadi. Biroq yakuniy baholash mezonlari O‘zbekistonning ta’lim talablari, xizmat vazifalari, mavjud moddiy-texnik sharoitlari va rasmiy normativ hujjatlariga muvofiq ishlab chiqilishi lozim.

XULOSA.

IIO ta’lim muassasalari kursantlarining jismoniy tayyorgarligini baholash mezonlarini takomillashtirish bo‘yicha o‘tkazilgan nazariy tahlil quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi.

Birinchidan, kursantlarning jismoniy tayyorgarligini baholash faqat alohida normativlarni bajarish bilan cheklanmasligi, balki umumiy jismoniy sifatlar, kasbiy-amaliy harakatlar va xavfsizlik talablarini ham qamrab olishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, xalqaro tajribada umumiy jismoniy testlar bilan bir qatorda xizmat vazifalarini modellashtiruvchi testlardan foydalanish muhim o‘rin tutadi. Bunday yondashuvni milliy sharoitga moslashtirish kursantlarning kasbiy tayyorgarligini yanada to‘liqroq baholash imkonini berishi mumkin.

Uchinchidan, maqolada kursantlarni baholashning besh yo‘nalishli modeli taklif etildi: umumiy chidamlilik, kuch va mushaklar chidamliligi, tezkorlik va chaqqonlik, kasbiy-amaliy tayyorgarlik, texnika va xavfsizlik. Mazkur model milliy baholash tizimini takomillashtirish uchun metodik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

To‘rtinchidan, baholash natijalarining ishonchliligi va xolisligini ta’minlash uchun testlarni o‘tkazish tartibini standartlashtirish, natijalarni muntazam qayd etish va ularning takrorlanuvchanligini tekshirish zarur.

Beshinchidan, kursantning individual o‘sish dinamikasini hisobga olish pedagogik nazoratni takomillashtirishga yordam beradi. Biroq individual o‘sish ko‘rsatkichi xizmatga tayyorlik uchun belgilangan minimal normativlar o‘rnini bosmasligi kerak.

Oltinchidan, taklif etilayotgan mezonlarni amaliyotga joriy etishdan oldin IIO ta’lim muassasalari kursantlari ishtirokida tajriba-sinov ishlarini o‘tkazish, testlarning ishonchliligi va validligini aniqlash hamda natijalarni statistik tahlil qilish talab etiladi.

Umuman, milliy baholash mezonlarini xalqaro tajriba asosida takomillashtirish kursantlarning jismoniy tayyorgarligini yanada xolis va tizimli baholash, mashg‘ulotlar samaradorligini tahlil qilish hamda kelgusidagi xizmat faoliyatiga tayyorgarlikni rivojlantirish uchun istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ДЗЮДОИСТОВ В ПРЕДСОРЕВНОВАТЕЛЬНОМ ПЕРИОДЕ

Оздаева Виктория Руслановна
Профессор Узбекского государственного университета физической культуры и спорта
Оздаев Геланий Русланович
Старший тренер юношеской сборной по дзюдо

Аннотация

В современном спорте соревновательный период является наиболее важным и значимым в подготовке и подведении спортсмена к пику спортивной формы. Рост спортивных результатов обусловлен тенденцией к увеличению количества соревнований, тренировочных занятий, что в свою очередь способствует сокращению восстановительных периодов между ними, значительному росту физических и психических нагрузок. В данной статье автор представляет методику психологической подготовки дзюдоистов к соревнованиям.

Ключевые слова: психологическая подготовка, предстартовое состояние, мотивация, воля к победе.

Annotatsiya

Zamonaviy sportda musobaqa davri sportchini sport formasining eng yuqori nuqtasiga tayyorlash va olib borishda eng muhim bosqichlardan biridir. Sport natijalarining o‘sishi musobaqalar soni va mashg‘ulotlar chastotasining ortishi bilan bog‘liq bo‘lib, bu tiklanish davrlarining qisqarishi hamda jismoniy va ruhiy yuklamalarning sezilarli oshishiga olib keladi. Maqolada dzyudochilarni musobaqalarga psixologik tayyorlash metodikasi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: psixologik tayyorgarlik, startoldi holati, motivatsiya, g‘alabaga bo‘lgan iroda.

Annotation

In modern sports, the competitive period is the most important and significant in preparing and bringing an athlete to the peak of athletic form. The growth of sports results is due to the tendency to increase the number of competitions, training sessions, which in turn contributes to the reduction of recovery periods between them, a significant increase in physical and mental stress. In this article, the author presents the methodology of psychological preparation of judoists for competitions.

Keywords: psychological preparation, pre-start state, motivation, will to win.

Актуальность. Исследователи в области борьбы дзюдо в большей части изучали физическую, техническую, тактическую подготовку, управление тренировочным процессом, планирование подготовки спортсменов к соревнованиям [14]. В меньшей степени ученые уделяли внимание психологической подготовки борцов к соревнованиям [4, 17, 15, и др.]. При этом рассматривался какой-то один из компонентов психологической подготовки (эмоциональная устойчивость, мотивация и т.п.). Состояние психологической готовности как целостное предсоревновательное состояние спортсмена и его динамика на этапе непосредственной подготовки к соревнованию в литературе не рассматривалось. В этой связи управление психологической подготовкой дзюдоистов к соревнованиям на основе контроля их психологической готовности представляется актуальным для теории и практики дзюдо.

Цель: совершенствование методики психологической подготовки дзюдоистов.

Задачи:

1. Проанализировать существующую научно-методическую литературу по данной проблеме исследования.
2. Определить роль психологической подготовки, как одной из важных средств в процессе подготовки дзюдоистов.
3. Раскрыть значение психологической подготовкипри достижении высоких результатов дзюдоистами.

В сегодняшних концепциях психологической подготовки спортсменов к соревнованиям преобладает мотивационное с попыткой индивидуализации психологической подготовки спортсменов конкретного вида спорта [1, 5].

Психологическая подготовка спортсменов к соревнованиям находится под постоянным вниманием спортивных психологов [3,4,и др.] Рассматривая задачи психологической подготовки в спорте высших достижений, Ю.Я.Киселев, представляет их следующим образом. На этапе предсоревновательной подготовки выделяется три периода: первый - от получения сообщения о предстоящем соревновании до получения сведений о жеребьевке; второй период - от ознакомления с результатами жеребьевки до начала первого старта; третий период - от начала первого этапа соревнования до их завершения. На каждом периоде решаются свои задачи.

Задачи первого периода: 1) предварительный сбор информации о соревнованиях; 2) сбор информации о соперниках; 3) постановка цели участия в соревнованиях и определение общих задач; 4) программирование средств решения общих задач и постановка частных задач; 5) практическая проверка избранных средств решения задач; 6) сохранение нервно- психической свежести к началу соревнования.

Задачи второго периода: 1) выработка программы поведения и действий на соревновании; 2) составление программы первого выступления; 3) сохранение нервно-психической свежести к началу первого выступления.

Задачи третьего периода: 1) накопление и переработка информации, поступающей в ходе соревнования; 2) уточнение и изменение программы действий в соревновании; 3) обеспечение отдыха между соревновательными стартами.

В последнее время представляют психофизиологическую подготовку спортсменов, которая должна обеспечивать оптимальную адаптацию к тренировочным и соревновательным нагрузкам. В систему психофизиологической подготовки включаются методы целенаправленного формирования установок, а также формирования у спортсмена «внутренних психологических опор». По мнению авторов, психофизиологическая подготовка представляет собой моделирование соревновательных ситуаций с помощью психофизиологических техник, формирование установок на предстоящую деятельность, как на осознаваемом, так и на неосознаваемом уровне.

Мы представляем функциональную модель психофизиологической подготовки, включающую следующие блоки: 1) исходное состояние спортсмена; 2) психофизиологическая подготовка; 3) образ желаемого состояния; 4) реальное оптимальное боевое состояние; 5) интегральная готовность, 6) спортивная подготовленность; 7) условия восстановления; 8) психофизиологические резервы; 9) системообразующий блок.

Установка дзюдоиста на участие в соревнованиях.

Особое место в мобилизации воли дзюдоиста, команды занимает установка (задание) на участие в состязаниях. В ней находят отражение все стороны подготовки дзюдоиста. Она как бы аккумулирует в единое целое физическую, техническую, тактическую, теоретическую, морально-волевую подготовку спортсмена. Задание — это та внешняя цель, которая должна в конечном итоге стать личной целью спортсмена и определить во многом его поведение в ходе состязания. Однако задача тренера заключается не только в том, чтобы определить установку для каждого спортсмена, но и добиться того, чтобы она превратилась в личную установку-цель каждого борца, вызвала необходимую активность, настойчивость для её достижения[17].

Существует перспективная установка, которая представляет собой разработку задач, конкретных заданий на олимпийское четырёхлетие, спортивный год, определённый этап тренировочной работы. При этом имеется в виду целенаправленная подготовка дзюдоиста, команды к встрече с определёнными соперниками, желание добиться победы на заключительном этапе их подготовки к ответственному соревнованию. По времени такая установка совпадает с началом предсоревновательного этапа или учебно-тренировочного сбора, предшествующих основному состязанию.

Обсудив и приняв новое перспективное задание, тренер и спортсмены не должны до начала ответственного состязания раскрывать свои замыслы и содержание своей подготовки.

Опыт показывает, что успех чаще сопутствует тем тренерам и спортсменам, которые уделяют серьёзное внимание изучению своих соперников, их волевых качеств («спортивной разведке») путём знакомства с материалами прессы, видеоматериалов, просмотра технических протоколов, личных бесед с тренерами и спортсменами, проведения предварительных товарищеских встреч и т. п.

Особое место в мобилизации воли спортсменов занимает установка на предстоящее соревнование, которая, как правило, проводится за день, или за несколько часов до начала состязания. Установка сначала продумывается тренером, затем докладывается и обсуждается на тренерском совете. Отдельные её стороны проговариваются с некоторыми ведущими спортсменами. После этого установка доводится до команды и каждого спортсмена.

Установка формулируется для спортсменов в виде приказа, распоряжения. Речь тренера при этом должна быть чёткой и краткой.

Установка включает следующие пункты: объяснение значения предстоящего соревнования для спортсмена (команды, клуба, региона и т. д.); постановку общей задачи; оценку соперника; разъяснение своих действий (замысел, задания и т. п.); учёт некоторых условий, в которых будут проходить соревнования (место соревнований, отношение зрителей, характер судейства и др.); использование средств связи, сигналов для изменения действий и др.

Осознание спортсменом установки протекает всегда на определённом эмоциональном фоне: борьбы уверенности и сомнения. Эта борьба при условии их относительного равновесия и создаёт то чувство уже упоминавшегося «боевого возбуждения», без которого немыслимо достижение высоких результатов.

Иногда необходимое соответствие нарушается, что сопровождается возникновением либо повышенной («спортивная лихорадка»), либо пониженной («спортивная апатия») возбудимости. [5]

В связи с этим встаёт вопрос о преодолении психологических барьеров, в основе которых лежат навязчивые мысли, связанные, как правило, с сильными отрицательными эмоциями: страхом, неуверенностью в своих силах, боязнью поражения в соревновании, отсутствием сдвига в спортивных результатах, боязнью отдельных соперников, которым борец несколько раз проигрывал, возможностью травм, страхом перед необъективным судейством и т. д.

Средствами преодоления «барьеров» могут быть: очень тщательная подготовка к соревнованию, которая повышает уверенность в своих силах; волевая настройка себя на возможность ведения равной борьбы с сильным соперником; продумывание и подготовка тактических вариантов действий, которые будут неожиданными для соперников; успешная предварительная прикидка. [2,3].

Опыт лучших дзюдоистов показывает, что есть способы изменения собственного нежелательного эмоционального состояния, которым можно научиться. Это разминка перед схваткой; произвольная регуляция дыхания с помощью специальных дыхательных упражнений, различных по глубине, интенсивности, частоте, ритму и продолжительности; массаж для возбуждения или успокоения; речь (самоодобрение, самоприказ,
самоуспокоение, самоубеждение); аутогенная тренировка (концентрированное саморасслабление).

Управление поведением дзюдоиста во время соревнований.

Спорт немыслим без острой и напряжённой борьбы. Все виды подготовки дзюдоистов, в том числе и их волевые качества, всесторонне проверяются в ходе состязаний. Соревнование является главным компонентом в структуре спортивной деятельности, её кульминационным периодом, той «лакмусовой бумажкой», которая делает видимыми для всех сильные и слабые стороны борцов, показывает все достоинства и недостатки в работе с ними тренеров, врачей, учёных. В то же время состязания не только выявляют волевые качества, уровень тех или иных достижений, но они формируют и развивают их. Соревнование — лучшее средство закалки волевых качеств спортсмена, подлинная школа воспитания спортивного мастерства дзюдоиста.

Успех в соревновании достигается объединёнными усилиями тренера и спортсмена. Идеи тренера, сформулированные в установке (задании), трансформируются в личную установку—цель спортсмена и практически осуществляются в процессе спортивной борьбы. В связи с этим возникает вопрос о мастерстве, опыте тренера, его способностях управлять действиями спортсменов во время соревнований.

Тренер должен быть смелым и решительным, способным идти на творческий риск, ибо спорт требует вечного поиска. Он обязан быть внимательным, тактичным, чутким человеком, сочетающим эти качества с высокой требовательностью. В этом случае спортсмен ещё глубже поймёт, что такая требовательность направлена, прежде всего на повышение его спортивного мастерства.

В процессе соревнования тренер должен управлять поведением спортсменов непрерывно, твёрдо и гибко.

Но управление поведением спортсменов в ходе соревнования не означает, что сами они не должны принимать самостоятельных решений. Помощь тренера и самостоятельность, инициатива спортсменов должны разумно сочетаться. Управляя поведением спортсменов, тренер обязан проявлять чувство меры, чтобы своими указаниями в процессе схватки не отвлекать спортсмена, не мешать, не раздражать его.

Необходимым условием правильного управления является глубокое знание индивидуальных особенностей спортсменов, их переживаний, степени подготовки, интересов. Тренер должен хорошо знать, кого из спортсменов следует воодушевить, настроить на победу, кого успокоить, а кого несколько отвлечь от беспокойных мыслей.

Изменение ситуационной тревожности борцов дзюдо вследствие применения соревновательного метода.

Под тревожностью понимается особое эмоциональное состояние, часто возникающее у человека и выражающееся в повышенной эмоциональной напряженности, сопровождающееся страхами, беспокойством, опасениями, препятствующими нормальной деятельности.

Ситуационная тревожность определяется как временное, устойчивое только в определенных жизненных ситуациях состояние тревожности, порождаемое такими ситуациями и, как правило, не возникающее в других ситуациях. Это состояние возникает как привычная эмоциональная и поведенческая реакция на подобного рода ситуации.

В спорте, а в частности в борьбе дзюдо состояние ситуационной тревожности проявляется у борцов перед соревнованием и перед каждой конкретной схваткой. От умения бороться с этим состоянием зависит результат выступления на соревнованиях, способность борца выполнять технико-тактические действия и возможность эффективно и результативно выполнить свой коронный прием.

Нами с целью исследования уровня тревожности у борцов дзюдо был проведен педагогический эксперимент, направленный на снижение уровня тревожности.

Уровень тревожности мы измеряли с помощью Опросника Спилбергера. Уровень измерялся до и после педагогического эксперимента, после чего мы сравнивали эти два показателя. Уровень тревожности мы измеряли перед проведением контрольно-тренировочных схваток, для условий более приближенных к условиям соревнований схватки проводились с судейством.

1. Схватки с гандикапом: один из соперников начинает схватку уже проигрывая и его задачей является выиграть схватку чисто, либо бросив на Иппон, либо сделав удержание, болевой или удушающий прием.

2. Схватки с заданием: перед схваткой борцу дается конкретное задание провести его коронный прием или комбинацию технико-тактических действий, заканчивающуюся проведением коронного приема.

3. Схватки с выбыванием: в день борьбы (пятница) среди участников экспериментальной группы проводятся соревнования по всем правилам. Проигравший схватку борец выбывает, и так до определения победителя. В этих соревнованиях участвуют 12 дзюдоистов, их них составляют 6 пар и дальше по Олимпийской системе, проиграл - выбыл.

Данные задания применялись нами в основной части учебно- тренировочного занятия два раза в неделю (вторник и пятница) для сборной команды СКУФ по дзюдо, которая готовилась на международный турнир им. Н.Кулдашева.

После применения данный методики, мы для сравнения взяли результаты 2-х турниров, которые представленны в таблице ниже:

Участие команды СКУФ по дзюдо на международном турнире им. Н.Кулдашева

Таблица 1

№	Год проведения соревнования	Колличество медалей			Всего
		1-е место	2-место	3-место	
1.	2025	1	1	3	5
2.	2026	3	2	5	10

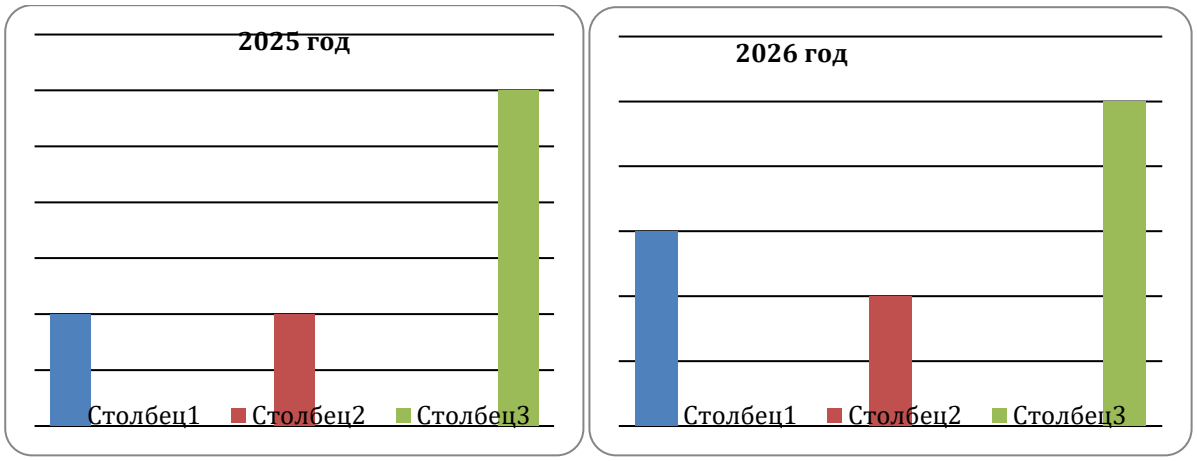

Рис.1-2 Динамика результатов сборной СКУФ на международном турнире

Вывод

Анализирую данные, представленные в таблице 1 и рисунках 1и 2, можно сделать вывод об эффективности психологической подготовки при соревновательном и предсоревновательном периоде дзюдоистов.

Список литературы.

1. Оздаева В.Р. Введение в специализацию дзюдо – учебник-Т., 2024. – 15-25 с.
2. Гогунов Е.Н. Психология физического воспитания и спорта. - М.., 2024.- 177 с.
3. Хеклов Е.М. Неблагоприятные психические состояния спортсменов. Их диагностика и регуляция. - М., 2023. - 36 с.
4. Трутнев П.В. Основы теории тренировки в дзюдо. - Красноярск, 2024.- 166 с.
5. Козлов Г.А. Основы теоретической подготовки дзюдоиста. - Красноярск, 2024. - 213 с.
6. Гогунов Е. Н. Психология физического воспитания и спорта. — М., 2024. - 224 с.

ПРОИСХОЖДЕНИЕ САМБО, ЕГО РАЗВИТИЕ В УЗБЕКИСТАНЕ И ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Александр Фёдорович Ларионов

Заведующий кафедрой спортивно-боевых единоборств и специальной подготовки Кыргызской государственной академии физической культуры и спорта; заслуженный тренер Киргизской ССР, мастер спорта СССР, судья международной категории

Аннотация

В статье рассматриваются история становления самбо, его развитие на международном уровне и современные показатели его развития в Узбекистане. На основе открытых материалов Международной федерации самбо, Национального информационного агентства Узбекистана и Министерства внутренних дел Республики Узбекистан обобщены результаты 2025–2026 годов, развитие детско-юношеского и инклюзивного самбо, а также значение 50-го чемпионата мира, проведение которого запланировано в Ташкенте. С профессионально-педагогической точки зрения раскрывается роль занятий самбо в развитии физических качеств, координации движений, способности оценивать ситуацию и дисциплины сотрудников органов внутренних дел. Сформулированы предложения по безопасному, поэтапному и соответствующему требованиям законодательства включению элементов самбо в служебную подготовку.

Ключевые слова: самбо, спортивное самбо, боевое самбо, Узбекистан, органы внутренних дел, физическая подготовка, профессионально-прикладная подготовка, инклюзивный спорт.

Введение

Физическая и боевая подготовка – важные составляющие профессиональной компетентности сотрудников органов внутренних дел. Служебная деятельность требует от сотрудника не только достаточной силы и выносливости, но и точной координации движений, самообладания в напряжённой ситуации, способности быстро принимать решения, правильно оценивать риск и действовать в рамках закона. В этом отношении занятия самбо могут обогащать общую физическую подготовку и помогать развивать практические навыки в контролируемой спортивной среде.

Цель статьи – кратко осветить историю становления самбо, проанализировать актуальные свидетельства его развития в Узбекистане и обосновать научно-методические направления применения самбо в подготовке сотрудников органов внутренних дел. Задачи исследования: определить основные этапы развития самбо; обобщить официальные результаты за 2025–2026 годы; оценить педагогические возможности, связанные со служебной подготовкой; разработать практические предложения.

Материалы и методы исследования

В исследовании использованы анализ документов, историко-хронологический и сравнительный анализ, а также описательное обобщение официальных результатов соревнований. Источниковую базу составили материалы Международной федерации самбо об истории и соревнованиях, публикации Национального информационного агентства Узбекистана за 2025–2026 годы и официальные сообщения Министерства внутренних дел [1–8]. Работа основана на анализе открытых источников; персональные медицинские сведения спортсменов и внутренняя служебная статистика не использовались.

Становление самбо и его развитие на международном уровне

Самбо сформировалось как многосоставная спортивная система. В его развитии важную роль сыграли такие специалисты, как Василий Ощепков, Виктор Спиридонов и Анатолий Харлампиев. Двигательный опыт национальных школ борьбы, дзюдо и других единоборств был систематизирован в систему, объединившую правила спортивных соревнований и прикладные элементы самообороны. Термин «самбо» передаёт смысл выражения «самозащита без оружия».

По данным Международной федерации самбо, 16 ноября 1938 года считается официальной датой становления самбо. В 1966 году самбо было признано международным видом борьбы; в 1967 году в Риге состоялся первый международный турнир; в 1972 году прошёл первый открытый чемпионат Европы, а в 1973 году в Тегеране – первый чемпионат мира. В 1984 году была создана самостоятельная Международная федерация самбо – FIAS [1]. Эти этапы свидетельствуют о превращении самбо из локальной спортивной системы в вид спорта с международными соревнованиями и едиными организационными правилами.

Наряду со спортивным и боевым самбо важным направлением развития стало расширение соревнований для спортсменов с нарушением зрения. Современный прогресс следует оценивать не только по числу медалей, но и по охвату детей и молодёжи, участию женщин, доступности инклюзивной среды, потенциалу тренеров и судей, а также устойчивости системы соревнований.

Современное развитие самбо в Узбекистане

Последние результаты, опубликованные в официальных источниках, показывают, что узбекская школа самбо регулярно представлена на международных соревнованиях. На чемпионате мира среди взрослых, прошедшем в Бишкеке в ноябре 2025 года, сборная Узбекистана завоевала 8 серебряных и 2 бронзовые медали – всего 10 наград. Национальное информационное агентство Узбекистана отдельно сообщило о результатах в спортивном самбо, боевом самбо и парасамбо.

В мае 2026 года на чемпионате Азии и Океании среди мастеров, состоявшемся в Казахстане, узбекские спортсмены завоевали 2 золотые, 6 серебряных и 9 бронзовых медалей – всего 17 наград; в соревнованиях также участвовали шесть судей из Узбекистана. На чемпионате мира среди юношей и юниоров, прошедшем в октябре 2026 года в греческом городе Салоники, сборная Узбекистана завоевала 3 золотые, 2 серебряные и 10 бронзовых медалей – всего 15 наград [3]. Эти показатели свидетельствуют о том, что международные результаты не ограничиваются взрослыми спортсменами: укрепляются молодёжный резерв и потенциал судейского корпуса.

Согласно сообщению FIAS от 27 декабря 2025 года, сборная Узбекистана по самбо была признана лучшей командой года среди неолимпийских видов спорта на церемонии «Национальная спортивная премия – 2025» [5]. Значение этой награды состоит не только в признании результатов спортсменов, но и в поощрении совместной работы тренеров, федерации, спортивных школ и организаторов.

Практические шаги предпринимаются и в инклюзивном направлении. 28 марта 2026 года в Ташкенте состоялся чемпионат Узбекистана по самбо среди спортсменов с нарушением зрения, в котором участвовали представители регионов страны. Соревнования также стали этапом отбора на международные старты [6]. Такие турниры расширяют доступ к спорту, помогают выявлять перспективных спортсменов и накапливать тренерский опыт.

Проведение 50-го чемпионата мира по самбо запланировано в Ташкенте на 6–8 ноября 2026 года. По информации FIAS, ожидается участие представителей более чем 90 стран; программа предусматривает соревнования мужчин и женщин по спортивному самбо, боевому самбо и самбо среди спортсменов с нарушением зрения. Впервые в программу чемпионата мира включены соревнования по самбо среди незрячих женщин, что имеет особое значение для развития инклюзивного спорта. По состоянию на 1 ноября 2026 года, когда готовилась статья, чемпионат ещё не состоялся; поэтому анализируются перспективы проведения и организационной подготовки, а не его результаты.

Таблица 1. Некоторые официальные показатели развития самбо в Узбекистане в 2025–2026 годах

Показатель / событие	Результат	Аналитическое значение
Чемпионат мира среди взрослых, Бишкек, 2025	8 серебряных, 2 бронзовые медали; всего 10	Конкурентоспособность взрослой сборной на мировом уровне.
Чемпионат Азии и Океании среди мастеров, 2026	2 золотые, 6 серебряных, 9 бронзовых медалей; 6 судей	Охват ветеранского спорта и развитие судейского корпуса.
Чемпионат мира среди юношей и юниоров, Салоники, 2026	3 золотые, 2 серебряные, 10 бронзовых медалей; всего 15	Международные результаты молодёжного резерва.
50-й чемпионат мира, Ташкент, 6–8 ноября 2026 года	Ожидается участие представителей более чем 90 стран	Возможности для проведения соревнований, организационного развития и инклюзивной программы.

Роль самбо в подготовке сотрудников органов внутренних дел

Занятия самбо могут способствовать подготовке сотрудников по нескольким взаимосвязанным направлениям. Во-первых, регулярные тренировки помогают развивать силу, скоростно-силовые качества, выносливость, равновесие и координацию движений. Во-вторых, парные спортивные упражнения совершенствуют умение наблюдать за действиями соперника, чувствовать дистанцию и контролировать собственные движения. В-третьих, соблюдение правил, выполнение указаний тренера и забота о безопасности партнёра воспитывают дисциплину и ответственность.

Эти возможности нельзя отождествлять с выполнением служебных задач. Победа в спортивном состязании сама по себе не даёт правового основания применять силу при исполнении службы. Практическая подготовка сотрудников должна проводиться с учётом законодательства, уважения прав человека, принципов необходимости и соразмерности, контроля руководителя и требований медицинской безопасности. Поэтому общая спортивная подготовка по самбо и профессионально-прикладные занятия должны быть чётко разграничены в учебной программе по целям, содержанию и критериям оценки.

В официальном сообщении Министерства внутренних дел указано, что на чемпионате мира среди взрослых 2025 года в составе сборной Узбекистана участвовали сотрудники Быстро реагирующего отряда Департамента исполнения наказаний при МВД [8]. Этот факт показывает практическую связь между спортивными результатами в самбо и участием сотрудников системы внутренних дел. Вместе с тем точные утверждения о том, что сотрудники МВД составляют 40% основного состава сборной по самбо и 55% состава сборной по боевому самбо, не подтверждены доступными открытыми источниками и поэтому не использованы как основание научных выводов. При использовании таких статистических данных необходимо указывать дату, методику расчёта и официальный источник.

Обсуждение и практические рекомендации

Анализ показывает, что развитие самбо в Узбекистане целесообразно оценивать как минимум по четырём показателям: международные результаты; охват детей и молодёжи и региональное представительство; потенциал тренеров, судей и спортивной инфраструктуры; доступность участия для людей с инвалидностью. Число медалей важно, однако оно не отражает устойчивость спортивной системы в полной мере. Поэтому наряду с результатами следует регулярно учитывать продолжительность занятий, сохранение спортсменов в системе, уровень травматизма, региональный охват и квалификацию тренеров.

Для реализации профессионально-педагогического потенциала самбо в органах внутренних дел предлагаются следующие направления:

1. Начинать подготовку с первоначальной оценки физического состояния. Следует формировать группы с учётом здоровья и уровня подготовленности сотрудников, а тренировочную нагрузку увеличивать постепенно.

2. Обучать спортивным навыкам одновременно с освоением критериев безопасности. Для каждого парного упражнения необходимо определить средства защиты, порядок контроля, сигнал остановки упражнения и алгоритм оказания первой помощи.

3. Оценивать самоконтроль и соблюдение правил наряду с физическими результатами. Показатели скорости и силы не должны быть единственными критериями; следует учитывать дисциплину, способность распознавать риск, бережное отношение к партнёру и правильность выполнения упражнений.

4. Наладить взаимодействие тренеров и руководителей служебной подготовки. Специалисты по спортивному самбо могут проводить физические занятия, а содержание служебной подготовки и правовые ограничения должны обеспечиваться уполномоченными руководителями.

5. Рассмотреть адаптированные форматы занятий для женщин и сотрудников с инвалидностью. Такой подход расширит возможности безопасного участия и повысит инклюзивность системы самбо.

6. Ежегодно проводить мониторинг результатов. Обобщение данных о травмах, посещаемости занятий, динамике физической подготовленности и мнении сотрудников позволит пересматривать программу на основе фактических данных.

Предложенные меры помогают избежать одностороннего толкования самбо как средства применения силы в служебной деятельности. Основная цель – подготовить здорового, физически развитого и дисциплинированного сотрудника, способного контролировать свои действия; служебные полномочия реализуются исключительно на основании действующего законодательства и установленного порядка.

Заключение

Самбо – вид спорта, систематизировавший опыт многих школ борьбы и впоследствии получивший международные правила соревнований. С момента официального становления в 1938 году он расширяется за счёт спортивного и боевого самбо, а также инклюзивных направлений. Официальные результаты 2025–2026 годов – 10 медалей на взрослом чемпионате мира, 15 медалей на чемпионате мира среди юношей и юниоров, 17 медалей на соревнованиях среди мастеров, а также признание сборной Узбекистана командой года среди неолимпийских видов спорта в 2025 году – свидетельствуют об активном развитии самбо в стране.

Запланированный на 6–8 ноября 2026 года в Ташкенте 50-й чемпионат мира может стать для Узбекистана возможностью организовать соревнования высокого уровня, продемонстрировать национальную спортивную инфраструктуру и содействовать развитию самбо среди спортсменов с нарушением зрения.

В подготовке сотрудников органов внутренних дел самбо целесообразно использовать как педагогическое средство развития общих физических качеств, координации движений, дисциплины и способности оценивать ситуацию. Эффективность такого подхода зависит от безопасности занятий, постепенного увеличения нагрузки, объективной оценки результатов и строгого соблюдения требований законодательства.

IIO TIZIMIDA JANGOVAR TAYYORGARLIKNING MILLIY TAJRIBA VA AMALIY YONDASHUVLAR UYG‘UNLIGI

X.M. Akrambayev

IIV Malaka oshirish instituti Jangovar va jismoniy tayyorgarlik sikli katta o‘qituvchisi, pedagogika fanlar bo‘yicha falsafa doktori, dotsent.

Annotatsiya. Mazkur maqolada ichki ishlar organlari tizimida jangovar tayyorgarlikni milliy tajriba va zamonaviy amaliy yondashuvlar uyg‘unligi asosida takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari tadqiq etiladi. Jangovar tayyorgarlikning jismoniy, taktik, psixologik, huquqiy va ma’naviy-axloqiy tarkibiy qismlarini integratsiyalash, milliy qadriyatlarni kasbiy kompetensiyalar bilan uyg‘unlashtirish hamda amaliy mashg‘ulotlar samaradorligini baholash masalalari o‘rganiladi. Tadqiqotda normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish, ilmiy manbalarni tizimlashtirish, qiyosiy tahlil va konseptual modellashtirish usullaridan foydalanish nazarda tutilgan.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, jangovar tayyorgarlik, milliy tajriba, amaliy yondashuv, kasbiy kompetensiya, pedagogik model, taktik tayyorgarlik, psixologik barqarorlik, huquqiy madaniyat, kasbiy ta’lim.

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations for improving combat training within the system of internal affairs bodies, based on a synthesis of national experience and modern practical approaches. It explores the integration of the physical, tactical, psychological, legal, and moral-ethical components of combat training, the alignment of national values with professional competencies, and the assessment of the effectiveness of practical training sessions. The research employs methods such as the analysis of regulatory legal

documents, the systematization of scientific sources, comparative analysis, and conceptual modeling.

Keywords: internal affairs bodies, combat training, national experience, practical approach, professional competence, pedagogical model, tactical training, psychological stability, legal culture, professional education.

KIRISH

Zamonaviy sharoitda ichki ishlar organlari faoliyati samaradorligini ta’minlash xodimlarning kasbiy tayyorgarligi, murakkab vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyati, jismoniy barqarorligi va huquqiy talablarga rioya etish darajasi bilan bevosita bog‘liq. Jamoat tartibini saqlash, jamoat xavfsizligini ta’minlash va fuqarolarning huquq hamda erkinliklarini himoya qilish vazifalari jangovar tayyorgarlik jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etishni taqozo etadi.

O‘zbekiston Respublikasining «Ichki ishlar organlari to‘g‘risida»gi Qonuni ichki ishlar organlarining asosiy vazifalari va faoliyat yo‘nalishlarini belgilab beradi. Ushbu vazifalarni samarali bajarish xodimlarning nazariy bilimlari bilan bir qatorda, amaliy ko‘nikmalari va kasbiy kompetensiyalarini uzluksiz rivojlantirishni talab etadi.

Jangovar tayyorgarlikni takomillashtirishda milliy tajriba va zamonaviy amaliy yondashuvlar o‘rtasidagi bog‘liqlik muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy tajriba xodimlarning ma’naviy-axloqiy sifatlari, vatanparvarligi, intizomi va xizmatga sadoqatini shakllantirish uchun tarbiyaviy asos bo‘lib xizmat qilsa, zamonaviy amaliy yondashuvlar ushbu sifatlarni kasbiy faoliyatda namoyon etishga yordam beradi.

Shu bilan birga, mazkur uyg‘unlikni faqat milliy qadriyatlarni o‘quv mashg‘ulotlariga kiritish bilan izohlash yetarli emas. U jangovar tayyorgarlik mazmuni, o‘qitish usullari, baholash mezonlari va ta’lim natijalari o‘rtasidagi tizimli bog‘liqlikni ham qamrab olishi lozim.

Shundan kelib chiqib, ichki ishlar organlari tizimida jangovar tayyorgarlikning milliy tajriba va amaliy yondashuvlar uyg‘unligi asosida takomillashtirilishi mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

1. Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Tadqiqotning maqsadi - ichki ishlar organlari tizimida jangovar tayyorgarlikni milliy tajriba, zamonaviy amaliy yondashuvlar va kasbiy kompetensiyalar integratsiyasi asosida takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslarini ishlab chiqish hamda uning tashkiliy-pedagogik modelini taklif etishdan iborat.

Tadqiqot maqsadiga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

IIO tizimida jangovar tayyorgarlikning mazmuni va asosiy tarkibiy qismlarini nazariy jihatdan tahlil qilish.

Milliy qadriyatlar, xizmat an’analari va kasbiy etikaning xodimlar tayyorgarligidagi o‘rnini aniqlash.

Jismoniy, taktik, psixologik va huquqiy tayyorgarlikni yagona o‘quv jarayonida integratsiyalash imkoniyatlarini asoslash.

Milliy tajriba va amaliy mashg‘ulotlar uyg‘unligini ta’minlashga qaratilgan pedagogik modelni ishlab chiqish.

Jangovar tayyorgarlik natijalarini baholash mezonlari va ko‘rsatkichlarini taklif etish.

Taklif etilayotgan yondashuvni amaliyotga joriy etish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

2. Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, faoliyatga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillari hamda kasbiy tayyorgarlikni uzluksiz rivojlantirish g‘oyasi tashkil etadi.

Tizimli yondashuv jangovar tayyorgarlikning alohida tarkibiy qismlarini o‘zaro bog‘liq holda o‘rganish imkonini beradi. Kompetensiyaviy yondashuv xodimning bilim va ko‘nikmalarini emas, balki ularni xizmat vazifalarini bajarishda qo‘llay olish qobiliyatini ham baholashga yo‘naltiriladi.

Tadqiqot doirasida quyidagi usullardan foydalanish belgilanadi:

Normativ-huquqiy tahlil - ichki ishlar organlari faoliyati va xodimlar tayyorgarligiga daxldor huquqiy asoslarni o‘rganish.

Ilmiy manbalarni tahlil qilish va tizimlashtirish - jangovar tayyorgarlik, kasbiy ta’lim va huquqni muhofaza qilish faoliyatiga oid ilmiy qarashlarni umumlashtirish.

Qiyosiy tahlil - milliy tarbiyaviy yondashuvlar bilan zamonaviy amaliy tayyorgarlik usullarining o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlash.

Konseptual modellashtirish - jangovar tayyorgarlikni tashkil etish va baholashning integratsiyalashgan modelini shakllantirish.

Pedagogik baholash mezonlarini ishlab chiqish - xodimlarning tayyorgarlik natijalarini kompleks baholash uchun ko‘rsatkichlarni belgilash.

Mazkur maqola nazariy-metodologik tadqiqot xarakteriga ega. Unda taqdim etilgan pedagogik model mualliflik taklifi sifatida shakllantirilgan bo‘lib, uning samaradorligi hali empirik natijalar bilan tasdiqlangan deb hisoblanmaydi. Keyingi bosqichda taklif etilgan modelni tajriba-sinov ishlari, kuzatuv, ekspert baholash va natijalarning qiyosiy tahlili orqali tekshirish maqsadga muvofiq.

3. Tadqiqotning ilmiy yangiligi

Tadqiqotning ilmiy yangiligi ichki ishlar organlari tizimida jangovar tayyorgarlikni milliy tajriba va amaliy yondashuvlar uyg‘unligi asosida tashkil etishga doir konseptual yondashuvni ishlab chiqish bilan belgilanadi.

Uning asosiy yangilik jihatlari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, jangovar tayyorgarlik milliy-ma’naviy, jismoniy, taktik, psixologik va huquqiy tarkibiy qismlarni o‘zaro integratsiyalash asosida tashkil etiladigan kompleks kasbiy-pedagogik jarayon sifatida konseptual jihatdan asoslanadi.

Ikkinchidan, milliy tajribadan foydalanishning tarbiyaviy mazmuni kasbiy etika, qonuniylik, fuqarolarga hurmat, jamoaviy mas’uliyat va xizmat intizomi kabi amaliy kompetensiyalar bilan bog‘lanadi.

Uchinchidan, jangovar tayyorgarlikni takomillashtirishning besh bosqichli pedagogik modeli taklif etiladi. U diagnostika, mazmunni integratsiyalash, amaliy o‘zlashtirish, kompleks baholash va uzluksiz takomillashtirish bosqichlarini qamrab oladi.

To‘rtinchidan, tayyorgarlik samaradorligini baholashda faqat jismoniy va texnik natijalar bilan cheklanmasdan, huquqiy qarorlarning asoslanganligi, psixologik barqarorlik, muloqot madaniyati va jamoaviy hamkorlikni ham hisobga olish taklif qilinadi.

Beshinchidan, baholash natijalarini individual mashg‘ulotlar rejasi bilan bog‘lash orqali xodimlarning kasbiy rivojlanishini uzluksiz boshqarishga qaratilgan tashkiliy-pedagogik mexanizm asoslab beriladi.

Qayd etish lozimki, ushbu yangiliklar maqolada shakllantirilgan konseptual takliflardir. Ularning ilmiy ustunligi va avvalgi tadqiqotlardan farqini qat’iy tasdiqlash uchun mavzu bo‘yicha mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlarning kengaytirilgan tahlili o‘tkazilishi zarur.

4. Tadqiqot natijalari va muhokama

4.1. Milliy tajriba va kasbiy kompetensiyalar o‘rtasidagi bog‘liqlik

Milliy tajribaning jangovar tayyorgarlikdagi ahamiyati, avvalo, xodimlarning ma’naviy-axloqiy sifatlari va kasbiy mas’uliyatini shakllantirishda namoyon bo‘ladi. Vatanparvarlik, sadoqat, intizom, adolatlilik va inson qadriga hurmat kabi qadriyatlar amaliy xizmat faoliyati bilan bog‘langandagina barqaror kasbiy sifatlarga aylanadi.

Masalan, fuqarolar bilan nizoli vaziyatlarda muloqot qilishni o‘rgatuvchi mashg‘ulotlar xodimning nafaqat kommunikativ qobiliyatini, balki o‘zini boshqarish, keskinlikni pasaytirish va qonuniy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantirishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, milliy tajribani zamonaviy tayyorgarlik jarayoniga integratsiyalash uning tarbiyaviy mazmunini amaliy vazifalar orqali o‘zlashtirishni nazarda tutadi.

4.2. Amaliy tayyorgarlikni integratsiyalash

Jangovar tayyorgarlikning samaradorligi nazariy bilimlarni real xizmat sharoitiga yaqin vaziyatlarda qo‘llay olish bilan belgilanadi. Shu sababli mashg‘ulotlar jarayonida alohida ko‘nikmalarni rivojlantirish bilan bir qatorda, ularni kompleks vazifalar doirasida qo‘llashga ham e’tibor qaratish zarur.

Integratsiyalashgan mashg‘ulotlarda quyidagi komponentlar o‘zaro bog‘lanadi:

- jismoniy tayyorgarlik va harakatlar muvofiqligi;
- vaziyatni tahlil qilish va maqbul qaror qabul qilish;
- psixologik barqarorlik va o‘zini boshqarish;
- huquqiy talablarni anglash va ularga rioya etish;
- jamoaviy hamkorlik va xizmat intizomi.

Bunday yondashuv xodimning kasbiy tayyorgarligini faqat alohida me’yorlar bo‘yicha emas, balki umumiy xizmat vazifasini bajarish qobiliyati nuqtai nazaridan baholash imkonini beradi.

4.3. Qonuniylik va inson huquqlariga asoslangan tayyorgarlik

Jangovar tayyorgarlikning mazmuni huquqiy davlat tamoyillari va inson huquqlariga hurmat talablariga muvofiq bo‘lishi zarur. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Inson huquqlari bo‘yicha Oliy komissari boshqarmasi hamda Narkotiklar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi tomonidan tayyorlangan qo‘llanmada huquqni muhofaza qilish faoliyatida kuch ishlatishning huquqiy asoslari, mutanosiblik va hisobdorlik masalalari yoritilgan.

Ushbu yondashuv jangovar tayyorgarlik jarayonida xodimlarning huquqiy bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo‘llash qobiliyatini rivojlantirish muhimligini ko‘rsatadi. Bunda kuch ishlatish bilan bog‘liq harakatlar amaldagi qonunchilik talablariga muvofiq, zarurat va mutanosiblik tamoyillarini hisobga olgan holda o‘rgatilishi lozim.

Demak, huquqiy madaniyat jangovar tayyorgarlikning tashqi nazorat elementi emas, balki uning mazmuniga integratsiyalashgan asosiy komponentlaridan biri bo‘lishi kerak.

4.4. Taklif etilayotgan pedagogik model

Tadqiqot doirasida jangovar tayyorgarlikni takomillashtirish uchun quyidagi konseptual model taklif etiladi.

Birinchi bosqich - diagnostika. Xodimlarning dastlabki tayyorgarlik darajasi belgilangan me’yorlar va kasbiy talablar asosida aniqlanadi.

Ikkinchi bosqich - integratsiyalash. Milliy-ma’naviy tarbiya, huquqiy bilimlar va amaliy tayyorgarlik mazmuni o‘zaro muvofiqlashtiriladi.

Uchinchi bosqich - amaliy o‘zlashtirish. Vaziyatli mashg‘ulotlar, jamoaviy topshiriqlar va nazorat qilinadigan amaliy vazifalar orqali ko‘nikmalar mustahkamlanadi.

To‘rtinchi bosqich - kompleks baholash. Xodimlarning jismoniy, taktik, psixologik va huquqiy tayyorgarligi, shuningdek muloqot madaniyati hamda jamoada ishlash qobiliyati baholanadi.

Beshinchi bosqich - takomillashtirish. Baholash natijalari asosida individual rivojlanish vazifalari belgilanadi va keyingi mashg‘ulotlar rejasi shakllantiriladi.

Mazkur modelning asosiy xususiyati tayyorgarlikni bir martalik o‘quv tadbiri emas, balki diagnostika, ta’lim, baholash va tuzatish choralarini qamrab oluvchi uzluksiz jarayon sifatida tashkil etishdan iborat.

4.5. Samaradorlikni baholash mezonlari

Taklif etilayotgan modelning amaliy natijadorligini tekshirish uchun quyidagi ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin:

1. Nazariy bilimlarni o‘zlashtirish darajasi.
2. Amaliy vazifalarni bajarish sifati.
3. Vaziyatni tahlil qilish va qaror qabul qilish qobiliyati.
4. Psixologik barqarorlik va o‘zini boshqarish.
5. Qonuniylik va kasbiy etika talablariga rioya etish.
6. Jamoaviy hamkorlik va muloqot madaniyati.
7. Takroriy baholashda natijalarning o‘zgarish dinamikasi.

Mazkur ko‘rsatkichlar bo‘yicha baholash mezonlari oldindan aniq belgilanishi, ularning ishonchliligi va xolisligi ta’minlanishi kerak. Empirik tekshiruvda dastlabki va yakuniy natijalarni taqqoslash, ekspert baholashi hamda mashg‘ulotlar tahlilidan foydalanish mumkin.

Ushbu bosqich amalga oshirilmaguncha taklif etilgan modelni amaliyotda samaradorligi isbotlangan tizim sifatida emas, balki empirik tekshirishni talab etuvchi ilmiy-metodologik taklif sifatida baholash to‘g‘ri bo‘ladi.

5. Amaliy ahamiyati

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati shundaki, taklif etilayotgan pedagogik model IIO tizimida jangovar tayyorgarlik dasturlarini takomillashtirish, mashg‘ulotlarni kompleks tashkil etish va xodimlarning kasbiy rivojlanishini baholash jarayonida qo‘llanilishi mumkin.

Ushbu yondashuvni amaliyotga tatbiq etish quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- o‘quv dasturlarida milliy-ma’naviy tarbiya va amaliy tayyorgarlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni kuchaytirish;
- xodimlarning kasbiy kompetensiyalarini aniq mezonlar asosida baholash;
- individual tayyorgarlik ehtiyojlarini aniqlash va maqsadli mashg‘ulotlar rejasini ishlab chiqish;
- instruktorlarning pedagogik yondashuvlarini takomillashtirish;
- qonuniylik, psixologik barqarorlik va muloqot madaniyatini jangovar tayyorgarlikning ajralmas qismi sifatida rivojlantirish.

Mazkur tavsiyalar IIV ta’lim muassasalari, xodimlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslari hamda jangovar tayyorgarlikni tashkil etuvchi tegishli bo‘linmalar faoliyatida, amaldagi normativ talablar va tasdiqlangan o‘quv dasturlari doirasida qo‘llanilishi mumkin.

XULOSA

O‘tkazilgan nazariy-metodologik tahlil ichki ishlar organlari tizimida jangovar tayyorgarlikni milliy tajriba va zamonaviy amaliy yondashuvlar uyg‘unligi asosida takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalariga asosan quyidagi xulosalar shakllantirildi.

Birinchidan, jangovar tayyorgarlik jismoniy, taktik, psixologik, huquqiy va ma’naviy-axloqiy komponentlarni birlashtiruvchi kompleks kasbiy-pedagogik jarayon sifatida tashkil etilishi lozim.

Ikkinchidan, milliy tajriba va qadriyatlar kasbiy etika, xizmat intizomi, jamoaviy mas’uliyat va inson qadriga hurmat kabi amaliy kompetensiyalar bilan bog‘langan holda o‘quv jarayoniga integratsiya qilinishi maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, diagnostika, integratsiyalash, amaliy o‘zlashtirish, kompleks baholash va takomillashtirishdan iborat besh bosqichli pedagogik model jangovar tayyorgarlikni tizimli tashkil etishning konseptual asosi sifatida taklif etildi.

To‘rtinchidan, tayyorgarlik samaradorligini baholashda jismoniy va texnik ko‘rsatkichlar bilan bir qatorda, huquqiy talablarga rioya etish, qaror qabul qilish sifati, psixologik barqarorlik va muloqot madaniyatini ham hisobga olish zarur.

Beshinchidan, taklif etilgan modelning amaliy samaradorligini aniqlash uchun tajriba-sinov ishlarini tashkil etish, baholash mezonlarini tekshirish va olingan natijalarni ilmiy tahlil qilish talab etiladi.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРЕДСТВ БОЕВОГО САМБО ДЛЯ СОТРУДНИКОВ МВД УЗБЕКИСТАНА

Murodxon Turayev
Начальник цикла физической подготовки, доцент, подполковник

Боевые искусства и системы самообороны всегда играли ключевую роль в подготовке правоохранительных органов различных стран. В условиях нарастающей глобализации и усиления преступных элементов, сотрудники правоохранительных структур нуждаются в универсальных методах борьбы с преступностью. В частности, для сотрудников Министерства внутренних дел (МВД) Республики Узбекистан важно освоение таких прикладных дисциплин, как боевое самбо. Самбо, являющееся уникальной системой единоборств, разработанной в СССР для нужд армии и силовых структур, демонстрирует высокую эффективность в обеспечении безопасности граждан и поддержании правопорядка.

Боевое самбо представляет собой не просто вид спорта, а прикладное боевое искусство, созданное для реальной самообороны и сдерживания преступных действий. Для сотрудников МВД, чья работа связана с постоянным риском, такие навыки крайне важны для успешного выполнения служебных обязанностей. Особенно актуально это в Узбекистане, где правоохранительные органы сталкиваются с многочисленными вызовами, связанными с организованной преступностью, терроризмом и правонарушениями на бытовом уровне.

Целью данной статьи является анализ применения боевого самбо как средства подготовки сотрудников МВД Узбекистана. В частности, исследование направлено на оценку эффективности применения техники самбо в различных ситуациях, с которыми могут столкнуться сотрудники правоохранительных органов, а также выявление

специфических аспектов, способствующих более успешной адаптации самбо в служебную подготовку.

Для достижения цели исследования были поставлены следующие задачи:

- Проанализировать историческое развитие боевого самбо и его использование в правоохранительных органах разных стран.

- Оценить современное состояние применения самбо в системе МВД Узбекистана.

- Провести сравнительный анализ боевого самбо с другими системами единоборств, применяемыми в правоохранительных структурах.

- Исследовать физические и психологические аспекты, влияющие на подготовку сотрудников МВД.

- Разработать рекомендации по оптимизации внедрения боевого самбо в учебные программы МВД.

Исследование основывается на анализе доступных научных трудов и статей по боевым искусствам, в частности по боевому самбо. В процессе работы использовались методологические подходы из области спортивной науки, психологии, криминологии, а также правоохранительной деятельности. Источниками информации послужили исследования из стран Европы, Азии, России, а также материалы научных трудов, посвящённых вопросам подготовки силовых структур.

Боевое самбо как самостоятельная дисциплина начало формироваться в 1920-х годах в СССР. Его основателями считаются Василий Ощепков и Виктор Спиридонов, которые интегрировали элементы дзюдо, дзю-дзюцу и других восточных боевых искусств в единую систему, адаптированную под нужды советской армии и милиции. Основное внимание уделялось не только спортивным аспектам, но и прикладным, таким как работа в ближнем бою, противодействие вооружённым нападениям и обезвреживание противника в условиях ограниченного времени.

Самбо быстро зарекомендовало себя как эффективная система, и его начали внедрять в структуру подготовки военных и правоохранительных органов Советского Союза. В последующие годы система прошла множество модификаций и обновлений, становясь всё более универсальной и приспособленной к нуждам сотрудников силовых структур.

В подготовке силовых структур в странах СНГ, включая Узбекистан, Россию, Казахстан и другие республики бывшего СССР. Однако со временем оно стало развиваться и за пределами этих стран, привлекая внимание правоохранительных органов Европы и Азии. Самбо как система единоборств привлекло внимание благодаря своей универсальности, многофункциональности и адаптации к различным сценариям применения, как в спортивной, так и в прикладной деятельности.

В странах Европы, таких как Франция, Германия и Италия, а также в азиатских странах, самбо стало одной из составляющих программ подготовки полиции и спецподразделений. В рамках международного сотрудничества проводятся совместные учения, где обучающие программы по самбо играют значительную роль. Эти программы ориентированы на применение техники самбо в реальных условиях – от уличных столкновений до задержания вооружённых преступников.

Боевое самбо, изначально разработанное для военных, обладает специфическими особенностями, которые делают его особенно полезным для сотрудников МВД. В частности, акцент на ближний бой, технику болевых приёмов и бросков, а также навыки обезвреживания вооружённого противника без использования огнестрельного оружия

являются ключевыми компонентами, которые могут быть эффективно применены в правоохранительной деятельности.

Адаптация самбо для нужд МВД включает в себя не только обучение базовым приёмам борьбы, но и разработку сценариев, в которых сотрудникам необходимо действовать в условиях реальных угроз. Это могут быть ситуации массовых беспорядков, уличных драк, конфликтов с применением оружия или террористических атак. Также важным аспектом является психологическая подготовка, направленная на снижение стресса и повышение боевой устойчивости сотрудников при работе в экстремальных ситуациях.

В последние годы Министерство внутренних дел Узбекистана активно внедряет в подготовку сотрудников различные методики боевого самбо. Это связано с возрастающими требованиями к физической подготовке правоохранителей, которые вынуждены действовать в условиях повышенного риска. Традиционно в подготовке узбекских сотрудников МВД использовались элементы различных единоборств, таких как дзюдо, каратэ, бокс и другие. Однако боевое самбо, благодаря своей комплексности, становится всё более предпочтительным.

Практическое применение самбо проявляется в ежедневной служебной деятельности сотрудников, таких как задержание подозреваемых, предотвращение правонарушений и обеспечение безопасности граждан. Для этого создаются специальные тренировочные программы, направленные на подготовку сотрудников к действию в условиях неравных боевых ситуаций. Важную роль играет развитие навыков самоконтроля и владения телом, что позволяет минимизировать риск получения травм как для самого сотрудника, так и для задерживаемого.

Результаты применения боевого самбо в МВД Узбекистана показывают высокую эффективность данной системы. По данным внутренних исследований, уровень физической и тактической подготовки сотрудников значительно повысился после внедрения регулярных тренировок по самбо. Это связано с тем, что самбо обучает не только физической силе, но и техникам, направленным на обезвреживание и контроль противника с минимальными затратами энергии.

Одним из главных критериев успешности программы является снижение количества случаев применения огнестрельного оружия сотрудниками полиции в условиях конфликтов. Применение самбо позволяет задержать и обезвредить преступника без необходимости использования оружия, что значительно уменьшает риск для жизни и здоровья как сотрудников, так и граждан.

Несмотря на позитивные результаты, внедрение боевого самбо в структуру МВД Узбекистана сталкивается с рядом трудностей.

Во-первых, это нехватка квалифицированных инструкторов, обладающих опытом работы с правоохранительными органами. Во-вторых, не все сотрудники МВД готовы воспринимать боевое самбо как основной метод самообороны, предпочитая традиционные системы единоборств.

Для решения этих проблем необходима разработка долгосрочных программ подготовки инструкторов, а также информационно-разъяснительная работа среди сотрудников МВД, направленная на популяризацию самбо. Важным шагом в этом направлении является проведение международных семинаров и обмен опытом с другими странами, где боевое самбо уже используется в качестве базовой программы для подготовки правоохранительных органов.

Для того чтобы оценить преимущества боевого самбо, необходимо провести его сравнительный анализ с другими популярными системами единоборств, такими как дзюдо, каратэ и бразильское джиу-джитсу, которые также используются в подготовке сотрудников правоохранительных органов в различных странах.

- Дзюдо: Дзюдо, как и самбо, фокусируется на бросковой технике и болевых приёмах. Однако дзюдо, особенно в спортивной его версии, имеет ряд ограничений по правилам, которые делают его менее применимым в реальных боевых ситуациях. Боевое самбо, напротив, включает более широкий арсенал техник, включая работу против вооружённого противника.

- Каратэ: Каратэ ориентировано на удары руками и ногами и уделяет меньше внимания борьбе в партере. Это делает каратэ эффективным для быстрого завершения конфликта, но менее полезным в условиях, где необходим контроль над противником. Боевое самбо включает элементы ударной техники, но основной акцент делает на обезвреживании и контроле, что более полезно для сотрудников МВД.

- Бразильское джиу-джитсу: Джиу-джитсу сосредоточено на борьбе в партере и имеет высокий уровень эффективности в одном на одном поединке. Однако в условиях работы сотрудников полиции, когда противник может быть вооружён или находиться в группе, ограничение на работу преимущественно в партере делает джиу-джитсу менее универсальным. Боевое самбо, напротив, предлагает более сбалансированный подход, комбинирующий как работу в стойке, так и в партере.

Анализируя вышеуказанные боевые искусства, можно выделить несколько ключевых преимуществ боевого самбо для сотрудников правоохранительных органов:

- Универсальность: Боевое самбо сочетает в себе элементы борьбы, ударной техники и работы с оружием, что делает его крайне полезным в условиях различных угроз.

- Практическое применение: Самбо разрабатывалось с акцентом на реальное применение в боевых условиях, а не в спортивной среде. Это делает его особенно ценным для работы сотрудников МВД.

- Адаптация к различным ситуациям: Самбо позволяет эффективно противостоять как одному противнику, так и группе, а также использовать приёмы для обезвреживания вооружённых преступников.

Однако, несмотря на все преимущества, существуют и определённые недостатки:

- Сложность обучения: Боевое самбо требует длительной и интенсивной подготовки, что может быть проблематичным для сотрудников с плотным графиком службы.

- Травмоопасность: Некоторые элементы самбо, такие как болевые и удушающие приёмы, могут быть потенциально опасными как для тренирующегося, так и для противника, особенно в стрессовых условиях реальной работы.

Одной из ключевых особенностей боевого самбо является его ориентированность на быстрое и эффективное обезвреживание противника.

Основным аспектом боевого самбо является его направленность на прикладное применение в реальных боевых условиях. В отличие от спортивных единоборств, где существует множество ограничений и правил, боевое самбо разрабатывалось с учётом необходимости быстрого и эффективного обезвреживания противника. Это достигается благодаря следующим особенностям:

- Комбинация ударной и борцовской техники: Боевое самбо объединяет элементы борьбы, захватов и ударной техники, что позволяет сотруднику МВД быстро приспосабливаться к различным условиям боя. Например, при необходимости можно

использовать технику бросков для быстрого нейтрализации нападающего, а в случае агрессивного поведения – ударную технику для контроля дистанции.

- Ориентация на использование подручных средств: Одной из уникальных особенностей боевого самбо является возможность адаптировать приёмы под использование подручных средств, таких как палки, ремни или даже личные предметы. Это особенно полезно для сотрудников правоохранительных органов, которые могут оказаться в ситуации, когда оружие недоступно, а задержать преступника необходимо.

- Подготовка к борьбе с несколькими противниками: В отличие от многих других систем, которые сфокусированы на поединке один на один, самбо включает техники, позволяющие противостоять группе нападающих. Сюда входят приёмы по быстрому обезвреживанию одного противника с целью переключения внимания на другого.

- Работа против вооружённого противника: Боевое самбо включает большое количество приёмов для обезвреживания противников с холодным и огнестрельным оружием. Эта особенность крайне важна для сотрудников МВД, которые нередко сталкиваются с вооружёнными преступниками. Обучение навыкам обезоруживания и контроля позволяет минимизировать риски для жизни и здоровья как сотрудников, так и окружающих граждан.

Один из ключевых факторов, определяющих эффективность сотрудника МВД в оперативных действиях, – это уровень его физической подготовки. Боевое самбо требует высокой физической выносливости, силы и гибкости, что делает его идеальным средством для поддержания и повышения физической формы сотрудников. Регулярные тренировки включают силовые упражнения, развитие ловкости, координации и скорости реакции, что способствует общему укреплению организма.

Физические тренировки, основанные на самбо, включают интенсивные нагрузки, что развивает у сотрудников МВД способность действовать эффективно в условиях усталости и ограниченного времени. Это крайне важно при задержании преступников, преследовании или участии в оперативных мероприятиях, где сотрудник может сталкиваться с физическими перегрузками.

Не менее важным аспектом подготовки является психологическая устойчивость сотрудников в стрессовых ситуациях. Боевое самбо активно развивает навыки самоконтроля, что способствует снижению уровня тревожности и стресса во время служебных операций. Постоянные тренировки и участие в спаррингах помогают сотрудникам привыкнуть к высоким уровням физического и эмоционального давления, что делает их более стойкими в реальных боевых условиях.

Кроме того, обучение боевому самбо улучшает реакцию на непредсказуемые ситуации и формирует способность принимать быстрые и взвешенные решения в критических моментах. Это особенно важно для сотрудников МВД, которые часто сталкиваются с необходимостью действовать быстро и точно, чтобы предотвратить преступные действия или минимизировать угрозу для окружающих.

Постоянные тренировки требуют соблюдения жёсткого распорядка и самодисциплины, что способствует развитию таких качеств, как ответственность, пунктуальность и самоконтроль. У сотрудников МВД, которые занимаются боевым самбо, повышается мотивация к совершенствованию своих навыков и улучшению физической формы, что также положительно сказывается на их служебных результатах.

Систематические тренировки и соревновательный дух, присущий занятиям боевым самбо, повышают чувство уверенности в собственных силах, что крайне важно для

сотрудников правоохранительных органов. Мотивация к достижению новых высот в спорте напрямую переносится на служебную деятельность, делая сотрудников более активными и целеустремлёнными в исполнении своих обязанностей.

Для успешного внедрения боевого самбо в систему подготовки МВД Узбекистана необходима разработка специализированных программ обучения, адаптированных под нужды правоохранительных органов. Эти программы должны учитывать специфику служебной деятельности сотрудников МВД, а также учитывать их физическую подготовленность и уровень начальных навыков в области боевых искусств.

Программа подготовки должна включать в себя как базовые элементы самбо, такие как броски, болевые приёмы и удары, так и продвинутые техники, направленные на обезвреживание вооружённых противников и работу в условиях ограниченного пространства. Также важно включить в учебный процесс тактические тренировки, где сотрудники будут обучаться применению боевых навыков в реальных сценариях, таких как задержание преступников или работа с толпой.

Одним из ключевых моментов является разработка методик тренировок, которые позволяют сотрудникам сочетать их служебную деятельность с регулярными занятиями самбо. Оптимальным решением является создание программ с разной интенсивностью, которые можно будет адаптировать в зависимости от графика сотрудников.

Рекомендуется разделить тренировочный процесс на несколько этапов: начальный (для обучения базовым техникам), средний (повышение навыков, физической подготовки и выносливости) и продвинутый (разработка индивидуальных навыков и работа с несколькими противниками). Кроме того, тренировки должны включать элементы психологической подготовки, направленные на развитие стрессоустойчивости и способности принимать быстрые решения в сложных ситуациях.

Для того чтобы стимулировать сотрудников МВД к более активному участию в тренировках по боевому самбо, важно внедрить меры по увеличению их заинтересованности. Одним из способов может быть создание системы поощрений, где успешное прохождение определённых уровней подготовки будет сопровождаться соответствующими наградами, продвижением по службе или другими материальными и нематериальными стимулами.

Также рекомендуется организовать внутриведомственные соревнования по самбо, что позволит не только развивать командный дух среди сотрудников, но и повысить их мотивацию к совершенствованию своих боевых навыков. Участие в соревнованиях также позволит выявить наиболее талантливых сотрудников, которые впоследствии смогут стать инструкторами по самбо и обучать других коллег.

На основе проведённого исследования можно сделать несколько важных выводов:

1. Боевое самбо является универсальной системой единоборств, которая эффективно применяется в подготовке сотрудников правоохранительных органов.

2. Внедрение боевого самбо в систему подготовки МВД Узбекистана способствует повышению уровня физической и психологической подготовки сотрудников, а также улучшает их способность справляться с реальными угрозами в условиях службы.

3. Несмотря на некоторые проблемы с внедрением, такие как нехватка квалифицированных инструкторов и сложность обучения, боевое самбо имеет высокий потенциал для развития в структуре МВД.

Для дальнейшего успешного применения боевого самбо в подготовке сотрудников МВД Узбекистана рекомендуется:

- Активно развивать систему подготовки инструкторов, используя опыт международного сотрудничества.
- Усилить информационно-разъяснительную работу среди сотрудников МВД, подчёркивая преимущества боевого самбо как основного метода самообороны.
- Внедрять новые тренировочные методики, учитывающие специфику служебной деятельности сотрудников МВД и их физическую подготовку.

XORIJIY TAJRIBA ASOSIDA IIO XODIMLARINING KASBIY-AMALIY JISMONIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Albekov SHokir Adilbekovich
O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
Jangovar va jismoniy tayyorgarlik kafedrasi katta o‘qituvchisi, dotsent

Annotatsiya: Maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish masalalari xalqaro tajriba va milliy amaliyot uyg‘unligida tahlil qilinadi. Jismoniy tayyorgarlikni xizmat vazifalariga yo‘naltirish, kasbiy-amaliy mashqlardan foydalanish va baholash mezonlarini takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, jismoniy tayyorgarlik, kasbiy-amaliy tayyorgarlik, xalqaro tajriba, milliy amaliyot, jismoniy sifatlar, xizmat faoliyati.

Annotatsiya: V state rassmatrivayutsya voprosi sovershenstvovaniya professionalno-prikladnoy fizicheskoy podgotovki sotrudnikov organov vnutrennix del na osnove sochetaniya mejdunarodnogo opita i natsionalnoy praktiki. Predlojeni napravleniya sovershenstvovaniya soderjaniya zanyatiy i kriteriev otsenki fizicheskoy podgotovlennosti s uchyotom slujebnix zadach.

Klyuchevie slova: organi vnutrennix del, fizicheskaya podgotovka, professionalno-prikladnaya podgotovka, mejdunarodniy opit, natsionalnaya praktika, fizicheskie kachestva, slujebnaya deyatelnost.

Abstract: The article examines ways to improve the occupational physical training of internal affairs officers by combining international experience with national practice. Recommendations are proposed for aligning training content and assessment criteria with professional duties.

Keywords: internal affairs bodies, physical training, occupational fitness, international experience, national practice, physical qualities, professional duties.

Kirish.

Ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy tayyorgarligi xizmat vazifalarini samarali bajarish, jismoniy va psixologik zo‘riqishlarga bardosh berish, fuqarolar xavfsizligini ta’minlash hamda murakkab vaziyatlarda oqilona harakat qilish qobiliyatini shakllantirishning muhim tarkibiy qismidir. Zamonaviy huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatida xodimdan nafaqat yetarli darajadagi kuch, tezkorlik va chidamlilik, balki harakatlarni muvofiqlashtirish, vaziyatni tez baholash va kasbiy vazifalarni xavfsiz bajarish ko‘nikmalari ham talab etiladi.

An’anaviy jismoniy tayyorgarlik mashg‘ulotlarida yugurish, turnikda tortilish, qo‘llarni bukib-yozish va boshqa umumiy jismoniy mashqlar muhim o‘rin tutadi. Biroq umumiy jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlarining yuqoriligi har doim ham xodimning xizmat jarayonidagi murakkab harakatlarni samarali bajarishini to‘liq ifodalamaydi. SHu sababli jismoniy tayyorgarlik mazmunini kasbiy vazifalar bilan bog‘lash, mashg‘ulotlarda amaliy harakatlar modellaridan foydalanish va baholash mezonlarini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

2025 yilda Robin Orr va hammualliflar tomonidan e’lon qilingan «Police Fitness: An International Perspective on Current and Future Challenges» nomli sharhda politsiya xodimlarining jismoniy tayyorgarligini xizmat vazifalari, salomatlik va mehnat faoliyati samaradorligi bilan bog‘liq holda baholash zarurligi yoritilgan [1]. SHuningdek, 2025 yilda Zhaohua Zhang va hammualliflar turli mamlakatlarda politsiya xodimlarining jismoniy tayyorgarligini baholash testlarini tahlil qilib, umumiy jismoniy tayyorgarlik testlari va kasbiy vazifalarni modellashtiruvchi to‘siqlardan o‘tish testlari o‘rtasidagi farqlarni ko‘rsatgan [2].

O‘zbekiston IIO tizimida ham jismoniy tayyorgarlik xodimlar va ta’lim muassasalari kursantlarini kasbiy faoliyatga tayyorlashning muhim yo‘nalishi hisoblanadi. Milliy amaliyotda shakllangan jismoniy mashqlar tizimini xalqaro tajribaning ilmiy asoslangan jihatlari bilan boyitish mashg‘ulotlarning kasbiy yo‘naltirilganligini oshirish imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi - xalqaro tajriba va milliy amaliyotni qiyosiy tahlil qilish asosida ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish bo‘yicha metodik takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari:

- politsiya va huquqni muhofaza qiluvchi organlarda jismoniy tayyorgarlikni tashkil etishning asosiy yondashuvlarini o‘rganish;

- umumiy jismoniy tayyorgarlik va kasbiy-amaliy tayyorgarlikning o‘zaro bog‘liqligini ochib berish;

- milliy tizimga mos keladigan mashg‘ulotlar mazmuni va baholash mezonlarini takomillashtirish yo‘llarini belgilash.

Tadqiqot materiallari va metodlari:

Tadqiqot qiyosiy-tahliliy va nazariy xususiyatga ega. Unda ilmiy adabiyotlarni o‘rganish, manbalarni tizimlashtirish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish va pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotning axborot bazasini politsiya xodimlarining jismoniy tayyorgarligiga bag‘ishlangan zamonaviy xalqaro ilmiy maqolalar, jismoniy tarbiya va sport nazariyasiga oid rus tilidagi ilmiy-o‘quv adabiyotlari, shuningdek, O‘zbekistonda ichki ishlar organlari xodimlari va kursantlarining jismoniy tayyorgarligini tashkil etishga doir o‘quv-metodik manbalar tashkil etdi.

Xalqaro tajribani o‘rganishda quyidagi mezonlar asos qilib olindi:

- jismoniy tayyorgarlikning kasbiy vazifalarga muvofiqligi;

- kuch, tezkorlik, chidamlilik va chaqqonlikni rivojlantirish usullari;

- amaliy harakatlarni modellashtirish; mashg‘ulotlar xavfsizligi;

- tayyorgarlik natijalarini baholash imkoniyatlari.

Qiyosiy tahlilda xalqaro tajribani milliy tizimga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki uning ilmiy asoslangan va mahalliy sharoitga mos jihatlarini tanlash tamoyiliga amal qilindi. Milliy amaliyotga oid xulosalar esa O‘zbekiston IIO tizimidagi jismoniy tayyorgarlikning vazifalari va mavjud o‘quv-metodik yondashuvlar bilan bog‘liq holda shakllantirildi.

Natijalar.

Xalqaro ilmiy manbalar tahlili politsiya xodimlarining jismoniy tayyorgarligini baholashda ikki asosiy yondashuv mavjudligini ko‘rsatadi. Birinchi yondashuv umumiy jismoniy sifatlarni - yurak-qon tomir chidamliligi, mushak kuchi va chidamliligi, tezkorlik hamda chaqqonlikni baholashga asoslanadi. Ikkinchi yondashuv esa xizmat faoliyatiga xos harakatlarni modellashtiruvchi amaliy testlardan foydalanishni nazarda tutadi [1; 2].

Zhang va hammualliflarning 2025 yildagi sharhida yetti mamlakatda qo‘llanilgan politsiya jismoniy tayyorgarligi testlari o‘rganilgan. Mualliflar umumiy jismoniy testlar bilan bir qatorda xizmat vazifalariga o‘xshash harakatlarni o‘z ichiga olgan to‘siqlardan o‘tish testlari ham qo‘llanilishini ko‘rsatganlar [2]. Bu holat jismoniy tayyorgarlikni baholashda faqat alohida jismoniy sifatlarni emas, balki ularning amaliy faoliyatda namoyon bo‘lishini ham hisobga olish muhimligini anglatadi.

2024 yilda e’lon qilingan tadqiqotda mushak-skelet tizimi tayyorgarligi ko‘rsatkichlari va politsiyaning ayrim kasbiy vazifalarini bajarish natijalari o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘rganilgan. Unda qo‘l kuchini o‘lchash, turniksiz kuch testlari, gavda mushaklari chidamliligi va ayrim amaliy vazifalar ko‘rsatkichlari tahlil qilingan [3]. Mazkur yo‘nalish jismoniy tayyorgarlik mashqlarini xizmatda uchraydigan harakatlar bilan bog‘lash zarurligini ko‘rsatadi.

Xalqaro tajriba asosida quyidagi metodik yo‘nalishlarni ajratish mumkin:

Birinchidan, mashg‘ulotlar umumiy jismoniy sifatlarni rivojlantirish bilan birga kasbiy harakatlarga tayyorgarlikni ham qamrab olishi kerak. Masalan, qisqa masofaga tez yugurish, yo‘nalishni o‘zgartirish, to‘siqdan xavfsiz o‘tish va jismoniy zo‘riqishdan keyin harakatni davom ettirish mashqlarini bir mashg‘ulot tarkibida maqsadli birlashtirish mumkin.

Ikkinchidan, mashg‘ulotlarning mazmuni xodimlarning xizmat yo‘nalishi va tayyorgarlik darajasiga moslashtirilishi lozim. Patrul-post xizmati, jamoat xavfsizligini ta’minlash va tezkor xizmat vazifalarida harakat faoliyatining xususiyatlari farqlanishi mumkin. SHuning uchun yagona umumiy mashg‘ulot dasturi bilan birga vazifalarga yo‘naltirilgan mashqlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, baholash tizimida jismoniy natija bilan birga harakat texnikasi, vazifani bajarish sifati va xavfsizlik talablariga rioya etish ham hisobga olinishi zarur.

Milliy amaliyotning xususiyatlari va rivojlantirish imkoniyatlari.

O‘zbekiston IIO tizimida jismoniy tayyorgarlik xodimlar, tinglovchilar va kursantlarning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini ta’minlashga qaratilgan muhim yo‘nalishlardan biridir. Mavjud o‘quv-metodik manbalarda jismoniy tayyorgarlikning kuch, tezkorlik, chidamlilik va boshqa jismoniy sifatlarni rivojlantirish, shuningdek, murakkab xizmat sharoitlarida harakat qilishga tayyorlashdagi ahamiyati ta’kidlanadi [4].

Milliy amaliyotning muhim jihati shundaki, jismoniy tayyorgarlik mashg‘ulotlari umumiy jismoniy mashqlar, qo‘l jangi usullari, amaliy harakatlar va xizmat vazifalari bilan bog‘liq ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qilishi mumkin. Biroq ularning samaradorligini oshirish uchun mashqlarning maqsadi, yuklama hajmi, murakkablik darajasi va baholash mezonlari o‘rtasida aniq metodik bog‘liqlikni ta’minlash lozim.

Xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirishda quyidagi masalalar muhim hisoblanadi:

- jismoniy tayyorgarlik mazmunini xizmat vazifalarining xususiyatlariga muvofiqlashtirish;

- umumiy jismoniy mashqlar va kasbiy-amaliy mashqlar o‘rtasida maqsadli nisbatni belgilash;

- to‘siqlardan o‘tish va harakatli vazifalarni bajarish bo‘yicha bosqichma-bosqich mashg‘ulotlar tashkil etish;

- kursantlar va xodimlarning yoshi, jismoniy tayyorgarlik darajasi hamda sog‘lig‘iga muvofiq individual yuklamalarni qo‘llash;

- natijalarni muntazam qayd etish va tahlil qilish orqali mashg‘ulotlar mazmuniga tuzatishlar kiritish.

Kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarlikni takomillashtirishning taklif etilayotgan modeli.

Tahlillar asosida kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarlikni tashkil etishning o‘zaro bog‘liq to‘rt bosqichli modeli taklif etiladi.

Birinchi bosqich - dastlabki diagnostika. Xodim yoki kursantning jismoniy tayyorgarlik darajasi kuch, tezkorlik, chidamlilik va chaqqonlikni baholash testlari orqali aniqlanadi. Testlar tibbiy xavfsizlik talablariga muvofiq o‘tkaziladi.

Ikkinchi bosqich - umumiy jismoniy sifatlarni rivojlantirish. YUgurish, gavda va qo‘l mushaklari uchun mashqlar, sakrashlar, harakatli mashqlar hamda umumiy chidamlilikni rivojlantiruvchi vositalar qo‘llaniladi. YUklama ishtirokchilarning imkoniyatlariga qarab belgilanadi.

Uchinchi bosqich - kasbiy-amaliy mashg‘ulotlar. Qisqa masofaga tez harakatlanish, yo‘nalishni o‘zgartirish, to‘siqlardan o‘tish, yerdan tez turish, jismoniy zo‘riqishdan keyin harakatlarni muvofiqlashtirish kabi mashqlar bajariladi. Qo‘l jangi va huquqbuzarni ushlashga oid harakatlar esa tegishli xavfsizlik qoidalari va uslubiy talablar asosida alohida o‘rgatiladi.

To‘rtinchi bosqich - nazorat va takomillashtirish. Dastlabki testlar belgilangan muddatdan keyin takrorlanadi, natijalar taqqoslanadi va keyingi mashg‘ulotlar rejasiga o‘zgartirishlar kiritiladi. Bunda faqat vaqt yoki takrorlar soni emas, balki harakat texnikasi, vazifani to‘g‘ri bajarish va xavfsizlik talablariga rioya qilish ham baholanadi.

Taklif etilayotgan modelning asosiy xususiyati - jismoniy sifatlarni rivojlantirish, kasbiy harakatlarga o‘rgatish va natijalarni baholash jarayonlarini yagona pedagogik tizimga birlashtirishdan iborat.

Muhokama.

Tadqiqot natijalari xalqaro va milliy yondashuvlarni uyg‘unlashtirishda asosiy e’tiborni jismoniy tayyorgarlikning kasbiy yo‘naltirilganligiga qaratish zarurligini ko‘rsatadi. Umumiy jismoniy testlar xodimning asosiy jismoniy imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Kasbiy harakatlarni modellashtiruvchi testlar esa ushbu imkoniyatlarning xizmat vazifalarini bajarishda namoyon bo‘lishini baholashga yordam beradi [1-3].

V.N. Platonovning sportchilarni tayyorlash tizimiga oid ishlari mashg‘ulot jarayonini rejalashtirish va yuklamalarni boshqarishning nazariy asoslarini tushunish uchun muhimdir [5].

YU.F. Kuramshin tahriridagi jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasiga oid darslik esa jismoniy sifatlarni rivojlantirish va pedagogik nazoratni tashkil etish bo‘yicha umumiy metodik asoslarni beradi [6].

Ushbu manbalar politsiya xodimlariga bag‘ishlangan maxsus tadqiqotlar o‘rnini bosmaydi, balki kasbiy-amaliy tayyorgarlik metodikasini ishlab chiqishda nazariy asos sifatida foydalanilishi mumkin.

O‘zbekiston sharoitida xalqaro tajribani qo‘llashda mahalliy normativ talablar, mavjud moddiy-texnik baza, mashg‘ulotlar uchun ajratilgan vaqt va xodimlarning xizmat xususiyatlari hisobga olinishi lozim. Masalan, to‘siqlardan o‘tish mashqlarini joriy etish uchun murakkab inshootlar har doim ham shart emas: xavfsiz belgilangan masofalar, konuslar, past to‘siqlar va harakat yo‘nalishini ko‘rsatuvchi belgilardan foydalanib ham bosqichma-bosqich mashg‘ulotlarni tashkil etish mumkin.

SHu bilan birga, kasbiy-amaliy testlarning samaradorligi ularning ishonchliligi bilan bog‘liq. Test xizmat vazifasini qanchalik aniq modellashtirishi, turli vaqtlarda o‘tkazilganda barqaror natija berishi va xodimning kasbiy faoliyatiga tegishli ko‘rsatkichlarni o‘lchashi ilmiy asosda tekshirilishi zarur [2; 3]. SHuning uchun taklif etilayotgan modelni milliy tizimda keng joriy etishdan oldin tajriba-sinov ishlari o‘tkazish maqsadga muvofiq.

Mazkur tadqiqotning cheklovi shundaki, unda yangi eksperimental ma’lumotlar olinmagan va muayyan mamlakatlarning barcha politsiya tayyorgarligi dasturlari qamrab olinmagan. SHu sababli taklif etilgan modelni tayyor, eksperimental tasdiqlangan dastur sifatida emas, balki keyingi pedagogik tadqiqotlar va tajriba-sinov ishlari uchun metodik asos sifatida baholash lozim.

Xulosa.

Xalqaro tajriba va milliy amaliyot tahlili ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy tayyorgarligini kasbiy vazifalar bilan uzviy bog‘lash zarurligini ko‘rsatadi. Umumiy jismoniy sifatlarni rivojlantirish xodimning xizmatga tayyorligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi, biroq uni kasbiy harakatlarni modellashtiruvchi mashqlar va kompleks baholash mezonlari bilan to‘ldirish maqsadga muvofiq.

Tadqiqot asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

1. Xalqaro tajribada umumiy jismoniy tayyorgarlik testlari bilan bir qatorda xizmat vazifalariga yaqinlashtirilgan amaliy testlardan foydalanish muhim yo‘nalish hisoblanadi.

2. O‘zbekiston Respublikasi IIO tizimida jismoniy tayyorgarlik mazmunini takomillashtirishda milliy o‘quv-metodik tajribani saqlagan holda, xalqaro yondashuvlarning ilmiy asoslangan jihatlarini moslashtirib joriy etish zarur.

3. Kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarlikni takomillashtirish uchun dastlabki diagnostika, umumiy jismoniy sifatlarni rivojlantirish, kasbiy harakatlarni modellashtirish va yakuniy nazorat bosqichlarini birlashtiruvchi metodik model taklif etildi.

4. Taklif etilgan modelning samaradorligini aniqlash uchun kursantlar va xodimlar ishtirokida tajriba-sinov ishlarini o‘tkazish, testlarning ishonchliligi tekshirish, olingan natijalarni statistik tahlil qilish talab etiladi.

Umuman, xalqaro tajriba va milliy amaliyotning maqsadli uyg‘unlashuvi IIO xodimlarining jismoniy tayyorgarligini xizmat ehtiyojlariga yaqinlashtirish, mashg‘ulotlar samaradorligini oshirish va kasbiy vazifalarni xavfsiz bajarishga tayyorgarlikni takomillashtirish uchun istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

HARBIY XIZMATCHI VA XODIMLARNING JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIGINI OSHIRISHDA GERMANIYA TAJRIBASI

Beysenov Kenjabay Sarsanbayevich
O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Kasbiy tayyorgarlikfakulteti Maxsus fanlar sikli o‘qituvchisi, dotsent.
+998988 339 7071

Annotatsiya: Ushbu maqolada Germaniya Federativ Respublikasi Qurolli Kuchlari (Bundesver) va huquqni muhofaza qiluvchi organlarida harbiy xizmatchilar hamda xodimlarning jismoniy va jangovar tayyorgarligini tashkil etishning ilmiy-nazariy, huquqiy va amaliy asoslari yoritilgan. SHuningdek, zamonaviy sharoitda jangovar tayyorgarlikni oshirishda qo‘llaniladigan ilğor innovatsion texnologiyalar, simulyatsion tizimlar va metodik yondashuvlar tahlil qilingan.

Germaniya tajribasini milliy mudofaa va xavfsizlik tizimiga tatbiq etish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Germaniya tajribasi, Bundesver, harbiy xizmatchilar, jismoniy tayyorgarlik, jangovar tayyorgarlik, simulyatsion texnologiyalar, innovatsion yondashuvlar, xavfsizlik, mudofaa tizimi.

Аннотация: В статье рассматриваются научно-теоретические, правовые и практические основы организации физической и боевой подготовки военнослужащих и личного состава в Вооруженных силах Федеративной Республики Германия (бундесвере) и правоохранительных структурах страны. Также анализируются передовые инновационные технологии, системы имитационного моделирования и методические подходы, применяемые для совершенствования боевой подготовки в современных условиях. Разработаны научно-практические рекомендации по использованию немецкого опыта в национальной системе обороны и безопасности.

Ключевые слова: немецкий опыт, бундесвер, военнослужащие, физическая подготовка, боевая подготовка, имитационные технологии, инновационные подходы, безопасность, система обороны.

Abstract: This article examines the scientific-theoretical, legal, and practical foundations for organizing the physical and combat training of military personnel and staff within the Armed Forces of the Federal Republic of Germany (Bundeswehr) and its law enforcement agencies. It also analyzes advanced innovative technologies, simulation systems, and methodological approaches used to enhance combat training in contemporary conditions. Scientific and practical recommendations have been developed for applying the German experience to the national defense and security system.

Keywords: German experience, Bundeswehr, military personnel, physical training, combat training, simulation technologies, innovative approaches, security, defense system.

Hozirgi globallashuv va geosiyosiy ziddiyatlar keskinlashgan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda har qanday davlatning milliy xavfsizligini ta’minlashda uning Qurolli Kuchlari va huquqni muhofaza qiluvchi organlarining salohiyati hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Harbiy xizmatchilar va xodimlarning yuqori darajadagi jismoniy va jangovar tayyorgarligi davlat mudofaa qobiliyatining asosi hisoblanadi.

Jahon harbiy-ilmiy amaliyotida yetakchi davlatlar, jumladan, Germaniya Federativ Respublikasi Qurolli Kuchlari (Bundesver) tomonidan qo‘llanilayotgan zamonaviy tayyorgarlik metodikalari o‘zining yuqori samaradorligi bilan ajralib turadi. Germaniya tajribasi shaxsiy tarkibni jismoniy chiniqtirish bilan bir qatorda, ularning psixologik turğunligini ta’minlash, raqamli simulyatorlardan foydalanish va jangovar tayyorgarlikni real jang sharoitlariga maksimal darajada yaqinlashtirishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir [1].

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — Germaniya Qurolli Kuchlari tizimida harbiy xizmatchilar va xodimlarning jismoniy va jangovar tayyorgarligini oshirish bo‘yicha to‘plangan ilğor tajribalarni o‘rganish va ularni milliy amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Germaniya qurolli kuchlarida (bundesver) jismoniy va jangovar tayyorgarlik tizimining tashkiliy-huquqiy asoslari

Germaniya Federativ Respublikasida mudofaa siyosati va harbiy xizmatchilarni tayyorgarlikdan o‘tkazish jarayoni qat’iy qonunchilik bazasiga asoslanadi. Bundesver tarkibida

shaxsiy tarkibning jismoniy va jangovar shayligini saqlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan [2].

Germaniya tajribasining o‘ziga xos jihatlaridan biri shundaki, harbiy xizmatchilarga qo‘yiladigan jismoniy tayyorgarlik talablari ularning yosh toifalari, bajaradigan vazifalari va qo‘shin turiga (quruqlikdagi qo‘shinlar, harbiy-havo kuchlari, harbiy-dengiz kuchlari, maxsus bo‘linmalar) qarab tabaqalashtirilgan yondashuv asosida belgilanadi.

Tayyorgarlik tizimida quyidagi mezonlarga alohida e’tibor qaratiladi:

• Muntazamlik va uzluksizlik: Jismoniy mashğulotlar kundalik jangovar o‘quv rejasining ajralmas qismi hisoblanadi.

• Standartlashtirilgan baholash (Basis-Fitness-Test – BFT): Har bir harbiy xizmatchi yil davomida muntazam ravishda jismoniy tayyorgarlik sinovlaridan o‘tishi shart [3].

• Salomatlik va reabilitatsiya uyğunligi: Jismoniy yuklamalar sport tibbiyoti yutuqlari asosida hisoblab chiqiladi, bu esa jarohatlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Harbiy xizmatchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirishning zamonaviy metodikasi

Germaniyada harbiy xizmatchilarning jismoniy tayyorgarligi faqatgina kuch va chidamlilikni oshirish bilan cheklanib qolmay, balki amaliy jangovar harakatlarda zarur bo‘ladigan funksional imkoniyatlarni rivojlantirishga qaratilgan.

1. Funksional trening metodikasi: An’anaviy gimnastika va yugurish mashqlari bilan bir qatorda, so‘nggi yillarda o‘z oğirligi bilan bajariladigan funksional mashqlar, krossfit elementlari va to‘siqlar yo‘lagidan o‘tish mashğulotlari keng joriy etilgan [4].

2. Ekstremal sharoitlarga tayyorlash: Maxsus bo‘linmalar va piyoda qo‘shinlar xodimlari toğli, o‘rmonli va suv havzalari sharoitida maxsus jismoniy yuklamalarni bajarish ko‘nikmalarini egallaydilar.

3. Psixofizik chidamlilik: Jismoniy mashqlar psixologik bosim ostida bajarilib, jangovar stressga bardosh berish qobiliyatini shakllantiradi.

Jangovar tayyorgarlikni takomillashtirishda innovatsion texnologiyalar va simulyatsion tizimlarning o‘rni

Germaniya mudofaa sanoati va qurolli kuchlari jangovar tayyorgarlik jarayoniga yuqori texnologiyali yechimlarni keng tatbiq etgan. O‘q-dorilarni tejash, xavfsizlikni ta’minlash va o‘quv mashğulotlari samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi texnologiyalar faol qo‘llaniladi:

• Virtual va o‘lchovli simulyatorlar: Askarlar va ofitserlar jangovar texnikalarni boshqarish, taktik vaziyatlarni modellashtirish va o‘q otish ko‘nikmalarini kompyuterlashtirilgan simulyatorlarda mukammal o‘zlashtiradilar [5].

• AGDUS (Ausbildungszentrum fur Duyelle und Schiyessausbildung): Ushbu lazerli jangovar taqlid tizimi shaxsiy tarkibning dala sharoitidagi taktik harakatlarini real vaqt rejimida baholash, xatolarni tahlil qilish va jangovar harakatlar samaradorligini oshirish imkonini beradi.

• Raqamli boshqaruv va tahlil markazlari: Mashğulotlar natijalari raqamli ma’lumotlar bazasiga kiritilib, har bir harbiy xizmatchining o‘sish dinamikasi individual tarzda kuzatib boriladi.

Germaniya tajribasini O‘zbekiston Respublikasi qurolli kuchlari tizimiga tatbiq etishning ilmiy-amaliy yo‘nalishlari

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida ham so‘nggi yillarda harbiy xizmatchilarning jismoniy va jangovar tayyorgarligini tubdan takomillashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Germaniya tajribasini milliy armiya tizimiga joriy etish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

1. Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish: Jismoniy tayyorgarlik mezonlarini zamonaviy urush talablaridan kelib chiqqan holda yosh va vazifa guruhlari bo‘yicha yanada optimallashtirish [6].

2. O‘quv markazlarini raqamlashtirish: Poligonlar va o‘quv sinflarini zamonaviy lazerli simulyatsiya va taqlid qilish uskunalari bilan jihozlashni jadallashtirish.

3. Ilğor sport tibbiyoti va reabilitatsiya usullarini joriy etish: Harbiy xizmatchilarning jismoniy yuklamalardan keyingi tiklanish jarayonini ilmiy asoslangan reabilitatsiya dasturlari asosida tashkil etish.

4. Instruktorlar malakasini oshirish: Germaniyaning yetakchi harbiy o‘quv yurtlari bilan tajriba almashish dasturlarini yo‘lga qo‘yish orqali jismoniy va jangovar tayyorgarlik bo‘yicha mutaxassislarni tayyorlash sifatini oshirish [7].

Xulosa qilib aytganda, Germaniya Federativ Respublikasining harbiy xizmatchilar va xodimlarning jismoniy hamda jangovar tayyorgarligini oshirish borasidagi tajribasi tizimli yondashuv, zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish va qat’iy baholash mezonlariga asoslanganligi bilan ajralib turadi.

Ushbu ilğor tajribalarni O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari va huquqni muhofaza qiluvchi organlari amaliyotiga moslashtirgan holda joriy etish:

• SHaxsiy tarkibning professional tayyorgarlik darajasini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘taradi;

• Zamonaviy xavf-xatarlarga qarshi kurashishda tezkorlik va samaradorlikni ta’minlaydi;

• Harbiy xizmatning nufuzi va jozibadorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI FAOLIYATIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIKNING AHAMIYATI

Otayev O’tkirbek Matyoqubovich
IIV Malaka oshirish instituti KTF MFS katta o'qituvchisi, dotsent, podpolkovnik

Annotatsiya. Maqolada ichki ishlar organlari (IIO) xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligi kasbiy xizmat samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida tahlil qilinadi. Xizmat faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari, xodimlar duch keladigan jismoniy va psixologik yuklamalar, qonuniy kuch ishlatish va maxsus vositalardan foydalanish sharoitlari ko'rib chiqiladi. Jismoniy sifatlar (kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik, moslashuvchanlik) hamda jangovar tayyorgarlik (o'z-o'zini himoya qilish usullari, ushlash va qo'lga olish texnikasi, olovli qurol bilan muomala madaniyati) o'zaro uzviy bog'liqligi asoslab beriladi. Amaldagi o'quv jarayonidagi muammolar aniqlanib, xodimlar tayyorgarligini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ichki ishlar organlari, jismoniy tayyorgarlik, jangovar tayyorgarlik, maxsus fizik tayyorgarlik, o'z-o'zini himoya qilish, qonuniy kuch ishlatish, kasbiy tayyorgarlik, psixologik chidamlilik, ekstremal vaziyat.

Аннотация. В статье рассматривается значение физической и боевой подготовки в деятельности органов внутренних дел как одного из ключевых факторов эффективности служебной деятельности сотрудников. Обоснована взаимосвязь физических качеств,

навыков самообороны, задержания правонарушителей и культуры обращения с оружием, предложены пути совершенствования подготовки.

Ключевые слова: органы внутренних дел, физическая подготовка, боевая подготовка, специальная физическая подготовка, самооборона, правомерное применение силы, профессиональная подготовка.

Abstract. The article analyzes the role of physical and combat training in the performance of internal affairs officers. It substantiates the interrelation of physical fitness, self-defense and detention skills, and responsible firearm handling, and offers proposals to improve the training system.

Keywords: internal affairs bodies, physical training, combat training, special physical training, self-defense, lawful use of force, professional training.

Kirish

Bugungi kunda O'zbekistonda ichki ishlar organlari faoliyatini isloh qilish, ularni aholiga xizmat ko'rsatuvchi, profilaktikaga yo'naltirilgan tizimga aylantirish bo'yicha izchil ishlar amalga oshirilmoqda. Jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklarning oldini olish, jinoyatlarni fosh etish va fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash kabi vazifalar xodimdan nafaqat yuksak huquqiy bilim, balki mukammal jismoniy va jangovar tayyorgarlikni ham talab etadi.

IIO xodimining xizmat faoliyati ko'pincha oldindan bashorat qilib bo'lmaydigan, vaqt tanqis bo'lgan, jismoniy va ruhiy zo'riqish bilan kechadigan vaziyatlarda amalga oshiriladi. Patrul-post xizmati xodimi navbatchilik paytida kutilmagan hujumga duch kelishi, huquqbuzarni ta'qib qilishi, ommaviy tartibsizlik sharoitida tartibni tiklashi yoki jabrlanuvchiga zudlik bilan yordam ko'rsatishi mumkin. Bunday vaziyatlarda xodimning qaror qabul qilish tezligi, jismoniy imkoniyati va egallagan amaliy ko'nikmalari natijani, ba'zan esa o'zining va boshqalarning hayoti va sog'lig'ini belgilaydi.

Shu bois jismoniy va jangovar tayyorgarlik IIO xodimlarining kasbiy tayyorgarligi tizimida alohida o'rin tutadi. Mazkur maqolaning maqsadi – jismoniy va jangovar tayyorgarlikning IIO faoliyatidagi ahamiyatini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash, mavjud muammolarni aniqlash va ularni hal etish yo'llarini taklif qilishdan iborat.

1. Jismoniy va jangovar tayyorgarlik tushunchasi hamda mohiyati

Jismoniy tayyorgarlik – xodimning organizm funksional imkoniyatlarini oshirish, harakat sifatlarini rivojlantirish va sog'liqni mustahkamlashga qaratilgan pedagogik jarayondir. U umumiy jismoniy tayyorgarlik (UJT) va maxsus jismoniy tayyorgarlikka bo'linadi. Umumiy tayyorgarlik asosiy jismoniy sifatlar – kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik va moslashuvchanlikning bazaviy darajasini ta'minlasa, maxsus tayyorgarlik xizmat vazifalarini bajarishga bevosita yo'naltirilgan sifat va ko'nikmalarni shakllantiradi.

Jangovar tayyorgarlik esa xodimning xizmat vazifalarini bajarish jarayonida qo'llaniladigan amaliy ko'nikmalar majmuini o'z ichiga oladi. Unga quyidagilar kiradi:

8. o'z-o'zini himoya qilish va hujumdan himoyalanish usullari;
9. huquqbuzarni ushlash, qo'lga olish, kishan solish va konvoylash texnikasi;
10. maxsus vositalardan (rezina tayoq, kishan va boshqalar) foydalanish tartibi;
11. olovli qurol bilan muomala qilish, uni saqlash va qo'llash qoidalari;
12. taktik harakatlar, guruh bo'lib ishlash va o'zaro hamkorlik ko'nikmalari.

Maxsus fizik tayyorgarlik fani aynan shu ikki yo'nalishni birlashtiradi: unda jismoniy sifatlarni rivojlantirish xizmat-amaliy mashqlar bilan uyg'unlashtiriladi. Shuning uchun jismoniy va jangovar tayyorgarlikni bir-biridan ajratib emas, balki yagona tizim sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

2. Jismoniy va jangovar tayyorgarlikning huquqiy asoslari

IIO xodimlarining kasbiy tayyorgarligi, jumladan jismoniy va jangovar tayyorgarligi ichki ishlar organlari faoliyatini tartibga soluvchi qonun hujjatlari, Ichki ishlar vazirligining idoraviy normativ hujjatlari hamda o'quv dasturlari bilan belgilanadi. Xodimlarga qonuniy kuch, maxsus vositalar va o'qotar qurol qo'llash huquqi berilgan ekan, ushbu huquqni qo'llash uchun zarur tayyorgarlikka ega bo'lish ularning majburiyati hamdir.

Bu o'rinda muhim jihat shundaki, kuch va qurolni qo'llash qat'iy qonuniy chegaralarda – zarurat, mutanosiblik va oxirgi chora tamoyillari asosida amalga oshirilishi shart. Yetarli tayyorgarlikka ega bo'lmagan xodim ko'pincha ikki xil xatoga yo'l qo'yadi: yo vaziyatni nazorat qila olmay, o'zi va boshqalarni xavfga qo'yadi, yo qo'rquv va noaniqlik ta'sirida haddan tashqari kuch ishlatib, fuqaro huquqlarini buzadi. Har ikkala holat ham huquqiy javobgarlikka va tashkilot obro'siga putur yetishiga olib keladi. Demak, yuqori darajadagi jismoniy va jangovar tayyorgarlik qonuniylik tamoyilini amalda ta'minlashning ham muhim shartidir.

3. Jismoniy tayyorgarlikning IIO faoliyatidagi ahamiyati

IIO xodimlari xizmat faoliyatining o'ziga xosligi quyidagi omillar bilan tavsiflanadi: navbatchilikning uzoq davom etishi va tartibsiz grafik; noqulay ob-havo sharoitida ochiq maydonda ishlash; to'satdan yuzaga keladigan jismoniy yuklama (ta'qib, to'siqlardan oshib o'tish, huquqbuzarni ushlash); doimiy ruhiy zo'riqish va mas'uliyat. Ushbu omillar xodim organizmiga yuqori talab qo'yadi.

Birinchidan, kuch va kuch chidamliligi huquqbuzarni ushlash, qarshilikni bartaraf etish, jabrlanuvchini xavfli joydan olib chiqish kabi harakatlar uchun zarur.

Ikkinchidan, tezkorlik va chaqqonlik ta'qib qilish, kutilmagan hujumdan qochish yoki unga zudlik bilan javob berish imkonini beradi. Real vaziyatda soniyalar ahamiyatga ega bo'lib, harakat tezligi ko'pincha xavfning oldini oladi.

Uchinchidan, umumiy chidamlilik xodimning uzoq vaqt davomida samarali ishlashi, charchoq sharoitida ham diqqat va qarorlar sifatini saqlashi uchun asos bo'ladi. Charchagan xodim xato qilish ehtimoli yuqoriroq bo'lgani sababli, jismoniy chidamlilik bevosita xizmat sifatiga ta'sir qiladi.

To'rtinchidan, muntazam jismoniy mashg'ulotlar sog'liqni mustahkamlaydi, kasbiy uzoq umr ko'rishni ta'minlaydi va stressga barqarorlikni oshiradi. Jismoniy jihatdan tayyor xodim ekstremal vaziyatda o'zini ishonchli his qiladi, bu esa uning psixologik holatiga ijobiy ta'sir qiladi.

Beshinchidan, jismoniy tayyorgarlik intizom, iroda va jamoaviy ruhni tarbiyalaydi. Jamoa bilan o'tkaziladigan mashg'ulotlar xodimlar o'rtasida o'zaro ishonch va hamkorlik ko'nikmalarini shakllantiradi.

4. Jangovar tayyorgarlikning IIO faoliyatidagi ahamiyati

Jangovar tayyorgarlik xodimning jismoniy imkoniyatlarini amaliy xizmat vazifalariga aylantiruvchi bo'g'indir. Uning ahamiyatini quyidagi yo'nalishlarda ko'rish mumkin.

Birinchi – xodim va fuqarolar xavfsizligini ta'minlash. O'z-o'zini himoya qilish texnikasini puxta egallagan xodim hujumga to'g'ri javob bera oladi, shu bilan birga huquqbuzarga ham keraksiz zarar yetkazmaydi. Ushlash va qo'lga olish usullari kuchni minimal darajada, nazorat ostida qo'llash imkonini beradi.

Ikkinchi – qonuniylikni ta'minlash. Jangovar tayyorgarlik faqat jismoniy ustunlik emas, balki kuch va qurolni qo'llash chegaralarini, uning huquqiy asoslarini bilishni ham o'z ichiga oladi. Mashg'ulotlarda real vaziyatlarni modellashtirish (stsenariyli mashqlar) xodimda "qachon va qanchalik" kuch qo'llash kerakligi haqidagi to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmasini shakllantiradi.

Uchinchi – qurol bilan muomala madaniyati. Olovli qurolni xavfsiz saqlash, tashish, tayyorlash va ishlatish qoidalariga qat'iy rioya qilish tasodifiy o'qdan jabrlanish holatlarining oldini oladi. Muntazam o'q otish mashg'ulotlari xodimning aniq va ishonchli harakat qilishini ta'minlaydi.

To'rtinchi – taktik tayyorgarlik va jamoaviy hamkorlik. Guruh bo'lib ish yuritish, o'zaro himoya, joyni nazorat qilish, binoga kirish, shubhali shaxsni tekshirish kabi harakatlar oldindan o'rganilgan va takroran mashq qilingan bo'lishi lozim. Ommaviy tartibsizlik, garov olingan vaziyat yoki qurolli huquqbuzarni qo'lga olish kabi murakkab holatlarda tayyorgarlik darajasi muvaffaqiyatning asosiy sharti bo'ladi.

Beshinchi – psixologik tayyorgarlik. Jangovar tayyorgarlik jarayonida xodim stress, qo'rquv va bosim sharoitida o'zini nazorat qilishni o'rganadi. Tadqiqotlar va amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'p martalab mashq qilingan harakatlar real xavf paytida avtomatik tarzda bajariladi, bu esa qaror qabul qilishdagi sustlikni kamaytiradi.

5. Jismoniy va jangovar tayyorgarlikning o'zaro bog'liqligi

Jismoniy va jangovar tayyorgarlik bir-birini to'ldiradi. Past jismoniy tayyorgarlikka ega xodim murakkab texnik usullarni to'liq va samarali bajara olmaydi: texnika kuch, chaqqonlik va muvozanatga tayanadi. Aksincha, jismoniy jihatdan kuchli, ammo texnikani bilmaydigan xodim kuchini nazoratsiz sarflaydi yoki uni noto'g'ri qo'llaydi. Shu sababli tayyorgarlik tizimi uch asosiy tamoyilga tayanishi lozim:

- **kompleksllik** – jismoniy sifatlar, texnika, taktika va psixologik tayyorgarlikni birgalikda rivojlantirish;
- **amaliyotga yo'naltirilganlik** – mashg'ulotlarni xizmatning real vaziyatlariga maksimal yaqinlashtirish;
- **uzluksizlik va izchillik** – tayyorgarlikni bir martalik tadbir emas, balki xizmat davomida muntazam jarayon sifatida tashkil etish.

6. Mavjud muammolar

Amaliyotni tahlil qilish jismoniy va jangovar tayyorgarlik sohasida quyidagi muammolar mavjudligini ko'rsatadi:

1. Xizmat yuklamasi yuqori bo'lgani sababli ayrim xodimlar uchun jismoniy tayyorgarlik mashg'ulotlariga ajratiladigan vaqtning yetishmasligi va mashg'ulotlarning muntazam bo'lmasligi.
2. Mashg'ulotlarning ba'zan an'anaviy, me'yor topshirishga yo'naltirilgan, real xizmat vaziyatlaridan uzoq shaklda o'tkazilishi.
3. Xodimlarning yoshi, sog'lig'i va xizmat yo'nalishiga qarab farqlangan (differensial) yondashuvning yetarli darajada qo'llanilmasligi.
4. Zamonaviy mashg'ulot jihozlari, simulyatorlar va o'quv-trenajyor bazasining ayrim hududlarda cheklanganligi.
5. Kuch va qurolni qo'llashning huquqiy jihatlari hamda psixologik tayyorgarlikning jismoniy-texnik mashg'ulotlar bilan yetarlicha uyg'unlashtirilmasligi.
6. Mashg'ulot natijalarini baholash va xodimlarning tayyorgarlik dinamikasini kuzatib borishda yagona raqamli tizimning yetarli emasligi.

7. Takomillashtirish bo'yicha takliflar

Yuqoridagi muammolarni hisobga olib, quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

Birinchi. Jismoniy va jangovar tayyorgarlik mashg'ulotlarini xizmat grafigiga moslashtirilgan holda, muntazam (masalan, haftalik) rejimda tashkil etish, ularni xizmat vaqtining ajralmas qismi sifatida belgilash.

Ikkinchi. Differensial yondashuvni joriy etish: xodimlarning yoshi, jismoniy holati va xizmat yo'nalishiga (patrul-post, profilaktika inspektori, tezkor xodim, migratsiya va pasport xizmati va boshqalar) qarab alohida dasturlar va me'yorlar ishlab chiqish.

Uchinchi. Mashg'ulotlarda stsenariyli (vaziyatli) usulni kengaytirish: real xizmat holatlarini modellashtiruvchi mashqlar, kazuslar va rolli o'yinlar orqali xodimlarda tezkor va qonuniy qaror qabul qilish ko'nikmasini shakllantirish.

To'rtinchi. Jismoniy-texnik mashg'ulotlarni huquqiy va psixologik tayyorgarlik bilan integratsiya qilish. Har bir amaliy mashq kuch va qurolni qo'llash asoslari, mutanosiblik va zarurat tamoyillari bilan bog'lab o'tkazilishi lozim.

Beshinchi. O'quv-moddiy bazani zamonaviylashtirish: sport zallari, otish tirlari, trenajyorlar, lazerli va interaktiv otish simulyatorlaridan foydalanishni kengaytirish.

Oltinchi. Mashg'ulot samaradorligini raqamli monitoring qilish: xodimlarning me'yor topshirish natijalari, jismoniy ko'rsatkichlari va dinamikasini yagona elektron tizimda yuritish, individual rivojlanish rejalarini tuzish.

Yettinchi. Instruktor-o'qituvchilarning malakasini muntazam oshirish, ilg'or xorijiy va milliy tajribani o'rganish hamda ilmiy-uslubiy ishlanmalarni amaliyotga joriy etish.

Sakkizinchi. Sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, xodimlar uchun rag‘batlantirish mexanizmlarini (masalan, yuqori ko'rsatkichlar uchun moddiy va ma’naviy rag'bat) takomillashtirish.

Xulosa

Tadqiqot natijalari jismoniy va jangovar tayyorgarlik IIO xodimlari kasbiy faoliyatining ajralmas va hal qiluvchi tarkibiy qismi ekanini ko'rsatadi. Birinchidan, yuqori jismoniy tayyorgarlik xodimning xizmat vazifalarini samarali bajarishi, charchoqqa va stressga chidamliligi hamda sog'lig'ini saqlashining asosidir. Ikkinchidan, jangovar tayyorgarlik xodim va fuqarolar xavfsizligini ta'minlash, kuch va qurolni faqat qonuniy chegaralarda qo'llash imkonini beradi. Uchinchidan, ikkala yo'nalish uzviy bog'liq bo'lib, ularni kompleks, amaliyotga yo'naltirilgan va uzluksiz tarzda tashkil etish zarur.

Shu bilan birga, mashg'ulotlar uchun vaqt yetishmasligi, jarayonning real vaziyatlardan uzoqligi, differensial yondashuv va zamonaviy moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi kabi muammolar mavjudligi aniqlandi. Ularni bartaraf etish uchun mashg'ulotlarni muntazam va xizmat yo'nalishiga moslashtirilgan holda tashkil etish, vaziyatli usullarni kengaytirish, huquqiy va psixologik tayyorgarlikni integratsiya qilish, o'quv bazasini zamonaviylashtirish hamda raqamli monitoring tizimini joriy etish maqsadga muvofiq. Ushbu takliflarning amalga oshirilishi IIO xodimlarining kasbiy tayyorgarligini oshirib, aholi xavfsizligi va huquqbuzarliklar profilaktikasi samaradorligini ta'minlaydi, ichki ishlar organlariga bo'lgan jamoatchilik ishonchini mustahkamlaydi.

IIO TIZIMIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIK MASHG‘ULOTLARIDA JAROHATLARNING OLDINI OLISH VA TIKLANISHNI TASHKIL ETISH

To‘rayev Farrux Hakim o‘g‘li
IIV Malaka oshirish instituti Jismoniy tayyorgarlik sikli katta o‘qituvchisi, dotsent

Annotatsiya. Maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarlik mashg‘ulotlarida jarohatlanish xavfini kamaytirish va mashg‘ulotlar orasida tiklanishni rejalashtirish masalalari tahlil qilinadi. Xalqaro sharhlar jarohatlarning uchrashi va oldini olish bo‘yicha dalillar turli sifatda ekanini ko‘rsatadi; shu sababli muayyan mashq yoki dastur barcha holatlarda jarohatni bartaraf etadi, deb xulosa qilish asosli emas. Maqolada mashg‘ulotdan oldingi holatni kuzatish, yuklamani izchil oshirish, texnikani nazorat qilish, alomatlarni erta qayd etish va tiklanish vaqtini rejalashtirishga tayangan ehtiyotkor uslubiy yondashuv taklif etiladi. Ish tahliliy xarakterga ega, mahalliy eksperiment natijalarini o‘z ichiga olmaydi.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, jismoniy tayyorgarlik, jangovar tayyorgarlik, jarohatlarning oldini olish, mashg‘ulot yuklamasi, tiklanish, xavfsizlik.

Аннотация. В статье анализируются профилактика травматизма и планирование восстановления при занятиях по физической и боевой подготовке сотрудников органов внутренних дел. Международные обзоры показывают неоднородность доказательств, поэтому отдельное упражнение или программа не рассматривается как гарантия предотвращения травм. Предлагается осторожный методический подход, основанный на наблюдении за исходным состоянием, последовательном увеличении нагрузки, контроле техники, ранней регистрации симптомов и планировании восстановления. Статья носит аналитический характер и не содержит результатов локального эксперимента.

Ключевые слова: органы внутренних дел, физическая подготовка, боевая подготовка, профилактика травм, тренировочная нагрузка, восстановление, безопасность.

Abstract. This article examines injury risk management and recovery planning in physical and combat training for internal affairs personnel. International reviews report mixed and often low-certainty evidence on injury occurrence and prevention; therefore, no single exercise or program is presented as a guarantee against injury. The paper proposes a cautious framework based on readiness checks, gradual progression, technique supervision, early symptom reporting, and planned recovery. This is an analytical article and does not report local experimental results.

Keywords: internal affairs, physical training, combat training, injury prevention, training load, recovery, safety.

Kirish.

Jismoniy va jangovar tayyorgarlik IIO xodimlariga xizmat vaziyatlarida zarur bo‘ladigan harakat ko‘nikmalari va jismoniy imkoniyatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Mashg‘ulotlar yugurish, tezlanish, yo‘nalishni o‘zgartirish, qarshilikni yengish, yiqilishdan himoyalanish va sherik bilan nazoratli amaliy mashqlarni qamrab olishi mumkin. Ushbu harakatlar tayyorgarlikni kuchaytiradi, lekin yuklama, texnika, jihoz, sirt va tiklanish vaqti o‘zaro mos bo‘lmaganda ortiqcha zo‘riqish yoki jarohatlanish ehtimolini ham yuzaga keltirishi mumkin.

Huquqni muhofaza qiluvchi organlar kursantlari bo‘yicha tizimli sharhlarda mushak-skelet jarohatlari jismoniy tayyorgarlik davrida qayd etilishi, biroq mavjud tadqiqotlar sifati va ishonchliligi cheklanganligi ko‘rsatilgan [1]. Keyingi sharh ham jarohat, kasallik va taktik natijalar bilan bog‘liq omillar bo‘yicha yuqori darajadagi dalillar yetarli emasligini ta’kidlaydi [2]. Shu bois profilaktika dasturi mahalliy xizmat sharoitiga moslashtirilib, natijalari muntazam kuzatilishi zarur.

Maqolaning maqsadi – mashg‘ulot jarayonida jarohat xavfini boshqarish, erta alomatlarni aniqlash va tiklanishni tashkil etish bo‘yicha uslubiy tamoyillarni yoritish.

Maqola xalqaro ilmiy sharhlar va taktik kasb egalarining tayyorgarligiga oid tadqiqotlarni tahlil qilish, ularni qiyoslash hamda amaliy mashg‘ulot jarayoniga tatbiq etish mumkin bo‘lgan tamoyillarni umumlashtirish asosida tayyorlandi. Tahlilda jarohatlanish epidemiologiyasi, yuklamani boshqarish va profilaktika bo‘yicha manbalar ko‘rib chiqildi [1–5]. Mualliflar tomonidan IIO xodimlari orasida o‘lchov yoki so‘rovnoma o‘tkazilmagan; quyidagi takliflar sinovdan o‘tkazilishi lozim bo‘lgan metodik yo‘nalish sifatida keltiriladi.

Jarohatlanish ko‘pincha bitta sabab bilan izohlanmaydi. Mashg‘ulot hajmi yoki intensivligining keskin oshishi, texnik harakatni yetarli o‘zlashtirmasdan murakkab topshiriqqa o‘tish, bir xil mushak guruhiga ortiqcha takroriy yuklama berish, noto‘g‘ri jihoz yoki sirpanchiq sirt, yetarli dam olmaslik va avvalgi jarohatdan to‘liq tiklanmaslik xavfni oshirishi mumkin. Xizmat faoliyatidagi uzoq navbatchilik yoki harakatsiz holat ham mashg‘ulotga tayyorlikka ta’sir etishi ehtimol.

Biroq mavjud ilmiy natijalar muayyan omilning jarohatga sabab bo‘lishini barcha guruhlarga birdek tatbiq etishga imkon bermaydi. 2025-yilgi tizimli sharhda omillar bilan jarohat o‘rtasidagi dalillar ayrim ko‘rsatkichlar uchun juda past ishonchli deb baholangan [2]. Shuning uchun murabbiy yoki rahbar birgina test natijasiga asoslanib xulosa chiqarmasligi; qatnashuv, subyektiv holat, harakat sifati va jarohat qaydlarini birgalikda ko‘rib chiqishi maqsadga muvofiq.

Mashg‘ulot hajmi, tezligi va murakkabligini bir vaqtning o‘zida keskin ko‘paytirmaslik lozim. Yangi topshiriq avval pastroq tezlikda, nazoratli sharoitda va aniq texnik ko‘rsatmalar bilan o‘rgatiladi; keyinchalik ishtirokchi tayyorligiga qarab qarshilik, tezlik yoki qaror qabul qilish talabi bosqichma-bosqich qo‘shiladi. Bu yondashuv mashg‘ulotni yengillashtirish degani emas, balki murakkablikni xavfsiz o‘zlashtirish ketma-ketligida berishdir.

Jangovar amaliy mashqlar boshlanishidan oldin maydon, gilam yoki qoplama, himoya vositalari va jihozlarning sozligi tekshiriladi. Juftlik mashqlarida ishtirokchilarning tajribasi va jismoniy imkoniyati hisobga olinadi. Murakkab usullarni o‘rgatishda avval sekin va oldindan kelishilgan harakatlar, keyin nazorat qilinadigan qarshilik qo‘llanadi. Tezlikni oshirish texnika buzilmagan holatda amalga oshiriladi. Mashg‘ulot rahbari og‘riq yoki bosh aylanishi kabi belgilar paydo bo‘lganda faoliyatni to‘xtatish tartibini oldindan tushuntiradi.

Mashg‘ulotdan oldingi qisqa so‘rovda xodimning uyqusi, umumiy holati, avvalgi mashg‘ulotdan qolgan og‘riq yoki noqulaylik so‘ralishi mumkin. Bu tibbiy tashxis o‘rnini bosmaydi; maqsad mashg‘ulot mazmunini xavfsiz moslashtirish va zarur bo‘lsa tibbiy mutaxassisga murojaat qilishdir. Jarohat, mashg‘ulotdan chetda qolgan vaqt va topshiriq turi kabi ma’lumotlarni maxfiy va bir xil shaklda qayd etish keyinchalik xavfli vaziyatlarni aniqlashga yordam beradi.

Tiklanish mashg‘ulot dasturining ajralmas qismi hisoblanadi. Rejalashtirishda yuqori zo‘riqishli mashg‘ulotlardan keyin yengilroq faoliyat yoki dam olish uchun vaqt ajratiladi; bir xil jismoniy sifatga ketma-ket yuqori yuklama berishdan saqlaniladi. Mashg‘ulot yakunidagi yengil harakat va nafasni me’yorlashtirish mashg‘ulotdan kundalik holatga o‘tishga yordam beradi.

Uyqu, yetarli suyuqlik iste’moli va muntazam ovqatlanish tiklanishga ta’sir etuvchi kundalik omillar sifatida tushuntirilishi mumkin, ammo muayyan parhez yoki davolash rejasi tibbiy mutaxassis tavsiyasisiz belgilanmasligi kerak.

Og‘riq davom etsa, kuchaysa yoki harakatni cheklasa, xodim mashg‘ulotni davom ettirishga majburlanmasligi kerak. Qaytish jarayoni ichki tartib va tibbiy tavsiyaga muvofiq amalga oshiriladi. Mashg‘ulot rahbari tibbiy xodim vakolatini o‘z zimmasiga olmasdan, alomat haqida mas’ul mutaxassisga xabar berishi lozim.

IIO o‘quv mashg‘ulotlari uchun quyidagi to‘rt qadamli monitoring modeli taklif etiladi: (1) mashg‘ulot oldidan tayyorgarlik va maydon xavfsizligini tekshirish;(2) mashq hajmi va murakkabligini reja asosida oshirish; (3) mashg‘ulot paytida texnika, og‘riq va charchoq alomatlarini kuzatish; (4) mashg‘ulotdan keyin ishtirok, noqulaylik va jarohat holatlarini qisqa qayd etib, keyingi mashg‘ulot rejasini ko‘rib chiqish. Ushbu model profilaktika samaradorligini kafolatlamaydi, lekin xavfni muntazam kuzatish va qarorlarni hujjatlashtirish uchun tashkiliy asos beradi.

Taktik tayyorgarlik bo‘yicha ayrim sinovlar progresiv va dalillarga asoslangan dasturlar jismoniy natijalarni yaxshilashi hamda jarohatlarni kamaytirishi mumkinligini ko‘rsatmoqda [4]. Biroq 2026-yilda chop etilgan meta-tahlilda turli nerv-mushak mashqlari va yuklamani boshqarish intervensiyalari bo‘yicha dalillar ishonchliligi juda past deb baholangan, natijalar esa intervensiya turi va vaqti bo‘yicha farqlangan [5]. Bu profilaktik yondashuvni tayyor retsept sifatida emas, balki mahalliy sharoitda nazorat va baholash bilan joriy etish lozimligini ko‘rsatadi.

Jarohatlarning oldini olish faqat mashg‘ulot boshidagi badan qizdirish bilan cheklanmaydi. U o‘quv dasturi mazmuni, yuklamaning taqsimoti, instruktor nazorati, mashg‘ulot joyining holati, xodimlarning alomatlarni bildirish imkoniyati va tiklanish vaqtini qamrab oladi. Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda profilaktika choralarining ta’siri bo‘yicha dalillar to‘liq emas: ayrim sharhlar mavjud tadqiqotlar sifati pastligini va sabab-oqibat aloqalarini aniq belgilash qiyinligini ta’kidlaydi [1; 2; 5].

Shu sababli IIO tizimida yangi mashg‘ulot tartibini joriy qilishdan oldin kichik guruhda sinovdan o‘tkazish, xavfsizlik qaydlarini yuritish va natijalarni belgilangan muddatdan so‘ng tahlil qilish tavsiya etiladi. Kuzatuvda jarohatlar soni bilan bir qatorda, mashg‘ulotdan qolish, qaytish vaqti, texnikani bajarish sifati va ishtirokchilarning reja bo‘yicha mashg‘ulotni davom ettira olishi ham hisobga olinishi mumkin. Bu ko‘rsatkichlar tashkiliy baholash uchun taklifdir; ular hozirgi maqolada o‘lchanmagan.

Xulosa.

IIO xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligida jarohat xavfini boshqarish yuklamani izchil oshirish, harakat texnikasini nazorat qilish, mashg‘ulot muhitini tekshirish, alomatlarni erta qayd etish va tiklanish vaqtini rejalashtirishni talab qiladi. Xalqaro adabiyotlar muammoning dolzarbligini ko‘rsatadi, biroq jarohat xavfini bashorat qilish va profilaktika choralarining samaradorligi bo‘yicha dalillar ayrim yo‘nalishlarda hali cheklangan.

Taklif etilgan monitoring modeli o‘quv mashg‘ulotlarini xavfsiz tashkil etish uchun sodda tashkiliy ketma-ketlik beradi. Uni amaliyotga tatbiq qilishda IIOning amaldagi ichki hujjatlari, tibbiy ko‘rsatmalar, instruktor tayyorgarligi va mahalliy kuzatuv natijalari hisobga olinishi lozim. Keyingi tadqiqotlarda turli mashg‘ulot turlari bo‘yicha jarohat va tiklanish ko‘rsatkichlarini tizimli qayd etish hamda profilaktika choralarini qiyosiy baholash maqsadga muvofiq.

JAMOAT TARTIBINI SAQLASH VA XAVFSIZLIKNI TA’MINLASH XODIMLARINING KASBIY TAYYORGARLIK TIZIMIDA JANGOVAR-JISMONIY TAYYORGARLIKNING AHAMIYATI

Umurzakov Baxtiyor Boxodirovich,
IIV Malaka oshirish instituti Jangovar tayyorgarlik sikli katta o‘qituvchisi, dotsent podpolkovnik

ANNOTATSIYA

Maqolada jamoat tartibini saqlash va xavfsizlikni ta’minlash sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar sharoitida ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda jangovar-jismoniy tayyorgarlikning o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Xizmat vazifalarini bajarish jarayonida yuzaga keladigan murakkab vaziyatlarda xodimlarning jismoniy chidamliligi, taktik fikrlashi, ruhiy barqarorligi va qonuniy harakat qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, jismoniy kuch, maxsus vositalar va o‘qotar qurolni qo‘llashning huquqiy asoslari, xodimlarni amaliy tayyorlashning ustuvor yo‘nalishlari hamda jangovar-jismoniy tayyorgarlik mashg‘ulotlarini takomillashtirishga doir takliflar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: jamoat tartibi, jamoat xavfsizligi, kasbiy tayyorgarlik, jangovar-jismoniy tayyorgarlik, jismoniy kuch, maxsus vositalar, o‘qotar qurol, huquqiy bilim, taktik harakatlar, psixologik barqarorlik, «Xavfsiz shahar», «Xavfsiz turizm», «Xavfsiz xonadon».

KIRISH

Jamiyatda tinchlik va osoyishtalikni ta’minlash, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklarning oldini olish hamda jinoyatchilikka qarshi kurashish davlatning muhim vazifalaridan hisoblanadi. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda ichki ishlar organlari alohida o‘rin tutadi.

Ichki ishlar organlari faoliyatining samaradorligi nafaqat zamonaviy texnik vositalar va tashkiliy imkoniyatlarga, balki xodimlarning kasbiy bilimi, amaliy ko‘nikmalari, jismoniy tayyorgarligi va axloqiy-psixologik barqarorligiga ham bevosita bog‘liq. Ayniqsa, jamoat tartibini saqlash, ommaviy tadbirlar xavfsizligini ta’minlash, huquqbuzarliklarga chek qo‘yish va fuqarolar bilan nizoli vaziyatlarda muloqot qilish jarayonida xodimdan tezkor va to‘g‘ri qaror qabul qilish talab etiladi.

Mamlakatimizda ichki ishlar organlarini professional tuzilmaga aylantirish, aholi bilan yaqin hamkorlikni kuchaytirish, xizmatlar faoliyatini takomillashtirish va jamoat xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan islohotlar xodimlar tayyorgarligiga ham yangi talablarni qo‘ymoqda. «Xavfsiz shahar», «Xavfsiz turizm» va «Xavfsiz xonadon» kabi xavfsizlikni ta’minlashga qaratilgan yondashuvlar doirasida xizmat olib boruvchi xodimlar har xil ijtimoiy muhit va vaziyatlarda o‘z vazifalarini samarali bajarishga tayyor bo‘lishi lozim.

Bunday sharoitda jangovar-jismoniy tayyorgarlik xodimlarning jismoniy imkoniyatlarini rivojlantirish bilan cheklanmaydi. Uning mazmuni xizmat jarayonida yuzaga keladigan xavflarni baholash, o‘zini tutish, qonuniy va mutanosib harakat qilish, jismoniy hamda ruhiy zo‘riqish sharoitida vaziyatni nazorat qilish ko‘nikmalarini shakllantirishni ham qamrab oladi.

1. Jangovar-jismoniy tayyorgarlikning kasbiy faoliyatdagi o‘rni

Ichki ishlar organlari xodimlari xizmat vazifalarini bajarish jarayonida turli darajadagi jismoniy va ruhiy zo‘riqishlarga duch kelishi mumkin. Masalan, huquqbuzarni ushlash, fuqarolar

xavfsizligini ta’minlash, qarshilik ko‘rsatish holatlariga munosabat bildirish yoki ommaviy tadbirlarda jamoat tartibini saqlash xodimdan jismoniy chidamlilik, diqqatni jamlash va vaziyatga mos qaror qabul qilish qobiliyatini talab etadi.

Jangovar-jismoniy tayyorgarlik ushbu vazifalarni bajarish uchun zarur bo‘lgan kasbiy sifatlarni izchil shakllantirishga xizmat qiladi. Uning asosiy ahamiyati quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

Birinchidan, jismoniy tayyorgarlikni mustahkamlaydi. Kuch, tezkorlik, chidamlilik, harakatlar muvofiqligi va muvozanatni rivojlantirish xodimning xizmat vazifalarini bajarish qobiliyatini oshiradi.

Ikkinchidan, amaliy harakat ko‘nikmalarini shakllantiradi. Muntazam mashg‘ulotlar xodimlarga turli jismoniy harakatlarni nazorat ostida bajarish, xavfli vaziyatlarda o‘zini himoya qilish va xizmat vazifalarini bajarishda ortiqcha xavflarni kamaytirishga yordam beradi.

Uchinchidan, ruhiy barqarorlikni rivojlantiradi. Jismoniy zo‘riqish va vaqt cheklangan sharoitlarda o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar xodimni hissiyotlarni boshqarish, vaziyatni to‘g‘ri baholash va shoshma-shosharlik bilan qaror qabul qilmaslikka o‘rgatadi.

To‘rtinchidan, qonuniy harakat qilish madaniyatini oshiradi. Jismoniy kuch va maxsus vositalarni qo‘llash bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar huquqiy bilimlar bilan uyg‘unlashtirilganda, xodimda har bir harakatning qonuniy asosini baholash, xavf darajasini hisobga olish va mutanosib chorani tanlash ko‘nikmalari shakllanadi.

Beshinchidan, jamoaviy hamkorlikni mustahkamlaydi. Guruh tarkibida o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar o‘zaro muvofiq harakat qilish, vazifalarni taqsimlash va xizmatdoshlar bilan hamkorlikni rivojlantirishga ko‘maklashadi.

Shu ma’noda, jangovar-jismoniy tayyorgarlik ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantiruvchi muhim tarkibiy qism bo‘lib, xizmat, huquqiy, taktik va axloqiy-psixologik tayyorgarlik bilan uzviy bog‘liq holda tashkil etilishi lozim.

2. Xizmat faoliyatida qarshilik holatlari va xodimlarning tayyorgarligi

Ichki ishlar organlari xodimlari xizmat vazifalarini bajarish jarayonida ayrim hollarda ularning qonuniy talablariga bo‘ysunmaslik, haqorat qilish, faoliyatiga to‘sqinlik qilish yoki jismoniy qarshilik ko‘rsatish kabi holatlarga duch keladi. Bunday vaziyatlar xodimdan vaziyatni xolis baholash, muloqotni to‘g‘ri tashkil etish va qonun doirasida harakat qilishni talab etadi.

2025–2026 yillarda ichki ishlar organlari xodimlarining xizmat vazifalarini bajarish jarayonidagi xavfsizligini ta’minlash masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Kun.uz nashrining 2025 yil 24 dekabrda Ichki ishlar vazirligi ma’lumotlariga asoslanib bergan xabariga ko‘ra, 2025 yil davomida xizmat vazifasini bajarish chog‘ida 6 nafar ichki ishlar organi xodimi halok bo‘lgan, 131 nafari esa turli darajada tan jarohati olgan [1]. 2026 yilning dastlabki olti oyi yakunlari bo‘yicha e’lon qilingan ma’lumotlarda esa xizmat vazifasini bajarish chog‘ida 18 nafar xodim halok bo‘lgani va 78 nafari tan jarohati olgani qayd etilgan [2].

Mazkur raqamlar xodimlarning xizmat jarayonidagi xavfsizligini ta’minlash, ularni jismoniy va ruhiy jihatdan murakkab vaziyatlarga tayyorlash hamda kasbiy ko‘nikmalarini muntazam takomillashtirib borish muhimligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, keltirilgan statistika xodimlarga qarshilik ko‘rsatish natijasida yetkazilgan jarohatlarni alohida ajratmagani sababli, uni aynan qarshilik ko‘rsatish holatlari statistikasi sifatida talqin qilish mumkin emas. Shu nuqtai nazardan, jangovar-jismoniy tayyorgarlikni huquqiy, taktik va axloqiy-psixologik tayyorgarlik bilan uyg‘unlashtirish ichki ishlar organlari xodimlarining xizmat vazifalarini qonuniy, xavfsiz va samarali bajarishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu raqamlar muayyan tarixiy davrda e’lon qilingan ma’lumotlar bo‘lib, ularni hozirgi statistik holat sifatida qabul qilish mumkin emas. Biroq mazkur ma’lumotlar xizmat vazifalarini bajarish vaqtida xodimlar xavfsizligini ta’minlash va ularni murakkab vaziyatlarga tayyorlash masalasiga e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi.

2022 yil 11 fevralda Prezident raisligida o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishida yo‘l harakati xavfsizligi inspektorlari faoliyatiga qarshilik ko‘rsatish holatlariga alohida e’tibor qaratilgan. Yig‘ilishda qonuniy talablarni hurmat qilish, inspektorlar faoliyatiga to‘sqinlik qilish bilan bog‘liq muammolarni huquqiy tartibga solish masalalari muhokama qilingan [2].

Bunday vaziyatlarda xodimning jismoniy tayyorgarligi muhim ahamiyat kasb etsa-da, muammoni faqat jismoniy kuch yordamida hal qilish mumkin, degan xulosa noto‘g‘ri bo‘ladi. Xizmat jarayonida avvalo vaziyatni tinch yo‘l bilan bartaraf etish, tushuntirish va qonuniy talablarni bayon qilish, muloqotni to‘g‘ri olib borish hamda xavf darajasini baholashga ustuvor ahamiyat berilishi lozim.

Jismoniy kuch yoki maxsus vositalarni qo‘llash zarurati yuzaga kelganda esa xodimning kasbiy tayyorgarligi uning vaziyatga muvofiq, qonuniy va mutanosib harakat qilish qobiliyati bilan belgilanadi.

Shuning uchun jangovar-jismoniy tayyorgarlik mashg‘ulotlari xodimni faqat jismonan kuchli qilishga emas, balki nizoni bartaraf etish, xavfni aniqlash, ortiqcha kuch ishlatishning oldini olish va xizmat vazifasini xavfsiz bajarishga o‘rgatishi kerak.

3. Jismoniy kuch, maxsus vositalar va o‘qotar qurolni qo‘llashning huquqiy asoslari

Ichki ishlar organlari xodimlarining xizmat faoliyatida jismoniy kuch, maxsus vositalar va o‘qotar qurolni qo‘llash qonunchilik bilan tartibga solinadi. Shu sababli xodimlarning jangovar-jismoniy tayyorgarligi huquqiy bilimlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lishi zarur.

O‘zbekiston Respublikasining 2016 yil 16 sentyabrdagi O‘RQ-407-son «Ichki ishlar organlari to‘g‘risida»gi Qonunida jismoniy kuch ishlatish, maxsus vositalarni va o‘qotar qurolni qo‘llash shartlari belgilangan [3].

Qonunning 21-moddasiga muvofiq, ichki ishlar organi xodimi jismoniy kuch, maxsus vositalar va o‘qotar qurolni faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibda qo‘llash huquqiga ega. Xodim maxsus tayyorgarlikdan o‘tishi, shuningdek mazkur vositalarni qo‘llash bilan bog‘liq sharoitlardagi harakatlarga kasbiy yaroqliligini tekshirish uchun davriy tekshiruvlardan o‘tishi shart.

Qonunda jismoniy kuch ishlatish, maxsus vositalar yoki o‘qotar qurol qo‘llash yuzaga kelgan vaziyatga, shaxslar xatti-harakatlarining xususiyati va xavflilik darajasiga muvofiq bo‘lishi kerakligi ham belgilangan. Bunda xodim har qanday zararning imkon qadar kam bo‘lishiga intilishi lozim. Jismoniy kuch yoki maxsus vositalar qo‘llanilganidan keyin jabrlangan shaxsga birinchi va tibbiy yordam ko‘rsatish choralari ham muhim huquqiy talablardan hisoblanadi [3].

Mazkur talablar jangovar-jismoniy tayyorgarlikning mazmuniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Chunki amaliy mashg‘ulotlarda xodim nafaqat harakatni to‘g‘ri bajarishni, balki uni qaysi holatda va qaysi huquqiy asosda bajarish mumkinligini ham bilishi kerak.

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 219-moddasida hokimiyat vakiliga yoki fuqarolik burchini bajarayotgan shaxsga qarshilik ko‘rsatish bilan bog‘liq jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan [4]. Mazkur norma xizmat vazifalarini bajarayotgan xodimning qonuniy faoliyatini himoya qilishga qaratilgan huquqiy mexanizmlardan biri hisoblanadi.

Shu bilan birga, huquqiy norma mavjudligi har qanday vaziyatda kuch ishlatish mumkinligini anglatmaydi. Xodim har bir vaziyatda qonun talablarini, shaxsning xatti-harakatini, xavf darajasini va qo‘llaniladigan choraning mutanosibligini baholashi shart.

Demak, jangovar-jismoniy tayyorgarlikning samaradorligi jismoniy harakatlarni bajarish mahorati bilan bir qatorda huquqiy bilim, kasbiy mulohaza va mas’uliyatli qaror qabul qilish qobiliyati bilan ham belgilanadi.

4. Jangovar-jismoniy tayyorgarlikni takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari

Ichki ishlar organlari xodimlarini zamonaviy talablar asosida tayyorlash uchun jangovar-jismoniy mashg‘ulotlarni tizimli, bosqichma-bosqich va kasbiy vazifalar bilan uzviy bog‘liq holda tashkil etish lozim.

Birinchidan, jismoniy sifatlarni kompleks rivojlantirish zarur. Mashg‘ulotlar kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik, harakatlar muvofiqligi va muvozanatni oshirishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Jismoniy yuklama xodimning yoshi, sog‘lig‘i, tayyorgarlik darajasi va xizmat vazifalarini inobatga olgan holda belgilanishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, amaliy mashg‘ulotlarni xizmat vaziyatlariga yaqinlashtirish muhim. Maxsus tayyorgarlik doirasida xodimning qonuniy talabni tushuntirishi, nizoli vaziyatni baholashi, jismoniy harakatlarni nazorat qilishi, xavfsiz masofani saqlashi va zarur holatda yordam chaqirishi kabi ko‘nikmalar rivojlantirilishi lozim.

Uchinchidan, huquqiy tayyorgarlikni amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirish kerak. Har bir mashg‘ulot davomida harakatning huquqiy asoslari, qo‘llashga ruxsat etilgan holatlar, mutanosiblik prinsipi va qo‘llashdan keyin bajarilishi lozim bo‘lgan vazifalar tushuntirilishi maqsadga muvofiq.

To‘rtinchidan, axloqiy-psixologik tayyorgarlikni kuchaytirish zarur. Xodim stress sharoitida o‘z hissiyotlarini boshqarishi, fuqarolar bilan muomala madaniyatini saqlashi va keskin vaziyatlarda vazmin qaror qabul qilishi kerak.

Beshinchidan, zamonaviy o‘qitish usullaridan foydalanish lozim. Ssenariyli mashg‘ulotlar, vaziyatli topshiriqlar, videotahlil, amaliy ko‘rsatmalar va natijalarni baholash vositalari tinglovchilarning ko‘nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi.

Oltinchidan, tayyorgarlik natijalarini muntazam baholab borish muhim. Jismoniy normativlar bilan bir qatorda huquqiy vaziyatni to‘g‘ri baholash, harakatlarning mutanosibligi, jamoaviy hamkorlik, xavfsizlik qoidalariga rioya qilish va jabrlangan shaxsga yordam ko‘rsatish ko‘nikmalari ham baholash mezonlari sifatida qaralishi lozim.

Ushbu yo‘nalishlarning o‘zaro uyg‘unligi xodimlarning kasbiy tayyorgarligini har tomonlama rivojlantirish va xizmat vazifalarini sifatli bajarish imkoniyatlarini kengaytiradi.

5. Kasbiy tayyorgarlikda jangovar-jismoniy mashg‘ulotlarning amaliy ahamiyati

Jangovar-jismoniy tayyorgarlik xodimning shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirish bilan birga, butun xizmat jamoasining ishchanligiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Jismoniy va ruhiy tayyorgarligi yetarli bo‘lgan xodim xizmat jarayonida vaziyatni tezroq baholashi, o‘z harakatlarini nazorat qilishi va hamkasblari bilan muvofiq ishlashi mumkin.

Jamoat tartibini saqlash va xavfsizlikni ta’minlash vazifalarida xodimlar turli yoshdagi, jismoniy imkoniyatlari va ruhiy holatlari har xil bo‘lgan fuqarolar bilan muloqot qiladi. Shuning uchun tayyorgarlik jarayonida faqat kuch va tezkorlik emas, balki vaziyatga mos yondashish, kerakli chorani tanlash, ehtimoliy xavflarni kamaytirish va inson huquqlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish tamoyillari ham mustahkamlanishi kerak.

Shuningdek, amaliy tayyorgarlik xodimlarning o‘z xavfsizligini ta’minlash, xizmatdoshlariga yordam berish, nizoli holatlarda ortiqcha keskinlashuvga yo‘l qo‘ymaslik va zarur bo‘lganda birinchi yordam ko‘rsatish qobiliyatini rivojlantirishi lozim.

Bu esa jangovar-jismoniy tayyorgarlikni faqat sport yoki kuch mashqlari majmuasi sifatida emas, balki xizmat vazifalarini qonuniy, xavfsiz va samarali bajarishga yo‘naltirilgan kompleks kasbiy tayyorgarlik tizimi sifatida tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi.

XULOSA

Jamoat tartibini saqlash va xavfsizlikni ta’minlash ichki ishlar organlari zimmasiga yuklatilgan muhim vazifalardan hisoblanadi. Ularni samarali amalga oshirish xodimlardan yetarli darajadagi huquqiy bilim, amaliy ko‘nikma, jismoniy chidamlilik, ruhiy barqarorlik va yuksak shaxsiy mas’uliyatni talab etadi.

Jangovar-jismoniy tayyorgarlik xodimlarning xizmat vazifalarini bajarishga tayyorligini shakllantiruvchi muhim omil bo‘lib, uning samaradorligi jismoniy mashqlarning mazmuni, amaliy mashg‘ulotlar sifati, huquqiy bilimlar bilan uyg‘unligi va natijalarning muntazam baholanishiga bog‘liq.

Jismoniy kuch, maxsus vositalar va o‘qotar qurolni qo‘llash bilan bog‘liq mashg‘ulotlar qonun talablariga muvofiq tashkil etilishi, har qanday harakatning zarurati va mutanosibligiga e’tibor qaratilishi lozim. Bunda fuqarolar huquqlarini himoya qilish, zararni imkon qadar kamaytirish, xavfli vaziyatlarni tinch yo‘l bilan bartaraf etish va zarur hollarda birinchi yordam ko‘rsatish ko‘nikmalarini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Shu munosabat bilan ichki ishlar organlari xodimlarining jangovar-jismoniy tayyorgarligini takomillashtirishda jismoniy mashg‘ulotlarni huquqiy, taktik va axloqiy-psixologik tayyorgarlik bilan integratsiyalash, zamonaviy o‘qitish usullarini joriy etish hamda xodimlarning amaliy kompetensiyalarini muntazam baholab borish maqsadga muvofiqdir.

Mazkur yondashuv ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy mahoratini oshirish, xizmat vazifalarini qonuniy va xavfsiz bajarish, fuqarolar huquqlarini himoya qilish hamda jamoat tartibi va xavfsizligini ta’minlash samaradorligini yuksaltirishga xizmat qiladi.

JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIK SIFATLARINI ZAMONAVIY USULLAR VA YANGI TALABLAR ASOSIDA SHAKLLANTIRISH

Vaxidov A’zamjon Saidjonovich
O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Kasbiy tayyorgarlik fakulteti Maxsus fanlar sikli boshliği, dotsent, podpolkovnik
Beysenov Kenjabay Sarsanbayevich
O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Kasbiy tayyorgarlikfakulteti Maxsus fanlar sikli o‘qituvchisi, dotsent, podpolkovnik

Annotatsiya: Ushbu илмий мақолада zamonaviy sharoitda harbiy xizmatchilar va huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarlik sifatlarini takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari, innovatsion yondashuvlari hamda yangi talablari chuqur tahlil qilingan. SHuningdek, raqamli texnologiyalar, simulyatsion tizimlar, funksional trening va psixofizik chidamlilikni oshirishga qaratilgan ilğor usullarning amaliy ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot yakunida jismoniy va jangovar tayyorgarlik darajasini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish bo‘yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Jismoniy tayyorgarlik, jangovar tayyorgarlik, zamonaviy usullar, innovatsion texnologiyalar, funksional trening, psixofizik barqarorlik, simulyatsion tizimlar, professional mahorat.

Аннотация: В данной научной статье представлен углубленный анализ теоретико-методологических основ, инновационных подходов и новых требований к

совершенствованию физической и боевой готовности военнослужащих и сотрудников правоохранительных органов в современных условиях. Кроме того, рассматривается практическое значение цифровых технологий, систем имитационного моделирования, функционального тренинга и передовых методов, направленных на повышение психофизической выносливости. В заключение работы предлагаются научно обоснованные практические рекомендации, призванные вывести уровень физической и боевой готовности на качественно новый этап.

Ключевые слова: физическая готовность, боевая готовность, современные методы, инновационные технологии, функциональный тренинг, психофизическая устойчивость, системы имитационного моделирования, профессиональное мастерство.

Abstract: This scientific article provides an in-depth analysis of the theoretical-methodological foundations, innovative approaches, and new requirements for enhancing the physical and combat readiness of military personnel and law enforcement officers in the contemporary context. Furthermore, it explores the practical significance of digital technologies, simulation systems, functional training, and advanced methods aimed at increasing psychophysical endurance. The study concludes by offering scientific and practical proposals and recommendations for elevating the level of physical and combat readiness to a qualitatively new stage.

Keywords: Physical readiness, combat readiness, modern methods, innovative technologies, functional training, psychophysical stability, simulation systems, professional proficiency.

Hozirgi vaqtda global xavfsizlik arxitekturasi keskin o‘zgarib borayotgan, raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va robotlashtirilgan tizimlar harbiy ishga jadal kirib kelayotgan davrda har qanday davlat qurolli kuchlarining salohiyati shaxsiy tarkibning yuqori darajadagi jismoniy va jangovar tayyorgarligiga bevosita boğliqdir [1]. Zamonaviy qurolli to‘qnashuvlar va maxsus operatsiyalar harbiy xizmatchilardan o‘ta yuqori darajadagi kuch, chidamlilik, tezkor qaror qabul qilish hamda ekstremal sharoitlarda harakat qilish ko‘nikmalarini talab etmoqda [6].

SHu munosabat bilan, ta'lim va tayyorgarlik jarayonlarini an'anaviy yondashuvlardan voz kechgan holda, zamonaviy ilm-fan yutuqlari, raqamli simulyatorlar, innovatsion sport tibbiyoti va ilğor pedagogik texnologiyalar asosida tubdan isloh qilish dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi [2]. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – jismoniy va jangovar tayyorgarlik sifatlarini zamonaviy talablar asosida shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslarini yoritish hamda ularni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat [1].

Jismoniy va jangovar tayyorgarlik tizimini zamonaviy talablar asosida takomillashtirishning nazariy asoslari

Harbiy xizmatchilar va xodimlarning professional faoliyati doimiy ravishda jismoniy va ruhiy zo‘riqishlar bilan boğliq bo‘lib, bu ulardan yuqori darajadagi moslashuvchanlikni talab qiladi [7]. Zamonaviy harbiy-ilmiy adabiyotlarda "jismoniy va jangovar tayyorgarlik" tushunchasi endilikda faqatgina normativ standartlarni bajarish (masalan, yugurish, tortilish) bilan cheklanib qolmay, balki shaxsning jangovar vaziyatda o‘z jonini saqlab qolishi, qurol-aslahani mukammal boshqarishi va vazifani muvaffaqiyatli bajarishini ta'minlovchi integratsiyalashgan qobiliyat sifatida talqin etilmoqda [1].

Tayyorgarlik sifatini oshirishning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. **Uzluksizlik va tizimlilik:** Mashğulotlarning kundalik hayot tarziga aylanishi va har bir xodimning funksional imkoniyatlarini bosqichma-bosqich o‘stirib borish [9].

2. **Real jang sharoitlariga yaqinlashtirish:** O‘quv mashg‘ulotlarini shartli ravishda emas, balki psixologik bosim, kutilmagan o‘zgaruvchan vaziyatlar va og‘ir jismoniy yuklamalar ostida tashkil etish [1].

3. **Individual yondashuv:** Har bir harbiy xizmatchining yoshi, fiziologik xususiyatlari va mutaxassisligidan kelib chiqqan holda yuklamalarni taqsimlash [10].

Jismoniy tayyorgarlikni shakllantirishning innovatsion usullari va funksional trening

An'anaviy jismoniy tarbiya uslublari ko‘pincha izolyatsiya qilingan mashqlarga (faqat shtanga ko‘tarish yoki muayyan masofaga yugurish) tayanadi [10]. Biroq, zamonaviy talablar jangovar vaziyatda harakatlanish trayektoriyalari o‘ta xilma-xil ekanligini ko‘rsatmoqda . SHu bois quyidagi innovatsion usullar keng qo‘llanilmoqda:

1. **Funksional trening (Functional Training):** Inson tanasining tabiiy harakatlarini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, turli mushak guruhlarini bir vaqtning o‘zida muvofiqlashtirish, muvozanatni saqlash va tezkorlikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi [5].

2. **Krossfit va yuqori intensivlikdagi interval-treninglar (HIIT):** Qisqa vaqt ichida yurak-qon tomir tizimining chidamliligini keskin oshirish va anaerob imkoniyatlarni kengaytirish imkonini beradi [10].

3. **Ekstremal va amaliy to‘siqlar yo‘lagi:** Jangovar harakatlar choğida yuzaga keladigan to‘siqlarni (devordan oshish, zovurdan o‘tish, yaradorlarni tashiish) real oğirlik va sharoitlarda bajarish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Sport tibbiyoti va reabilitatsiya yo‘nalishidagi yutuqlarni tatbiq etish orqali jarohatlarning oldini olish hamda yuklamadan keyingi tiklanish jarayonini tezlashtirish zamonaviy metodikaning ajralmas qismidir [2].

Jangovar tayyorgarlikni oshirishda raqamli texnologiyalar va simulyatsion tizimlar

Axborot asrida jangovar tayyorgarlikni faqat dala sharoitdagigina emas, balki raqamli va virtual muhitda ham olib borish talab etiladi [8]. Bu o‘q-dorilarni tejash, xavfsizlikni ta'minlash va murakkab taktik vaziyatlarni bir necha bor qaytarib o‘ynash imkonini beradi [3].

1. **Virtual va to‘ldirilgan reallik (VR/AR) tizimlari:** Harbiy xizmatchilar raqamli ko‘zoynaklar yordamida har xil binolar ichida jang qilish, shahar sharoitida terrorchilarga qarshi operatsiyalar o‘tkazish hamda texnikalarni boshqarish bo‘yicha virtual trenajyorlarda o‘z ko‘nikmalarini mukammallashtiradilar [3].

2. **Lazerli va optik taqlid moslamalari:** Real qurollarga o‘rnatiladigan lazer modullari orqali o‘quv janglarini o‘tkazish, nishonga tegish aniqligini soniyaning mingdan bir ulushigacha aniqlash va xatolarni tahlil qilish imkonini beradi [8].

3. **Intellektual tahlil markazlari:** Har bir xodimning mashg‘ulot davomidagi natijalari (puls o‘zgarishi, o‘q otish aniqligi, harakat tezligi) yagona ma'lumotlar bazasiga yigilib, sun'iy intellekt yordamida baholanadi va shaxsiy tavsiyalar beriladi [3].

Psixofizik barqarorlik va stressga qarshi turish qobiliyatini shakllantirish

Zamonaviy jang maydoni o‘ta yuqori psixologik bosim, axborotlar oqimi va hayot uchun xavf tuğdiruvchi omillar bilan tavsiflanadi . Jismoniy baquvvat bo‘lishning o‘zi yetarli emas; ruhiy turğunlik bo‘lmasa, eng yaxshi tayyorgarlik ko‘rgan mutaxassis ham xatoga yo‘l qo‘yishi mumkin [7].

1. **Ekstremal psixologik treninglar:** Xodimlarni sun'iy ravishda yaratilgan qo‘rquv, charchoq va kutilmagan vaziyatlarga solish orqali ularda stressga qarshi turğunlik (resilience) ko‘nikmalarini hosil qilish [4].

2. **Neyro-lingvistik va o‘zini o‘zi boshqarish usullari:** Jangovar stress paytida nafas olishni boshqarish, diqqatni jamlash va emotsional nazoratni ushlab turish uslublarini o‘rgatish [7].

3. **Irodaviy sifatlarni tarbiyalash:** Maqsadga intilish, qat'iyatlilik va jamoaviy birdamlikni mustahkamlashga qaratilgan maxsus psixologik mashğulotlar [4].

Tayyorgarlik jarayonini baholash mezonlarini takomillashtirish va istiqbolt dağarlari

Jismoniy va jangovar tayyorgarlik sifatini oshirishda xolis va shaffof baholash tizimining mavjudligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi . Eski, qotib qolgan mezonlar o‘rniga zamonaviy axborot texnologiyalariga asoslangan reyting tizimlari joriy etilishi lozim [8].

1. **Kompleks baholash mezonlari:** Jismoniy ko‘rsatkichlar, taktika bo‘linmalari va psixologik test natijalarini yaxlit holda baholovchi integral koeffitsiyentlarni qo‘llash [9].

2. **Avtomatlashtirilgan test sinovlari:** Inson omilini kamaytirish maqsadida jismoniy va otish tayyorgarligi sinovlarini elektron datchiklar va vaqt o‘lchagichlar yordamida qabul qilish [3].

3. **Doimiy monitoring va prognozlash:** Xodimlarning tayyorgarlik dinamikasini yil davomida kuzatib borish va kelgusidagi xizmat faoliyatiga bo‘lgan tayyorgarligini bashorat qilish.

Xulosa qilib aytganda, harbiy xizmatchilar va huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarlik sifatlarini zamonaviy usullar va yangi talablar asosida shakllantirish davlatimiz mudofaa qudrati va xavfsizligini ta'minlashning ustuvor yo‘nalishi hisoblanadi. Funksional trening, zamonaviy simulyatsion texnologiyalar, psixofizik chidamlilikni oshirish usullari va avtomatlashtirilgan baholash mezonlarini amaliyotga keng joriy etish orqali shaxsiy tarkibning professional salohiyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish mumkin.

Ushbu yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlarni davom ettirish va ilğor xorijiy tajribalarni milliy o‘ziga xoslikka moslashtirgan holda tatbiq etish kelgusida har qanday murakkab vazifalarni muvaffaqiyatli hal etishga xizmat qiladi.

TOIFALANGAN OBYEKTLARNI QO‘RIQLASHDA AKUSTIK INTELLEKTUAL TIZIMLARDAN FOYDALANISH ORQALI XODIMLARNING TEZKOR HARAKAT KO‘NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Abduhafizov Tohirjon Ubaydulla o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish institutining Farg‘ona filiali Kasbiy tayyorgarlik sikli o‘qituvchisi, kapitan

Annotatsiya. Maqolada toifalangan obyektlar xavfsizligini ta’minlashda akustik intellektual tizimlardan foydalanish va ularni ichki ishlar organlari xodimlarining amaliy tayyorgarligiga tatbiq etish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Tovush hodisalarini aniqlash va tasniflash, xavf haqida o‘z vaqtida ogohlantirish hamda xodimning vaziyatni baholash va tegishli harakatni boshlash vaqtini o‘lchashga asoslangan mashg‘ulot modeli taklif etiladi. Tizimning samaradorligini baholash uchun aniqlash darajasi, noto‘g‘ri ogohlantirishlar ulushi, signalga javob berish vaqti va harakatning to‘g‘riligi kabi ko‘rsatkichlardan foydalanish asoslanadi. Maqola amaliy tajriba natijalarini e’lon qilmaydi; unda keyingi sinovlar uchun metodik yondashuv taklif qilinadi.

Kalit so‘zlar: *toifalangan obyekt, akustik monitoring, intellektual qo‘riqlash, tovush hodisasi, tezkor harakat, jangovar tayyorgarlik, xavfni aniqlash.*

Аннотация. В статье рассматриваются возможности применения интеллектуальных акустических систем для охраны категорированных объектов и совершенствования практической подготовки сотрудников органов внутренних дел. Предлагается модель тренировочных занятий, основанная на обнаружении и классификации звуковых событий, своевременном предупреждении об угрозе и измерении времени оценки ситуации и начала ответного действия. Для оценки эффективности предлагается использовать показатели обнаружения, долю ложных тревог, время реакции на сигнал и правильность выбранного действия. Фактические результаты испытаний не заявляются; представлена методическая основа для последующей экспериментальной проверки.

Ключевые слова: *категорированный объект, акустический мониторинг, интеллектуальная охрана, звуковое событие, оперативное реагирование, боевая подготовка, обнаружение угроз.*

Abstract. The article examines the use of intelligent acoustic systems to protect classified facilities and improve the practical training of internal affairs officers. It proposes a training model based on detecting and classifying acoustic events, issuing timely alerts, and measuring the time required to assess a situation and initiate an appropriate response. Detection rate, false-alarm proportion, response time, and correctness of action are proposed as evaluation indicators. No empirical test results are claimed; the paper presents a methodological framework for subsequent validation.

Keywords: *classified facility, acoustic monitoring, intelligent security, acoustic event, rapid response, operational training, threat detection.*

KIRISH

Toifalangan obyektlar xavfsizligini ta’minlashda texnik qo‘riqlash vositalari bilan xodimlarning kasbiy tayyorgarligi o‘zaro to‘ldiruvchi omillar hisoblanadi. Muhandislik to‘siqlari, videokuzatuv va kirishni nazorat qilish vositalari muhim vazifalarni bajaradi, biroq hodisa yuz berganida xodimning vaziyatni tez anglash, xavf darajasini baholash va belgilangan tartibda harakat qilish qobiliyati ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Muhim infratuzilmani himoya qilishga doir BMT Xavfsizlik Kengashining 2341-son rezolyutsiyasida davlatlar uchun muhim obyektlarni terrorchilik tahdidlaridan himoya qilish choralarini kuchaytirish zarurligi qayd etilgan [1].

Amaliyotda xavf belgisi har doim ham ko‘rish maydonida paydo bo‘lavermaydi. O‘q ovozi, portlash, oynaning sinishi, ruxsatsiz kirishga urinish bilan bog‘liq shovqin yoki keskin noodatiy tovushlar xodimga vaziyat haqida dastlabki signal berishi mumkin. Shu sababli akustik monitoring qo‘riqlash tizimining qo‘shimcha axborot manbai sifatida qaralishi lozim. Ilmiy adabiyotlarda tovush hodisalarini aniqlash, tasniflash va ayrim holatlarda manbasini joylashtirishga qaratilgan algoritmlar ishlab chiqilgani ko‘rsatiladi [2; 3].

Maqolaning maqsadi — akustik intellektual tizimlardan foydalanish orqali toifalangan obyektlarni qo‘riqlash jarayonida xodimlarning tezkor harakat ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan tashkiliy-metodik yondashuvni taklif etish. Tadqiqot obyekti sifatida obyektni qo‘riqlash va xodimlarni amaliy tayyorlash jarayoni olindi; tadqiqot predmeti esa akustik ogohlantirish, vaziyatni baholash va javob harakatini o‘lchash o‘rtasidagi bog‘liqlikdan iborat.

Maqolada ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, tizimli yondashuv va taklif etilayotgan mashg‘ulot modelini metodik loyihalash usullaridan foydalanildi. Takliflar tajribada tasdiqlangan natija sifatida emas, balki amaliy sinovda tekshirilishi lozim bo‘lgan metodik yechim sifatida

bayon qilinadi. Bu farq muhim: algoritmning real sharoitdagi aniqligi akustik muhit, masofa, mikrofon xususiyati, aks-sado va fon shovqiniga qarab o‘zgarishi mumkin [2; 4].

Akustik intellektual qo‘riqlash tizimi mikrofon yoki akustik datchik orqali tovush signalini qabul qiladi, uni dastlabki qayta ishlaydi va belgilangan sinflardan biriga ajratishga urinadi. Umumiy ishlash zanjiri quyidagi bosqichlardan iborat: signalni qabul qilish; shovqinni kamaytirish va signalni me’yorlashtirish; muhim akustik belgilarni ajratish; tovush hodisasini tasniflash; ogohlantirishni shakllantirish; hodisa vaqtini qayd etish. Ayrim tadqiqotlarda Mel chastota koeffitsiyentlari yoki boshqa spektral belgilar hamda tasniflagichlardan foydalanish orqali o‘q ovoziga o‘xshash impulsli tovushlarni aniqlash yondashuvlari ko‘rib chiqilgan [2; 3].

Qo‘riqlash amaliyotida tizim “o‘q ovozi”, “portlashga o‘xshash tovush”, “oyna sinishi”, “inson ovozi” va “fon shovqini” kabi sinflar bilan ishlashi mumkin. Biroq bu ro‘yxat obyektning xavf tahlili va xavfsizlik talablariga qarab belgilanadi. Har qanday baland tovushni tahdid deb qabul qilish noto‘g‘ri ogohlantirishlar sonini oshiradi. Masalan, eshikning qattiq yopilishi yoki buyumning tushishi ayrim sharoitlarda xavfli impulsli tovushga o‘xshashi mumkin. Ilmiy manbalarda ham o‘q ovozi va unga o‘xshash boshqa tovushlarni farqlash alohida muammo sifatida ko‘rsatiladi [4].

Shu sababli akustik tizim xodim o‘rniga yakuniy qaror qabul qiluvchi vosita sifatida emas, balki vaziyatga e’tibor qaratishga yordam beruvchi ogohlantirish kanali sifatida joriy etilishi maqsadga muvofiq. Signal bo‘yicha mustaqil tekshiruv, boshqa texnik vositalar ma’lumotlarini solishtirish va tasdiqlangan harakat algoritmiga rioya qilish talab etiladi. Tizimning ovozli yoki yorug‘lik signali xodimni chalg‘itmasligi, xavfsiz harakatlanish yo‘nalishiga zid kelmasligi va mashg‘ulot vaqtida oldindan tushuntirilishi kerak.

Akustik qurilmani amaliy tayyorgarlikka qo‘shishning asosiy g‘oyasi — nazariy bilimni vaziyatga asoslangan mashg‘ulot bilan birlashtirishdir. Xodim signalni eshitgach, avvalo vaziyatni anglaydi, keyin xavfsiz pozitsiyani egallaydi, aloqa tartibiga muvofiq axborot beradi va rahbar tomonidan belgilangan harakatni bajaradi. Mashg‘ulot maqsadi shunchaki tez yugurish yoki signalga darhol javob berish emas; balki tezlikni to‘g‘ri baholash, xavfsizlik va tartib-intizom bilan uyg‘unlashtirishdir. Politsiya tayyorgarligi bo‘yicha tadqiqotlar real vaziyatga yaqin ssenariylar idrok, qaror qabul qilish va harakatni birgalikda mashq qilish imkonini berishini ta’kidlaydi [5].

Mashg‘ulotlar xavfsiz va nazorat qilinadigan sharoitda, o‘qotar qurol yoki real portlovchi vositalardan foydalanmasdan, oldindan yozib olingan tovushlar yoki xavfsiz akustik imitatorlar yordamida tashkil etilishi mumkin. Dastlab xodimlarga tizim signallari, mashg‘ulot qoidalari va to‘xtatish belgisi tushuntiriladi. Keyin turli tovushlar tasodifiy ketma-ketlikda berilib, xodimdan belgilangan protsedura bo‘yicha vaziyatni baholash, axborot uzatish va tegishli xavfsiz harakatni bajarish so‘raladi.

Sinovni kamida uch bosqichda o‘tkazish tavsiya etiladi. Birinchi bosqich — boshlang‘ich o‘lchov: xodimlar akustik ogohlantirish bilan tanishishidan oldin standart ssenariylar bo‘yicha ko‘rsatkichlar qayd etiladi. Ikkinchi bosqich — o‘rgatuvchi mashg‘ulotlar: signal sinflari, aloqa tartibi va javob harakatlari mashq qilinadi. Uchinchi bosqich — yakuniy sinov: boshlang‘ich bosqichdagi sharoitga imkon qadar o‘xshash, biroq tartibi o‘zgartirilgan ssenariylar qo‘llanadi. Natijalarni taqqoslashda ishtirokchilar soni, ssenariylar soni, tovush balandligi, manbaga masofa va sinov sharoiti qayd etilishi lozim.

Tizimning texnik ko‘rsatkichlari va xodimning harakat ko‘rsatkichlari alohida o‘lchanishi kerak. Aks holda, qurilma xatosi xodimning tayyorgarligi bilan yoki aksincha chalkashib ketadi. Tavsiya etiladigan asosiy ko‘rsatkichlar quyidagilar:

1. Aniqlash ulushi: to‘g‘ri aniqlangan maqsadli tovushlar sonining sinovda berilgan maqsadli tovushlar umumiy soniga nisbati. 2. Noto‘g‘ri ogohlantirish ulushi: tahdid bo‘lmagan vaziyatlarda tizim bergan asossiz signallar sonining barcha tahdidsiz ssenariylarga nisbati. 3. Javob vaqti: ogohlantirish boshlangan va xodimning birinchi belgilangan harakati qayd etilgan vaqt oralig‘i. 4. Harakatning to‘g‘riligi: tasdiqlangan algoritmga mos bajarilgan bosqichlar ulushi. 5. Axborot uzatish aniqligi: xodim hodisa turi va joylashuvi haqida to‘g‘ri xabar bergan holatlar ulushi.

Javob vaqtini soniya hisobida qayd etish mumkin: $T_r = t_a - t_s$, bunda t_s — signal boshlangan vaqt, t_a — xodimning birinchi belgilangan javob harakati qayd etilgan vaqt. Ushbu ko‘rsatkichni faqat o‘rtacha qiymat bilan cheklamasdan, medianasi va eng katta qiymati bilan birga berish foydali, chunki ayrim kechikkan javoblar umumiy natijaga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Taqqoslashda mashg‘ulotdan oldingi va keyingi natijalar, shuningdek noto‘g‘ri javoblar soni birgalikda tahlil qilinadi.

Sinovda kamida to‘rtta vaziyatni ajratish kerak: tahdidli tovush to‘g‘ri aniqlangan; tahdidli tovush aniqlanmagan; tahdidsiz tovush noto‘g‘ri tahdid deb topilgan; tahdidsiz tovush to‘g‘ri rad etilgan. Bunday yondashuv faqat umumiy “aniqlik” foiziga tayanib qolmaslikka yordam beradi. Akustik tasniflash bo‘yicha tadqiqotlarda ham turli tovushlar o‘rtasidagi o‘xshashlik va ma’lumotlar to‘plamining sifati natijalarga ta’sir qilishi qayd etiladi [3; 4].

Muhokama va amaliy tavsiyalar

Taklif etilgan yondashuv akustik qurilmaning texnik imkoniyatlarini xodimlarning amaliy tayyorgarligi bilan bog‘laydi. Bunda ikki mustaqil natija guruhi yuzaga keladi: birinchisi, tizimning tovush hodisasini aniqlash va noto‘g‘ri ogohlantirishlarni cheklash sifati; ikkinchisi, xodimning signalni qabul qilish, vaziyatni baholash va to‘g‘ri harakatni bajarish ko‘rsatkichlari. Har ikkisini alohida o‘lchash qurilmaning takomillashtirilishi zarur bo‘lgan jihatlarini hamda o‘quv mashg‘ulotlarida qayta ishlash kerak bo‘lgan ko‘nikmalarni aniqlash imkonini beradi.

Xalqaro tajribani milliy amaliyotga tatbiq etishda tayyor algoritmni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki mahalliy obyektning akustik muhiti, navbatchilik tartibi, xodimlarning vazifalari va amaldagi xavfsizlik yo‘riqnomalariga moslashtirish muhim. Xususan, tashqi shovqin, yopiq xonalardagi aks-sado, mikrofonning joylashuvi, turli ob-havo sharoitlari va tovush manbasigacha bo‘lgan masofa aniqlash sifatiga ta’sir qilishi mumkin. Shu bois tizim real qo‘llashdan avval bir necha nazorat qilinadigan sharoitda sinovdan o‘tkazilishi, aniqlangan xatolar qayd etilishi va tasniflash mezonlari qayta ko‘rib chiqilishi lozim.

Amaliyot uchun quyidagi tavsiyalar shakllantirildi: akustik tizimni mavjud qo‘riqlash vositalariga qo‘shimcha kanal sifatida joriy etish; xodimlar uchun ssenariyli mashg‘ulotlar tashkil qilish; texnik va inson omiliga oid ko‘rsatkichlarni alohida hisobga olish; mashg‘ulot natijalarini yagona qayd varag‘ida yuritish; noto‘g‘ri ogohlantirishlarni tahlil qilib, tovushlar bazasini muntazam yangilash. Xodimlarning natijalari faqat tezlik bilan emas, balki xavfsiz va to‘g‘ri harakat, aloqa intizomi hamda protseduraga rioya qilish bilan baholanishi kerak.

XULOSA

Toifalangan obyektlarni qo‘riqlashda akustik intellektual tizimlardan foydalanish xodimlarning tezkor harakat ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun qo‘shimcha metodik imkoniyat yaratadi. Bunday tizim tovush hodisasini aniqlash va ogohlantirish vazifasini bajarishi mumkin, xodim esa signalni boshqa axborot bilan solishtirib, belgilangan tartibda qaror qabul qiladi. Shu bois texnik vosita va inson tayyorgarligini yagona jarayon sifatida tashkil etish maqsadga muvofiq.

Maqolada taklif qilingan mashg‘ulot metodikasi aniqlash ulushi, noto‘g‘ri ogohlantirishlar, javob vaqti va harakatning to‘g‘riligini o‘lchashga asoslanadi. Keyingi tadqiqot bosqichida ushbu

ko‘rsatkichlarni real prototip yordamida nazorat qilinadigan sharoitda o‘lchash, boshlang‘ich va yakuniy natijalarni taqqoslash hamda qurilmaning cheklovlarini ilmiy jihatdan baholash zarur. Shunday yondashuv texnik ishlanmani amaliy tayyorgarlik ehtiyojlari bilan bog‘lash va uning qo‘riqlash samaradorligiga qo‘shishi mumkin bo‘lgan hissani asosli baholashga xizmat qiladi.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARI XIZMATIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIKNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Abdullayev Bektemir Abdulla o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish institutining Jizzax filiali “Huquqiy fanlar” sikli katta o‘qituvchisi, kapitan

Annotatsiya: Ushbu maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining xizmat faoliyatida jismoniy va jangovar tayyorgarlikning tutgan o‘rni, uning huquqiy-me’yoriy asoslari hamda shaxsiy tarkibning xizmat vazifalarini bajarish samaradorligiga ta’siri ilmiy va amaliy jihatdan keng qamrovli tahlil qilingan. Jismoniy va jangovar chiniqqanlikning xizmat intizomini mustahkamlash, tezkor vazifalarni talab darajasida bajarish hamda ekstremal vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishdagi roli ochib berilgan. Shuningdek, mavzu doirasida mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari o‘rganilib, rivojlangan chet el davlatlarining huquqni muhofaza qiluvchi organlari tajribasi qiyosiy tahlil etilgan. Maqola yakunida tizimda raqamli texnologiyalarni joriy etish va tayyorgarlik jarayonlarini zamonaviy tahdidlarga moslashtirish buyicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, jismoniy tayyorgarlik, jangovar shaylik, xizmat majburiyatlari, huquqiy-me’yoriy hujjatlar, taktik mahorat, chet el tajribasi, ekstremal vaziyatlar, malaka toifasi, raqamli nazorat.

Zamonaviy sharoitda jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlash, jamoat tartibini saqlash hamda fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish ichki ishlar organlari zimmasiga yuksak mas’uliyat yuklaydi. Global miqyosda transmilliy uyushgan jinoyatchilik, kiberjinoyatchilik, terrorizm va ekstremizm kabi noan’anaviy xavf-xatarlarning ortishi huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlaridan nafaqat yuksak intellektual va huquqiy salohiyatni, balki yuqori darajadagi jismoniy chidamlilik va jangovar shaylikni ham talab etmoqda [1].

O‘zbekiston Respublikasida ichki ishlar organlarini xalqchil professional tuzilmaga aylantirish borasidagi islohotlar doirasida shaxsiy tarkibning jangovar salohiyatini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi [2]. Xizmat majburiyatlarini bajarish davomida yuzaga keladigan favqulodda vaziyatlarda qonuniy choralar ko‘rish, jismoniy kuch, maxsus vositalar va o‘qotar qurollarni to‘g‘ri hamda samarali qo‘llay olish bevosita xodimning kundalik mashg‘ulotlarda egallagan taktik ko‘nikmalari darajasiga bog‘liqdir.

Ichki ishlar organlarida jismoniy va jangovar tayyorgarlik tasodifiy xarakterga ega bo‘lmay, qat’iy va tizimlashtirilgan normativ-huquqiy baza asosida tartibga solinadi. Ushbu tizimning poydevori O‘zbekiston Respublikasining "Ichki ishlar organlari to‘g‘risida"gi Qonuni bilan belgilanadi [1]. Mazkur Qonunning tegishli moddalarida xodimlar tomonidan jismoniy kuch ishlatish, maxsus vositalar va o‘qotar qurolni qo‘llash shartlari va chegaralari aniq belgilab qo‘yilgan. Xodim ushbu huquqiy vakolatlardan foydalanishi uchun jismoniy va jangovar jihatdan mutaxassis sifatida doimiy tayyor bo‘lishi majburiydir.

Sohadagi bevosita ijro mexanizmlari O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining idoraviy normativ hujjatlari orqali hayotga tatbiq etiladi:

O‘zbekiston Respublikasining "Ichki ishlar organlari to‘g‘risida"gi Qonuni xodimlarning huquqiy maqomi, jismoniy kuch, maxsus vositalar va o‘qotar qurol qo‘llashning qonuniy asoslarini belgilaydi [1].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 20-yanvardagi PQ-10-son qarori Ichki ishlar organlarini xalqchil professional tuzilmaga aylantirish, shaxsiy tarkibning kasbiy, jismoniy va jangovar tayyorgarligini zamonaviy talablarga moslashtirish chora-tadbirlarini belgilaydi [2].

Ichki ishlar vazirligining 2022-yil 22-sentyabrdagi 383-son buyrug‘i Shaxsiy tarkib bilan xizmat, jangovar, jismoniy va axloqiy-psixologik tayyorgarlik mashg‘ulotlarini tashkil etish, o‘q otish va maxsus taktik topshiriqlarni bajarishning bosh yo‘riqnomasi hisoblanadi [3].

Ichki ishlar vazirligining 383-son buyrug‘i talablariga muvofiq, haftalik o‘quv soatlari doirasida shaxsiy tarkib bilan amaliy o‘q otish, qo‘l jangi, jangovar sambo hamda umumjismoniy chidamlilikni oshirish mashqlari o‘tkaziladi [3]. Ushbu mashg‘ulotlar xodimlarni jismoniy chiniqtirish barobarida ularda qiyin sharoitlarda tezkor va to‘g‘ri taktik qaror qabul qilish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Ichki ishlar organlari xodimlarining kundalik xizmat faoliyati yuqori jismoniy va asabiy yuklamalar bilan bog‘liq. Jismoniy tayyorgarlik nafaqat mushaklar quvvatini rivojlantirishga, balki organizmning umumiy funksional imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Umumjismoniy tayyorgarlik tarkibiga quyidagi asosiy yo‘nalishlar kiradi:

Chidamlilik: Uzoq masofaga yugurish, kross mashqlari orqali xodimning uzoq vaqt davomida yuqori ish qobiliyatini saqlab qolishi ta’minlanadi.

Kuch va tezkorlik: Turnikda tortilish, to‘siqlardan o‘tish yo‘laklari va qisqa masofaga yugurish mashqlari huquqbuzarlarni quvish va jismoniy qarshiliklarni yengishda asqotadi [4].

Taktik-amaliy ko‘nikmalar: Qo‘l jangi, jangovar sambo usullari orqali sovuq qurol yoki jismoniy kuch bilan hujum qilgan shaxslarni minimal jarohat yetkazgan holda zararsizlantirish texnikasi o‘zlashtiriladi [5].

Jangovar tayyorgarlik esa bevosita o‘qotar qurollar (Makarov pistoleti, Kalashnikov avtomati) bilan xavfsiz muomala qilish, ularni qisqa soniyalarda jangovar holatga keltirish va nishonni aniq urish mahoratini qamrab oladi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, jangovar shayligi past bo‘lgan xodim jinoyatchilikka qarshi kurashda ojizlik qilishi yoki qurol qo‘llash chog‘ida baxtsiz hodisalarga sabab bo‘lishi mumkin [5]. Shu sababli, tayyorgarlik darajasi reyting tizimi orqali muntazam baholanib, xodimlarning xizmat pog‘onalaridan ko‘tarilishida asosiy mezonlardan biri sifatida ko‘riladi.

Soha olimlari va harbiy-pedagogik metodistlar jismoniy va jangovar tayyorgarlik masalasini har tomonlama tadqiq etib kelmoqdalar. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish instituti olimlarining ta’kidlashicha, jismoniy tayyorgarlik shunchaki mexanik harakatlar majmui emas, balki shaxsning psixofizik barqarorligini ta’minlovchi murakkab pedagogik jarayondir [6].

Tadqiqotchi B.B.Umurzakov o‘zining ilmiy izlanishlarida qayd etishicha, ichki ishlar organlari xodimlarining jangovar va jismoniy tayyorgarligi ularning kasbiy adaptatsiyasini tezlashtiradi. Olim quyidagilarni ta’kidlaydi:

"Huquqni muhofaza qilish faoliyatida qurol va jismoniy kuch ishlatishning murakkab psixologik sharoitlari mavjud. Xodim qurollanishda mavjud bo‘lgan barcha o‘qotar qurollarning texnik-taktik xususiyatlarini, qo‘llanish maqsadlarini mukammal bilishi va ularni stress holatida

ham xatosiz bajara olishi shart. Bunga faqatgina simulyatsion trenajyorlar va muntazam amaliy mashg‘ulotlar uyg‘unligi orqali erishiladi" [5].

Shuningdek, soha mutaxassislarining ilmiy ishlarida ko‘rsatilishicha, sport turlari, xususan, jangovar sambo mashg‘ulotlari xodimlarda ekstremal holatlarda qo‘rquv hissiyotini jilovlash, dadillik va qat’iyatlilik kabi xarakter xususiyatlarini shakllantirishda boshqa vositalarga qaraganda samaraliroq natija beradi [7]. Ilmiy yondashuvlar shuni isbotlamoqdaki, jismoniy chiniqqan xodim stressli vaziyatlarda sovuqqonlikni yo‘qotmaydi va qonun doirasida to‘g‘ri harakat qiladi.

Rivojlangan xorijiy davlatlarning huquqni muhofaza qiluvchi organlarida shaxsiy tarkibning jismoniy va jangovar salohiyatini oshirishga ilg‘or texnologiyalar va taktik yondashuvlar asosida yondashiladi.

AQSH polisya tizimida jismoniy tayyorgarlik asosan "Taktik fitnes" (Tactical Fitness) konsepsiyasiga tayanadi. Amerikalik mutaxassislar xodimlardan shunchaki standart sport normativlarini (masalan, ma’lum vaqt ichida yugurish) topshirishni talab qilmaydi. Buning o‘rniga amaliy xizmat sharoitiga yaqinlashtirilgan testlar o‘tkaziladi. Masalan, polisya xodimi to‘liq xizmat anjomlari va og‘ir bronijilet (taxminan 10-15 kg) kiygan holda baland to‘siqlardan oshib o‘tishi, yarador hamkasbini xavfsiz joyga ko‘chirishi va o‘sha zahoti o‘q otish nishonini urishi lozim. Bu mashqlar yurak urishi daqiqasiga 160-180 taga yetgan holatda ham qurolni aniq yo‘naltirish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Germaniya huquqni muhofaza qilish organlarida xodimlarning tayyorgarligi tarkibiga yuqori intensivlikdagi funksional mashg‘ulotlar CrossFit elementlari keng kiritilgan. Nemis tizimining o‘ziga xosligi shundaki, jismoniy kuch ishlatish va jangovar tayyorgarlik saboqlari psixologik deeskalatsiya (vaziyatni jangsiz, muloqot orqali yumshatish) taktikasi bilan parallel ravishda o‘rgatiladi. Xodim kuch ishlatishdan oldin barcha diplomatik vositalarni qo‘llashi, vaziyat og‘irlashganda esa soniyalar ichida professional jismoniy ta’sir ko‘rsatishi lozim.

Janubiy Koreya polisya akademiyalarida milliy va xalqaro yakkakurash turlariga (Dzyudo, Txekvondo, Xapkido) alohida ustuvorlik beriladi. Koreyalik xodimlarning asosiy maqsadi — huquqbuzarga og‘ir tan jarohati yetkazmagan holda, uning bo‘g‘im va asab nuqtalariga og‘riq berish orqali tezda harakatdan mahrum qilish va kishanlashdir. Ushbu texnika fuqarolar va polisyachilar xavfsizligini ta’minlashda yuqori samara beradi.

O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlarida olib borilayotgan islohotlar va xalqaro tajriba tahlilidan kelib chiqib, xodimlarning jismoniy va jangovar tayyorgarlik tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha quyidagi takliflar ilgari suriladi:

Simulyatsion taktik xonalarni kengaytirish: Mashg‘ulotlar jarayoniga zamonaviy interaktiv-elektron o‘q otish trenajyorlarini yanada kengroq joriy etish lozim. Bu xodimlarga haqiqiy shahar sharoiti, garovga olinganlar mavjud bo‘lgan binolar kabi murakkab ssenariylarda qurol qo‘llash ko‘nikmasini xavfsiz va tejamkor tarzda mashq qilish imkonini beradi [5].

Baholash jarayonlarini to‘liq raqamlashtirish: Inson omili va subyektiv yondashuvlarning oldini olish maqsadida, jismoniy normativlarni qabul qilish jarayonlarini maxsus elektron datchiklar, aqlli soatlar va videofiksatsiya tizimlari orqali avtomatlashtirilgan tarzda reyting bazasiga integratsiya qilish lozim.

Situasion tayyorgarlikka o‘tish: Tayyorgarlik dasturlariga xorijiy davlatlar kabi "taktik yo‘laklar"ni kiritish, ya’ni xodim jismoniy charchoq holatida huquqbuzarni ushlash va qonuniy chorani to‘g‘ri tanlash bo‘yicha kompleks mashqlarni bajarishi shart.

Xulosa qilib aytganda, jismoniy va jangovar tayyorgarlik ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy etalonini belgilovchi, ularning xizmat majburiyatlarini muvaffaqiyatli bajarishini ta’minlovchi eng asosiy omildir. Ushbu tizimning huquqiy asosi hisoblangan qonun

hujjatlari va idoraviy buyruqlar shaxsiy tarkibning doimiy jangovar shayligini kafolatlaydi. Ilmiy yondashuvlar hamda xorijiy ilg‘or tajribalarni milliy tizimga samarali tatbiq etish ichki ishlar organlarining har qanday zamonaviy tahdid va xavf-xatarlarga qarshi tezkor hamda professional darajada javob bera olish qobiliyatini yanada yuksaltiradi.

ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA JISMONIY TAYYORGARLIKNING AHAMIYATI VA UNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Anorboyev Farrux Rustamovich
O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish institutining Jizzax filiali “Huquqiy fanlar”tsikli boshlig‘i

Annotatsiya. Ushbu maqolada ichki ishlar organlari (IIO) xodimlarining xizmat-jangovar, ijtimoiy-siyosiy faoliyatida jismoniy tayyorgarlikning tutgan o‘rni, uning tashkiliy-huquqiy va uslubiy asoslari tizimli ravishda tahlil qilingan. Tadqiqot zamonaviy ilmiy talablar va IMRAD (IMRAD) uslubiga muvofiq olib borilgan. Maqolada ichki ishlar organlari xodimlari jismoniy tayyorgarligining o‘ziga xos kasbiy-amaliy xususiyatlari ochib berilgan bo‘lib, milliy ichki ishlar organlari tizimi ilg‘or xorijiy davlatlar (AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya) tajribasi bilan qiyoslangan. O‘tkazilgan empirik (amaliy tajriba, kuzatuv, sinov va real faktlar) tadqiqotlar va so‘rovnomalar asosida xodimlarning jismoniy shayligini oshirish, kutilmagan, nostandart vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish hamda kasbiy deformatsiyaning oldini olishda jismoniy tarbiyaning ahamiyati ilmiy asoslab berilgan. Tadqiqot yakunida sohaviy normativlarni takomillashtirish va innovatsion interval mashqlarni (krossfit, taktik yo‘laklar) joriy etish bo‘yicha mualliflik kontseptsiyasi hamda amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, jismoniy tayyorgarlik, xizmat-jangovar shaylik, kutilmagan nostandart vaziyatlar, milliy tajriba, xorijiy tajriba, IMRAD, kasbiy deformatsiya, taktik ko‘nikmalar, krossfit.

Annotatsiya. V dannoy state sistemno analiziruyutsya rol, organizatsionno-pravovie i metodicheskie osnovi fizicheskoy podgotovki v slujebno-boevoy i sotsialno-politicheskoy deyatelnosti sotrudnikov organov vnutrennix del (OVD). Issledovanie provedeno v sootvetstvii s sovremennimi nauchnimi trebovaniyami i metodologiey IMRAD (IMRAD). V state raskriti spetsificheskie professionalno-prikladnie osobennosti fizicheskoy podgotovki sotrudnikov organov vnutrennix del, a takje provedeno sopostavlenie natsionalnoy sistemi OVD s opitom peredovix zarubejnix stran (SSHA, Velikobritaniya, Germaniya). Na osnove provedennix empiricheskix (osnovannix na prakticheskom opite, nablyudeniyax, ispitaniyax i realnix faktax) issledovaniy i oprosov nauchno obosnovano znachenie fizicheskoy kulturi v povishenii fizicheskoy gotovnosti sotrudnikov, formirovanii navikov prinyatiya pravilnix resheniy v nepredvidennix i nestandartnix situatsiyax, a takje v profilaktike professionalnoy deformatsii. V zaklyuchenii vidvinuti avtorskaya kontseptsiya i prakticheskie predlojeniya po sovershenstvovaniyu otraslevix normativov i vnedreniyu innovatsionnix intervalnix trenirovok (krossfit, takticheskie polosi).

Klyuchevie slova: organi vnutrennix del, fizicheskaya podgotovka, slujebno-boevaya gotovnost, nepredvidennie nestandartnie situatsii, natsionalniy opit, zarubejniy opit, IMRAD, professionalnaya deformatsiya, takticheskie naviki, krossfit.

Abstract. This article systematically analyzes the role, organizational, legal, and methodological foundations of physical training in the service-combat and socio-political activities of internal affairs officers. The study was conducted in accordance with modern scientific requirements and the IMRAD methodology. The article reveals the specific professional and practical characteristics of the physical training of internal affairs officers, comparing the national internal affairs system with the experience of advanced foreign countries (USA, UK, Germany). Based on empirical research (grounded in practical experience, observation, testing, and real facts) and surveys, the importance of physical education in enhancing officers' physical readiness, forming effective decision-making skills in unexpected and non-standard situations, and preventing professional deformation is scientifically justified. In conclusion, the author's concept and practical proposals are put forward to improve branch regulations and introduce innovative interval training (crossfit, tactical courses).

Keywords: internal affairs bodies, physical training, service-combat readiness, unexpected non-standard situations, national experience, foreign experience, IMRAD, professional deformation, tactical skills, crossfit.

KIRISH

Zamonaviy dunyoda geosiyosiy o‘zgarishlar, globallashuv va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning tezlashishi jinoyatchilikning yangi, transmilliy va yuqori texnologik shakllari rivojlanishiga olib keldi. Bunday sharoitda jamiyatda huquq-tartibotni saqlash, fuqarolar xavfsizligi va huquqlarini ishonchli himoya qilish davlat boshqaruvining eng ustuvor vazifasi hisoblanadi. Ushbu mas’uliyatli vazifani bevosita bajaruvchi ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy faoliyati o‘z mohiyatiga ko‘ra yuqori darajadagi jismoniy yuklamalar, surunkali ruhiy stresslar va kutilmagan ekstremal vaziyatlar bilan tavsiflanadi.

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar doirasida ichki ishlar organlarini tizimli transformatsiya qilish, ularni xalqchil va yuqori samarali tuzilmaga aylantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli farmon va qarorlarida tizim xodimlarining xizmat, jangovar va jismoniy shayligini xalqaro andozalar darajasiga ko‘tarish ustuvor yo‘nalish etib belgilangan. Biroq, amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, jinoyatchilar bilan bevosita to‘qnashuvlarda, jamoat tartibini ommaviy buzish holatlarini bartaraf etishda yoki qonunbuzarlarni ta’qib qilish va qo‘lga olish jarayonlarida xodimlarning jismoniy tayyorgarligi darajasi doim ham qo‘yilgan talablarga to‘liq javob bermaydi. Bunga misol qilib, 2025 yil 1-iyul kuni uyida janjal chiqargan mast fuqaro uni zararsizlantirish maqsadida kelgan profilaktika inspektorini pichoqlagan, oqibatda xodim shifoxonaga olib ketilayotganida vafot etganligini ham keltirishimiz mumkin.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, an’anaviy jismoniy tarbiya tizimi (umumiy yugurish, kuch mashqlari) zamonaviy tezkor-xizmat vazifalarining real talablari bilan doim ham mutanosib emas. Xizmat vazifasini bajarish chog‘ida xodimdan nafaqat umumiy jismoniy kuch, balki yuqori darajadagi taktik-jismoniy uyg‘unlik, ekstremal vaziyatlarda charchoq fonida to‘g‘ri qaror qabul qilish va maxsus vositalarni tezkor qo‘llash ko‘nikmasi talab etiladi. SHu bois, IIO xodimlarining jismoniy tayyorgarligi xususiyatlarini ilmiy asosda tadqiq etish, milliy va xorijiy tajribani integratsiya qilish orqali yangi metodologik yondashuvlarni ishlab chiqish soha uchun o‘ta muhim va dolzarb masala hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar va harbiy soha xodimlarining jismoniy tayyorgarligi nazariyasi va uslubiyoti mahalliy va xorijlik olimlar tomonidan keng o‘rganilgan. Milliy ilmiy maktab vakillaridan X.A. Rasulov o‘z tadqiqotlarida IIO xodimlarining

kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarligi tizimini shakllantirish muammolarini ko‘rib chiqqan. U xodimlarning jangovar qobiliyatini oshirishda maxsus jismoniy sifatlar (tezkorlik, chidamlilik va epchillik) kompleks tarzda rivojlantirilishi lozimligini ta’kidlaydi. U.T. Tojievning ilmiy ishlarida esa huquqni muhofaza qiluvchi organlar oliy ta’lim muassasalari kursantlarida jismoniy madaniyatni shakllantirish va kasbiy deformatsiyaga qarshi turishda sportning roli pedagogik jihatdan asoslab berilgan. A.A. Karimov o‘z maqolalarida maxsus xizmat vakillarini tayyorlashda innovatsion interval mashqlar va ekstremal vaziyatlar simulyatsiyasining ahamiyatini yoritib o‘tgan.

Xorijiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, g‘arb olimlari politsiya xodimlarining jismoniy holatini sog‘liqni saqlash va xizmat samaradorligi kontekstida ko‘proq tadqiq etadilar. Jumladan, AQSHlik olimlar J. Smit va B. Grin (Smith & Green, 2021) olib borgan kuzatishlari natijasida politsiya xodimlari o‘rtasida yurak-qon tomir kasalliklari va surunkali stress holatlari oddiy fuqarolarga nisbatan 35% ga yuqori ekanligini, buning bosh sababi jismoniy tayyorgarlikning tizimsizligi va gipodinamiya ekanligini aniqlaganlar.

Yevropalik tadqiqotchi X. SHmidt (Schmidt, 2020) Germaniya politsiyasi misolida jismoniy tayyorgarlikni stress-menejment bilan birlashtirish kontseptsiyasini ilgari surgan. Uning fikricha, yuqori puls ostida (jismoniy yuklamadan so‘ng) xodimning diqqatni jamlash va qonuniy kuch ishlatish darajasini baholash maxsus mashqlar orqali shakllantirilishi zarur. D. Miller (Miller, 2019) esa Buyuk Britaniya va AQSH politsiya akademiyalaridagi «Taktik jismoniy tayyorgarlik» (Tactical Fitness) dasturlarini qiyoslab, umumiy jismoniy normativlardan funktsional jismoniy tayyorgarlikka o‘tishning afzalliklarini isbotlab bergan.

Biroq, milliy ilmiy manbalarda ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy tayyorgarligini xorijiy ilg‘or davlatlar tajribasi bilan tizimli ravishda uyg‘unlashtirgan holda, zamonaviy geosiyosiy va ijtimoiy realliklar asosida tahlil qilish masalalari hali ham tizimli monografik tadqiqot darajasiga ko‘tarilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv, qiyosiy-huquqiy va qiyosiy-pedagogik tahlil metodlari tashkil etadi. Tadqiqotning empirik qismi sifatida 2025–2026 yillar davomida O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi hamda Toshkent shahri va Toshkent viloyati IIBB tarkibiy bo‘linmalarida faoliyat yuritayotgan xodimlar o‘rtasida kompleks sotsiologik so‘rovnoma (anketa so‘rovi) o‘tkazildi.

So‘rovnomada jami 120 nafar respondent ishtirok etdi, ulardan:

40 nafari — tezkor qidiruv bo‘linmalari xodimlari;

50 nafari — jamoat xavfsizligi xizmati (patrul-post va yo‘l-patrul xizmati) inspektorlari;

30 nafari — IIO sohasida 10 yildan ortiq xizmat stajiga ega bo‘lgan rahbar xodimlar va ekspertlar.

Anketa so‘rovnomasi xodimlarning amaldagi jismoniy mashg‘ulotlar va normativlar tizimidan qoniqish darajasini aniqlash, xizmat faoliyatida duch kelinadigan jismoniy va psixologik qiyinchiliklarni guruhlash hamda sohani modernizatsiya qilish bo‘yicha fikrlarini o‘rganishga qaratilgan. To‘plangan raqamli ma’lumotlar va empirik ko‘rsatkichlar matematik-statistik metodlar hamda SPSS dasturi yordamida qayta ishlandi va tizimlashtirildi.

Tadqiqot natijalari. O‘tkazilgan empirik tadqiqot va respondentlar o‘rtasidagi so‘rovnoma natijalari amaldagi jismoniy tayyorgarlik tizimida bir qator kontseptual va uslubiy muammolar mavjudligini ko‘rsatdi. Olingan statistik ma’lumotlar xodimlarning sohaviy yo‘nalishlari va ularning kasbiy ehtiyojlari kontekstida tahlil qilinib, quyidagi 1-jadvalda umumlashtirildi.

	Тадқиқ этилган мезонлар ва кўрсаткичлар	Тезкор ходимлар (%)	Жамоат хавфсизлиги (%)	Раҳбарлар ва экспертлар (%)	Ўртача кўрсаткич (%)
	Амалдаги жисмоний нормативларни реал хизмат вазиятига тўлиқ мос эмас деб ҳисоблайди	72%	66%	64%	**67.3%**
	Реалистик тўқнашувларда тактик-жисмоний ва руҳий шайлик етишмаслигини тан олади	58%	60%	40%	**52.6%**
	Машғулотларга кроссфит, жанговар усуллар ва тактик йўлакларни киритиш шарт деб билади	88%	84%	70%	**80.6%**
	Хизматдаги чарчоқ ва сурункали стресс жисмоний фаоллик етишмаслигидан деб ҳисоблайди	50%	54%	60%	**54.6%**

1-jadval. IIO xodimlarining jismoniy tayyorgarlik tizimini baholash bo‘yicha so‘rovnoma natijalari (jami respondentlarga nisbatan foiz hisobida, %)

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, respondentlarning mutlaq ko‘pchiligi (**80.6%**) jismoniy tayyorgarlik jarayoniga zamonaviy interval mashqlar va funktsional treninglarni (krossfit) joriy etish tarafdoridir. Eng xavotirli ko‘rsatkich shundaki, xodimlarning o‘rtacha **67.3%** qismi amaldagi baholash mezonlari va normativlari (masalan, 100 metrga yoki 3000 metrga oddiy yugurish) ularning kundalik kasbiy faoliyatidagi ehtiyojlarini to‘liq aks ettirmaydi deb hisoblaydi. SHuningdek, xodimlarning yarmidan ko‘pi (**52.6%**) real ekstremal vaziyatlarda jismoniy kuchni taktik usullar bilan uyg‘unlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishini bildirgan.

Tahlil va muhokama. Olingan tadqiqot natijalari ichki ishlar organlarida jismoniy tayyorgarlikning ahamiyati va uning o‘ziga xos xususiyatlarini tubdan qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi. An’anaviy jismoniy tarbiya tizimi ko‘proq insonning umumiy biologik imkoniyatlarini (mushak kuchi, o‘pka ventilyatsiyasi) rivojlantirishga qaratilgan bo‘lsa, IIOdagi jismoniy tayyorgarlik **kasbiy-amaliy** xususiyatga ega bo‘lishi shart.

Milliy amaliyotimizda uzoq yillar davomida xodimlarni jismoniy baholashda yengil atletika va gimnastika elementlari ustuvor bo‘lib keldi. Biroq, patrul-post xizmati xodimi yoki tezkor vakil jinoyatchini ta’qib qilayotganda tekis yugurish yo‘lagida emas, balki shahar sharoitidagi to‘siqlar (devorlar, ariqlar, mashinalar orasi) orqali harakat qiladi. Qo‘lga olish jarayonida esa undan kuch ishlatishning maxsus taktik usullarini mukammal bilish va qonun doirasida qo‘llash talab etiladi.

Ushbu muammolarni bartaraf etishda xorijiy ilg‘or davlatlar, xususan, AQSH, Buyuk Britaniya va Germaniya tajribasini milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda uyg‘unlashtirish yuqori samara beradi.

AQSH tajribasi: “Funktsional va taktik shaylik” (Tactical Fitness)

AQSH politsiya departmentlarida va FQB (FBI) akademiyasida jismoniy tayyorgarlik oddiy sport mashqlaridan iborat emas. U yerda asosiy e’tibor “Politsiya kasbiy jismoniy qobiliyati testi” (PAT - Physical Ability Test) ga qaratiladi. Bu test yaxlit bir zanjirdan iborat bo‘lib, xodim maxsus kiyim va qurol-aslaha bilan (taxminan 10–12 kg qo‘shimcha vazn) qisqa masofaga yuguradi, devordan sakrab o‘tadi, zinalardan ko‘tariladi, og‘irligi 75 kg bo‘lgan manekenni (yarador hamkasbi yoki jinoyatchi simulyatsiyasi) xavfsiz joyga sudrab boradi va yakunda charchoq eng

yuqori nuqtaga chiqqanda qurolni g‘ilofdan chiqarib, nishonga to‘g‘ri yo‘naltiradi. Bu xodimning funktsional chidamliligini ta’minlaydi.

Germaniya tajribasi: “Stress va jismoniy yuklama integratsiyasi”

Germaniya Federal politsiyasida (Bundespolizei) jismoniy tayyorgarlik psixologik barqarorlik bilan sinxron ravishda olib boriladi. Nemis mutaxassislarining fikricha, yurak urishi daqiqasiga 150-160 tadan oshganda, inson miyasida adrenalin ko‘payib, mantiqiy fikrlash sustlashadi va kasbiy xatolarga yo‘l qo‘yiladi. SHu sababli, mashg‘ulotlarda xodim dastlab intensiv jismoniy mashq bajaradi (masalan, Berpi yoki shtanga bilan mashqlar), so‘ng darhol unga qonunbuzarlik holati aks etgan videorolik ko‘rsatilib, to‘g‘ri huquqiy va taktik qaror qabul qilish vazifasi yuklanadi. Bu xodimning ekstremal vaziyatlarda kasbiy deformatsiyaga tushmasligini kafolatlaydi.

Buyuk Britaniya tajribasi: “Sohaviy tabaqalashtirish”

Britaniya politsiyasida jismoniy tayyorgarlik xodimning xizmat yo‘nalishiga qarab qat’iy tabaqalashtirilgan. Masalan, kabinetda ishlovchi tergovchi yoki kriminalist uchun qo‘yiladigan jismoniy talablar bilan ko‘chada jamoat tartibini saqlovchi yoki maxsus operatsiyalarda qatnashuvchi xodimga qo‘yiladigan talablar tubdan farq qiladi. Bu tizim inson resurslaridan oqilona foydalanish va xodimlarning sog‘lig‘ini surunkali ortiqcha yuklamalardan himoya qilish imkonini beradi.

Milliy tizimimizda ushbu uch davlatning ijobiy jihatlarini birlashtirgan holda, IIO xodimlari uchun yangi **"Integratsiyalashgan kasbiy-taktik jismoniy tayyorgarlik kontseptsiyasi"**ni ishlab chiqish zarur. Bu tizim xodimni nafaqat jismoniy baquvvat qiladi, balki uning kasbiy intellekti va psixologik sovuqqonligini ham oshiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ichki ishlar organlarida jismoniy tayyorgarlikning ahamiyati shundaki, u xodimning kasbiy yaroqliligi, shaxsiy xavfsizligi va xizmat vazifalarini sifatli bajarishining poydevori hisoblanadi. Zamonaviy tahdidlar sharoitida an’anaviy jismoniy tarbiya usullari o‘z joyini innovatsion, kasbiy yo‘naltirilgan va xorij tajribasi bilan uyg‘unlashgan taktik tizimga bo‘shatib berishi lozim.

Olib borilgan nazariy va empirik tadqiqot xulosalari asosida ichki ishlar organlari faoliyatini yanada takomillashtirishga qaratilgan quyidagi **amaliy taklif va tavsiyalar** ilgari suriladi:

- **Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish:** IIO xodimlarining jismoniy tayyorgarligi bo‘yicha amaldagi idoraviy me’yoriy hujjatlarni qayta ko‘rib chiqish va jismoniy baholash tizimini xodimlarning sohaviy yo‘nalishlari (tezkor xizmatlar, jamoat xavfsizligi, tergov va tashkiliy bo‘linmalar) bo‘yicha qat’iy tabaqalashtirish lozim.
- **Innovatsion mashq usullarini joriy etish:** An’anaviy yengil atletika mashqlari ulushini kamaytirib, dasturlarga yuqori intensivlikdagi interval treninglar (Krossfit) va maxsus jihozlangan “Kasbiy-taktik to‘siqlar yo‘lagi” komplekslarini kiritish zarur.
- **Psixologik va jismoniy tayyorgarlikni uyg‘unlashtirish:** Jismoniy mashg‘ulotlarni ekstremal vaziyatlar simulyatsiyasi bilan birga olib borish tizimini yaratish lozim. Xodim yuqori jismoniy charchoq holatida qurol qo‘llash taktikasi, fuqarolar bilan muloqot qilish va stress sharoitida tezkor qaror qabul qilish mashqlarini bajarishi kerak.
- **Monitoringning raqamli tizimini yaratish:** Har bir xodimning jismoniy rivojlanishi, sog‘liq ko‘rsatkichlari va normativlar dinamikasini kuzatib boruvchi “Smart-IIO Jismoniy shaylik” elektron platformasini ishlab chiqish va tizimga joriy etish maqsadga muvofiqdir.

XORIJIY DAVLATLAR POLITSIYA TIZIMIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIKNI TASHKIL ETISHNING INNOVATSION USULLARI HAMDA ULARNI ICHKI ISHLAR ORGANLARI FAOLIYATIGA TATBIQ ETISH ISTIQBOLLARI

Burhonov Bahodir Hayotovich
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
Malaka oshirish instituti Jismoniy tayyorgarlik sikli o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada xorijiy davlatlar politsiya tizimida jismoniy va jangovar tayyorgarlikni tashkil etishning innovatsion usullari tahlil qilinib, ularni O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlari faoliyatiga joriy etish imkoniyatlari va istiqbollari yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy mashg‘ulotlar, raqamli monitoring va kasbiy tayyorgarlikni takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: jismoniy tayyorgarlik, jangovar tayyorgarlik, politsiya, innovatsion usullar, xorijiy tajriba, ichki ishlar organlari.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ ФИЗИЧЕСКОЙ И БОЕВОЙ ПОДГОТОВКИ В ПОЛИЦЕЙСКИХ СИСТЕМАХ ЗАРУБЕЖНЫХ ГОСУДАРСТВ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ ВНЕДРЕНИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ.

Аннотация: В статье анализируются инновационные методы организации физической и боевой подготовки в полицейских системах зарубежных государств, а также перспективы их внедрения в деятельность органов внутренних дел Республики Узбекистан. Предложены рекомендации по совершенствованию профессиональной подготовки сотрудников с использованием современных методов обучения и цифрового мониторинга.

Ключевые слова: физическая подготовка, боевая подготовка, полиция, инновационные методы, зарубежный опыт, органы внутренних дел.

INNOVATIVE METHODS OF ORGANIZING PHYSICAL AND COMBAT TRAINING IN FOREIGN POLICE SYSTEMS AND PROSPECTS FOR THEIR IMPLEMENTATION IN THE ACTIVITIES OF INTERNAL AFFAIRS BODIES.

Abstract: The article examines innovative methods of physical and combat training in foreign police systems and explores the prospects for their implementation in the internal affairs bodies of the Republic of Uzbekistan. Recommendations are proposed to improve professional training through modern training methods and digital monitoring.

Keywords: physical training, combat training, police, innovative methods, international experience, internal affairs bodies.

Kirish

Bugungi kunda ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini takomillashtirish, ularning murakkab xizmat vaziyatlarida tezkor va qonuniy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va fuqarolar xavfsizligini ta’minlash jarayonida xodimlardan jismoniy chidamlilik, kasbiy mahorat, ruhiy barqarorlik hamda samarali muloqot ko‘nikmalari talab etiladi.

An’anaviy jismoniy mashg‘ulotlar xodimlarning kuch, tezkorlik va chidamliligini rivojlantirishga xizmat qilsa-da, zamonaviy xizmat faoliyati amaliy vaziyatlarni modellashtirish, stress sharoitida qaror qabul qilish va xavfni to‘g‘ri baholash kabi ko‘nikmalarni ham shakllantirishni taqozo etadi. Shu sababli xorijiy davlatlar politsiya tizimida qo‘llanilayotgan innovatsion tayyorgarlik usullarini o‘rganish va ularni milliy amaliyotga moslashtirish dolzarb hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida ham ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini rivojlantirish, zamonaviy o‘qitish metodlarini joriy etish hamda tayyorgarlik samaradorligini oshirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu borada xalqaro tajribani o‘rganish va uning samarali jihatlarini milliy qonunchilik hamda xizmat xususiyatlariga muvofiq tatbiq etish muhimdir.

Mazkur maqolaning maqsadi xorijiy davlatlar politsiya tizimida jismoniy va jangovar tayyorgarlikni tashkil etishning innovatsion usullarini tahlil qilish hamda ularni O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlari faoliyatiga tatbiq etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalaniladi.

Asosiy qism

1. Xorijiy davlatlar politsiya tizimida jismoniy va jangovar tayyorgarlikning zamonaviy yondashuvlari.

Xorijiy davlatlar politsiya tizimida kasbiy tayyorgarlikni tashkil etishda jismoniy imkoniyatlar, amaliy ko‘nikmalar va vaziyatga mos qaror qabul qilish qobiliyatini uyg‘unlashtirishga alohida e’tibor qaratiladi. Bunda har bir mamlakatning huquqiy tizimi, xizmat vazifalari va o‘quv dasturlari o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Shu sababli xalqaro tajribani o‘rganishda samarali metodlarni milliy sharoitga moslashtirish muhimdir.

Amerika Qo‘shma Shtatlari Federal tergov byurosi (FBI) tajribasida jismoniy tayyorgarlik kasbiy va amaliy mashg‘ulotlar bilan birgalikda olib boriladi. Xodimlarni tayyorlash jarayonida jismoniy mashqlar, taktik ko‘nikmalar va real vaziyatlarga yaqinlashtirilgan ssenariyli mashg‘ulotlardan foydalaniladi [2]. Bunday yondashuv xodimlarning jismoniy imkoniyatlarini rivojlantirish bilan birga, vaziyatni tahlil qilish va tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini ham shakllantiradi.

Buyuk Britaniya politsiyasi tajribasida nizolarni boshqarish, faol tinglash va jismoniy kuch ishlatmasdan vaziyatni hal etish ko‘nikmalariga katta ahamiyat beriladi. College of Policing materiallarida muloqot, xavfni baholash va nizolarni bartaraf etish usullari kasbiy tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismlari sifatida yoritilgan [3]. Bunday yondashuv xodimlarga keskin vaziyatlarda qonuniy va mutanosib choralarni tanlashga yordam beradi.

Xorijiy tajribalarni umumlashtirish asosida jismoniy va jangovar tayyorgarlikning quyidagi muhim yo‘nalishlarini ajratish mumkin:

1. jismoniy, psixologik va kasbiy ko‘nikmalarni kompleks rivojlantirish;
2. xizmat vaziyatlariga asoslangan amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish;
3. xodimlarning tayyorgarligini muntazam baholab borish;
4. nizolarni muloqot orqali hal etish va kuch ishlatish zaruratini to‘g‘ri baholash;
5. xizmat davomida uzluksiz malaka oshirishni ta’minlash.

Mazkur tajriba ichki ishlar organlari xodimlarini tayyorlashda jismoniy mashqlarni amaliy xizmat vazifalari bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

2. Jismoniy va jangovar tayyorgarlikda innovatsion metodlarning ahamiyati.

Jismoniy va jangovar tayyorgarlikdagi innovatsiyalar yangi texnologiyalardan foydalanish bilan cheklanmay, mashg‘ulotlarni rejalashtirish, o‘qitish va natijalarni baholash usullarini takomillashtirishni ham qamrab oladi. Birinchidan, individual tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish muhimdir. Xodimlarning jismoniy holati, yoshi va xizmat vazifalari turlicha bo‘lganligi sababli mashg‘ulot yuklamalarini ularning imkoniyatlariga moslashtirish zarur. Bu jismoniy sifatlarni bosqichma-bosqich rivojlantirishga yordam beradi. Ikkinchidan, ssenariyli mashg‘ulotlar nazariy bilimlarni amaliy ko‘nikmalar bilan bog‘laydi. Bunday mashg‘ulotlarda xodimlar nizoli vaziyatlarni baholash, fuqarolar bilan muloqot qilish, xavfsizlikni ta’minlash va qonuniy qaror qabul qilishni mashq qiladilar. Mashg‘ulot yakunida yo‘l qo‘yilgan xatolar tahlil qilinib, tegishli tavsiyalar beriladi. Uchinchidan, raqamli monitoring tizimlari tayyorgarlik natijalarini kuzatish imkonini beradi. Jismoniy sinovlar, mashg‘ulotlarda ishtirok etish va individual rivojlanish ko‘rsatkichlarini elektron shaklda qayd etish tayyorgarlik jarayonini samarali boshqarishga xizmat qiladi. Bunda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va natijalarni xolis baholash talablariga rioya etish lozim. To‘rtinchidan, tayyorgarlik natijalarini baholashda jismoniy normativlar bilan bir qatorda amaliy ko‘nikmalar, xavfsizlik va qonuniylik mezonlarini ham hisobga olish kerak. Mashg‘ulotlardan keyingi tahlil esa xodimlarga xatolarini anglash va kasbiy mahoratini takomillashtirish imkonini beradi.

Demak, innovatsion metodlar jismoniy va jangovar tayyorgarlikni muntazam rivojlanishga asoslangan, amaliy natijadorlikka yo‘naltirilgan tizimga aylantirishga yordam beradi.

3. Xorijiy tajribani O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlari faoliyatiga tatbiq etish imkoniyatlari.

O‘zbekistonda ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini takomillashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 20-yanvardagi PQ-10-son qarorida jangovar va jismoniy tayyorgarlik tizimini rivojlantirish, zamonaviy metodikalarni joriy etish hamda xodimlarning tayyorgarlik darajasini baholashni takomillashtirishga oid vazifalar belgilangan [1].

Xorijiy tajribani milliy amaliyotga tatbiq etishda bir nechta yo‘nalishga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq. Birinchidan, xodimlarning xizmat vazifalariga moslashtirilgan tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish zarur. Masalan, patrul-post xizmati xodimlari uchun jamoat joylaridagi nizolarni boshqarish va fuqarolar bilan samarali muloqot qilish, boshqa xizmat yo‘nalishlari uchun esa tegishli kasbiy vazifalarga mos jismoniy va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berilishi mumkin. Ikkinchidan, an’anaviy mashg‘ulotlarni real xizmat vaziyatlariga yaqinlashtirilgan amaliy mashqlar bilan to‘ldirish lozim. Bunda xavfni baholash, to‘g‘ri qaror qabul qilish, fuqarolarning huquqlarini hurmat qilish va kuch ishlatishning qonuniyligi asosiy mezonlar bo‘lishi kerak. Uchinchidan, instruktorlar malakasini oshirish va zamonaviy pedagogik metodlarni o‘quv jarayoniga joriy etish muhimdir. Seminarlar, amaliy mashg‘ulotlar va tajriba almashish orqali tayyorgarlik sifatini oshirish mumkin. To‘rtinchidan, raqamli monitoring tizimlaridan foydalanib, jismoniy tayyorgarlik natijalari va kasbiy ko‘nikmalar rivojlanishini muntazam kuzatish tavsiya etiladi. Bunda raqamli ko‘rsatkichlar instruktorlarning amaliy bahosi bilan birgalikda tahlil qilinishi zarur.

Beshinchidan, inson huquqlari va kuch ishlatishning qonuniyligi masalalarini mashg‘ulotlarning ajralmas qismiga aylantirish lozim. BMTning huquqni muhofaza qiluvchi organlar uchun ishlab chiqilgan materiallari bu borada muhim metodik manba hisoblanadi [5].

Shunday qilib, xorijiy tajribani milliy amaliyotga tatbiq etish mavjud sharoitlarni hisobga olish, samarali metodlarni tanlash va ularni bosqichma-bosqich joriy etish orqali amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

Xulosa

Xorijiy davlatlar politsiya tizimidagi tajriba jismoniy va jangovar tayyorgarlikni zamonaviy metodlar asosida tashkil etish xodimlarning kasbiy mahoratini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. Shu munosabat bilan O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlarida xizmat yo‘nalishlariga mos tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish, amaliy vaziyatlarga asoslangan mashg‘ulotlarni kengaytirish, raqamli monitoring va individual baholash tizimlarini joriy etish maqsadga muvofiq. Shuningdek, instruktorlar malakasini muntazam oshirish, xorijiy tajribani milliy sharoitga moslashtirish hamda mashg‘ulotlarda qonuniylik va inson huquqlariga rioya etishga alohida e’tibor qaratish lozim. Mazkur chora-tadbirlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish xodimlarning jismoniy tayyorgarligi, murakkab vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyati va xizmat faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

IIO XODIMLARINING JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIGIDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA AMALIY MASHG‘ULOTLAR SAMARADORLIGI

Djapparov Flyur Fatxullayevich
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish instituti Jismoniy tayyorgarlik sikli katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini amaliy vaziyatlarga asoslangan innovatsion pedagogik texnologiyalar orqali takomillashtirish masalasi yoritiladi. O‘zbekistonning normativ asoslari xalqaro politsiya ta’limidagi vaziyatli mashg‘ulot, muntazam qayta mashq qilish, video tahlil va simulyatsiya usullari bilan qiyoslanadi. Muallif tomonidan mashg‘ulotni loyihalash, xavfsiz bajarish, tahliliy fikr-mulohaza
va takroriy baholash bosqichlarini birlashtiruvchi metodik model taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, jismoniy tayyorgarlik, jangovar tayyorgarlik, vaziyatli mashg‘ulot, innovatsion pedagogika, simulyatsiya, teskari aloqa, kasbiy kompetensiya.

Аннотация. В статье рассматривается совершенствование физической и боевой подготовки сотрудников органов внутренних дел посредством инновационных педагогических технологий, основанных на практических ситуациях. Нормативная база Узбекистана сопоставляется
с международными подходами к полицейскому обучению: ситуационными упражнениями, распределённой практикой, видеоанализом и симуляцией. Предлагается методическая модель, объединяющая проектирование занятия, безопасное выполнение, аналитическую обратную связь и повторную оценку.

Ключевые слова: органы внутренних дел, физическая подготовка, боевая подготовка, ситуационное упражнение, инновационная педагогика, симуляция, обратная связь, профессиональная компетенция.

Abstract. The article examines how innovative, practice-based teaching methods can improve physical and combat training for internal affairs officers. Uzbekistan’s regulatory framework is compared with international police education approaches, including scenario-based

exercises, spaced practice, video review and simulation. A teaching model is proposed that combines scenario design, safe performance, analytical feedback and repeated assessment.

Keywords: internal affairs bodies, physical training, combat training, scenario-based exercise, innovative pedagogy, simulation, feedback, occupational competence.

Kirish

Ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligi xizmat vazifalarini xavfsiz, qonuniy va samarali bajarish uchun zarur kasbiy kompetensiyaning tarkibiy qismidir. Biroq amaliy tayyorgarlikni faqat ma’ruza, mashq texnikasini ko‘rsatish yoki davriy normativ topshirish bilan cheklash ko‘nikmaning real vaziyatda qo‘llanishini kafolatlamaydi. Xodim jismoniy zo‘riqish sharoitida vaziyatni anglash, sherik bilan muvofiqlashish, muloqot qilish va huquqiy talabga muvofiq qaror qabul qilishi kerak. Demak, mashg‘ulotlar jismoniy harakatni kasbiy qaror, xavfsizlik va qonuniylik bilan bir butun holda o‘rgatishi lozim.

Mavzuning dolzarbligi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 26-avgustdagi PQ–303-son qarorida belgilangan ta’limni transformatsiya qilish vazifalari bilan ham bog‘liq. Qarorda ta’lim jarayoniga adaptiv o‘quv platformalari, virtual simulyatorlar va raqamli assistentlarni joriy etish, shuningdek jismoniy va jangovar tayyorgarlik bo‘yicha maxsus modul hamda xorijiy tajribaga asoslangan qo‘shma amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish nazarda tutilgan [1]. Bu yo‘nalishlar pedagogik yangilikni alohida texnik vosita sifatida emas, o‘quv maqsadi, mashg‘ulot usuli va natijani baholashni o‘zaro bog‘laydigan tizim sifatida ko‘rishni talab qiladi.

Jismoniy va jangovar tayyorgarlik mashg‘ulotlarida amaliy vaziyatlar, simulyatsiya hamda tizimli teskari aloqadan foydalanishning metodik asoslarini ishlab chiqishdan iborat. Maqolada normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil va ilmiy adabiyotlarni umumlashtirish usullari qo‘llandi. Xalqaro amaliyot bo‘yicha FBI va INTERPOLning rasmiy o‘quv yondashuvlari, politsiya ta’limidagi ssenariyli mashg‘ulotlar hamda immersiv simulyatsiyalarga oid ilmiy tadqiqotlar o‘rganildi. Ushbu maqola yangi maydon tajribasi haqida da’vo qilmaydi; taklif qilinayotgan model amaldagi manbalar va ilmiy natijalarni milliy sharoitga moslashtirishga qaratilgan.

Xalqaro tajribada vaziyatli va simulyatsiya mashg‘ulotlari. FBI akademiyasida kursantlar amaliy va real hayotga yaqin vaziyatlarda o‘qitiladi. Agentlar case exercise doirasida dastlabki ma’lumotdan boshlab dalil yig‘ish va yakuniy harakatgacha bo‘lgan jarayonni mashq qiladilar; o‘quv ssenariylarida aktyorlar ishtirok etib, real xizmat muhitiga yaqin sharoit yaratiladi [2]. Ushbu tajribaning metodik qiymati mashg‘ulotning alohida texnik harakat bilan tugamasligida: tinglovchi turli bilim va ko‘nikmalarni bir vazifada uyg‘unlashtiradi, instruktor esa qaror jarayoni va natijani kuzatadi.

INTERPOL o‘quv sifatini ta’minlash tizimida ehtiyojni tahlil qilishdan tortib dastur dizayni, ishlab chiqish, o‘tkazish va yakuniy baholashgacha bo‘lgan bosqichlarni qamrab oladi. Shuningdek, instruktorlarni sertifikatlash va o‘quv materiallarini tekshirish mexanizmlari qo‘llanadi [3]. Bu yondashuv amaliy mashg‘ulotni tasodifiy ssenariy emas, aniq kompetensiyaga yo‘naltirilgan, takrorlanuvchi va tekshiriladigan o‘quv vositasiga aylantirish zarurligini ko‘rsatadi.

O‘quv samarasiga doir empirik izlanishlarda mashqni vaqt oralig‘ida takrorlash, kichik guruhda amaliy bajarish va ssenariy asosidagi fikr-mulohaza ko‘nikmalarni mustahkamlashga xizmat qilishi tahlil qilingan. O’Neill va hammualliflarining AQShdagi uchta politsiya akademiyasida jami 115 kursant ishtirokida o‘tkazgan tadqiqoti mudofaa va nazorat taktikalari bo‘yicha turli mashg‘ulot shakllarini, shu jumladan ssenariyli feedbackni va bitirgandan keyingi kuzatuvni qamrab olgan [4]. Ushbu natijalar metodik qarorlarni yakuniy sinov bilan

cheklamasdan, mashg‘ulot davomida beriladigan o‘z vaqtida va aniq fikr-mulohaza bilan qo‘llab-quvvatlash muhimligini ko‘rsatadi.

Virtual reallikni jonli vaziyatli mashg‘ulot bilan qiyoslagan politsiya xodimlari bo‘yicha tadqiqotda har ikki format ham nazorat guruhiga nisbatan deeskalatsiya kompetensiyalarini yaxshilagan, VR formati esa ayrim ko‘rsatkichlarda jonli mashg‘ulotga taqqoslanadigan samara bergan [5]. Bu natijani barcha jismoniy yoki jangovar ko‘nikmalarga umumlashtirib bo‘lmaydi: tadqiqot muayyan kommunikativ va ruhiy inqirozga javob berish vazifalariga taalluqli. Shuning uchun raqamli simulyatsiya xavfsiz qaror va vaziyatni anglashni mashq qilishda foydali qo‘shimcha vosita bo‘lishi mumkin, real jismoniy bajarishni esa nazoratli amaliy mashg‘ulot bilan tekshirish zarur.

Milliy asos va taklif etilayotgan metodik model. PQ–303-son qarorda moslashuvchan o‘quv platformalari, virtual simulyatorlar va raqamli ta’lim muhitini rivojlantirish, jismoniy va jangovar tayyorgarlikni xalqaro tajriba asosida takomillashtirish vazifalari qayd etilgan [1]. PQ–10-son qarorda esa xodimlarning jismoniy va jangovar tayyorgarligini uzluksiz oshirish, zamonaviy metodikalarni joriy etish va natijalarni KPI orqali baholash yo‘nalishlari belgilangan [6]. PQ–3413-son qarorning 73–74-bandlari tizimli mashg‘ulotlar va kasbiy yaroqlilikni tekshirishni xizmat jarayoniga bog‘laydi [7]. Mazkur hujjatlar innovatsion o‘qitish usullarini joriy etish uchun normativ asos yaratadi, biroq ularni o‘quv maqsadlariga mos metodik ssenariylar bilan to‘ldirish talab etiladi.

Maqolada besh bosqichli “vaziyat–harakat–tahlil–takrorlash–baholash” modeli taklif etiladi. Birinchi bosqichda o‘quv maqsadi aniq belgilanadi: masalan, zo‘riqishdan so‘ng xavfsiz masofani saqlash, sherik bilan aloqa qilish yoki qonuniy va mutanosib qaror tanlash. Ikkinchi bosqichda lavozimga mos, oldindan xatar bahosi o‘tkazilgan vaziyat tuziladi. Uchinchi bosqichda tinglovchilar mashqni instruktor nazoratida bajaradi; instruktor faqat yakuniy natijani emas, qaror qabul qilish jarayonini ham qayd etadi. To‘rtinchi bosqich — tahliliy muhokama: ishtirokchi nima ko‘rganini, qanday qaror qilganini va natijaga qaysi harakatlar ta’sir etganini izohlaydi. Beshinchi bosqichda ssenariy yoki sharoitning bitta elementi o‘zgartirilib, ko‘nikma takroran bajariladi va natija mezonlar bo‘yicha baholanadi.

Model doirasida mashg‘ulotlar uch darajada tashkil etilishi mumkin. Boshlang‘ich darajada alohida jismoniy harakat va xavfsizlik qoidasi o‘rgatiladi. Integratsiyalashgan darajada harakat sherik bilan muvofiqlik, muloqot va vaziyatni idrok etish bilan birga bajariladi. Yakuniy darajada esa bir nechta omil qo‘shilgan, lekin nazorat qilinadigan ssenariyda kompleks kompetensiya sinovdan o‘tkaziladi. Har bir keyingi darajaga o‘tish avvalgi ko‘nikmalar yetarli egallanganidan so‘ng amalga oshiriladi. Bu ketma-ketlik ortiqcha yuklama va ko‘nikmalarni chalkashtirib yuborish xavfini kamaytiradi.

Innovatsion pedagogika qimmat texnologiya borligi bilan emas, o‘quv natijasining yaxshilanishi bilan o‘lchanadi. Imkoniyat cheklangan joylarda ham rolli vaziyatlar, videoyozuv, oddiy maketlar, chek-list va jamoaviy tahlil orqali faol o‘qitish tashkil etilishi mumkin. Virtual simulyatorlar esa xavfli yoki murakkab vaziyatlarni nazoratli muhitda takrorlash, turli variantlarni sinab ko‘rish va individual feedback berish imkonini kengaytiradi. PQ–303-son qarorda raqamli platformalar va simulyatorlar alohida tilga olingan bo‘lsa-da, ularni tanlashda texnik xizmat, instruktor tayyorgarligi, mazmunning mahalliy sharoitga mosligi va natijani o‘lchash imkoniyati birgalikda baholanishi lozim [1].

Natijani baholash uchun to‘rtta mezon tavsiya etiladi: jismoniy vazifani texnik jihatdan bajarish; vaziyat va xavfni to‘g‘ri anglash; sherik va fuqaro bilan qonuniy, hurmatli muloqot; ko‘rsatma va xavfsizlik talablariga rioya qilish. Har bir mezon aniq kuzatiladigan ko‘rsatkich bilan

belgilanadi. Masalan, “yaxshi muloqot qildi” kabi umumiy ta’rif o‘rniga tinglovchining o‘zini tanishtirishi, buyruqni tushunarli berishi, javobni tinglashi va qaror sababini izohlashi qayd etiladi. Baholash chek-listi instruktorlar o‘rtasida bir xil talqinni ta’minlaydi, qayta mashq esa o‘sishni ko‘rsatadi.

Jismoniy va jangovar mashg‘ulotlarda xavfsizlik asosiy metodik shartdir. Har bir ssenariy mashg‘ulot maqsadi, ruxsat etilgan harakatlar, to‘xtatish signali, himoya vositalari va tibbiy yordamga murojaat qilish tartibini oldindan belgilashi kerak. Murakkablik faqat instruktor ko‘rsatmasi bilan bosqichma-bosqich oshiriladi; real qurol yoki xavfli vositalar ishtirokidagi harakatlar tegishli tasdiqlangan dastur va vakolatli rahbar nazoratisiz o‘tkazilmaydi. Video yozuvdan foydalanilsa, maqsad pedagogik tahlil bilan cheklanib, shaxsiy ma’lumot va xizmat axborotini himoya qilish qoidalariga amal qilinadi.

Xulosa

Jismoniy va jangovar tayyorgarlik samaradorligi o‘rgatilgan harakatning xizmat vaziyatida qonuniy, xavfsiz va muvofiqlashtirilgan tarzda bajarilishiga bog‘liq. FBI tajribasidagi real hayotga yaqin mashqlar, INTERPOLning o‘quv sifatini bosqichma-bosqich tekshirish tizimi va politsiya akademiyalarida o‘tkazilgan ssenariyli feedback tadqiqotlari amaliy vaziyat, takroriy mashq va tahliliy fikr-mulohazani birlashtirish zarurligini ko‘rsatadi. PQ–303, PQ–10 va PQ–3413-son hujjatlarda belgilangan vazifalar ushbu yondashuvni milliy tizimda rivojlantirish uchun asos bo‘la oladi. Taklif etilgan besh bosqichli model o‘quv maqsadini ssenariy, xavfsiz amaliy bajarish, muhokama, qayta mashq va mezonli baholash bilan bog‘laydi. Uni bosqichma-bosqich sinovdan o‘tkazish instruktorlar faoliyatini qo‘llab-quvvatlab, o‘quv mashg‘ulotlarini kasbiy kompetensiyaga yo‘naltirishga xizmat qiladi.

14–15 YOSHLI BADMINTONCHILARNING UMUMIY JISMONIY TAYYORGARLIGI DARAJALARINING BIR YILLIK PEDAGOGIK KUZATUV ASOSIDAGI DINAMIKASI

Maxmaraimov Jasur Jumanazarovich
O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
Sport o‘yinlari nazariyasi va uslubiyati kafedrasi professori

Maxsumova Dilrabo To‘lqin qizi
Toshkent xalqaro moliyaviy va texnalogiyalari universiteti magistratura talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada badminton sport turi bilan muntazam shug‘ullanib kelayotgan 14–15 yoshli badmintonchilarning umumiy jismoniy tayyorgarlik darajalari hamda jismoniy sifat ko‘rsatkichlari, jumladan kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamkorlik va egiluvchanlik sifatlarining qay darajada shakllanib borayotganligi tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: Jismoniy tayyorgarlik, jismoniy sifatlar, kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamkorlik, egiluvchanlik, jismoniy yuklama.

ДИНАМИКА УРОВНЕЙ ОБЩЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ 14–15-ЛЕТНИХ БАДМИНТАНИСТОВ НА ОСНОВЕ ГОДИЧНОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАБЛЮДЕНИЯ.

Аннотация: В данной статье исследуются уровни общей физической подготовленности 14–15-летних бадминтанистов, регулярно занимающихся бадминтоном, а также показатели физических качеств, в том числе силы, быстроты, ловкости, выносливости и гибкости, и степень их формирования.

Ключевые слова: физическая подготовленность, физические качества, сила, быстрота, ловкость, выносливость, гибкость, физическая нагрузка.

DYNAMICS OF THE GENERAL PHYSICAL PREPAREDNESS LEVELS OF 14–15-YEAR-OLD BADMINTON PLAYERS BASED ON A ONE-YEAR PEDAGOGICAL OBSERVATION

Annotation: This article examines the levels of general physical preparedness of 14–15-year-old badminton players who regularly participate in badminton training, as well as the development of physical qualities including strength, speed, agility, endurance, and flexibility.

Key words: Physical fitness, physical qualitiyes, strength, speyed, dexterity, endurancye, flexibility, physical activity.

Dolzarbligi: Mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sport sohasida malakali kadrlar tayyorlash sifatini tubdan oshirish, o‘quv jarayonini zamonaviy talablar hamda xalqaro standartlarga muvofiq tashkil etish, shuningdek, sportni rivojlantirishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar yoshlar uchun o‘zlari qiziqqan sport turlari bilan muntazam shug‘ullanish va yuqori sport natijalariga erishish uchun keng imkoniyatlar yaratib bermoqda. badminton sporti murakkab koordinatsion-harakat tizimiga asoslangan bo‘lib, unda sportchidan yuqori darajadagi tezkor fikrlash, harakat aniqligi, chaqqonlik, chidamlilik hamda kuch sifatlarining uyg‘un rivojlanganligi talab etiladi. badmintonda texnik va taktik mahorat sportchining o‘z harakat imkoniyatlarini o‘yin vaziyatlariga mos ravishda samarali qo‘llay olish qobiliyati sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqotning maqsadi: o‘quv-mashg‘ulot guruhlarida shug‘ullanuvchi 14-15 yoshli badmintonchilarning umumiy jismoniy tayyorgarligining yillik dinamikasini tadqiq qilish.

Tadqiqotning vazifalari:

- 14 yoshli badmintonchilarning jismoniy tayyorgarlik darajalarining yillik dinamikasi ko‘rsatkichlarini aniqlash.

1. 15 yoshli badmintonchilarning jismoniy tayyorgarlik darajalarining yillik dinamikasi ko‘rsatkichlarini aniqlash.

Tadqiqot usullari: Ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlili, pedagogik kuzatuv, pedagogik testlash, anketa so‘rovnomasi, matematik-statistik tahlil.

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari va muhokamasi: badminton sportida umumiy jismoniy tayyorgarlik sportchining yuqori natijalarga erishishi uchun muhim poydevor va asosiy omil hisoblanadi. U quyidagi asosiy vazifalarning samarali hal etilishini ta’minlaydi:

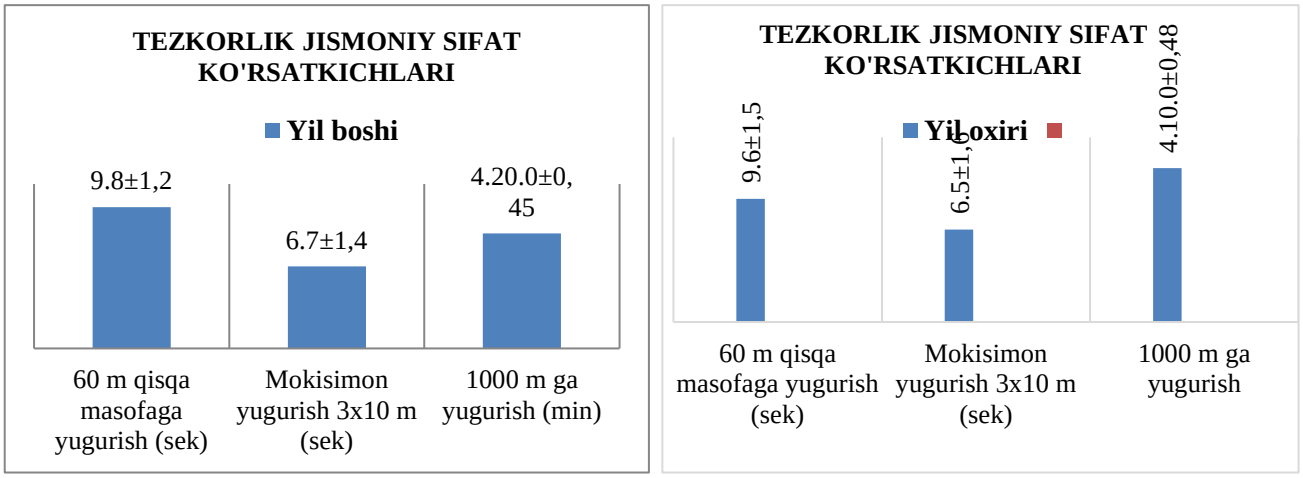
-badmintonchi organizmini har tomonlama garmonik rivojlantirish, uning funksional imkoniyatlarini oshirish hamda asosiy jismoniy sifatlarni takomillashtirish;

-sportchining sog‘lomlik darajasini mustahkamlash;

-yuqori shiddatli mashg‘ulot va musobaqa yuklamalari jarayonida faol tiklanish (dam olish) jarayonlaridan to‘g‘ri foydalanish (O.E. Toshmurodov, B.B. Kipchakov, A.T. Umarov, 2021. 60-b).

Olib borilgan tadqiqotlar davomida 14–15 yoshli badmintonchilarning umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasini aniqlash maqsadida turli nazorat sinovlari o‘tkazildi. Dastlabki natijalarga ko‘ra, 14 yoshli badmintonchilar orasida tezkorlik sifatini baholash uchun 60 metrga yugurish testi qo‘llanildi.

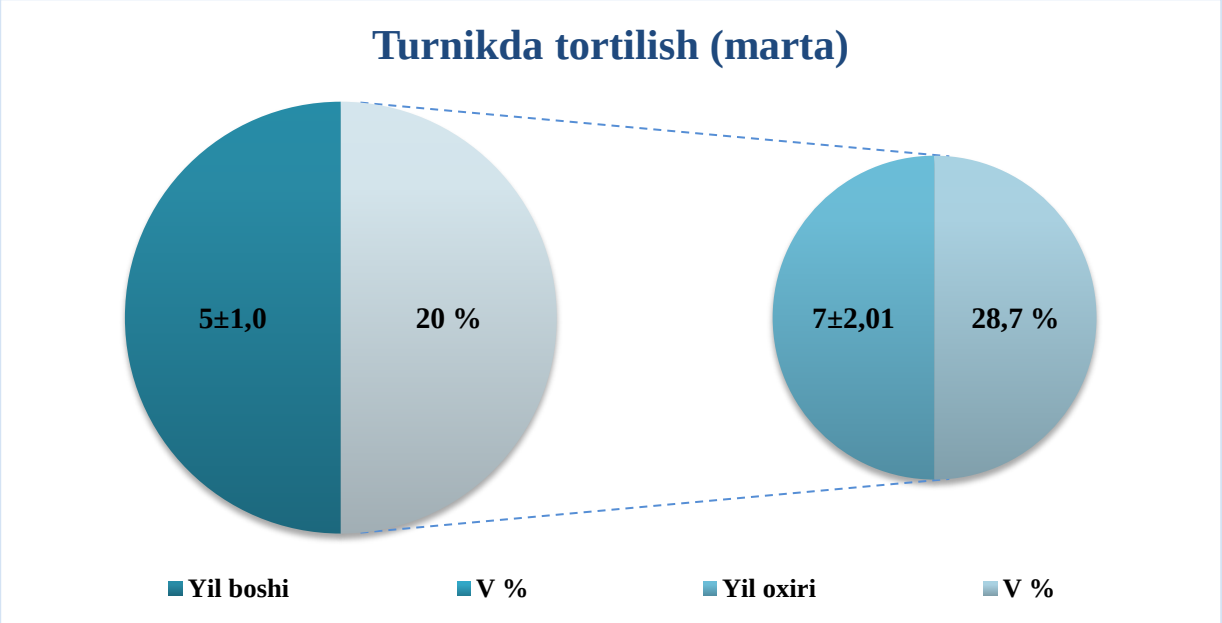
Natijalar tahliliga ko‘ra, yil boshida qayd etilgan ko‘rsatkichlar 9.8±1,2 soniyani tashkil etgan bo‘lib, variatsiya koeffitsienti 12,2% ga teng bo‘ldi. Yil oxiriga kelib ushbu ko‘rsatkich 9.6±1,5 soniyagacha yaxshilandi, variatsiya koeffitsienti esa 15,6% ni tashkil etdi. Olingan natijalarning statistik ishonchlilik darajasi P>0,05 ga tengligi aniqlandi. (1-rasmga qarang).

1-rasm. 14 yoshli badmintonchilarda jismoniy sifat darajalarining rivojlanganlik ko‘rsatkichlari

Navbatdagi tanlab olingan nazorat sinovi badmintonchilarning tezkorlik jismoniy sifat darajasini aniqlashga qaratilgan bo‘lib, 3×10 metrga moki (shuttle run) yugurish testidan iborat bo‘ldi. Yil boshida qayd etilgan natijalarga ko‘ra, 14 yoshli badmintonchilar dastlab 6.7±1,4 soniya natijani ko‘rsatgan bo‘lsa, variatsiya koeffitsienti 20,8% ni tashkil etdi. Yil oxiriga kelib ushbu ko‘rsatkich 6.5±1,6 soniyagacha yaxshilandi, variatsiya koeffitsienti esa 24,6% ni tashkil qildi. Olingan natijalarning statistik ishonchlilik darajasi P>0,05 ga teng bo‘ldi (1-rasmga qarang).

Umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasini aniqlash uchun navbatdagi tanlab olingan nazorat sinovi 1000 metrga yugurish testi sifatida belgilandi. Ushbu test badmintonchilarning chidamlilik jismoniy sifat ko‘rsatkichlarini aniqlash imkonini beradi. 1000 metrga yugurish nazorat sinovi natijalariga ko‘ra, yil boshida qayd etilgan ko‘rsatkich 4.20.0±0,45 minutni tashkil etdi, variatsiya koeffitsienti esa 10,71% ga teng bo‘ldi. Yil oxiriga kelib ushbu natija 4.10.0±0,48 minutgacha yaxshilandi, variatsiya koeffitsienti esa 11,7% ni tashkil etdi. Nazorat sinovining statistik ishonchlilik darajasi P>0,05 ga teng ekanligi aniqlandi. (1-rasmga qarang).

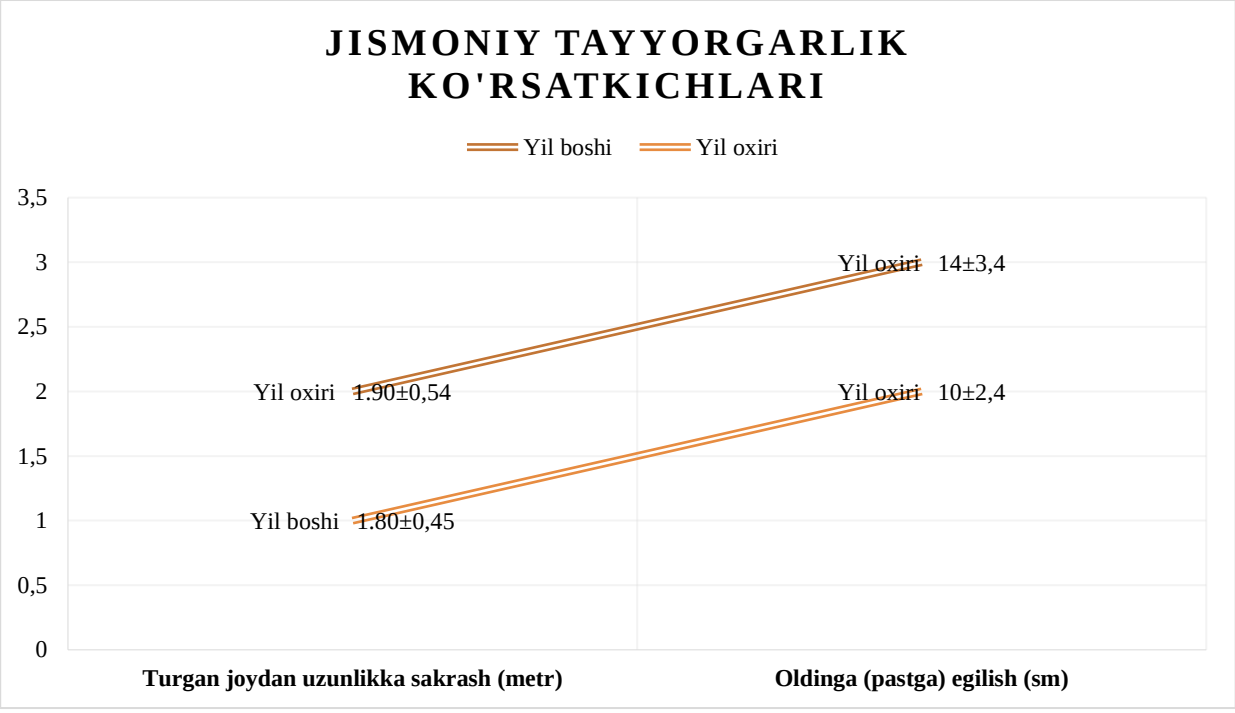

2-rasm. 14 yoshli badmintonchilarda jismoniy sifat darajalarining rivojlanganlik ko‘rsatkichlari

14 yoshli badmintonchilarning kuch jismoniy sifat ko‘rsatkichlarini aniqlash uchun navbatdagi nazorat mashqi sifatida turnikda tortilish testi qo‘llanildi.

Jismoniy sifat bo‘lgan “kuch” deganda badmintonchining tashqi qarshilikni yengib o‘tish yoki mushak kuchlanishi hisobiga unga qarshilik ko‘rsatish qobiliyati tushuniladi.

Kuch jismoniy sifatining 14 yoshli badmintonchilarda qay darajada rivojlanayotganligini aniqlash maqsadida o‘tkazilgan turnikda tortilish nazorat sinovlari natijalariga ko‘ra, yil boshida ko‘rsatkich 5±1,0 martani tashkil etgan bo‘lib, variatsiya koeffitsienti 20% ga teng bo‘ldi. Yil oxiriga kelib esa ushbu natija 7±2,01 martagacha yaxshilandi, variatsiya koeffitsienti esa 28,7% ni tashkil etdi. (2-rasmga qarang).

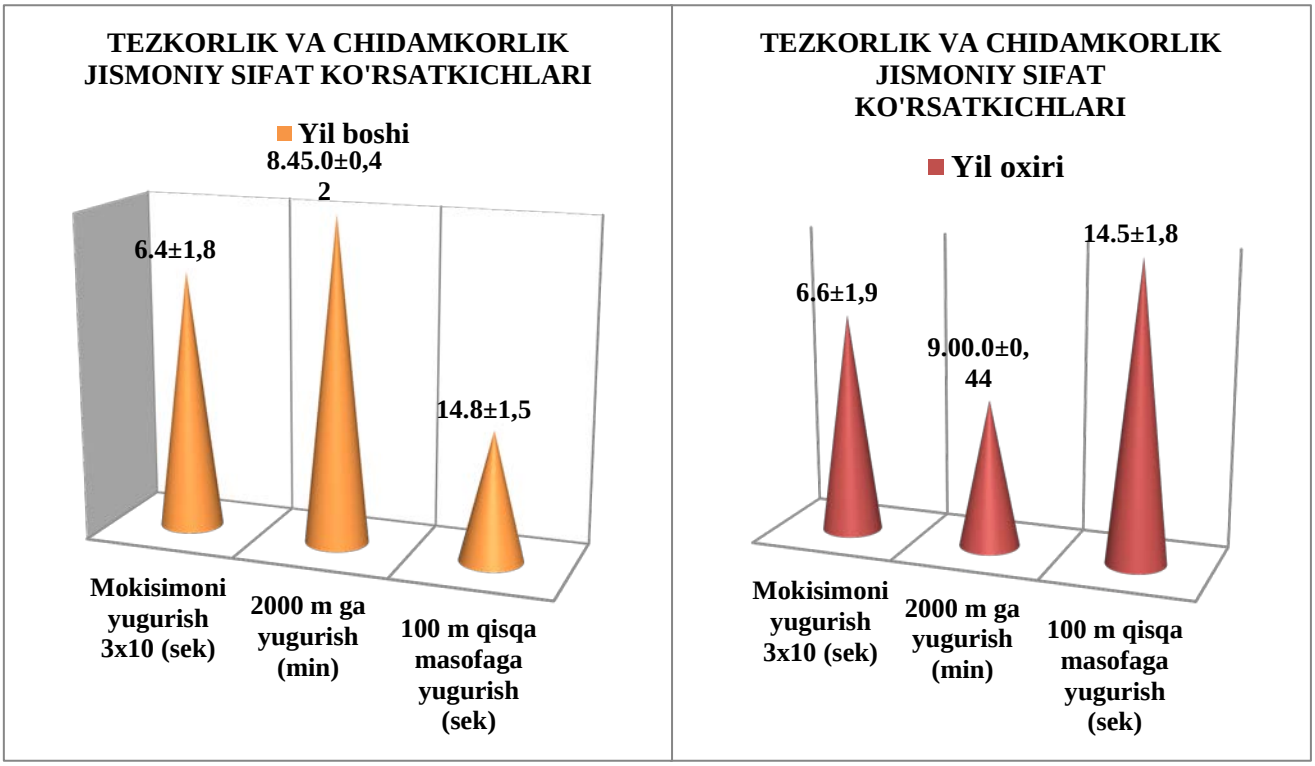
3-rasm. 14 yoshli badmintonchilarda jismoniy sifat darajalarining rivojlanganlik ko‘rsatkichlari

badmintonchilarning kuch jismoniy sifat ko‘rsatkichlariga aniqroq baho berish maqsadida turgan joydan uzunlikka sakrash nazorat sinovi o‘tkazildi. 14 yoshli badmintonchilarning yil boshida qayd etgan natijalari 1.80±0,45 metrni tashkil etdi, variatsiya koeffitsienti esa 25% ga teng bo‘ldi. Olingan natijalar yil oxiriga kelib 1.90±0,54 metrga yaxshilandi, variatsiya koeffitsienti esa 28,4% ni tashkil etdi. Oradagi farq 10 sm ni tashkil etdi (3-rasmga qarang).

Keyingi nazorat sinovi badmintonchilarning egiluvchanlik jismoniy sifat ko‘rsatkichlarini aniqlashga qaratilgan bo‘lib, bunda yil boshida qayd etilgan natija 10±2,4 sm ga teng bo‘ldi. Olingan natijalar variatsiya koeffitsienti 24% ni tashkil qildi. Yil oxiriga kelib ushbu ko‘rsatkich 14±3,4 sm ga yaxshilandi, variatsiya koeffitsienti esa 24,2% ni tashkil etdi. Natijalar orasidagi farq 4 sm ga teng bo‘lib, statistik ishonchlilik darajasi P>0,05 ekanligi aniqlandi (3-rasmga qarang).

Badmintonchilarning umumiy jismoniy tayyorgarligi va jismoniy sifatlarining rivojlanish darajasi nazorat sinovlari davomida muntazam ravishda o‘rganib borildi. Navbatdagi nazorat sinovi 15 yoshli badmintonchilarning tezkorlik jismoniy sifatini aniqlashga qaratildi va 100 metrga yugurish testi orqali amalga oshirildi.

Olingan natijalarga ko‘ra, yil boshida ko‘rsatkich 14.8±1,5 soniyani tashkil etdi, variatsiya koeffitsienti esa 10,13% ga teng bo‘ldi. Yil oxiriga kelib ushbu natija 14.5±1,8 soniyagacha yaxshilandi, variatsiya koeffitsienti esa 12,41% ni tashkil etdi. Oradagi farq 0,3 soniyani tashkil etib, o‘zgarish sezilarli darajada emasligi qayd etildi. (4-rasmga qarang).

4-rasm. 15 yoshli badmintonchilarda jismoniy sifat darajalarining rivojlanganlik ko‘rsatkichlari.

XULOSA

O‘tkazilgan ushbu tadqiqot davomida 14–15 yoshli badmintonchilarning umumiy jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari o‘rganildi. Olingan natijalarga ko‘ra, jismoniy sifatlar, jumladan kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik va egiluvchanlik kabi sifatlar 14–15 yoshli badmintonchilarda yetarli darajada shakllanib borayotganligi aniqlandi.

Bugungi kunda yosh badmintonchilarda tezkorlik, tezkor-kuch va boshqa jismoniy sifatlarni rivojlantirish metodikasi bo‘yicha zamonaviy texnologiyalarni izlab topish va amaliyotga joriy etishga katta e’tibor qaratilmoqda. Biroq, texnik tayyorgarlik, ya’ni maxsus texnik-taktik harakatlarni mukammal o‘zlashtirish masalalariga yetarli darajada e’tibor berilmasligi natijasida sportchilarning musobaqa natijalari rejalashtirilgan darajaga yetmay qolishi mumkin.

Shu bois, yillik tayyorgarlik jarayonining maxsus tayyorgarlik bosqichida zamonaviy pedagogik va texnologik vositalardan foydalangan holda badmintonchilarning texnik-taktik tayyorgarligini takomillashtirishga alohida e’tibor qaratish lozim.

Ushbu tadqiqot natijalari asosida tegishli tavsiya va ko‘rsatmalar ishlab chiqildi hamda ularni yosh badmintonchilarning o‘quv-mashg‘ulot jarayonlariga amaliy joriy etish bo‘yicha takliflar ilgari surildi.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARINING JISMONIY VA KASBIY TAYYORGARLIGINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH: XALQARO TAJRIBA VA MILLIY AMALIYOTNING QIYOSIY TAHLILI

Ibragimov Xakim Baxritdinovich
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish institutining Jizzax filiali boshlig‘i o‘rinbosari - o‘quv bo‘limi boshlig‘i mayor

Annotatsiya. Mazkur maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va kasbiy tayyorgarligini raqamli texnologiyalar hamda sun’iy intellekt vositalari asosida takomillashtirishning pedagogik, metodologik va tashkiliy jihatlari tahlil qilinadi. Xalqaro tajriba va O‘zbekiston Respublikasida raqamli transformatsiya hamda sun’iy intellektni rivojlantirish bo‘yicha belgilangan ustuvor yo‘nalishlar qiyosiy o‘rganiladi. Jismoniy tayyorgarlik natijalarini raqamli monitoring qilish, individual ta’lim trayektoriyalarini ishlab chiqish, virtual simulyatsiyalardan foydalanish va o‘quv natijalarini intellektual tahlil qilish imkoniyatlari asoslanadi. Shuningdek, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, algoritmik xolislik, texnologik xavfsizlik va pedagogik nazorat masalalariga e’tibor qaratiladi. Tadqiqot yakunida xalqaro tajriba va milliy ehtiyojlarni uyg‘unlashtiruvchi besh bosqichli konseptual pedagogik model taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, jismoniy tayyorgarlik, kasbiy tayyorgarlik, raqamli ta’lim, sun’iy intellekt, virtual simulyatsiya, individual ta’lim trayektoriyasi, raqamli monitoring, xalqaro tajriba.

Аннотация. В статье анализируются педагогические, методологические и организационные аспекты совершенствования физической и профессиональной подготовки сотрудников органов внутренних дел на основе цифровых технологий и искусственного интеллекта. Проводится сравнительный анализ международного опыта и приоритетных направлений цифровой трансформации Республики Узбекистан. Рассматриваются возможности цифрового мониторинга физической подготовленности, разработки индивидуальных образовательных траекторий, применения виртуального моделирования и интеллектуального анализа результатов обучения. Особое внимание уделяется защите персональных данных, объективности алгоритмов и сохранению ведущей

роли преподавателя. Предлагается пятиэтапная концептуальная педагогическая модель интеграции цифровых технологий в процесс подготовки сотрудников.

Ключевые слова: органы внутренних дел, физическая подготовка, профессиональная подготовка, цифровое образование, искусственный интеллект, виртуальное моделирование, индивидуальная образовательная траектория, цифровой мониторинг.

Abstract. This article examines pedagogical, methodological, and organizational approaches to improving the physical and professional training of internal affairs personnel through digital technologies and artificial intelligence. It compares international practices with Uzbekistan's digital transformation priorities and explores digital fitness monitoring, personalized learning pathways, virtual simulations, and AI-assisted learning analytics. Particular attention is given to personal data protection, algorithmic fairness, technological safety, and human oversight. The article proposes a five-stage conceptual pedagogical model for integrating digital technologies into professional training.

Keywords: internal affairs bodies, physical training, professional training, digital education, artificial intelligence, virtual simulation, personalized learning, digital monitoring, international experience.

Kirish

Globallashuv, raqamli transformatsiya va sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi davlat boshqaruvi, ta'lim va jamoat xavfsizligi tizimlarida kasbiy faoliyatni tashkil etishning yangi mexanizmlarini shakllantirmoqda. Bu jarayon ichki ishlar organlari xodimlarini tayyorlash, ularning jismoniy imkoniyatlarini rivojlantirish va kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirishga ham zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni talab qiladi.

Ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy tayyorgarligi xizmat vazifalarini samarali bajarish, jismoniy yuklamalarga moslashish va mehnat qobiliyatini saqlashning muhim shartidir. Zamonaviy kasbiy tayyorgarlik esa kuch, tezkorlik va chidamlilik kabi jismoniy sifatlar bilan bir qatorda vaziyatni tahlil qilish, stress sharoitida qaror qabul qilish, fuqarolar bilan samarali muloqot qilish hamda xavfsizlik talablariga rioya etish ko‘nikmalarini ham qamrab olishi lozim.

Huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining jismoniy tayyorgarligi bo‘yicha tadqiqotlarda mashg‘ulotlarni xavfsiz tashkil etish, jarohatlarning oldini olish va individual jismoniy imkoniyatlarni hisobga olish muhimligi ko‘rsatilgan [1-3]. UNESCO tavsiyalarida esa sun'iy intellektni ta'limga tatbiq etishda inson manfaatlari, ma'lumotlar maxfiyligi va pedagogik maqsadga muvofiqlik ustuvor bo‘lishi ta'kidlanadi [4; 7; 8].

O‘zbekistonda raqamli transformatsiyani jadallashtirish va sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirishga qaratilgan strategik hujjatlar mazkur yo‘nalishning institutsional asoslarini belgilaydi [5; 6]. Biroq ushbu hujjatlar ichki ishlar organlarining jismoniy tayyorgarligida sun'iy intellekt tizimlari amalda joriy etilganini o‘z-o‘zidan anglatmaydi. Shu sababli xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirish va taklif etilayotgan yechimlarning samaradorligini ilmiy tekshirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi - ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan foydalanishning ilmiy-pedagogik asoslarini aniqlash hamda xalqaro tajriba va milliy amaliyotni uyg‘unlashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari zamonaviy pedagogik yondashuvlarni tahlil qilish, xalqaro tajribani o‘rganish, raqamli monitoring va virtual simulyatsiyalarning imkoniyatlarini asoslash, milliy

amaliyot uchun istiqbolli yo‘nalishlarni belgilash hamda xavfsizlik va inson nazoratiga doir tavsiyalar ishlab chiqishni qamrab oladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, ilmiy adabiyotlarni o‘rganish, normativ hujjatlarni kontent-tahlil qilish va pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Tizimli yondashuv jismoniy va kasbiy tayyorgarlikni o‘zaro bog‘liq pedagogik jarayon sifatida ko‘rib chiqishga, qiyosiy tahlil esa xalqaro tavsiyalarni O‘zbekistonning raqamli rivojlanish ustuvorliklari bilan taqqoslashga xizmat qildi.

Pedagogik modellashtirish asosida raqamli monitoring, individual ta’lim trayektoriyasi, simulyatsion mashg‘ulotlar va natijalarni baholashni birlashtiruvchi konseptual model ishlab chiqildi. Maqola nazariy va qiyosiy tahlilga asoslangan konseptual tadqiqot hisoblanadi. Muayyan ta’lim muassasasida tajriba-sinov o‘tkazilgani yoki statistik natijalar olingani haqida dalillar mavjud emas. Shu bois takliflar empirik jihatdan tasdiqlangan natijalar emas, balki keyingi tadqiqotlarda tekshirilishi lozim bo‘lgan ilmiy-pedagogik yechimlar sifatida qaraladi.

1. Jismoniy va kasbiy tayyorgarlikni raqamlashtirishning nazariy asoslari. Jismoniy tayyorgarlik xodimning kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik va harakatlarni muvofiqlashtirish kabi sifatlarini rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Kasbiy tayyorgarlik esa mazkur sifatlarni kasbiy bilimlar, vaziyatni baholash, muloqot, o‘zini boshqarish va xavfsiz qaror qabul qilish kompetensiyalari bilan uyg‘unlashtiradi.

Raqamli texnologiyalar ushbu jarayonni bir necha yo‘nalishda takomillashtirishi mumkin. Elektron ta’lim platformalari nazariy bilimlarni o‘zlashtirishni qo‘llab-quvvatlasa, raqamli qayd tizimlari mashg‘ulot natijalarini saqlash va taqqoslash imkonini beradi. Tegishli rozilik, huquqiy asos va xavfsizlik talablari mavjud bo‘lgan hollarda sensorli qurilmalardan jismoniy faollik ko‘rsatkichlarini kuzatishda foydalanish mumkin.

Raqamlashtirishning asosiy maqsadi ma’lumotlarni imkon qadar ko‘proq yig‘ish emas, balki ulardan pedagogik qarorlarni takomillashtirish uchun oqilona foydalanishdir. Masalan, xodimning jismoniy sinovlar natijalari vaqt davomida tahlil qilinsa, rivojlanish dinamikasini aniqlash va qo‘shimcha mashg‘ulot talab qiladigan yo‘nalishlarni belgilash mumkin.

Dawes va hammualliflarining politsiya akademiyalaridagi jismoniy tayyorgarlik yondashuvlarini qiyoslagan tadqiqoti mashg‘ulot usullarini jismoniy ko‘rsatkichlar bilan bog‘liq holda o‘rganish muhimligini ko‘rsatadi [2]. Tomes va hammualliflari esa akademik tayyorgarlik jarayonida jismoniy tayyorgarlik hamda jarohatlanish xavfi o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilgan [3]. Ushbu tadqiqotlar mashg‘ulotlarni individual xususiyatlar va xavfsizlik talablarini hisobga olgan holda tashkil etish zarurligini asoslaydi.

Raqamli texnologiyalarni joriy etishda quyidagi tamoyillarga amal qilish maqsadga muvofiq.

Ilmiy asoslanganlik: baholash mezonlari ishonchli metodikalarga tayanishi.

Individuallashtirish: mashg‘ulotlar xodimning boshlang‘ich tayyorgarligi va kasbiy vazifalarini hisobga olishi.

Uzluksizlik: natijalar bir martalik sinov emas, rivojlanish dinamikasi sifatida kuzatilishi.

Xavfsizlik: jismoniy yuklamalar va jarohatlarning oldini olish talablari hisobga olinishi.

Inson nazorati: yakuniy pedagogik va kasbiy qarorlar vakolatli mutaxassislar tomonidan qabul qilinishi.

2. Xalqaro tajriba va uning ilmiy ahamiyati.

2.1. UNESCO yondashuvi. UNESCOning sun’iy intellekt va ta’limga oid hujjatlarida texnologiyalarni inson salohiyatini rivojlantirish, ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish va pedagogik jarayonni takomillashtirish maqsadida qo‘llash zarurligi qayd etiladi [4; 7]. Tashkilotning 2024-

yilda e’lon qilingan o‘qituvchilar uchun sun’iy intellekt kompetensiyalari doirasi pedagoglarning texnologiyalarni tushunishi, natijalarni tanqidiy baholashi va mas’uliyatli foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirishga e’tibor qaratadi [8].

Mazkur yondashuv ichki ishlar organlari ta’limida raqamli savodxonlikni rivojlantirish, individual topshiriqlarni shakllantirish va o‘quv natijalarini tahlil qilish uchun yagona metodik mezonlarni ishlab chiqishda qo‘llanishi mumkin. Bunda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va texnologiyalardan foydalanishning axloqiy chegaralarini belgilash alohida ahamiyat kasb etadi.

2.2. Yevropa Ittifoqi tajribasi. Yevropa Ittifoqining 2021-2027-yillarga mo‘ljallangan Raqamli ta’lim bo‘yicha harakatlar rejasi sifatli raqamli ta’lim ekotizimini rivojlantirish va raqamli kompetensiyalarni oshirishga qaratilgan [9]. Ushbu yondashuvdan ichki ishlar organlari ta’limida elektron resurslar yaratish, mashg‘ulot natijalarini standartlashtirilgan mezonlar asosida qayd etish va o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish uchun foydalanish mumkin.

Shu bilan birga, umumiy ta’lim siyosatidagi yondashuvlarni huquqni muhofaza qiluvchi organlarning maxsus tayyorgarligiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish maqsadga muvofiq emas. Ularni milliy qonunchilik, kasbiy vazifalar, ma’lumotlar xavfsizligi va amaliy tayyorgarlik talablariga moslashtirish zarur.

2.3. Sun’iy intellekt va simulyatsion ta’lim. Sun’iy intellekt asosidagi simulyatsiyalar kasbiy vaziyatlarni xavfsiz va nazorat qilinadigan muhitda modellashtirish imkonini beradi. Bunday mashg‘ulotlarda tinglovchilar vaziyatni tahlil qilish, axborotni saralash, muloqot qilish va qaror oqibatlarini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirishlari mumkin.

Wangning 2026-yilda e’lon qilingan tadqiqotida sun’iy intellektga asoslangan politsiya taktik tayyorgarligi simulyatsiyalarini ishlab chiqish va mashg‘ulot natijalarini tahlil qilish yondashuvlari ko‘rib chiqilgan [10]. Bu yo‘nalishning istiqbolli ekanini ko‘rsatsa-da, muayyan model samaradorligini har bir milliy ta’lim tizimida alohida tekshirish talab etiladi.

Ichki ishlar organlari ta’limida simulyatsiyalarni fuqarolar bilan muloqot, ziddiyatlarni tinch yo‘l bilan hal qilish, huquqiy me’yorlarni qo‘llash, stress sharoitida qaror qabul qilish va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda qo‘llash mumkin. Sun’iy intellekt bergan baho yakuniy va mutlaq xulosa sifatida qabul qilinmasligi, balki o‘qituvchi tahlili bilan to‘ldirilishi lozim.

3. O‘zbekiston milliy amaliyotida raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari. O‘zbekiston Respublikasida raqamli transformatsiya va sun’iy intellektni rivojlantirish bo‘yicha qabul qilingan hujjatlar ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish uchun umumiy strategik zamin yaratadi. Jumladan, 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmon bilan tasdiqlangan “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasi raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish va davlat boshqaruvida axborot texnologiyalaridan foydalanish vazifalarini belgilaydi [5]. Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirishga oid 2024-yilgi strategik hujjatda esa ushbu texnologiyalarni rivojlantirish, kadrlar tayyorlash va ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlash yo‘nalishlari ko‘zda tutilgan [6].

Mazkur hujjatlar ichki ishlar organlari xodimlarining tayyorgarligini raqamlashtirish uchun umumiy imkoniyatlar yaratadi, biroq aynan shu sohada muayyan sun’iy intellekt tizimlari joriy etilganini tasdiqlamaydi. Milliy amaliyotda quyidagi yo‘nalishlarni bosqichma-bosqich ishlab chiqish taklif etiladi.

3.1. Jismoniy tayyorgarlik natijalarini raqamli monitoring qilish. Jismoniy sinovlar natijalarini elektron shaklda qayd etish xodimlarning rivojlanish dinamikasini kuzatish, natijalarni taqqoslash va mashg‘ulotlarni rejalashtirish imkonini beradi. Bunday tizimda sinov sanasi, tasdiqlangan baholash mezonlari, qayd etilgan natijalar va o‘qituvchining tavsiyalari aks ettirilishi mumkin.

Natijalarni tahlil qilishda yosh, tayyorgarlik bosqichi, sinov sharoitlari va tegishli me’yoriy talablar hisobga olinishi zarur. Turli sharoitlarda olingan ko‘rsatkichlarni izohsiz taqqoslash noto‘g‘ri xulosalarga sabab bo‘lishi mumkin.

3.2. Individual ta’lim trayektoriyasini ishlab chiqish. Sun’iy intellekt xodimning avvalgi o‘quv natijalari va tasdiqlangan baholash ma’lumotlarini tahlil qilib, qo‘shimcha mashg‘ulot yoki o‘rganish talab etiladigan yo‘nalishlarni tavsiya qilishi mumkin. Individual ta’lim trayektoriyasi boshlang‘ich diagnostika, o‘quv maqsadlarini belgilash, individual topshiriqlarni ishlab chiqish, oraliq natijalarni kuzatish va yakuniy baholash bosqichlarini qamrab oladi.

Bunday tizim pedagogik yordamni individuallashtirishga xizmat qilishi mumkin. Biroq sog‘liq holati va jismoniy yuklamalarga doir qarorlar vakolatli mutaxassislar tomonidan qabul qilinishi, algoritm tavsiyalari esa mustaqil tibbiy xulosa sifatida talqin etilmasligi lozim.

3.3. Virtual simulyatsiyalar va raqamli o‘quv muhitlari. Virtual simulyatsiyalar nazariy bilimlarni amaliy kasbiy vaziyatlar bilan bog‘lashga yordam beradi. Ular fuqarolar bilan muloqot, nizolarni boshqarish, huquqiy me’yorlarni qo‘llash va jamoaviy hamkorlik kabi ko‘nikmalarni mashq qilish uchun nazorat qilinadigan sharoit yaratadi.

Jismoniy tayyorgarlikda esa virtual vositalar harakatlarni tushuntirish, mashg‘ulot jarayonini tahlil qilish va qayta aloqa berish uchun qo‘llanishi mumkin. Biroq virtual muhit real jismoniy mashqlar, murabbiy nazorati va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishning o‘rnini bosa olmaydi.

3.4. Pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish. Raqamli ta’limning samaradorligi texnik infratuzilma bilan birga pedagoglarning texnologiyalardan maqsadga muvofiq foydalanish ko‘nikmalariga ham bog‘liq. Shu sababli ichki ishlar organlari ta’lim muassasalarida elektron ta’lim platformalaridan foydalanish, raqamli baholash, sun’iy intellekt natijalarini tanqidiy tekshirish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va raqamli mashg‘ulotlarni loyihalash bo‘yicha malaka oshirish tizimini rivojlantirish maqsadga muvofiq [8; 12].

4. Integratsiyalashgan pedagogik model. Xalqaro tajriba va milliy rivojlanish ustuvorliklari tahlili asosida ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va kasbiy tayyorgarligini raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashtiruvchi besh bosqichli konseptual model taklif etiladi.

1-bosqich. Boshlang‘ich diagnostika. Xodimning jismoniy va kasbiy tayyorgarligi tasdiqlangan mezonlar asosida baholanadi.

2-bosqich. Raqamli ma’lumotlarni qayd etish. Sinov va mashg‘ulot natijalari elektron tizimda saqlanadi, ularning vaqt davomida o‘zgarishi kuzatiladi.

3-bosqich. Individual o‘quv rejasini ishlab chiqish. O‘qituvchi nazorati ostida natijalar tahlil qilinib, zarur hollarda sun’iy intellekt tavsiyalari asosida individual topshiriqlar belgilanadi.

4-bosqich. Integratsiyalashgan mashg‘ulotlar. Real jismoniy mashqlar, nazariy ta’lim, kasbiy vaziyatlarni tahlil qilish va virtual simulyatsiyalar yagona o‘quv maqsadlari asosida birlashtiriladi.

5-bosqich. Natijalarni baholash va takomillashtirish. Yakuniy natijalar pedagogik tahlil qilinadi, aniqlangan ehtiyojlar asosida keyingi mashg‘ulotlar rejalashtiriladi.

Modelning asosiy xususiyati raqamli texnologiyalarni mustaqil maqsad emas, balki individual yondashuvni kuchaytirish, natijalarni izchil kuzatish va pedagogik qarorlarning asoslanganligini oshirish vositasi sifatida talqin qilishdan iborat.

Modelning samaradorligini tekshirish uchun tajriba-sinov tadqiqotini tashkil etish tavsiya etiladi. Bunda an’anaviy mashg‘ulotlar bilan raqamli vositalar orqali boyitilgan mashg‘ulotlar natijalari bir xil, oldindan belgilangan mezonlar asosida taqqoslanishi mumkin. Baholashda jismoniy ko‘rsatkichlar, kasbiy vaziyatlarni hal qilish sifati, o‘quv natijalari, mashg‘ulot

xavfsizligi va ishtirokchilarning fikr-mulohazalarini hisobga olish maqsadga muvofiq. Statistik xulosalar faqat yetarli ma’lumotlar to‘planganidan va tegishli tahlil o‘tkazilganidan keyin chiqarilishi lozim.

Xulosa

O‘tkazilgan nazariy va qiyosiy tahlil ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanish istiqbolli ilmiy-amaliy yo‘nalish ekanini ko‘rsatadi.

Birinchidan, raqamli monitoring jismoniy va kasbiy tayyorgarlik natijalarini muntazam qayd etish, rivojlanish dinamikasini kuzatish hamda individual ehtiyojlarni aniqlash imkonini berishi mumkin.

Ikkinchidan, sun’iy intellekt asosidagi tahliliy vositalar individual ta’lim trayektoriyalarini ishlab chiqish va o‘quv jarayonidagi qiyinchiliklarni aniqlashda yordamchi vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Biroq ularning samaradorligi maxsus tajriba-sinovlar orqali tekshirilishi zarur.

Uchinchidan, virtual simulyatsiyalar nazariy bilimlarni kasbiy vaziyatlar bilan bog‘lash, muloqot va qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi, ammo real jismoniy mashg‘ulotlar va pedagog nazoratining o‘rnini bosa olmaydi.

To‘rtinchidan, xalqaro tajribani milliy amaliyotga moslashtirishda UNESCO tavsiyalari, Yevropa Ittifoqining raqamli ta’lim yondashuvlari va O‘zbekistonning raqamli rivojlanish bo‘yicha strategik hujjatlarini uyg‘unlashtirish lozim.

Beshinchidan, texnologiyalardan foydalanish samaradorligi shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, algoritmik xolislik, kasbiy etika va inson nazoratini ta’minlashga bog‘liq.

Shu asosda ichki ishlar organlari ta’lim tizimida jismoniy va kasbiy tayyorgarlikni raqamlashtirishning bosqichma-bosqich modelini ishlab chiqish, uning samaradorligini tajriba-sinov orqali baholash va ilmiy jihatdan asoslangan natijalar asosida amaliyotga joriy etish tavsiya etiladi. Taklif etilgan modelning ilmiy-amaliy ahamiyati xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirish va raqamli texnologiyalarni pedagogik maqsadlar bilan uyg‘unlashtirish imkoniyatidan iborat.

TALABALARDA GUMANISTIK G‘OYALARNI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY MEDIA KONTENTINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI: ICHKI ISHLAR ORGANLARI TIZIMIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIK KONTEKSTIDA

Isanov Najotbek Ilmamat o‘g‘li
IIV Malaka oshirish instituti Jizzax filiali Jismoniy va jangovar tayyorgarlik sikli o‘qituvchisi, kapitan

Annotatsiya. Mazkur maqolada ichki ishlar organlari tizimida kadrlar tayyorlash jarayonida jismoniy va jangovar tayyorgarlikni gumanistik qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish masalasi tahlil qilinadi. Talabalarda gumanistik g‘oyalarni shakllantirishda ijtimoiy media kontentining pedagogik imkoniyatlari xalqaro tajriba va milliy amaliyot asosida yoritilgan. Muallif jangovar mahorat bilan insonparvarlik, kuchni qo‘llashda mutanosiblik va qonuniylik tamoyillarini birlashtirishning pedagogik mexanizmlarini asoslaydi hamda ijtimoiy media kontentidan o‘quv jarayonida foydalanishning amaliy tavsiyalarini taklif etadi.

Kalit so‘zlar: gumanizm, ijtimoiy media, pedagogik imkoniyat, jismoniy tayyorgarlik, jangovar tayyorgarlik, ichki ishlar organlari, kuch ishlatishda mutanosiblik, kasbiy axloq, media savodxonlik.

Аннотация. В статье рассматривается проблема сочетания физической и боевой подготовки сотрудников органов внутренних дел с гуманистическими ценностями. Раскрываются педагогические возможности контента социальных медиа в формировании гуманистических идей у студентов с учётом международного опыта и национальной практики.

Abstract. The article examines how physical and combat training in law enforcement education can be combined with humanistic values. It analyses the pedagogical potential of social media content in shaping humanistic ideas among students, drawing on international experience and national practice.

Bugungi kunda jamiyatning huquqiy va axloqiy talablari ichki ishlar organlari xodimlariga nisbatan ham yuksak kasbiy mahorat, ham yuksak insoniy fazilatlarni birdek talab qilmoqda. Huquq-tartibotni saqlash, jinoyatchilikka qarshi kurashish va fuqarolar xavfsizligini ta’minlash jarayonida xodim jismonan chiniqqan, jangovar vaziyatda qat’iyatli va tezkor bo‘lishi bilan birga, har bir inson qadr-qimmatini hurmat qiluvchi, o‘z harakatlarini qonun va vijdon mezonlari bilan o‘lchay oladigan shaxs bo‘lishi lozim. Shu bois jismoniy va jangovar tayyorgarlik tizimi faqat texnik ko‘nikmalarni shakllantirish bilan cheklanmasdan, shaxsning axloqiy-ma’naviy tarbiyasini ham o‘z ichiga olishi zarur.

Zamonaviy talabalar, jumladan, ichki ishlar tizimiga kasbiy tayyorlanayotgan yoshlar, axborotning asosiy qismini ijtimoiy tarmoqlar orqali oladi. Telegram, YouTube, Instagram, TikTok va shu kabi platformalar yoshlarning dunyoqarashi, qadriyatlari va xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu ta’sir ikki yoqlama: bir tomondan, ijtimoiy media xalqaro tajribani tez o‘rganish, ijobiy namunalarni ommalashtirish va tarbiyaviy kontent yaratish imkonini beradi; boshqa tomondan, zo‘ravonlikni ulug‘lovchi, kuchni o‘z-o‘zidan maqsadga aylantiruvchi, qiyofasiz “jangchi” obrazini targ‘ib qiluvchi kontent ham keng tarqalgan. Shuning uchun ijtimoiy media kontentining pedagogik imkoniyatlarini ilmiy asosda o‘rganish va uni gumanistik tarbiya vositasiga aylantirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi ichki ishlar organlari tizimida jismoniy va jangovar tayyorgarlik jarayonida talabalarda gumanistik g‘oyalarni shakllantirishda ijtimoiy media kontentining pedagogik imkoniyatlarini aniqlash, xalqaro tajriba va milliy amaliyotning uyg‘unlashuv yo‘llarini asoslashdan iborat. Tadqiqot jarayonida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy-tahliliy usul, tizimli yondashuv va pedagogik kuzatuv usullaridan foydalanildi.

Gumanistik g‘oyalar va jangovar tayyorgarlikning pedagogik uyg‘unligi

Gumanizm, eng avvalo, inson shaxsini oliy qadriyat sifatida tan olish, uning huquq va erkinliklarini hurmat qilish, boshqalarga nisbatan adolat va mehr-oqibat ko‘rsatish g‘oyalariga asoslanadi. Pedagogik nuqtai nazardan gumanistik g‘oyalarni shakllantirish deganda talabada insonparvarlik tushunchalarini bilish darajasidan ularni kundalik xulq-atvor va kasbiy qarorlarda amalga oshirish darajasigacha bo‘lgan jarayon tushuniladi. Bu jarayon bilish (kognitiv), hissiy (emotsional) va xulq-atvor (konativ) tarkibiy qismlarning birligini taqozo etadi.

Ichki ishlar organlari faoliyatida kuch ishlatish imkoniyati qonun bilan belgilangan va qat’iy cheklangan. Xodim jismoniy ta’sir choralari, maxsus vositalar yoki o‘qotar qurolni faqat zarurat tug‘ilganda, qonunda nazarda tutilgan hollarda hamda vaziyatga mutanosib tarzda qo‘llashi mumkin. Demak, jangovar tayyorgarlikning mohiyati “kuch ishlatishga tayyorlik”dan ko‘ra ko‘proq “kuchni nazorat qilishga tayyorlik”dir. Xodimning eng yuqori mahorati to‘qnashuvsiz

yechim topish, vaziyatni keskinlashtirmaslik (deeskalatsiya) va zarur bo‘lgan taqdirdagina minimal darajada kuch qo‘llashda namoyon bo‘ladi.

Shu nuqtai nazardan jismoniy va jangovar tayyorgarlik mashg‘ulotlarining gumanistik yo‘nalishi quyidagi pedagogik tamoyillarga tayanadi: qonuniylik tamoyili, ya’ni har bir harakatning huquqiy asosga egaligi; mutanosiblik tamoyili, ya’ni qo‘llanilgan kuch xavfning darajasiga mos bo‘lishi; zaruriyat tamoyili, ya’ni boshqa vositalar samarasiz bo‘lgandagina kuchga murojaat etish; javobgarlik tamoyili, ya’ni har bir harakat uchun shaxsiy va huquqiy mas’uliyatni anglash; hamda inson qadr-qimmatini hurmat qilish tamoyili, ya’ni hatto huquqbuzarga nisbatan ham inson sifatida munosabatda bo‘lish. Bu tamoyillar nazariy ma’ruzalarda yoritilibgina qolmay, amaliy mashg‘ulotlar mazmuniga singdirilishi kerak.

Pedagogik tajriba shuni ko‘rsatadiki, talaba jismoniy chiniqish va jangovar ko‘nikmalarni egallash jarayonida o‘ziga bo‘lgan ishonch, jamoaviy hamkorlik, o‘zaro yordam va intizom kabi fazilatlarni ham o‘zlashtiradi. Biroq bu fazilatlar o‘z-o‘zidan gumanistik yo‘nalish kasb etmaydi. Agar mashg‘ulotlar faqat g‘alaba va ustunlik g‘oyasiga qurilsa, talabada kuchga nisbatan noto‘g‘ri munosabat shakllanishi mumkin. Shu sababli har bir amaliy mashg‘ulot yakunida axloqiy mulohaza (refleksiya) bosqichi nazarda tutilishi maqsadga muvofiq.

Ijtimoiy media kontentining pedagogik imkoniyatlari

Ijtimoiy media kontenti ta’lim jarayonida bir necha muhim pedagogik vazifani bajarishi mumkin. Birinchidan, u axborot-o‘rgatuvchi vazifani bajaradi: texnik elementlarning to‘g‘ri bajarilishi, himoya va qutqaruv usullari, birinchi tibbiy yordam ko‘rsatish, xalqaro tashkilotlarning o‘quv materiallari qisqa video va infografika ko‘rinishida talabaga tez yetkaziladi. Ikkinchidan, tarbiyaviy vazifa: real hayotiy vaziyatlar, xodimlarning jasorat va insonparvarlik namunalari, favqulodda holatlarda aholiga ko‘rsatilgan yordam haqidagi lavhalar talabada hissiy ta’sir uyg‘otib, ijobiy namunaga ergashish istagini kuchaytiradi.

Uchinchidan, ijtimoiy media muloqot va hamkorlik vazifasini bajaradi. Yopiq o‘quv guruhlari, muhokama kanallari, so‘rovnomalar va izohlar orqali talabalar o‘z fikrlarini bildiradi, tengdoshlari bilan bahslashadi, o‘qituvchi bilan teskari aloqani o‘rnatadi. Bu esa gumanistik g‘oyalarni “tayyor qoida” sifatida emas, balki muhokama va shaxsiy tajriba orqali o‘zlashtirishga yordam beradi. To‘rtinchidan, tahliliy-tanqidiy vazifa: talaba turli kontentni solishtirib, undagi zo‘ravonlik targ‘iboti, manipulyatsiya yoki yolg‘on axborotni aniqlashni o‘rganadi, ya’ni media savodxonligi shakllanadi.

Biroq ijtimoiy media kontentining pedagogik salohiyatidan foydalanishda xavf-xatarlarni ham hisobga olish zarur. Birinchisi, kontent sifatining nazoratsizligi: jangovar san’atlar yoki o‘z-o‘zini himoya qilish bo‘yicha ko‘plab videolar kasbiy va huquqiy me’yorlarga mos kelmaydi hamda kuchni oqlaydigan qarashlarni targ‘ib qiladi. Ikkinchisi, “ko‘rsatma zo‘ravonlik”ka o‘rganib qolish: doimiy ravishda shafqatsiz lavhalarni tomosha qilish hissiy sezgirlikning pasayishiga olib kelishi mumkin. Uchinchisi, kuch ishlatish holatlarini kontekstdan uzib ko‘rsatuvchi qisqa videolar jamoatchilik fikrini noto‘g‘ri shakllantirishi, talabada esa vaziyatni soddalashtirilgan idrok etishga sabab bo‘lishi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchi kontentni tanlovchi, izohlovchi va yo‘naltiruvchi (kurator) rolini bajarishi lozim.

Pedagogik jihatdan eng samarali yondashuv kontentni uch bosqichda qo‘llashdir: tayyorlov bosqichida talabaga mavzuga oid qisqa va ishonchli kontent tavsiya etiladi; amaliy bosqichda ushbu kontentdagi usullar ustoz nazoratida mashq qilinadi; yakuniy bosqichda esa kontent va amaliy mashq natijalari axloqiy-huquqiy jihatdan muhokama qilinadi. Bunda “ko‘rdim – sinadim – tahlil qildim” zanjiri tajribaviy o‘qitish (D. Kolb) g‘oyalariga mos keladi.

Xalqaro tajriba: kuch ishlatishda mutanosiblik va deeskalatsiya yondashuvlari

Xalqaro miqyosda huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarini tayyorlashda inson huquqlariga hurmat va kuchni cheklangan qo‘llash masalasi asosiy o‘rinlardan birini egallaydi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti qabul qilgan huquqni muhofaza qilish organlari mansabdor shaxslarining xulq-atvor kodeksi hamda kuch va o‘qotar qurol qo‘llash bo‘yicha asosiy tamoyillar kuch faqat zarurat bo‘lganda va mutanosib tarzda ishlatilishini belgilaydi. Ushbu hujjatlar ko‘plab davlatlarning milliy o‘quv dasturlariga asos bo‘lgan.

Xalqaro tajribada xodimlar tayyorgarligining bir necha umumiy yo‘nalishini ajratib ko‘rsatish mumkin. Birinchisi, stsenariyga asoslangan mashg‘ulotlar: xodim real vaziyatga yaqin sharoitda qaror qabul qilishni mashq qiladi, bunda texnik bajarishdan tashqari, muloqot, vaziyatni baholash va huquqiy asoslash ham baholanadi. Ikkinchisi, stress sharoitida qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish: jangovar stress xodimning idroki va harakatiga ta’sir etishini inobatga olib, psixofiziologik tayyorgarlik jismoniy mashqlar bilan uyg‘unlashtiriladi. Bu yo‘nalishda D. Grossman va B. Siddl kabi mualliflarning ishlarida jangovar stress va xulq-atvor o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilingan. Uchinchisi, deeskalatsiya va muloqot texnikalarini o‘qitish: xodim avval so‘z va xatti-harakat orqali vaziyatni yumshatishga, so‘ng zarur bo‘lsa, keyingi choralarga o‘tishga o‘rgatiladi.

Ko‘plab xorijiy huquqni muhofaza qilish o‘quv muassasalarida jismoniy tayyorgarlik uzoq muddatli rejalashtirish (davriylashtirish) asosida tashkil etiladi. Sport pedagogikasida keng tan olingan T. Bompa nazariyasi mashg‘ulot yukini bosqichma-bosqich oshirish va tiklanishni inobatga olish orqali natijadorlikni ta’minlashni ko‘zda tutadi. Bu yondashuv xodimning sog‘lig‘ini saqlash va kasbiy uzoq umr ko‘rishini ta’minlash nuqtai nazaridan ham gumanistik ahamiyatga ega, chunki xodim shaxsining jismoniy farovonligi ham qadriyat sifatida e’tirof etiladi.

Xalqaro tajribaning yana bir muhim jihati – jamiyat bilan hamkorlikka asoslangan faoliyat (community policing) g‘oyasi. Unda xodim jamoatchilik bilan ishonchli munosabat o‘rnatishi, aholining ishonchini qozonishi markaziy o‘rin tutadi. Ijtimoiy media bu borada ikki jihatdan muhim: u xodim va jamiyat o‘rtasidagi aloqa kanali bo‘lib xizmat qiladi, shuningdek, kelajakdagi xodimlarda jamiyat oldidagi mas’uliyat hissini shakllantiruvchi o‘quv vositasi bo‘la oladi. Shu bois talabalarni ijtimoiy mediadagi ochiqlik va javobgarlik madaniyatiga ham o‘rgatish lozim.

Milliy amaliyot va uni xalqaro tajriba bilan uyg‘unlashtirish yo‘llari

O‘zbekistonda huquqni muhofaza qilish tizimini isloh qilish, inson huquq va erkinliklarini ta’minlash va “inson qadri uchun” tamoyilini amalga oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Bu siyosat ichki ishlar organlari kadrlarini tayyorlash tizimida ham o‘z aksini topib, o‘quv dasturlarida huquqiy, psixologik-pedagogik va jismoniy tayyorgarlik fanlarining o‘zaro bog‘liqligi kuchaytirilmoqda. Milliy amaliyotning o‘ziga xos jihati shundaki, kasbiy tayyorgarlik milliy qadriyatlar – oila, mehr-oqibat, kattalarga hurmat, vatanparvarlik, halollik va adolat kabi tushunchalar bilan uyg‘unlikda olib boriladi.

Milliy va xalqaro tajribani uyg‘unlashtirishning pedagogik yo‘llarini quyidagicha tizimlashtirish mumkin. Birinchidan, o‘quv dasturlarida jismoniy va jangovar tayyorgarlik mashg‘ulotlarini inson huquqlari, kasbiy axloq va psixologiya fanlari bilan integratsiyalash. Masalan, o‘z-o‘zini himoya qilish yoki ushlash usullari mashg‘ulotida ushbu usullarni qo‘llashning huquqiy asoslari, mutanosiblik mezonlari va shaxsning qadr-qimmatini hurmat qilish qoidalari birgalikda o‘rgatiladi.

Ikkinchidan, xalqaro tajribadan tanlab foydalanish. Xorijiy o‘quv materiallari va videokontentni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki milliy huquqiy bazaga, iqlim, madaniy va

ijtimoiy sharoitga moslashtirish zarur. Bunda o‘qituvchi chet el materiallarini o‘zbek tiliga tarjima qilib, izohlab, mahalliy huquqiy me’yorlar bilan taqqoslab beradi. Uchinchidan, o‘quv muassasasining rasmiy ijtimoiy media sahifalari va o‘quv kanallarida tarbiyaviy yo‘nalishdagi original o‘zbek tilidagi kontent yaratish: xodimlarning insonparvarlik misollari, mashg‘ulotlardan lavhalar, huquqiy tushuntirishlar va qisqa pedagogik videodarslar tayyorlanadi.

To‘rtinchidan, talabalarning o‘zini kontent yaratishga jalb qilish. Talaba mashg‘ulotdan keyin kichik video, post yoki infografika tayyorlab, unda o‘z tajribasini va axloqiy xulosalarini ifodalasa, gumanistik g‘oyalar uning shaxsiy qadriyatiga aylanish ehtimoli yuqori bo‘ladi. Bunday faoliyat talabada axborot madaniyati, mas’uliyat va ijodiy yondashuvni ham rivojlantiradi. Beshinchidan, o‘qituvchilarning pedagogik-raqamli kompetensiyasini oshirish: jismoniy va jangovar tayyorgarlik o‘qituvchisi faqat texnik mutaxassis emas, balki tarbiyachi va media-kurator sifatida ham faoliyat yuritishi kerak.

Amaliy tavsiyalar va pedagogik model

Tadqiqot natijalariga tayanib, jismoniy va jangovar tayyorgarlik jarayonida ijtimoiy media kontenti vositasida gumanistik g‘oyalarni shakllantirishning quyidagi pedagogik modelini taklif etish mumkin. Modelning birinchi komponenti – maqsadli-mazmuniy komponent bo‘lib, unda jangovar mahorat va insonparvarlik birgalikda kasbiy kompetensiyaning ajralmas qismi sifatida belgilanadi. Ikkinchi komponent – texnologik komponent bo‘lib, u kontentni tanlash mezonlari (ishonchlilik, qonunga muvofiqlik, tarbiyaviy yo‘nalish), uni qo‘llash bosqichlari va muhokama usullarini o‘z ichiga oladi. Uchinchi komponent – baholash komponenti bo‘lib, unda talabaning nafaqat texnik ko‘rsatkichlari, balki qaror qabul qilishdagi mutanosiblik, muloqot madaniyati va axloqiy mulohazasi ham baholanadi.

Amaliyotda quyidagi tavsiyalar samarali bo‘lishi mumkin: mashg‘ulot mavzusiga mos tekshirilgan va tasdiqlangan kontentdan iborat elektron kutubxona shakllantirish; har bir amaliy mashg‘ulotdan so‘ng 10–15 daqiqalik muhokama bosqichini kiritish; real vaziyatlardan olingan qisqa lavhalarni kasbiy-huquqiy jihatdan tahlil qilish; talabalarni mas’uliyatli media xulq-atvorga o‘rgatish, ya’ni xizmat sirlari, shaxsiy ma’lumotlar va fuqarolarning shaxsiy hayotini himoya qilish qoidalarini tushuntirish; hamda talabalar xulq-atvoridagi o‘zgarishlarni kuzatish va muntazam baholash.

Shuningdek, gumanistik tarbiyaning natijadorligini baholashda aralash usullardan foydalanish maqsadga muvofiq: so‘rovnomalar, suhbat, pedagogik kuzatuv, vaziyatli topshiriqlar va portfolio. Bu usullar talabada gumanistik g‘oyalarni bilish, ularga hissiy munosabat va ularni amaliy vaziyatda namoyon etish darajalarini aniqlash imkonini beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ichki ishlar organlari tizimida jismoniy va jangovar tayyorgarlik jarayoni gumanistik qadriyatlardan ajralgan holda amalga oshirilishi mumkin emas. Zamonaviy xodim jismonan kuchli, taktik jihatdan savodli bo‘lishi bilan birga, kuchni qonuniy, mutanosib va insonparvarlik asosida qo‘llay oladigan shaxs bo‘lishi lozim. Ijtimoiy media kontenti to‘g‘ri tanlanib, ustoz nazoratida va pedagogik maqsadga yo‘naltirilgan holda qo‘llanilsa, talabalarda gumanistik g‘oyalarni shakllantirishning samarali vositasiga aylanadi.

Xalqaro tajribadagi deeskalatsiya, stsenariyga asoslangan o‘qitish, kuchni mutanosib qo‘llash va jamiyat bilan hamkorlik yondashuvlari milliy qadriyatlar hamda amaldagi huquqiy me’yorlar bilan uyg‘unlashtirilganda, kadrlar tayyorlash sifati sezilarli oshishi mumkin. Kelgusi tadqiqotlarda taklif etilgan pedagogik modelning samaradorligini eksperimental sinov orqali asoslash va uni o‘quv amaliyotiga keng joriy etish ustuvor vazifa bo‘lib qoladi.

IIO XODIMLARI JISMONIY TAYYORGARLIGINI KASBIY VAZIFALARGA MOS INDIVIDUAL DASTURLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Jo‘raboyev Mirzamurod To‘ravoy o‘g‘li
IIV Malaka oshirish institute Jismoniy tayyorgarlik sikili o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy tayyorgarligini kasbiy vazifalarning xususiyati va xodimning individual imkoniyatlariga muvofiq rivojlantirish masalasi ko‘rib chiqiladi. Xalqaro ilmiy sharhlarda politsiya faoliyati uchun kuch, mushak chidamliligi, tezkorlik, chaqqonlik hamda aerob va anaerob imkoniyatlar muhimligi qayd etilgan. Shu bilan birga, bir xil mashg‘ulot yuklamasini barcha xodimlarga qo‘llash tayyorgarlik darajasidagi farqlarni yetarli hisobga olmaydi. Maqolada dastlabki diagnostika, kasbiy vazifalar tahlili, bosqichma-bosqich yuklama va takroriy baholashni birlashtirgan uslubiy yondashuv taklif qilinadi. Ish nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, unda mahalliy tajriba bo‘yicha o‘lchov natijalari keltirilmagan.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, jismoniy tayyorgarlik, kasbiy vazifa, individual yondashuv, jismoniy sifatlar, yuklamani boshqarish, baholash.

Аннотация. В статье рассматривается совершенствование физической подготовленности сотрудников органов внутренних дел с учетом профессиональных задач и индивидуальных возможностей. На основе международных обзоров предлагается методический подход, объединяющий первичную диагностику, анализ служебных задач, поэтапное регулирование нагрузки и повторную оценку. Работа носит теоретико-аналитический характер; результаты локального эксперимента не приводятся.

Ключевые слова: органы внутренних дел, физическая подготовка, профессиональная задача, индивидуальный подход, физические качества, управление нагрузкой, оценка.

Abstract. This article examines how physical training for internal affairs personnel can be aligned with occupational tasks and individual capacity. Drawing on international reviews, it proposes a framework combining baseline assessment, task analysis, progressive load adjustment, and periodic reassessment. The paper is analytical and does not report locally collected experimental data.

Keywords: internal affairs, physical training, occupational task, individualization, fitness components, training load, assessment.

Kirish

Ichki ishlar organlari faoliyatida xodimning jismoniy tayyorgarligi xizmat vazifalarini xavfsiz va samarali bajarish uchun zarur kasbiy resurslardan biridir. Patrullik, jamoat tartibini saqlash, tezkor vaziyatga javob berish va shaxsni ushlab turish kabi vazifalar turli jismoniy sifatlarni talab qiladi. Bunday harakatlar uzluksiz uzoq davom etadigan sport faoliyatidan farq qilib, ko‘pincha kutilmagan, qisqa va yuqori zo‘riqishli epizodlar bilan almashinadi.

Politsiya xodimlarining jismoniy tayyorgarligi bo‘yicha tizimli sharhlar kuch, mushak chidamliligi, quvvat, aerob va anaerob imkoniyatlar, egiluvchanlik hamda chaqqonlikni ko‘p uchraydigan baholash tarkibiy qismlari sifatida ko‘rsatadi [1; 2]. Shu sababli faqat bitta yugurish yoki kuch mashqi bilan cheklangan baholash kasbiy tayyorgarlikning to‘liq manzarasini bermaydi. Bundan tashqari, xodimlarning boshlang‘ich jismoniy darajasi, yoshi, xizmat staji, sog‘lig‘i va kundalik xizmat rejimi bir xil emas.

IIO xodimlari jismoniy tayyorgarligini kasbiy vazifalarga bog‘lab individuallashtirishning nazariy-uslubiy asoslarini yoritish hamda amaliy mashg‘ulotni rejalashtirish uchun bosqichli model taklif etish.

Ishda ilmiy adabiyotlarni qiyosiy tahlil qilish, mazmunni umumlashtirish va kasbiy vazifalar talablarini jismoniy sifatlar bilan moslashtirish usullaridan foydalanildi. Asosiy manbalar sifatida politsiya xodimlarining jismoniy tayyorgarligini baholash tizimlari va taktik kasb egalari uchun tayyorgarlik dasturlariga bag‘ishlangan tizimli sharhlar, shuningdek O‘zbekistonda nomzodlarni saralashga oid ochiq normativ hujjat o‘rganildi [1–4]. Maqolada yangi empirik ma’lumotlar yig‘ilmagan; taklif etilayotgan tartib uslubiy model sifatida bayon qilinadi.

Jismoniy tayyorgarlikni kasbiy vazifalarga bog‘lash

Mashg‘ulot samaradorligi tayyorgarlik testidagi natijani oshirish bilangina o‘lchanmaydi. Baholash mezoni xodimning xizmat vazifasida uchraydigan harakat talablariga qanchalik tayyor ekanini ham aks ettirishi lozim. Buning uchun avvalo vazifalar tahlil qilinib, ular talab qiladigan jismoniy komponentlar ajratiladi. Masalan, uzoq vaqt navbatchilikda faol qolish umumiy chidamlilik va harakat tejamkorligini, qisqa tezlanish va yo‘nalishni o‘zgartirish tezkorlik hamda chaqqonlikni, ushlab turish yoki jihoz bilan harakatlanish esa kuch va gavda barqarorligini talab qilishi mumkin.

Bu moslashtirish sport mashqlarini to‘liq xizmat vazifasiga aylantirish degani emas. Umumiy jismoniy sifatlar xavfsiz, takrorlanadigan sharoitda rivojlantiriladi; kasbiy vaziyatga yaqin mashqlar esa tegishli ko‘nikmalarni birlashtirish uchun cheklangan va nazorat qilinadigan shaklda qo‘llanadi. Mashg‘ulotda xavfsizlik, qonuniy vakolatlar va xizmat yo‘riqnomalariga muvofiqlik saqlanishi kerak.

Boshlang‘ich baholash bir nechta tarkibiy qismni qamrab oladi: umumiy chidamlilik, mushak kuchi va chidamliligi, tezkorlik yoki chaqqonlik, harakat amplitudasi hamda mashq texnikasi. Testlar sodda, takrorlash mumkin bo‘lgan va mashg‘ulot maqsadiga mos tanlanishi kerak. Tizimli sharhlarda turli testlar qo‘llanishi qayd etilgani uchun, muassasa tanlagan mezonlarni bir xil protokol bo‘yicha qo‘llash va natijalarni ehtiyotkor talqin etish muhim [1; 2].

Dastlabki diagnostika xodimlarni “yaxshi” yoki “yomon” deb yorliqlash uchun emas, balki mashg‘ulotni moslashtirish va xavfsiz boshlang‘ich nuqtani belgilash uchun xizmat qiladi. Sog‘liq bilan bog‘liq cheklovlar mavjud bo‘lsa, jismoniy yuklama tegishli tibbiy tavsiya va ichki tartiblarga muvofiq belgilanadi.

Baholashdan so‘ng har bir xodim yoki tayyorgarlik darajasi yaqin kichik guruh uchun ustuvor yo‘nalish tanlanadi. Masalan, aerob chidamlilik pastroq bo‘lsa, dasturda yengil va o‘rtacha intensivlikdagi davomli harakatlar bosqichma-bosqich oshiriladi. Kuch va mushak chidamliligini rivojlantirishda esa avval texnik jihatdan to‘g‘ri bajariladigan tana vaznidagi mashqlar, keyinroq qarshilik darajasi yuqoriroq topshiriqlar qo‘shiladi. Bu misollar tayyor normativ yoki majburiy protokol emas; aniq miqdorlar xodimning holati, mavjud jihoz va mutaxassis nazoratiga qarab belgilanadi.

Individual yondashuv har bir ishtirokchi uchun alohida dars tuzish shartligini anglatmaydi. Guruh mashg‘ulotida bir xil harakatning yengil, o‘rta va murakkab variantlarini taklif etish, ish-dam olish nisbatini farqlash va vazifa murakkabligini asta oshirish mumkin. Xalqaro maqolalarda qobiliyatga asoslangan tayyorgarlik (ability-based training) turli boshlang‘ich darajadagi xodimlar uchun yuklamani moslashtirish usuli sifatida muhokama qilingan [4]. Bunday yondashuvni mahalliy sharoitga joriy qilishdan avval sinovdan o‘tkazish va xavfsizlik ko‘rsatkichlarini kuzatish kerak.

Mashg‘ulot yuklamasi faqat bajarilgan takrorlar soni bilan ifodalanmaydi. Mashqning davomiyligi, qarshilik, harakat tezligi, dam olish, texnika sifati va xizmat grafigi bilan tiklanishga

ajratilgan vaqt birgalikda inobatga olinadi. Xodimlarda xizmat smenasi va uyqu rejimi ham mashg‘ulotni rejalashtirishga ta’sir qilishi mumkin; shu bois reja moslashuvchan bo‘lishi zarur.

Muayyan mashg‘ulot davri yakunida dastlabki baholashga yaqin sharoitda qayta test o‘tkaziladi. Natijalar jismoniy sifat bo‘yicha o‘zgarishni ko‘rsatish bilan birga, dasturning bajarilishi, mashq texnikasi, subyektiv zo‘riqish va jarohatlanish holatlari haqidagi qaydlar bilan birga ko‘rib chiqiladi. Agar natija o‘zgarmagan bo‘lsa, dastur samarasiz deb darhol xulosa qilish o‘rniga, qatnashuv, yuklama mosligi, tiklanish va test sharoitlari tekshiriladi. Individual ma’lumotlar bilan ishlashda maxfiylik va adolatli munosabat ta’minlanishi lozim.

Tahlil asosida jismoniy tayyorgarlikni takomillashtirish uchun to‘rt bo‘g‘inli model taklif etiladi:

(1) xizmat vazifalarini tahlil qilish;

(2) jismoniy sifatlarni bir xil protokol bilan baholash;

(3) guruh ichida darajaga mos variantlar va bosqichli yuklamani rejalashtirish;

(4) natijalarni qayta o‘lchab, keyingi davr rejasini tuzatish. Model mashg‘ulot dasturini xodimning kasbiy vazifasi bilan bog‘laydi, lekin amaldagi normativ baholash tartibini o‘zboshimchalik bilan almashtirmaydi.

Mahalliy sharoitda bu modelni joriy etish uchun avval mashg‘ulot maqsadlari, test protokoli va xavfsizlik mezonlari yozma ravishda belgilanadi. So‘ng turli boshlang‘ich tayyorgarlikdagi kichik guruhlarda cheklangan muddatli pilot kuzatuv olib boriladi. Qatnashuv, test natijalari, jarohatlanish va xodimlarning mashg‘ulotni bajarish imkoniyati qayd etiladi. Faqat tizimli kuzatuvdan keyin kengaytirish bo‘yicha xulosa berish mumkin.

Xalqaro adabiyotlarda politsiya xodimlarining jismoniy tayyorgarligi bo‘yicha testlar turlicha ekanligi, ayrim jismoniy komponentlar boshqalariga qaraganda ko‘proq o‘lchanishi qayd etiladi [1–3]. Bu holat yagona test natijasini xodimning barcha kasbiy vazifalarni bajarish qobiliyatining to‘liq ko‘rsatkichi deb qabul qilmaslik kerakligini anglatadi. Shuningdek, jismoniy tayyorgarlikning kasbiy vazifa simulyatsiyalariga ta’siri bo‘yicha tadqiqotlar dastur tuzishda xizmatga xos talablarni hisobga olish foydali ekanini ko‘rsatadi [5].

O‘zbekiston Respublikasida xizmatga nomzodlarni saralash bo‘yicha ochiq yo‘riqnomada jismoniy tayyorgarlikni baholash alohida bosqich sifatida tartibga solingan [6]. Mazkur talablar nomzodlarni saralash kontekstiga taalluqli. Xizmatda bo‘lgan xodimlarning doimiy tayyorgarligi uchun aynan qaysi testlar, davriylik va individual yuklama qo‘llanishi amaldagi ichki normativ hujjatlar bilan aniqlashtirilishi zarur. Shu bois ushbu maqoladagi model amaldagi tartibga qo‘shimcha metodik taklif sifatida qaraladi.

O‘zbekiston IIO xodimlari ishtirokidagi empirik tajriba yoki statistik natijalar mavjud emas. Keyingi tadqiqotlarda xizmat yo‘nalishlari, yosh va tayyorgarlik darajasi bo‘yicha guruhlar ajratilib, individual dastur va odatiy mashg‘ulot yondashuvining natijalari, xavfsizligi hamda amaliy bajariluvchanligi qiyosiy o‘rganilishi mumkin.

Xulosa.

IIO xodimlarining jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda kasbiy vazifalar talablarini va xodimning boshlang‘ich imkoniyatini birgalikda hisobga olish maqsadga muvofiq. Ilmiy adabiyotlar kuch, chidamlilik, aerob va anaerob imkoniyat, tezkorlik hamda chaqqonlikni muhim komponentlar sifatida ko‘rsatadi; biroq test tanlovi va natijalarni talqin qilishda yagona, barcha xizmat vaziyatlarini qamrab oluvchi ko‘rsatkich mavjud deb qarash to‘g‘ri emas.

Taklif etilayotgan uslubiy yondashuv vazifalar tahlili, dastlabki baholash, bosqichli va moslashtiriladigan mashg‘ulot yuklamasi hamda qayta baholashni o‘zaro bog‘laydi. U guruh mashg‘ulotini saqlagan holda ishtirokchilarga qiyinlik darajasi bo‘yicha variantlar berish imkonini yaratadi. Modelni amaliyotga tatbiq etishda ichki normativ hujjatlar, tibbiy ko‘rsatmalar, xavfsizlik talablari va pilot natijalari asos bo‘lishi kerak.

IIO TIZIMIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIK: XALQARO TAJRIBA VA MILLIY AMALIYOT UYG‘UNLIGI

Kuchimov Ilyos Ablakulovich,
Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish instituti katta inspektori, mayor

Annotatsiya. Maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini takomillashtirish masalalari xalqaro tajriba va milliy amaliyot uyg‘unligi nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Kasbiy tayyorgarlikni kompetensiyaviy yondashuv, vaziyatli mashg‘ulotlar, xavfsizlik tamoyillari, muntazam baholash va tiklanish jarayonlari asosida tashkil etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, jismoniy tayyorgarlik, jangovar tayyorgarlik, kasbiy kompetensiya, xalqaro tajriba, taktik mashg‘ulot, xavfsizlik, malaka oshirish.

Abstract. The article examines ways to improve physical and combat training of internal affairs officers by combining international approaches with national practice. It proposes a competency-based, safety-oriented training framework that includes scenario-based exercises, regular assessment, and recovery.

Keywords: internal affairs bodies, physical training, combat training, professional competence, international experience, scenario-based training, safety, professional development.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы совершенствования физической и боевой подготовки сотрудников органов внутренних дел на основе сочетания международного опыта и национальной практики. Предлагается компетентностный подход, включающий ситуационные занятия, оценивание результатов, требования безопасности и восстановление.

Ключевые слова: органы внутренних дел, физическая подготовка, боевая подготовка, профессиональная компетентность, международный опыт, ситуационные занятия, безопасность, повышение квалификации.

KIRISH

Ichki ishlar organlari faoliyatining samaradorligi xodimlarning huquqiy bilimi va muloqot madaniyati bilan bir qatorda, jismoniy tayyorgarligi, stressli vaziyatlarda o‘zini boshqara olishi hamda qonuniy va mutanosib harakat qilish qobiliyatiga ham bog‘liq. Jismoniy va jangovar tayyorgarlik xizmat vazifalarini xavfsiz bajarish, fuqarolar va xodimlar hayoti hamda sog‘lig‘ini muhofaza qilish, qaror qabul qilish tezligi va aniqligini oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur tayyorgarlikni faqat kuch, tezlik yoki chidamlilik ko‘rsatkichlari bilan cheklash yetarli emas. Zamonaviy yondashuvda jismoniy sifatlar, vaziyatni baholash, huquqiy me’yorlarni anglash, muloqot, o‘zini nazorat qilish va kuch ishlatish zaruratini to‘g‘ri aniqlash o‘zaro bog‘liq kompetensiyalar sifatida qaraladi. Shu sababli xalqaro tajribadagi samarali usullarni milliy qonunchilik, xizmat sharoitlari va ta’lim tizimining imkoniyatlariga moslashtirish dolzarb vazifadir.

Maqolaning maqsadi — IIO xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini takomillashtirishga oid xalqaro yondashuvlarni umumlashtirish hamda ularni milliy amaliyotga tatbiq etish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflarni bayon etish.

Tadqiqot metodlari

Maqolada qiyosiy-tahliliy yondashuv, ilmiy adabiyot va normativ-huquqiy hujjatlarni o‘rganish, tizimli tahlil hamda umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Xalqaro tajriba yagona model sifatida emas, balki turli mamlakatlarda uchraydigan umumiy yo‘nalishlar —

kompetensiyaga asoslangan ta’lim, vaziyatli mashqlar, kuch ishlatishda qonuniylik va mutanosiblik, muntazam qayta tayyorlash hamda natijalarni baholash mezonlari orqali ko‘rib chiqildi. Mazkur maqola empirik tajriba-sinov natijalarini taqdim etmaydi; xulosalar nazariy tahlil va amaliy umumlashtirishga asoslanadi.

Jismoniy va jangovar tayyorgarlikning mazmuni hamda vazifalari

Jismoniy tayyorgarlik xodimning kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik, muvozanat va harakatlarni muvofiqlashtirish kabi sifatlarini rivojlantirishga qaratiladi. Biroq bu sifatlar xizmat vazifalari bilan bog‘lanmaganda, o‘quv mashg‘ulotlarining amaliy qiymati pasayishi mumkin. Shu bois umumiy jismoniy mashqlar bilan bir qatorda, xizmat jarayonida uchrashi mumkin bo‘lgan harakatlar ketma-ketligini xavfsiz bajarish, masofani saqlash, to‘siqlardan o‘tish, charchoq sharoitida vazifani davom ettirish va jamoada hamkorlik qilish ko‘nikmalari ham rivojlantirilishi zarur.

Jangovar tayyorgarlik esa xizmat vaziyatida o‘zini va boshqalarni himoya qilish, xavfni tanib olish, qonun doirasida harakat qilish, taktik qaror qabul qilish hamda zarur hollarda jismoniy ta’sir choralarini xavfsiz qo‘llashga tayyorlaydi. Uning markazida faqat texnik usulni egallash emas, balki vaziyatni to‘g‘ri baholash, nizoni imkon qadar keskinlashtirmaslik, yordam chaqirish, kuch ishlatish zarurati va darajasini aniqlash hamda sodir bo‘lgan holat yuzasidan hisobot berish kabi omillar turadi.

Jismoniy va jangovar tayyorgarlik o‘zaro to‘ldiruvchi tizimdir. Jismoniy tayyorgarlik harakatni bajarish uchun zarur imkoniyatni bersa, jangovar tayyorgarlik ushbu imkoniyatdan vaziyatga mos, qonuniy va nazorat ostida foydalanishni shakllantiradi. Shuning uchun mashg‘ulotlar mazmuni jismoniy ko‘rsatkichlar bilan bir qatorda xodimning qaror sifati va xavfsizlikka rioya etishini ham baholashi lozim.

Xalqaro tajribadagi asosiy yondashuvlar

Turli davlatlarning huquqni muhofaza qiluvchi organlarida tayyorgarlik tizimlari tashkiliy tuzilma, qonunchilik va xizmat vazifalariga qarab farqlanadi. Shunga qaramay, xalqaro amaliyotda bir qator umumiy tamoyillarni ajratish mumkin. Birinchisi — kompetensiyaga asoslangan tayyorgarlik: mashg‘ulot yakunida xodim nimalarni bilishi va amalda bajara olishi aniq belgilanadi. Ikkinchisi — vaziyatga asoslangan mashqlar: o‘quvchi oldindan to‘liq ma’lum bo‘lmagan vaziyatni baholaydi, muloqot qiladi, xavfni aniqlaydi va qaror qabul qiladi. Uchinchisi — muntazam qayta tayyorlash: ko‘nikmalar faqat boshlang‘ich kursda emas, xizmat davomida ham mustahkamlanadi.

Buyuk Britaniya va boshqa Yevropa davlatlaridagi politsiya tayyorgarligi yondashuvlarida qonuniylik, zarurat, mutanosiblik, hisobdorlik va vaziyatni imkon qadar tinch yo‘l bilan hal qilish tamoyillari muhim o‘rin tutadi. Bu yondashuv jismoniy va jangovar tayyorgarlikni kommunikativ ko‘nikmalar hamda huquqiy bilimlardan ajratib qo‘ymaslik zarurligini ko‘rsatadi. Xodim vaziyatni faqat jismoniy qarama-qarshilik sifatida emas, balki muloqot, ogohlantirish, xavfsiz masofani saqlash va yordam so‘rash orqali boshqarilishi mumkin bo‘lgan jarayon sifatida ko‘rishi kerak.

AQShdagi ko‘plab huquqni muhofaza qiluvchi organlar tayyorgarligida vaziyatli ssenariylar, qaror qabul qilish mashqlari va kuch ishlatish holatlarini tahlil qilishdan foydalaniladi. Bunday mashg‘ulotlar o‘quvchining bosim ostida fikrlashi, axborotni saralashi va harakat oqibatlarini oldindan baholashini rivojlantirishga qaratiladi. Biroq turli shtatlar va idoralar o‘rtasida standartlar farqlanishi mumkinligi sababli, alohida usullarni butun mamlakatga xos yagona model deb ko‘rsatish to‘g‘ri emas.

Germaniya va boshqa Yevropa mamlakatlari tajribasidan kasbiy standartlar, xavfsizlik qoidalari, jismoniy tayyorgarlikni tizimli baholash hamda amaliy mashg‘ulotlarni huquqiy tayyorgarlik bilan uyg‘unlashtirishga doir xulosalar chiqarish mumkin. Xalqaro tajribadan olinadigan asosiy saboq muayyan mashqni ko‘chirib olish emas, balki uning maqsadi, xavfsizlik shartlari, baholash mezonlari va milliy sharoitga mosligini tahlil qilishdir.

Milliy amaliyot va takomillashtirish yo‘nalishlari

O‘zbekiston ichki ishlar organlarida jismoniy va jangovar tayyorgarlik xodimlarning xizmatga tayyorligini ta’minlash hamda kasbiy mahoratini oshirishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishni yanada rivojlantirishda amaldagi qonunchilik, Ichki ishlar vazirligining idoraviy hujjatlari, xizmat vazifalarining xususiyatlari va xodimlarning tayyorgarlik darajasi hisobga olinishi lozim. Xalqaro tajriba milliy huquqiy tartibga zid bo‘lmagan, amaliy ehtiyoj bilan asoslangan va xavfsizlik talablariga javob beradigan shaklda joriy etilishi maqsadga muvofiq.

Birinchi yo‘nalish — tayyorgarlikni kasbiy vazifalarga moslashtirish. Barcha xodimlarga bir xil jismoniy talablarni qo‘llash o‘rniga, umumiy bazaviy ko‘nikmalar bilan birga xizmat yo‘nalishi, yosh, sog‘liq holati va bajariladigan vazifalarning xususiyatlari inobatga olingan mashg‘ulotlarni rejalashtirish lozim. Bu yondashuv tayyorgarlikni adolatli baholashga va xodimlarning jarohatlanish xavfini kamaytirishga yordam beradi.

Ikkinchi yo‘nalish — mashg‘ulotlarni bosqichma-bosqich tashkil etish. Dastlab jismoniy sifatlar va asosiy harakat ko‘nikmalari rivojlantiriladi, keyin texnik elementlar xavfsiz sharoitda mashq qilinadi, undan so‘ng nazorat qilinadigan vaziyatli mashqlarga o‘tiladi. Har bir bosqichda murabbiy ko‘rsatmasi, himoya vositalari, mashg‘ulot maydonining tayyorligi va mashqni to‘xtatish mezonlari aniq belgilanishi kerak.

Uchinchi yo‘nalish — baholash tizimini kengaytirish. Jismoniy normativlar muhim bo‘lsa-da, ular xodimning vaziyatni baholashi, ko‘rsatmalarga rioya qilishi, muloqot olib borishi, sheriklari bilan hamkorligi va kuch ishlatish zaruratini to‘g‘ri aniqlashini to‘liq ko‘rsatmaydi. Shu sababli baholashda jismoniy natijalar, amaliy vaziyatdagi qarorlar, xavfsizlik qoidalariga rioya etish va mashg‘ulotdan keyingi tahlil birgalikda hisobga olinishi kerak.

To‘rtinchi yo‘nalish — o‘qituvchi va instruktorlar malakasini muntazam oshirish. Mashg‘ulot sifati faqat dasturga emas, uni olib borayotgan mutaxassisning metodik mahorati, xavfni boshqarish qobiliyati va xolis baholashiga ham bog‘liq. Instruktorlar uchun metodik seminarlar, tajriba almashish, mashg‘ulotlarni kuzatish va tahlil qilish tizimini joriy etish foydali bo‘ladi.

Beshinchi yo‘nalish — sog‘liqni saqlash va tiklanish masalalariga e’tibor qaratish. Jismoniy yuklama xodimning tayyorgarlik darajasiga mos bo‘lishi, mashg‘ulotdan oldin qizish, mashg‘ulotdan keyin tiklanish, suv ichish, jarohatlarning oldini olish va zarur hollarda tibbiy ko‘rik bilan qo‘llab-quvvatlanishi lozim. Xavfsizlik talablariga rioya qilish mashg‘ulotning qo‘shimcha qismi emas, uning ajralmas sharti bo‘lishi kerak.

Taklif etilayotgan amaliy model

Milliy amaliyotda xalqaro yondashuvlarni izchil qo‘llash uchun quyidagi o‘zaro bog‘langan bosqichlardan iborat modelni joriy etish mumkin:

1. Dastlabki diagnostika. Xodimning jismoniy tayyorgarligi, tajribasi va o‘quv ehtiyojlari aniqlanadi. Zarur hollarda tibbiy tavsiyalar hisobga olinadi.

2. Individual va guruhli rejalashtirish. Umumiy maqsadlar bilan birga xodimning xizmat yo‘nalishi va tayyorgarlik darajasiga mos vazifalar belgilanadi.

3. Asosiy jismoniy tayyorgarlik. Kuch, chidamlilik, tezkorlik, chaqqonlik, muvozanat va koordinatsiya xavfsiz metodlar orqali rivojlantiriladi.

4. Kasbiy-amaliy mashqlar. Harakat koʻnikmalari nazorat qilinadigan sharoitda, tasdiqlangan oʻquv dasturi va xavfsizlik talablariga muvofiq mustahkamlanadi.

5. Vaziyatli ssenariylar. Xodimlar muloqot, xavfni baholash, qonuniy qaror qabul qilish, jamoaviy hamkorlik va zarur hollarda mutanosib harakat qilishni mashq qiladilar.

6. Baholash va tahlil. Natijalar aniq mezonlar asosida qayd etiladi, xatolar jazolash vositasi sifatida emas, balki oʻrganish va takomillashtirish manbai sifatida tahlil qilinadi.

7. Takroriy tayyorgarlik. Baholash natijalariga koʻra keyingi mashgʻulotlar rejalashtiriladi va koʻnikmalar muntazam yangilanadi.

Mazkur modelni joriy etishda oʻquv dasturlari va baholash mezonlari tegishli vakolatli tuzilmalar tomonidan tasdiqlanishi, natijalar esa belgilangan tartibda monitoring qilinishi kerak. Modelning samaradorligi faqat normativlarning bajarilishi bilan emas, balki xodimlarning xavfsiz, qonuniy va vaziyatga mos qaror qabul qilish qobiliyati bilan ham baholanishi lozim.

Muhokama

Xalqaro tajriba va milliy amaliyotni uygʻunlashtirish jarayonida bir nechta muhim shartlarni hisobga olish zarur. Birinchidan, xorijiy usullarni toʻgʻridan-toʻgʻri koʻchirish ularning huquqiy va tashkiliy asoslari farqli boʻlgani sababli kutilgan natijani bermasligi mumkin. Ikkinchidan, jismoniy va jangovar tayyorgarlikning sifatini oshirish uchun moddiy-texnik baza, instruktorlar tayyorgarligi va mashgʻulotlar uchun yetarli vaqt talab etiladi. Uchinchidan, baholash mezonlari tushunarli, oʻlchanadigan va xodimlarning real xizmat vazifalariga mos boʻlishi kerak.

Yana bir muhim jihat — tayyorgarlikda inson omilini e’tibordan chetda qoldirmaslik. Haddan tashqari yuklama, notoʻgʻri texnika yoki xavfsizlik talablarining buzilishi jarohatlanish va motivatsiyaning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu bois jismoniy tayyorgarlik, psixologik barqarorlik, kasbiy etika, huquqiy bilim va muloqot koʻnikmalari oʻzaro bogʻliq tarzda rivojlantirilishi lozim.

Kelgusida mazkur takliflarning samaradorligini aniqlash uchun oʻquv mashgʻulotlaridan oldingi va keyingi koʻrsatkichlarni taqqoslash, xodimlar hamda instruktorlar fikrini oʻrganish, jarohatlanish holatlari va vaziyatli mashqlardagi natijalarni tahlil qilish asosida alohida empirik tadqiqotlar oʻtkazish maqsadga muvofiq.

Xulosa va takliflar

Tahlil natijasida IIO xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini takomillashtirishda xalqaro tajribaning asosiy tamoyillari — kompetensiyaga asoslangan ta’lim, vaziyatli mashqlar, qonuniylik va mutanosiblik, muntazam qayta tayyorlash hamda natijalarni tizimli baholash — muhim ahamiyatga ega ekani koʻrinadi. Ularni milliy amaliyotga tatbiq etish mahalliy qonunchilik, xizmat vazifalari va mavjud resurslarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim.

Amaliy jihatdan quyidagilar taklif etiladi: birinchidan, jismoniy va jangovar tayyorgarlik dasturlarini xizmat yoʻnalishlariga mos ravishda takomillashtirish; ikkinchidan, jismoniy normativlar bilan bir qatorda vaziyatni baholash, muloqot va xavfsizlik koʻnikmalarini ham baholash; uchinchidan, instruktorlar uchun muntazam metodik tayyorgarlik va tajriba almashish tadbirlarini yoʻlga qoʻyish; toʻrtinchidan, mashgʻulotlarda jarohatlarning oldini olish va tiklanish talablarini kuchaytirish; beshinchidan, yangi usullar samaradorligini ilmiy asosda baholash uchun monitoring va amaliy tadqiqotlarni rivojlantirish.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro tajriba va milliy amaliyotning maqsadli uygʻunligi IIO xodimlarining kasbiy tayyorgarligini oshirish, xizmat vazifalarini xavfsiz bajarish va fuqarolar huquqlarini ta’minlashga xizmat qiladi. Jismoniy va jangovar tayyorgarlikni faqat kuch yoki

texnik mahorat emas, balki huquqiy savodxonlik, vaziyatga mos qaror, o‘zini nazorat qilish va mutanosib harakatni qamrab oluvchi kompleks kasbiy kompetensiya sifatida rivojlantirish zarur.

ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIKNI TAKOMILLASHTIRISH

Melikulov Nurjov Latifovich
O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Kasbiy tayyorgarlik fakulteti Maxsus fanlar sikli o‘qituvuchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini oshirish bilan bog‘liq dolzarb muammolar hamda ularning yechimlari tahlil qilingan. Xodimlarning xizmat vazifalarini samarali bajarishida jismoniy chidamlilik, kuch, tezkorlik, harakatlarni muvofiqlashtirish, ruhiy barqarorlik va maxsus amaliy ko‘nikmalarning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, mashg‘ulotlarni tashkil etishdagi mavjud tashkiliy-metodik qiyinchiliklar, jismoniy yuklamalarni individuallashtirish, moddiy-texnik ta’minot, natijalarni baholash va jarohatlarning oldini olish masalalari ko‘rib chiqilgan. Maqolada zamonaviy pedagogik yondashuvlar, raqamli monitoring va xorijiy tajribalar asosida jismoniy hamda jangovar tayyorgarlikni takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Ichki ishlar organlari, xodim, jismoniy tayyorgarlik, jangovar tayyorgarlik, kasbiy mahorat, xizmat vazifalari, jismoniy chidamlilik, maxsus ko‘nikmalar, ruhiy barqarorlik, mashg‘ulotlar samaradorligi, individual yondashuv, raqamli monitoring, jarohatlarning oldini olish.

Bugungi kunda ichki ishlar organlari faoliyatida jamoat tartibini saqlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, huquqbuzarliklarning oldini olish hamda turli murakkab vaziyatlarda tezkor harakat qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu vazifalarni sifatli bajarish xodimlardan nafaqat yuqori darajadagi huquqiy bilim va kasbiy mahoratni, balki yetarli jismoniy tayyorgarlik, jangovar ko‘nikmalar va ruhiy barqarorlikni ham talab etadi.

Ichki ishlar organlari xodimlarining xizmat faoliyati turli sharoitlarda amalga oshiriladi. Ayrim hollarda ular uzoq vaqt davomida harakatlanishi, jismoniy jihatdan murakkab vazifalarni bajarishi, keskin o‘zgaruvchan vaziyatlarda tez qaror qabul qilishi va o‘z xavfsizligi bilan birga fuqarolar xavfsizligini ham ta’minlashi zarur bo‘ladi. Shu bois jismoniy va jangovar tayyorgarlik xodimlarning kasbiy tayyorgarligida muhim o‘rin tutadi.

Jismoniy tayyorgarlik xodimning kuch, tezkorlik, chidamlilik va harakatchanlik kabi sifatlarini rivojlantirishga xizmat qilsa, jangovar tayyorgarlik xizmat faoliyatida qo‘llaniladigan maxsus amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltiriladi. Ushbu yo‘nalishlar o‘zaro uyg‘un tashkil etilganda xodimning murakkab vaziyatlarda o‘zini tutishi, harakatlarni nazorat qilishi va xizmat vazifalarini belgilangan talablar asosida bajarish imkoniyatlari oshadi.

Shu bilan birga, mashg‘ulotlarni tashkil etishda vaqt taqsimoti, xizmat yuklamasining yuqoriligi, moddiy-texnik imkoniyatlar, xodimlarning boshlang‘ich tayyorgarlik darajasidagi farqlar va natijalarni baholash kabi masalalar dolzarbligicha qolmoqda. Mazkur muammolarni tizimli o‘rganish va ilmiy asoslangan yechimlarni ishlab chiqish ichki ishlar organlarida kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Maqolaning maqsadi-ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini oshirishda uchraydigan asosiy muammolarni tahlil qilish hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligi jamoat xavfsizligini ta’minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va xizmat vazifalarini qonuniy hamda samarali bajarishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasining “Ichki ishlar organlari to‘g‘risida”gi Qonunida ichki ishlar organlarining asosiy vazifalari qatorida fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, jamoat tartibi va jamoat xavfsizligini ta’minlash belgilangan (1).

Xodimlarning jismoniy tayyorgarligi ularda kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik va harakatlarni muvofiqlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Jangovar tayyorgarlik esa xizmat faoliyatida zarur bo‘ladigan maxsus amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish, xizmat qurolidan xavfsiz foydalanish, jismoniy qarshilik ko‘rsatish holatlarida qonuniy harakat qilish va keskin vaziyatlarda o‘zini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga yo‘naltiriladi.

Mazkur ikki yo‘nalishning o‘zaro bog‘liqligi shundaki, xodimning jismoniy imkoniyatlari uning amaliy ko‘nikmalarni qay darajada samarali qo‘llay olishiga ta’sir ko‘rsatadi. Biroq jismoniy kuchning o‘zi yetarli emas. Xodim vaziyatni to‘g‘ri baholashi, huquqiy talablarga amal qilishi, muloqot orqali nizoni bartaraf etish imkoniyatlarini ko‘rib chiqishi va zarur holatlarda mutanosib choralar qo‘llashi lozim.

Shu nuqtai nazardan, jismoniy va jangovar tayyorgarlikni huquqiy, psixologik va taktik tayyorgarlik bilan uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv xizmatchining nafaqat jismoniy imkoniyatlarini, balki mas’uliyatli qaror qabul qilish qobiliyatini ham rivojlantiradi. Jismoniy va jangovar tayyorgarlikni oshirishdagi asosiy muammolar.

Ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini takomillashtirishda bir qator tashkiliy, metodik va amaliy muammolar yuzaga kelishi mumkin. Ularning xususiyati xizmat yo‘nalishi, ish tartibi, mavjud resurslar va xodimlarning tayyorgarlik darajasiga bog‘liq.

Birinchi muammo-xizmat yuklamasi va mashg‘ulotlarga ajratiladigan vaqtning cheklanganligi. Ichki ishlar organlari xodimlari kundalik xizmat vazifalarini bajarish, jamoat tartibini saqlash, hujjatlar bilan ishlash va boshqa vazifalarni amalga oshirish jarayonida turli darajadagi jismoniy hamda ruhiy zo‘riqishlarga duch keladilar. Ayrim hollarda xizmat jadvalining zichligi sababli jismoniy mashg‘ulotlarga yetarli vaqt ajratish qiyinlashishi mumkin.

Muntazam mashg‘ulotlarning uzilishi jismoniy sifatlarni rivojlantirish sur’atini pasaytirishi va avval erishilgan natijalarning barqaror saqlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun mashg‘ulotlarni xizmat rejasiga oldindan kiritish, ularning davomiyligi va intensivligini maqbul belgilash zarur. Ikkinchi muammo-xodimlarning boshlang‘ich jismoniy tayyorgarlik darajasidagi farqlar.

Xodimlarning yoshi, xizmat tajribasi, salomatligi, sport bilan shug‘ullanish odatlari va jismoniy imkoniyatlari bir xil emas. Barcha xodimlarga bir xil yuklama berish ayrimlar uchun yetarli samara bermasligi, boshqalar uchun esa ortiqcha zo‘riqishni keltirib chiqarishi mumkin.

Shu sababli dastlabki baholash natijalariga asoslangan individual mashg‘ulot rejalarini ishlab chiqish muhimdir. Bunda umumiy jismoniy talablar saqlangan holda, mashqlarning hajmi va murakkabligi xodimning imkoniyatlariga muvofiqlashtirilishi kerak.

Uchinchi muammo-mashg‘ulotlarning bir xil shaklda tashkil etilishi. Agar jismoniy tayyorgarlik mashg‘ulotlari faqat umumiy yugurish, kuch mashqlari yoki belgilangan normativlarni bajarish bilan cheklansa, ular xodimning kasbiy vazifalari uchun zarur bo‘lgan

barcha qobiliyatlarni yetarli darajada rivojlantirmasligi mumkin. Shuning uchun mashg‘ulotlarni umumiy jismoniy tayyorgarlik, amaliy kasbiy mashqlar, harakatlarni muvofiqlashtirish, ruhiy barqarorlik va xavfsizlik talablariga rioya qilishni qamrab olgan holda tashkil etish maqsadga muvofiq.

To‘rtinchi muammo-moddiy-texnik imkoniyatlar va mashg‘ulot muhitidagi farqlar. Ayrim bo‘linmalarda sport zallari, maxsus maydonchalar, zarur jihozlar yoki mashg‘ulot o‘tkazish uchun qulay sharoitlar yetarli bo‘lmasligi mumkin. Bu holat mashg‘ulotlarning mazmuni va muntazamligiga ta’sir ko‘rsatadi.

Mazkur muammoni bartaraf etish uchun mavjud sport inshootlaridan oqilona foydalanish, minimal jihozlar bilan bajariladigan mashqlar majmuasini ishlab chiqish va zarur moddiy-texnik ehtiyojlarni bosqichma-bosqich qondirish lozim.

Beshinchi muammo-natijalarni baholash va tahlil qilish tizimining yetarli darajada takomillashmaganligi. Faqat yakuniy normativ natijalarini hisobga olish xodimning jismoniy rivojlanish dinamikasini, mashg‘ulotlar sifati va mavjud kamchiliklarni to‘liq aniqlash imkonini bermasligi mumkin. Shu sababli dastlabki, oraliq va yakuniy baholashni bir-biri bilan bog‘lash, natijalarni muntazam tahlil qilish va ular asosida mashg‘ulot dasturlarini yangilab borish zarur.

Oltinchi muammo-charchoq, jarohatlar va tiklanish masalalariga yetarlicha e’tibor berilmasligi. Jismoniy yuklamalarning noto‘g‘ri taqsimlanishi, mashq texnikasiga rioya qilmaslik va dam olish uchun yetarli vaqt ajratmaslik jarohatlar xavfini oshirishi mumkin. Bu esa xodimning mashg‘ulotlarda ishtirok etishiga va xizmat vazifalarini bajarish imkoniyatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shuning uchun jismoniy tayyorgarlikni tashkil etishda xavfsizlik qoidalari, tibbiy tavsiyalar, tiklanish va jarohatlarning oldini olish choralari alohida hisobga olinishi lozim.

Yuqorida ko‘rsatilgan muammolarni bartaraf etish uchun jismoniy va jangovar tayyorgarlikni yagona tizim asosida tashkil etish, mashg‘ulotlarning sifatini oshirish va ularning natijalarini muntazam baholash talab etiladi.

Birinchidan, mashg‘ulotlarni xizmat jarayoni bilan muvofiqlashtirish kerak. Buning uchun oylik va haftalik xizmat rejalarida jismoniy tayyorgarlikka ajratiladigan vaqtni oldindan belgilash, mashg‘ulotlarning uzluksizligini ta’minlash va xizmat xususiyatiga mos jadvallar ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, individual yondashuvni kuchaytirish zarur. Xodimlarning dastlabki jismoniy imkoniyatlarini baholash natijalariga ko‘ra, umumiy tayyorgarlikni rivojlantirish bilan birga, alohida e’tibor talab qiladigan sifatlar bo‘yicha mashg‘ulotlar tashkil etilishi mumkin. Bunday yondashuv xodimlarning shaxsiy o‘sishini kuzatish va yuklamalarni maqbullashtirish imkonini beradi.

Uchinchidan, mashg‘ulotlarning mazmunini kasbiy vazifalar bilan bog‘lash kerak. Umumiy jismoniy mashqlar xodimning kuch va chidamliligini rivojlantirsa, maxsus amaliy mashg‘ulotlar qonuniy harakat qilish, nizoli vaziyatlarni xavfsiz boshqarish va kasbiy ko‘nikmalarni takomillashtirishga xizmat qilishi lozim.

To‘rtinchidan, mashg‘ulotlar sifatiga mas’ul mutaxassislarning malakasini oshirish muhim. Jismoniy tayyorgarlik bo‘yicha murabbiylar va instruktorlar zamonaviy mashg‘ulot metodikasi, yuklamalarni boshqarish, jarohatlarning oldini olish va baholash usullari bo‘yicha muntazam ravishda o‘qitilishi maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, mashg‘ulot natijalarini raqamli shaklda qayd etish imkoniyatlaridan foydalanish lozim. Elektron hisobotlar xodimning natijalaridagi o‘zgarishlarni kuzatish,

mashg‘ulotlarga qatnashish holatini tahlil qilish va mavjud kamchiliklarni o‘z vaqtida aniqlashga yordam beradi. Bunda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish talablariga qat’iy rioya etish shart.

Oltinchidan, jismoniy tayyorgarlikni baholash tizimi faqat nazorat vositasi bo‘lib qolmasligi, balki rivojlanishni rag‘batlantirishga ham xizmat qilishi kerak. Xodimning dastlabki natijasi bilan keyingi natijasi o‘rtasidagi farqni hisobga olish, mashg‘ulotlarga muntazam qatnashishini rag‘batlantirish va kamchiliklarni bartaraf etish uchun amaliy tavsiyalar berish samarali yondashuvlardan hisoblanadi.

Ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini takomillashtirishda xorijiy davlatlarning politsiya tayyorgarligi bo‘yicha tajribalarini o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Bunda tayyorgarlikning tashkiliy shakllari bilan bir qatorda, huquqiy talablar, xavfsizlik, nizolarni bartaraf etish va xodimlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ham e’tibor qaratish zarur.

Buyuk Britaniyada politsiya xodimlarining shaxsiy va jamoat xavfsizligi bo‘yicha tayyorgarligi Public and Personal Safety Training (PPST) yo‘nalishi doirasida tashkil etiladi. Politsiya faoliyati bo‘yicha rasmiy kasbiy tavsiyalarda ushbu tayyorgarlikni ishlab chiqish, o‘tkazish va boshqarishga mas’ul rahbarlar hamda instruktorlarning vazifalari belgilangan (2).

Ushbu tajribaning muhim jihati-xodimlarni tayyorlashda faqat jismoniy qobiliyatlarga emas, balki amaliy ko‘nikmalar, shaxsiy xavfsizlik va xizmat vazifalarini bajarishdagi mas’uliyatga ham e’tibor qaratilishidir. Mazkur yondashuvdan foydalanib, ichki ishlar organlarida jismoniy tayyorgarlik mashg‘ulotlarini kasbiy vaziyatlarni xavfsiz boshqarishga qaratilgan o‘quv mashg‘ulotlari bilan muvofiqlashtirish mumkin.

Shuningdek, xorijiy tajribalardan foydalanishda mashg‘ulotlar natijalarini muntazam baholash, instruktorlarning malakasini oshirish va tayyorgarlik dasturlarini amaliyotda aniqlangan ehtiyojlarga muvofiq qayta ko‘rib chiqish tamoyillari muhimdir.

Biroq xorijiy modellarni milliy amaliyotga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish maqsadga muvofiq emas. Ularni O‘zbekiston qonunchiligi, ichki ishlar organlarining vazifalari, xizmat sharoitlari va mavjud resurslarga moslashtirish zarur. Xususan, jismoniy ta’sir choralari va maxsus vositalardan foydalanish bilan bog‘liq mashg‘ulotlarda qonuniylik, zarurat va mutanosiblik tamoyillari ustuvor bo‘lishi kerak.

Xorijiy tajribalardan foydalanishning eng samarali yo‘li-muayyan metodikani avval tajriba-sinovdan o‘tkazish, uning natijalarini tahlil qilish va ijobiy samara bergan usullarni bosqichma-bosqich joriy etishdir.

Jismoniy va jangovar tayyorgarlik samaradorligini oshirish uchun mashg‘ulotlarning mazmuni, tashkil etilish tartibi va natijalarini baholash tizimi o‘zaro muvofiq bo‘lishi lozim. Bu jarayonda rahbarlar, jismoniy tayyorgarlik bo‘yicha mutaxassislar, instruktorlar va tibbiy xizmat xodimlari o‘rtasida hamkorlikni yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyat kasb etadi. Tashkiliy-pedagogik shartlarni quyidagi yo‘nalishlarda takomillashtirish mumkin. Mashg‘ulotlarning maqsad va vazifalarini aniq belgilash, xodimlarning boshlang‘ich tayyorgarlik darajasini muntazam o‘rganish, jismoniy yuklamalarning hajmi va intensivligini me’yorlashtirish, amaliy mashg‘ulotlarni xavfsizlik talablari asosida tashkil etish, mashg‘ulot natijalarini xolis baholash va tahlil qilish, xodimlarning malakasini oshirish va ilg‘or metodikalarni ommalashtirish.

Bunda mashg‘ulotlarning samaradorligi faqat normativ natijalar bilan emas, balki xodimning jismoniy rivojlanish dinamikasi, kasbiy ko‘nikmalarni o‘zlashtirishi, mashg‘ulotlardagi intizomi va xavfsizlik talablariga amal qilishi bilan ham baholanishi kerak.

Shu bilan birga, jismoniy va jangovar tayyorgarlikni takomillashtirish doimiy ravishda tahlil va yangilashni talab qiladigan jarayondir. Xizmat vazifalari, xodimlarning ehtiyojlari va

mavjud imkoniyatlar o‘zgarib borgani sari mashg‘ulot dasturlarini ham takomillashtirib borish maqsadga muvofiq.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan xulosa qilishimiz mumkinki, ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini oshirish jamoat xavfsizligini ta’minlash, xizmat vazifalarini samarali bajarish va xodimlarning kasbiy mahoratini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Jismoniy tayyorgarlik xodimning kuch, chidamlilik, tezkorlik va harakatchanlik imkoniyatlarini rivojlantirsa, jangovar tayyorgarlik maxsus amaliy ko‘nikmalarni, xavfsiz harakat qilish qobiliyatini va murakkab vaziyatlarda o‘zini boshqarish mahoratini shakllantiradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tayyorgarlik samaradorligiga xizmat yuklamasining yuqoriligi, mashg‘ulotlarga vaqt ajratishdagi qiyinchiliklar, xodimlarning jismoniy imkoniyatlaridagi farqlar, moddiy-texnik ta’minot va natijalarni baholash bilan bog‘liq muammolar ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun mashg‘ulotlarni xizmat rejasiga muvofiq tashkil etish, individual yondashuvni kuchaytirish, kasbiy vazifalarga mos mashqlardan foydalanish, instruktorlar malakasini oshirish va raqamli monitoring tizimini rivojlantirish zarur.

Xorijiy tajribalar esa jismoniy tayyorgarlikni kasbiy ko‘nikmalar, shaxsiy xavfsizlik va muntazam baholash bilan uyg‘unlashtirish muhimligini ko‘rsatadi. Ularni milliy sharoitga moslashtirgan holda qo‘llash ichki ishlar organlari xodimlarining tayyorgarligini takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin.

XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI ASOSIDA HARBIY XIZMATCHI VA XODIMLARNING JISMONIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISH

Melikulov Nurjov Latifovich
O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Kasbiy tayyorgarlik fakulteti Maxsus fanlar sikli o‘qituvuchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada harbiy xizmatchi va xodimlarning jismoniy hamda jangovar tayyorgarligini takomillashtirishda xorijiy davlatlar tajribasidan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Xususan, Amerika Qo‘shma Shtatlari Quruqlikdagi qo‘shinlarida qo‘llanilayotgan kompleks jismoniy tayyorgarlik tizimi, Buyuk Britaniya Qurolli Kuchlaridagi jismoniy tayyorgarlik standartlari, kasbiy vazifalarga mos mashg‘ulotlarni tashkil etish, jismoniy qobiliyatlarni baholash va tiklanish jarayonlarini boshqarish masalalari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, xorijiy tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish, mashg‘ulotlarning samaradorligini oshirish, shaxsiy tarkibning funksional imkoniyatlarini rivojlantirish va jangovar shaylikni mustahkamlash bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Harbiy xizmatchi, xodim, jismoniy tayyorgarlik, jangovar tayyorgarlik, jangovar shaylik, xorijiy tajriba, funksional tayyorgarlik, chidamlilik, kuch, tezkorlik, individual yondashuv, jismoniy yuklama, tiklanish, kasbiy kompetensiya, samaradorlikni baholash.

Bugungi kunda xavfsizlikni ta’minlash, davlat manfaatlarini himoya qilish, favqulodda vaziyatlarda tezkor harakatlanish va murakkab xizmat vazifalarini bajarish harbiy xizmatchi hamda maxsus xizmat xodimlaridan yuqori darajadagi jismoniy, ruhiy va kasbiy tayyorgarlikni talab etadi. Zamonaviy sharoitda xizmat vazifalarining murakkablashib borishi, uzoq vaqt

davomida harakatlanish, og‘ir jihozlar bilan ishlash, tezkor qaror qabul qilish va jismoniy charchoq sharoitida harakatlarni muvofiqlashtirish qobiliyatini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Jismoniy tayyorgarlik harbiy xizmatchining faqatgina kuch, tezlik yoki umumiy chidamliligini oshirish bilan cheklanmaydi. U xizmat vazifalarini xavfsiz, samarali va belgilangan vaqtda bajarish, tashqi muhitning salbiy ta’sirlariga moslashish, jismoniy va ruhiy zo‘riqishlarga bardosh berish hamda uzoq muddatli xizmat davomida ish qobiliyatini saqlab qolishning muhim omili hisoblanadi.

Jangovar tayyorgarlik esa nazariy bilimlar, amaliy ko‘nikmalar, intizom, jamoaviy hamkorlik va vaziyatni to‘g‘ri baholash qobiliyatini shakllantiradi. Ushbu ikki yo‘nalishning o‘zaro bog‘liqligi shundaki, yetarli jismoniy tayyorgarlikka ega bo‘lmagan xizmatchi murakkab amaliy vazifalarni bajarishda tez charchashi, harakat aniqligini yo‘qotishi yoki berilgan vazifani belgilangan vaqtda bajara olmasligi mumkin. Shu sababli jismoniy tayyorgarlikni jangovar tayyorgarlikdan ajratilgan jarayon sifatida emas, balki yagona kasbiy tayyorgarlik tizimining tarkibiy qismi sifatida tashkil etish maqsadga muvofiq.

Xorijiy davlatlar tajribasi ushbu sohadagi mashg‘ulotlarni ilmiy asosda rejalashtirish, xizmat vazifalariga mos jismoniy sifatlarni rivojlantirish, shaxsiy tarkibning imkoniyatlarini muntazam baholash va jarohatlarning oldini olishga katta e’tibor qaratilishini ko‘rsatadi. Masalan, AQSh Quruqlikdagi qo‘shinlarining Holistic Health and Fitness (H2F) tizimi jismoniy tayyorgarlikni ruhiy barqarorlik, ovqatlanish, uyqu va sog‘liqni saqlash bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqadi (1). Buyuk Britaniya Qurolli Kuchlarida esa jismoniy tayyorgarlik harbiy kasbning amaliy talablari, umumiy salomatlik va xizmat vazifalarini bajarish qobiliyati bilan uzviy bog‘langan (2).

Maqolaning maqsadi-harbiy xizmatchi va xodimlarning jismoniy hamda jangovar tayyorgarligini oshirishga qaratilgan xorijiy tajribalarni tahlil qilish va ulardan milliy sharoitda foydalanish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqish.

Harbiy xizmatchilarning jismoniy tayyorgarligi ularning xizmat va jangovar vazifalarni bajarish uchun zarur bo‘lgan jismoniy sifatlari, harakat ko‘nikmalari va funksional imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan maqsadli pedagogik jarayondir. Ushbu jarayon kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik, muvozanat, harakatlarni muvofiqlashtirish va tashqi ta’sirlarga moslashish kabi sifatlarni qamrab oladi.

Jismoniy tayyorgarlikning asosiy xususiyati shundaki, uning natijalari muayyan xizmat vazifalarini bajarish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Masalan, uzoq masofaga yurishda umumiy chidamlilik va oyoq mushaklarining bardoshliligi, jihozlarni tashishda kuch va kuch chidamliligi, qisqa vaqt ichida harakat yo‘nalishini o‘zgartirishda esa tezkorlik va muvofiqlashtirish qobiliyati muhim ahamiyatga ega.

Jangovar tayyorgarlik esa shaxsiy tarkibni xizmat vazifalarini amaliy bajarishga o‘rgatish, kasbiy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish, intizomni mustahkamlash hamda jamoaviy harakatlarni muvofiqlashtirishga xizmat qiladi. Uning mazmuni xizmat turi, bo‘linmaning vazifasi, mavjud sharoit va amaldagi me’yoriy hujjatlarga muvofiq belgilanadi. Jismoniy va jangovar tayyorgarlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni quyidagi yo‘nalishlarda ko‘rish mumkin. Jismoniy imkoniyatlar va kasbiy harakatlar. Yetarli kuch va chidamlilik xizmatchiga murakkab jismoniy vazifalarni samarali bajarish imkonini beradi. Jismoniy charchoq va qaror qabul qilish. Charchoqning ortishi diqqatni jamlash, harakatlarni aniq bajarish va vaziyatni baholashga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Individual tayyorgarlik va jamoaviy natija. Har bir xizmatchining jismoniy imkoniyatlari bo‘linmaning umumiy ish qobiliyati va vazifalarni bajarish samaradorligiga ta’sir qiladi. Tiklanish

va uzoq muddatli shaylik. To‘g‘ri tashkil etilgan dam olish, ovqatlanish va tiklanish jarayonlari xizmatchining tayyorgarlik darajasini saqlab qolishga yordam beradi.

AQSh Quruqlikdagi qo‘shinlarining FM 7-22 «Holistic Health and Fitness» qo‘llanmasida jismoniy tayyorgarlik xizmatchining harbiy kasbi, xizmat vazifalari va jangovar faoliyatidagi ehtiyojlariga muvofiq tashkil etilishi lozimligi ta’kidlangan (1). Mazkur yondashuv umumiy mashqlarni bajarishning o‘zi yetarli emasligini, balki mashg‘ulotlarning mazmuni kutilgan amaliy natijalar bilan bog‘lanishi kerakligini ko‘rsatadi.

Shundan kelib chiqib, jismoniy va jangovar tayyorgarlikni rejalashtirishda uchta muhim tamoyilga amal qilish maqsadga muvofiq: maqsadga yo‘naltirilganlik, izchillik va individuallashtirish. Maqsadga yo‘naltirilganlik mashg‘ulotlarning aniq xizmat vazifalari bilan bog‘liqligini anglatadi. Izchillik jismoniy yuklamalarning tayyorgarlik darajasiga muvofiq bosqichma-bosqich oshirilishini nazarda tutadi. Individuallashtirish esa yosh, sog‘liq holati, xizmat tajribasi va boshlang‘ich jismoniy imkoniyatlarni hisobga olishni talab etadi.

Ushbu tamoyillarni birgalikda qo‘llash orqali mashg‘ulotlarning samaradorligini oshirish, ortiqcha jismoniy zo‘riqish xavfini kamaytirish va har bir xizmatchining shaxsiy rivojlanishini ta’minlash mumkin. AQSh Qurolli Kuchlari tajribasi: kompleks jismoniy tayyorgarlik tizimi. Harbiy xizmatchilarning jismoniy tayyorgarligini takomillashtirishda AQSh Quruqlikdagi qo‘shinlarining kompleks yondashuvi alohida ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv Holistic Health and Fitness (H2F) deb nomlanib, xizmatchining jismoniy imkoniyatlari bilan bir qatorda ruhiy tayyorgarligi, ovqatlanishi, uyqu rejimi va tiklanish jarayonlarini ham qamrab oladi (1. 3).

H2F tizimining asosiy maqsadi-shaxsiy tarkibning jismoniy va ruhiy imkoniyatlarini rivojlantirish, jarohatlar xavfini kamaytirish, jarohatdan keyingi tiklanishni yaxshilash va harbiy xizmatchining vazifalarni bajarishga doimiy tayyorligini ta’minlashdir (3).

Mazkur tizimning muhim jihati shundaki, harbiy xizmatchining tayyorgarligi faqat belgilangan jismoniy sinovlar natijasi bilan cheklanmaydi. Uning umumiy holati, harakat texnikasi, yuklamalarga moslashishi, ovqatlanish odatlari va tiklanish imkoniyatlari ham e’tiborga olinadi. H2F yondashuvida quyidagi yo‘nalishlar o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi: Jismoniy tayyorgarlik: kuch, tezlik, mushaklar chidamliligi, aerob va anaerob imkoniyatlarni rivojlantirish.Ruhiy tayyorgarlik: bosim ostida o‘zini boshqarish, diqqatni jamlash va qiyin vaziyatlarga moslashish. Ovqatlanish: jismoniy yuklamalarga muvofiq energiya va ozuqa moddalarini qabul qilish. Uyqu va tiklanish: charchoqni kamaytirish, ish qobiliyatini saqlash va mashg‘ulotlar orasida organizmning tiklanishiga sharoit yaratish. Jarohatlarning oldini olish: harakat texnikasini yaxshilash, yuklamalarni me’yorlashtirish va zarur hollarda mutaxassis nazoratida tiklanish choralarini ko‘rish.

Ushbu yo‘nalishlarning birgalikda amalga oshirilishi jismoniy tayyorgarlikni qisqa muddatli natijaga emas, balki uzoq muddatli kasbiy shaylikka yo‘naltirish imkonini beradi. Rasmiy qo‘llanmada ham xizmatchining jismoniy va jismoniy bo‘lmagan omillarini bir tizim doirasida boshqarish zarurligi ko‘rsatilgan (1.3).

AQSh tajribasining yana bir muhim jihati — mutaxassislarning mashg‘ulot jarayoniga jalb etilishidir. H2F tizimi doirasida kuch va jismoniy tayyorgarlik bo‘yicha mutaxassislar, tibbiyot xodimlari, jismoniy reabilitatsiya mutaxassislari va ovqatlanish bo‘yicha ekspertlar o‘zaro hamkorlikda faoliyat yuritadi (3.4). Bunday hamkorlik mashg‘ulotlarni rejalashtirishda tibbiy xavfsizlik va jismoniy natijadorlikni birgalikda hisobga olishga yordam beradi.

Ushbu tajribadan milliy sharoitda foydalanish uchun har bir harbiy qism yoki xizmat bo‘linmasida jismoniy tayyorgarlik uchun mas’ul mutaxassislarning vazifalarini aniq belgilash,

tibbiy xizmat bilan hamkorlikni kuchaytirish va jismoniy yuklamalarni shaxsiy imkoniyatlarga muvofiqlashtirish maqsadga muvofiq.

Bunda xorijiy tizimni to‘liq ko‘chirish emas, balki uning samarali tamoyillarini mahalliy sharoit, mavjud moddiy-texnik baza, xizmat turi va milliy me’yoriy talablarga moslashtirish muhimdir.

Buyuk Britaniya Qurolli Kuchlari tajribasi: kasbiy talablarga mos jismoniy tayyorgarlik. Buyuk Britaniya Qurolli Kuchlarida jismoniy tayyorgarlik harbiy kasbning ajralmas qismi sifatida qaraladi. Rasmiy ma’lumotlarda jismoniy tayyorgarlikning vazifasi nafaqat xizmat vazifalarini bajarish, balki salomatlikni mustahkamlash, jarohatlar xavfini kamaytirish va jismoniy hamda ruhiy farovonlikni qo‘llab-quvvatlash bilan ham bog‘liq ekani qayd etilgan (2).

Britaniya tajribasining muhim xususiyati-jismoniy tayyorgarlik usullarining turli shakllaridan foydalanishdir. Jismoniy mashqlar, sport va maxsus faoliyatlar shaxsiy tarkibning umumiy jismoniy imkoniyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, jismoniy talablar muayyan harbiy vazifalarga muvofiq belgilanadi.

Mazkur yondashuvni quyidagi jihatlar orqali tavsiflash mumkin. Birinchidan, jismoniy tayyorgarlikning kasbiy vazifalar bilan bog‘liqligi ta’minlanadi. Harbiy xizmatchi bajaradigan vazifalarga qarab, unda kuch, chidamlilik, harakatchanlik va jihozlar bilan harakatlanish qobiliyatiga turlicha talablar qo‘yilishi mumkin.

Ikkinchidan, tayyorgarlikni baholashda aniq mezonlardan foydalaniladi. Britaniya armiyasining rasmiy manbalarida xizmatga kirish va muayyan vazifalarga muvofiq jismoniy talablarni baholashga qaratilgan sinovlar keltirilgan (5). Bu esa tayyorgarlik darajasini sub’ektiv fikrlar bilan emas, balki o‘lchanadigan ko‘rsatkichlar asosida baholash muhimligini ko‘rsatadi.

Uchinchidan, jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirish uzluksiz jarayon sifatida qaraladi. Xizmatga qabul qilinishdan boshlab keyingi kasbiy faoliyat davomida jismoniy imkoniyatlarni saqlash va takomillashtirishga e’tibor qaratiladi.

Buyuk Britaniya tajribasidan kelib chiqib, harbiy xizmatchi va xodimlar uchun jismoniy tayyorgarlik me’yorlarini ularning kasbiy vazifalariga muvofiq tabaqalashtirish maqsadga muvofiq. Masalan, asosan harakatlanish va uzoq vaqt tik turishni talab qiluvchi vazifalarda umumiy chidamlilikka, og‘ir jihozlar bilan ishlashda kuch va kuch chidamliligiga, yuqori harakatchanlik talab etiladigan vazifalarda esa tezkorlik va harakatlarni muvofiqlashtirishga ko‘proq e’tibor qaratish mumkin.

Shu bilan birga, muayyan kasbiy guruh uchun belgilangan talablar umumiy salomatlik va mehnat qobiliyatini saqlash talablarini inkor etmasligi lozim. Tayyorgarlik tizimida ham umumiy jismoniy qobiliyatlar, ham muayyan vazifalar uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar hisobga olinishi kerak.

Bunday yondashuv mashg‘ulotlarning mazmunini maqsadli belgilash, mavjud vaqt va resurslardan oqilona foydalanish hamda xizmatchilarning amaliy tayyorgarligini baholash imkonini oshiradi.

Jismoniy tayyorgarlikni baholashning zamonaviy usullari. Jismoniy tayyorgarlikni takomillashtirishda baholash tizimi alohida o‘rin tutadi. Chunki tayyorgarlik darajasini aniqlash, mavjud kamchiliklarni belgilash va keyingi mashg‘ulotlarni rejalashtirish ishonchli ma’lumotlarga tayanishi kerak.

AQSh Quruqlikdagi qo‘shinlarida jismoniy tayyorgarlikni baholash uchun xizmatchining kuch, mushaklar chidamliligi, harakatchanligi va aerob imkoniyatlarini qamrab oluvchi sinovlar qo‘llaniladi. 2025 yilda joriy etilgan Army Fitness Test tizimi 2026 yilda ham rasmiy baholash

tizimi sifatida qo‘llanilmoqda; uning ayrim talablari muayyan jangovar kasblar uchun alohida belgilangan (6).

Ushbu misol jismoniy tayyorgarlikni baholash tizimi doimiy ravishda xizmat vazifalariga moslashtirib borilishi mumkinligini ko‘rsatadi. Biroq muayyan mamlakatdagi testlar va normativlarni boshqa davlatga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirishdan oldin ularning maqsadi, o‘lchash mezonlari va mahalliy sharoitga mosligi o‘rganilishi lozim. Jismoniy tayyorgarlikni baholash quyidagi bosqichlarda tashkil etilishi mumkin. Birinchi bosqich-dastlabki baholash. Xizmatchining boshlang‘ich jismoniy imkoniyatlari, umumiy chidamliligi, kuch ko‘rsatkichlari va harakat texnikasi aniqlanadi. Bu bosqich mashg‘ulotlarni shaxsiy ehtiyojlarga muvofiq rejalashtirish uchun zarur. Ikkinchi bosqich-oraliq nazorat. Belgilangan davrda mashg‘ulotlar natijasida yuzaga kelgan o‘zgarishlar baholanadi. Oraliq nazorat orqali jismoniy yuklama yetarli yoki haddan tashqari ekanini aniqlash mumkin. Uchinchi bosqich-yakuniy baholash. Dastlabki natijalar bilan taqqoslash orqali jismoniy tayyorgarlikdagi o‘sish, saqlanib qolgan kamchiliklar va keyingi davrdagi ustuvor vazifalar belgilanadi. Baholashda faqat yakuniy natijalarga emas, balki ularning qanday sharoitda erishilganiga ham e’tibor qaratish lozim. Masalan, muayyan sinov natijasi yaxshilangan bo‘lsa-da, xizmatchida doimiy charchoq yoki harakat texnikasida kamchiliklar kuzatilsa, mashg‘ulot dasturini qayta ko‘rib chiqish talab etilishi mumkin.

Shuningdek, baholash natijalarini qayd etishda raqamli jadvallar, elektron hisobotlar va shaxsiy rivojlanish kartalaridan foydalanish mumkin. Bu usullar shaxsiy tarkibning tayyorgarlik dinamikasini kuzatish, bo‘linmalar o‘rtasidagi umumiy holatni tahlil qilish va mashg‘ulotlarni rejalashtirishni osonlashtiradi.

Biroq baholash tizimi jazolash vositasiga aylanmasligi kerak. Uning asosiy maqsadi kamchiliklarni aniqlash, rivojlanishni rag‘batlantirish, xavflarni kamaytirish va xizmat vazifalarini samarali bajarishga tayyorlikni oshirishdan iborat bo‘lishi lozim.

Jangovar tayyorgarlikni jismoniy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirish. Xorijiy tajribalarni o‘rganishda jismoniy mashg‘ulotlarni amaliy kasbiy vazifalar bilan bog‘lash masalasi muhim o‘rin tutadi. Chunki umumiy jismoniy tayyorgarlik qanchalik yuqori bo‘lmasin, uni xizmat faoliyatida zarur bo‘lgan ko‘nikmalar bilan mustahkamlash talab etiladi.

Bunda mashg‘ulotlarning mazmuni harbiy qism yoki xizmat bo‘linmasining vazifalariga, xavfsizlik talablariga va amaldagi o‘quv dasturlariga muvofiq belgilanishi lozim. Jismoniy mashqlar jangovar tayyorgarlikni almashtirmaydi, balki uning samarali amalga oshirilishi uchun zarur bo‘lgan jismoniy asosni yaratadi. Jismoniy va jangovar tayyorgarlikni uyg‘unlashtirishning bir nechta shakllari mavjud.

Birinchisi, jismoniy qobiliyatlarni amaliy vazifalarga muvofiq rivojlantirish. Masalan, umumiy chidamlilikni rivojlantirish uzoq vaqt davomida xizmat vazifalarini bajarishga tayyorgarlikni mustahkamlaydi. Kuch mashqlari esa jihozlarni ko‘tarish, tashish va boshqa jismoniy harakatlar uchun zarur imkoniyatlarni rivojlantiradi.

Ikkinchisi, mashg‘ulotlarning izchilligini ta’minlash. Jismoniy tayyorgarlik mashg‘ulotlari, amaliy kasbiy mashqlar va nazorat sinovlari yagona reja asosida muvofiqlashtirilishi kerak. Bunda jismoniy yuklamalarning hajmi, intensivligi va tiklanish uchun ajratilgan vaqt o‘zaro mutanosib bo‘lishi lozim.

Uchinchisi, jamoaviy harakat va intizomni rivojlantirish. Guruh mashqlari xizmatchilarning birgalikda ishlash, ko‘rsatmalarga amal qilish, harakatlarni muvofiqlashtirish va jamoaviy mas’uliyatni his etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

To‘rtinchisi, ruhiy barqarorlikni qo‘llab-quvvatlash. Jismoniy yuklamalar sharoitida o‘zini boshqarish, diqqatni saqlash va vazifani oxirigacha bajarish qobiliyatini rivojlantirish muhim. Bu

jarayon xavfsizlik talablariga rioya qilgan holda, murabbiy yoki mas’ul rahbar nazoratida amalga oshirilishi lozim.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, jismoniy mashg‘ulotlarni murakkablashtirish har doim ham samaradorlikni oshirmaydi. Haddan tashqari og‘ir yuklamalar charchoqni kuchaytirishi, jarohatlar xavfini oshirishi va mashg‘ulotlarning uzluksizligini buzishi mumkin. Shuning uchun mashg‘ulotlarning murakkabligi xizmatchining tayyorgarlik darajasi, sog‘liq holati va aniq belgilangan o‘quv maqsadlariga mos bo‘lishi shart.

AQShning H2F tizimida ham mashg‘ulotlar, tibbiy nazorat va tiklanish jarayonlarining o‘zaro muvofiqligiga ahamiyat beriladi (1.3). Bu tajriba jismoniy va jangovar tayyorgarlikni birgalikda rejalashtirish bilan bir qatorda, xizmatchining salomatligini saqlashni ham asosiy vazifalardan biri sifatida belgilash zarurligini ko‘rsatadi.

Harbiy xizmatchi va xodimlarning jismoniy tayyorgarligini oshirishda mashg‘ulotlarning hajmi va intensivligini to‘g‘ri belgilash muhim ahamiyatga ega. Mashg‘ulotlar yetarli darajada samarali bo‘lishi, shu bilan birga, organizmning tiklanish imkoniyatlariga mos kelishi lozim. Jismoniy yuklamalarni rejalashtirishda quyidagi omillarni hisobga olish maqsadga muvofiq. Xizmatchining yoshi va dastlabki jismoniy tayyorgarlik darajasi, xizmat vazifalarining xususiyati va kunlik ish tartibi, mashg‘ulotlarning hajmi, davomiyligi va intensivligi, avvalgi mashg‘ulotlardan keyingi tiklanish darajasi, tibbiy ko‘rsatmalar va jarohatlar xavfi, mavsumiy sharoitlar, harorat va mashg‘ulot o‘tkaziladigan joyning xususiyatlari.

Mashg‘ulotlarni rejalashtirishda bosqichma-bosqichlik tamoyiliga amal qilish kerak. Jismoniy tayyorgarligi past bo‘lgan xizmatchiga yuqori intensivlikdagi yuklamalarni birdaniga berish o‘rniga, dastlab umumiy harakat faolligi va asosiy jismoniy sifatlarni rivojlantirish, keyin esa yuklamalarni izchil oshirish maqsadga muvofiq.

Shuningdek, mashg‘ulotlar rejasida tiklanish uchun yetarli vaqt ajratilishi kerak. Tiklanish jarayoni faqat dam olish bilan cheklanmaydi; u uyqu, to‘g‘ri ovqatlanish, suv iste’moli, zarur hollarda tibbiy yordam va jismoniy faollikni maqbul taqsimlashni ham qamrab oladi.

AQSh Quruqlikdagi qo‘shinlarining H2F tizimi jismoniy tayyorgarlikni uyqu, ovqatlanish va salomatlikni saqlash bilan bog‘liq holda tashkil etishga asoslanadi (1.3). Mazkur yondashuvning amaliy ahamiyati shundaki, xizmatchining ish qobiliyatini faqat mashg‘ulotlar sonini ko‘paytirish orqali emas, balki yuklama va tiklanish o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash orqali ham oshirish mumkin.

Jarohatlarning oldini olish maqsadida mashg‘ulotlar oldidan tegishli tayyorlov mashqlarini bajarish, harakat texnikasiga rioya qilish, jihozlarning sozligini tekshirish va xizmatchining holatini kuzatib borish zarur. Og‘riq, bosh aylanishi, nafas olishda keskin qiyinlashish yoki boshqa xavotirli belgilar paydo bo‘lganda mashg‘ulotni to‘xtatish va tegishli tibbiy yordamga murojaat qilish kerak.

Jismoniy tayyorgarlikni tashkil etishda jarohat olgan xizmatchining mashg‘ulotlarga qaytish jarayoni ham muhimdir. Bunday holatlarda yuklamalarni tiklanish holatiga muvofiq belgilash, tibbiy tavsiyalarga amal qilish va zarur bo‘lganda reabilitatsiya mutaxassislari bilan hamkorlik qilish lozim. Bu xizmatchining sog‘lig‘ini saqlash bilan bir qatorda, uning uzoq muddatli kasbiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Shu tariqa, jismoniy tayyorgarlikning samaradorligi faqat yuqori natijalarga erishish bilan emas, balki ushbu natijalarni xavfsiz va barqaror ravishda saqlab qolish qobiliyati bilan ham belgilanadi.

Xorijiy tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish imkoniyatlari. AQSh va Buyuk Britaniya tajribalarining tahlili jismoniy va jangovar tayyorgarlikni takomillashtirishda bir nechta

umumiy yo‘nalishlar muhim ekanini ko‘rsatadi. Bular-kasbiy vazifalarga moslashtirish, individual yondashuv, natijalarni muntazam baholash, mutaxassislar hamkorligi va tiklanish jarayonlariga e’tibor qaratishdir.

Biroq xorijiy tajribani milliy sharoitda joriy etishda har bir davlatning tashkiliy tuzilishi, xizmat vazifalari, moddiy-texnik imkoniyatlari, iqlim sharoiti va huquqiy talablari o‘ziga xos ekanini hisobga olish zarur. Shu sababli xorijiy modellarni to‘liq ko‘chirish emas, balki ularning ilmiy asoslangan va amaliy jihatdan foydali elementlarini tanlab olish maqsadga muvofiq.

Milliy tizimda quyidagi yo‘nalishlarni rivojlantirish mumkin. Birinchidan, yagona baholash va monitoring tizimini takomillashtirish. Jismoniy tayyorgarlik natijalarini belgilangan davriylikda qayd etish, dastlabki va yakuniy ko‘rsatkichlarni taqqoslash hamda xizmatchining shaxsiy rivojlanish dinamikasini tahlil qilish kerak. Bunda baholash mezonlari xizmat turi va vazifalarning xususiyatiga mos bo‘lishi lozim.

Ikkinchidan, kasbiy vazifalarga mos mashg‘ulot dasturlarini ishlab chiqish. Barcha xizmatchilar uchun bir xil mashqlar majmuasidan foydalanish o‘rniga, umumiy jismoniy tayyorgarlikni saqlagan holda, muayyan kasbiy guruhlarga xos jismoniy talablarni hisobga olish maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, murabbiylar va jismoniy tayyorgarlik uchun mas’ul shaxslarning malakasini oshirish. Zamonaviy mashg‘ulot metodikasi, jismoniy yuklamalarni boshqarish, harakat texnikasi, jarohatlarning oldini olish va natijalarni baholash bo‘yicha muntazam o‘quvlar tashkil etish kerak.

To‘rtinchidan, tibbiy xizmat bilan hamkorlikni kuchaytirish. Jismoniy tayyorgarlik rejalarini ishlab chiqishda tibbiy tavsiyalar va xizmatchilarning sog‘liq holatini hisobga olish zarur. Bu ayniqsa yuqori jismoniy yuklama talab qilinadigan bo‘linmalarda muhimdir.

Beshinchidan, raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish. Elektron hisobotlar va shaxsiy tayyorgarlik kartalari orqali natijalarni qayd etish, rivojlanish dinamikasini kuzatish va mashg‘ulotlarni rejalashtirish samaradorligini oshirish mumkin. Bunda shaxsiy ma’lumotlarning maxfiyligi va ulardan foydalanish qoidalariga qat’iy rioya etilishi shart.

Oltinchidan, ilmiy-amaliy tadqiqotlarni yo‘lga qo‘yish. Joriy etilayotgan mashg‘ulot dasturlarining natijalarini taqqoslash, jarohatlar ko‘rsatkichlarini tahlil qilish va xizmatchilarning fikr-mulohazalarini o‘rganish orqali samarali usullarni aniqlash mumkin.

Yettinchidan, moddiy-texnik resurslardan maqsadli foydalanish. Zamonaviy trenajyorlar va maxsus inshootlar bilan bir qatorda, minimal jihozlar bilan bajariladigan mashqlar, ochiq havodagi mashg‘ulotlar va mavjud sport maydonlaridan oqilona foydalanish ham muhimdir. Bu turli imkoniyatlarga ega bo‘linmalarda tayyorgarlikni uzluksiz tashkil etishga yordam beradi.

Mazkur yo‘nalishlarni bosqichma-bosqich joriy etish jismoniy va jangovar tayyorgarlik tizimini takomillashtirish, xizmatchilarning kasbiy imkoniyatlarini oshirish va mavjud resurslardan samarali foydalanishga xizmat qilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Harbiy xizmatchi va xodimlarning jismoniy hamda jangovar tayyorgarligini oshirish zamonaviy xizmat vazifalarini samarali bajarish, shaxsiy tarkibning kasbiy imkoniyatlarini rivojlantirish va jangovar shaylikni mustahkamlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Jismoniy tayyorgarlikni faqat muayyan normativlarni bajarish jarayoni sifatida emas, balki kasbiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan kuch, chidamlilik, tezkorlik, harakatlarni muvofiqlashtirish va ruhiy barqarorlikni rivojlantiruvchi kompleks tizim sifatida tashkil etish zarur.

AQSh tajribasi jismoniy tayyorgarlikni salomatlik, ruhiy tayyorlik, ovqatlanish, uyqu va tiklanish bilan bog‘liq holda boshqarish muhimligini ko‘rsatadi. Buyuk Britaniya tajribasi esa jismoniy tayyorgarlik talablarini harbiy kasb xususiyatlari bilan bog‘lash, aniq baholash

mezonlaridan foydalanish va xizmat davomida jismoniy imkoniyatlarni saqlash zarurligini namoyon etadi.

INTERNET VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA TUTGAN O’RNI

Murotov Jo‘rabek Roxmonaliyevich
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish institutining Farg‘ona filiali "Kasbiy tayyorgarlik" sikli katta o‘qituvchisi, podpolkovnik

Zamon shiddat bilan o‘zgarib borar ekan, insoniyat hayotiga juda ko‘p yangiliklar kirib kelmoqda. XX asrning eng buyuk kashfiyotlaridan biri, shubhasiz, – internetdir. Internet haqida juda ko‘p gapirildi va gapirilmoqda. Uning salbiy va ijobiy jihatlari borasida bahslar tingani yo‘q.

Biroq, nima bo‘lganda xam, bugun internet insonning eng yaqin ko‘makchilaridan biri ekanini inkor qilib bo‘lmaydi.

Butun jahon o‘rgimchak to‘rining eng asosiy va o‘ziga xos xususiyati tezkor interaktiv muloqotning rivojlanganidir. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar tashkil topganidan buyon taqdim etilayotgan materialga nisbatan bir vaqtning o‘zida ko‘plab odamlar tomonidan fikr bildira olish imkoniyati yanada kengaydi. O‘z nomi bilan ijtimoiylashgan, ya’ni qiziqishlari umumiyligi nuqtai nazaridan virtual guruhlarning tuzilishi gipper mavzularni yanada ixtisoslashtirdi.

Hozirda ta’lim sohasida ham internetning umumiy imkoniyatlaridan keng foydalanilyapti. Dars mavzusiga oid qo‘shimcha ma’lumotlar yig‘ish, saralash, almashishda global tarmoq o‘qituvchilarga yaxshigina dastur bo‘lib kelyapti.

Bugungi kunda dunyoning yarmidan ko‘p mamlakatlarida onlayn va masofaviy ta’lim joriy qilingan. Buning uchun maktablarda ham yetarli sharoitlar yaratilgan. Xususan, Finlyandiyada:—Davlat bepul ta’limni kafolatlaydi. Bunga ta’lim, darsliklar, noutbuklar, asosiy ish yuritish materiallari, maktabdagi bepul ovqatlanishlar ham kiradi. Onlayn ta’lim tizimining yuzaga kelishi esa o‘qituvchi va o‘quvchilarga ko‘plab qulayliklar yaratishi barobarida bir qator talab va shartlarni ham yuzaga keltirdi. Onlayn dars atamasi mazmunan odatiy darsning virtual shaklini anglatadi.

Uning bir qator turlari mavjud:

–videovebinar tarzi.

Bunda o‘qituvchi video ma’ruza qiladi, o‘quvchilar dars davomida o‘z savollarini jo‘natib turishlari mumkin va o‘qituvchi ularga javob berib o‘tadi;

–ijtimoiy tarmoq guruhlarida grafik, ya’ni yozuv ko‘rinishda dars o‘tish.

Mavzu guruhga yozma shaklda joylanadi va o‘quvchilar ustozlari bilan tushunmagan joylari borasida yozma savol–javob qilishadi;

13. **audiovizual onlayn dars.**

Ya’ni mavzu foto, video, audio materiallar orqali tushuntiriladi. Bunda o‘quvchi o‘zi istagan ko‘rinishda, xoh yozma xoh audio ko‘rinishida savol yo‘llaydi yoki fikrlarini bildiradi.

Onlayn darslar, resurs imkoniyatlaridan kelib chiqib, virtual guruh, kanal yoki ijtimoiy tarmoq sahifasida amalga oshirilishi mumkin. Shu o‘rinda bir jihatga e’tibor qaratish ahamiyatlidir. Onlayn darslarni masofaviy ta’lim bilan adashtirmaslik lozim. Ular ikki xil tushunchalardir:

—Masofaviy o‘qitish – bu o‘qituvchi va talaba masofaviy ravishda axborot texnologiyalaridan foydalangan holda o‘zaro hamkorlik qiladigan ta’lim shakli. Masofadan o‘qitish jarayonida talaba mustaqil ravishda ishlab chiqilgan dastur asosida shug‘ullanadi, vebinar

yozuvlarini ko‘rib chiqadi, vaqti – vaqti bilan onlayn suhbatda o‘qituvchi bilan maslahatlashadi va mustaqil ish natijalarini tekshirish uchun topshiradi.

Onlayn o‘rganish – bu «hozir va shu yerda» rejimida kompyuterga yoki Internetga ulangan boshqa gadjet yordamida bilim va ko‘nikmalarni egallash demakdir. Ushbu o‘quv formati shuningdek, elektron ta’lim yoki «elektron o‘rganish» (ye–learning) deb nomlanadi. Va bu masofadan boshqarishning mantiqiy davomi hisoblanadi, «onlayn» atamasi o‘qituvchi va talaba o‘rtasida muloqot shaklini anglatadi.

Albatta onlayn darslar yosh va ta’lim muassasasi kategoriyasiga ko‘ra turlicha shakllarda olib borilishi ham mumkin.

Ayni kunlarda mamlakatimiz o‘rta ta’lim pedagog–mutaxassislari tomonidan televideniya orqali efirga uzatilayotgan darslar ham onlayn rejimda olib borilmoqda. Xo‘sh, onlayn darslarning talablari qanday?

Quyida ular bilan tanishamiz:

– Avvalo dars jadvali an’anaviy darsturlaridan farq qiladi, ya’ni fanlar ketma–ketligi o‘rtasida 60–80 daqiqa o‘tishi lozim. Sababi ekran qarshisida uzoq o‘tirib qolish bolalar salomatligi uchun zarar;

– Dars vaqti turlicha bo‘lishi mumkin. Bunda yana bolalar salomatligini inobatga olgan holda mavzuni tushuntirish, topshiriqlarni bajarish va uyga vazifani berish vaqti oralig‘ini o‘zgartirish mumkin;

– O‘quvchilarning bir vaqtda tarmoqda jam bo‘lishini ta’minlash;

– O‘quvchilarni ko‘rib turish imkoniyati chegaralangani bois ularga individual yondashgan holda murojaat qilib turish;

– Audio vizual materiallardan o‘z o‘rnida va odatdagidan ko‘proq foydalanish;

– Uy vazifalarini birma–bir tekshirib chiqish va har bir o‘quvchining natijalarini yelektron tarzda baholab borish.

Ma’lum bo‘lyaptiki, onlayn dars an’anaviy darslarga nisbatan o‘qituvchidan ko‘proq ye’tibor va vaqt talab qiladi. Ammo natija an’anaviy darslarga nisbatan yuqori bo‘lishi mumkin. Ya’ni o‘quvchi bir vaqtning o‘zida ham kompyuter texnologiyalari bo‘yicha bilimlarga ega bo‘lib boradi, fikrini erkin bildira oladi (real auditoriyada ba’zan psixologik to‘siqlarga uchrashi mumkin), har qanday sharoitda darslarni o‘zlashtira oladi, masalan, olis safarda yoki bir oz betob bo‘lib qolsa ham, ma’ruza materiallari virtual tarzda saqlanib turadi, xohlagan vaqtda undan foydalanish mumkin.

Yana bir masalaga ahamiyat qaratish muhim. Bu albatta savodxonlik masalasidir. Gipper matn haqida so‘z ketganda, ayrim tilshunoslar boshqa bir fikrni ham aytishadi:

—Bugungi taraqqiyot yuqori texnologiyalar vositasida yangi nutq turini yaratdi. Kompyuter ekranida ifoda etilgan matn og‘zaki nutqqa ham, yozma nutqqa ham mansub bo‘la olmaydi, balki u o‘zida shu ikki nutq xususiyatlarini qamrab oluvchi hodisadir. Biroq onlayn darslarni, albatta, adabiy til normalariga to‘liq rioya qilgan holda o‘tish shart. Bu tinglovchilarda ham davlat tiliga bo‘lgan yuksak hurmatni shakllantiradi. Metodist fikriga ko‘ra, onlayn platformalar, xususan,—kundalik raqamli ta’lim platformasining asosiy maqsadlaridan biri – byurokratiya darajasini pasaytirish va ta’limni yanada sifatli, arzon va ijodiy qilishdan iborat. Buning natijasida tinglovchilar materialni yaxshiroq o‘rganadi, uy vazifalarini tekshirish, ota–onalarning o‘qituvchilarga qo‘ng‘iroqlari va hokazo kabi muammolar kamayadi. Bundan tashqari, qog‘ozbozlikni kamaytirib, juda ko‘p vaqtni tejaydi. Jamiyatga kirib kelgan har bir yangilik, shubhasiz, taraqqiyot belgisi sanaladi.

IIO XODIMLARINING XIZMAT FAOLIYATIDA JISMONIY TAYYORGARLIKNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Musayev Shavkat Rahim o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish institutining Farg‘ona filiali “Jismoniy va jangovar tayyorgarligi” sikli boshlig‘i, mayor

Annotatsiya. Maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining xizmat faoliyatida jismoniy tayyorgarlikning mazmuni, kasbiy vazifalarni bajarishdagi ahamiyati va uni takomillashtirish yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Chidamlilik, tezkorlik, kuch, muvofiqlashtirish, ruhiy barqarorlik hamda xavfsiz qaror qabul qilish bilan bog‘liq jihatlar yoritiladi. O‘zbekiston qonunchiligi va xalqaro sog‘liqni saqlash tavsiyalari asosida muntazam mashg‘ulotlar, individual yondashuv va natijalarni xolis baholash bo‘yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, jismoniy tayyorgarlik, kasbiy tayyorgarlik, chidamlilik, tezkorlik, xizmat samaradorligi, xavfsizlik.

Аннотация. В статье анализируются содержание физической подготовки сотрудников органов внутренних дел, её значение для выполнения служебных задач и основные направления совершенствования. Рассматриваются выносливость, быстрота, сила, координация, психологическая устойчивость и принятие безопасных решений. На основе законодательства Узбекистана и международных рекомендаций предлагаются меры по организации регулярных занятий, индивидуализации нагрузок и объективной оценке результатов.

Ключевые слова: органы внутренних дел, сотрудник, физическая подготовка, профессиональная подготовка, выносливость, эффективность службы, безопасность.

Abstract. This article examines the role of physical fitness in the professional activities of internal affairs officers and identifies key areas for improvement. It discusses endurance, speed, strength, coordination, psychological resilience, and safe decision-making. Drawing on Uzbekistan’s legal framework and international physical-activity guidance, the article proposes regular training, individualized workloads, and objective assessment of fitness outcomes.

Keywords: internal affairs bodies, officer, physical fitness, professional training, endurance, service effectiveness, safety.

KIRISH

Ichki ishlar organlari xodimlarining xizmat faoliyati tezkor fikrlash, vaziyatni qisqa vaqt ichida baholash hamda jismoniy va ruhiy zo‘riqish sharoitida to‘g‘ri qaror qabul qilishni talab etadi. Jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklarning oldini olish, fuqarolarga yordam ko‘rsatish va murakkab vaziyatlarda xavfsizlikni ta’minlash jarayonida jismoniy tayyorgarlik kasbiy salohiyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Uni faqat sport natijalari yoki normativlarni bajarish bilan cheklab bo‘lmaydi: jismoniy tayyorgarlik xizmat vazifalarini ishonchli, xavfsiz va qonuniy bajarishga xizmat qiladigan amaliy ko‘nikmalar majmuasidir.

O‘zbekiston Respublikasida ichki ishlar organlarida xizmat, jangovar va jismoniy tayyorgarlik mashg‘ulotlarini tizimli tashkil etish hamda xodimlarning maxsus tayyorgarligini tekshirishga doir talablar belgilangan. Bu jismoniy tayyorgarlik kadrlar bilan ishlash va xizmatni tashkil etish tizimining tarkibiy qismi ekanini ko‘rsatadi.

Jismoniy tayyorgarlikning mazmuni va kasbiy mohiyati

Jismoniy tayyorgarlik — insonning kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik, egiluvchanlik va harakatlarni muvofiqlashtirish kabi sifatlarini maqsadli rivojlantirishga qaratilgan uzluksiz

jarayondir. IIO xodimlari uchun ushbu sifatlarning ahamiyati xizmat vazifalarining xususiyatlari bilan belgilanadi. Uzoq vaqt piyoda patrullik qilish yoki ommaviy tadbirda navbatchilik qilish umumiy chidamlilikni talab etsa, kutilmagan vaziyatda tez harakatlanish, muvozanatni saqlash va xavfsiz masofani ta’minlash tezkorlik hamda koordinatsiyaga tayanadi.

Jismoniy tayyorgarlikni uch o‘zaro bog‘liq yo‘nalishda ko‘rib chiqish mumkin. Birinchisi, umumiy jismoniy tayyorgarlik bo‘lib, yurak-qon tomir va nafas olish tizimi imkoniyatlari, mushaklar kuchi hamda chidamlilikni rivojlantiradi. Ikkinchisi, kasbiy-amaliy tayyorgarlik bo‘lib, xizmat sharoitida uchraydigan harakatlarni bajarish, muvozanatni saqlash, to‘siqlardan ehtiyotkorlik bilan o‘tish va zo‘riqishdan keyin faoliyatni davom ettirish qobiliyatini shakllantiradi. Uchinchisi, maxsus tayyorgarlik bo‘lib, qonuniylik va xavfsizlik talablariga rioya qilgan holda xizmat vazifalarini bajarishga zarur ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi.

Mazkur yo‘nalishlarni bir-biridan uzib qo‘yish kutilgan samarani kamaytiradi. Faqat kuch mashqlariga e’tibor qaratish chidamlilik yoki koordinatsiyani yetarli rivojlantirmasligi mumkin; faqat yugurish esa mushaklar kuchi va tanani boshqarish qobiliyatini to‘liq shakllantirmaydi. Shu sababli mashg‘ulotlar xodimning lavozimi, xizmat yuklamasi, yoshi, sog‘lig‘i va tayyorgarlik darajasiga mos rejalashtirilishi lozim.

Xizmat vazifalarini bajarishda jismoniy tayyorgarlikning ahamiyati

Jismoniy tayyorgarlik xodimning ishchanlik qobiliyatini saqlashga yordam beradi. Uzoq navbatchilik, piyoda harakatlanish, ob-havo sharoitining o‘zgarishi yoki bir nechta vazifani ketma-ket bajarish organizmdan yetarli chidamlilikni talab etadi. Chidamlilik darajasi yaxshi bo‘lgan xodim jismoniy charchoqni boshqarish, diqqatni saqlash va vazifani oxirigacha bajarish imkoniyatiga ko‘proq ega bo‘ladi. Biroq jismoniy tayyorgarlikning o‘zi xizmatdagi barcha xatolarni bartaraf etmaydi; u kasbiy bilim, huquqiy savodxonlik va tajriba bilan birgalikda natija beradi.

Jismoniy tayyorgarlik, xavfsizlik va ruhiy barqarorlik

Jismoniy tayyorgarlikning muhim jihatlaridan biri xodim va atrofdagilar xavfsizligini ta’minlashga ko‘maklashishidir. Ayrim xizmat vaziyatlarida xodim tez harakatlanishi, muvozanatini yo‘qotmasligi yoki uzoq davom etgan faoliyatdan keyin ham vaziyatni to‘g‘ri baholashi kerak bo‘ladi. Charchoqning ortishi diqqat va harakat aniqligiga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli mashg‘ulotlar bilan birga yuklamadan keyingi tiklanish, uyqu, ovqatlanish va jarohatlarning oldini olish masalalariga ham e’tibor qaratish zarur.

Jismoniy mashqlar ruhiy holatni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi mumkin. Rejali mashg‘ulotlar davomida xodim qiyinchilikni bosqichma-bosqich yengish, o‘z imkoniyatlarini real baholash va maqsad sari intilish tajribasini orttiradi. Biroq jismoniy chiniqishni ruhiy tayyorgarlik bilan aynan bir tushuncha sifatida qabul qilmaslik kerak. Stressli vaziyatlarda samarali harakat qilish uchun muloqot, nizoni tinch hal etish, vaziyatni baholash va huquqiy me’yorlarni qo‘llash bo‘yicha mashg‘ulotlar ham talab etiladi.

Jismoniy kuch ishlatish bilan bog‘liq holatlarda jismoniy salohiyat qonuniylik va mutanosiblik tamoyillariga bo‘ysunishi lozim. Xodimning kuchli yoki chaqqon bo‘lishi kuch ishlatishni o‘z-o‘zidan oqlamaydi. Har qanday aralashuvning qonuniy asosi, zarurati, mutanosibligi va oqibatlari hisobga olinishi zarur. O‘zbekiston qonunchiligida xodimlarning jismoniy kuch, maxsus vositalar yoki o‘qotar qurol qo‘llashi qonuniylik talablariga muvofiq baholanishi nazarda tutilgan. Demak, jismoniy tayyorgarlik fuqarolar huquqlarini hurmat qilish va xavfsiz xizmat ko‘rsatish madaniyati bilan uyg‘un holda rivojlantirilishi kerak.

Jismoniy faollik va salomatlik

Xodim salomatligi xizmat faoliyatining barqarorligi uchun muhim omildir. Muntazam jismoniy faollik yurak-qon tomir tizimi, mushaklar faoliyati va umumiy farovonlikni qo‘llab-quvvatlaydi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti jismoniy faollikning sog‘liq uchun foydasini e’tirof etib, yosh va sog‘liq holatiga mos faoliyatni muntazam bajarish hamda uzoq vaqt o‘tirib qolishni kamaytirish bo‘yicha tavsiyalar beradi. Ushbu tavsiyalar xodimlar uchun xizmatga moslashtirilgan reja, bosqichma-bosqich yuklama va xavfsiz mashq muhitini tashkil etishda metodik asos bo‘la oladi.

Jismoniy tayyorgarlikni tashkil etish tamoyillari

IIO xodimlarining jismoniy tayyorgarligi natijador bo‘lishi uchun mashg‘ulotlar ilmiy asoslangan, izchil va individual xususiyatlarni hisobga olgan holda tashkil etilishi kerak. Birinchi tamoyil — muntazamlik. Mashg‘ulotlarning uzoq tanaffuslar bilan o‘tkazilishi jismoniy sifatlarning barqaror rivojlanishini qiyinlashtiradi. Ikkinchi tamoyil — bosqichma-bosqichlik: yuklama xodimning tayyorgarlik darajasiga mos belgilanib, uning ortishi nazorat ostida amalga oshiriladi. Uchinchi tamoyil — ko‘p tomonlama rivojlanish, ya’ni kuch, chidamlilik, tezkorlik, koordinatsiya va egiluvchanlikni muvozanatli rivojlantirish.

To‘rtinchi tamoyil — individuallashtirish. Xodimlarning yoshi, sog‘lig‘i, avvalgi sport tajribasi, lavozimi va xizmat yuklamasi bir xil emas. Shu sababli yagona mashg‘ulot dasturi barcha xodimlar uchun bir xil natija bermasligi mumkin. Tibbiy ko‘rsatmalar, jismoniy holat va tayyorgarlik darajasiga qarab yuklamalarni moslashtirish jarohatlarning oldini olish va mashg‘ulotlar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Beshinchi tamoyil — xavfsizlik: mashg‘ulotdan oldingi tayyorlov, to‘g‘ri texnika, mos jihozlar, suv ichish va tiklanish tartibi e’tibordan chetda qolmasligi lozim.

Mashg‘ulotlarni rejalashtirishda xizmat vazifalarining o‘ziga xosligi ham hisobga olinishi kerak. Patrul va jamoat tartibini saqlash bilan shug‘ullanuvchi xodimlar uchun uzoq muddatli chidamlilik va tezkor harakatlanish muhim bo‘lsa, ko‘proq vaqt o‘tirib ishlaydigan xodimlar uchun umumiy faollik, mushaklar muvozanati va harakatchanlikka e’tibor berish foydali. Barcha yo‘nalishlarda umumiy jismoniy salohiyat kasbiy va huquqiy tayyorgarlik bilan birga olib borilishi zarur.

Jismoniy tayyorgarlikni baholash va monitoring

Baholash tizimi xodimning bir martalik natijasinigina emas, balki vaqt davomida erishgan o‘sishini ham ko‘rsatishi lozim. Buning uchun boshlang‘ich ko‘rsatkichlarni qayd etish, rejalashtirilgan muddatlarda qayta sinov o‘tkazish va natijalarni taqqoslash mumkin. Baholash mezonlari aniq, tushunarli va oldindan ma’lum bo‘lishi, barcha xodimlarga teng qo‘llanishi kerak. Natijalar faqat reyting yoki intizomiy ta’sir vositasi sifatida emas, balki individual mashg‘ulot rejasini tuzish va zaif tomonlarni aniqlash uchun ham ishlatilishi maqsadga muvofiq.

O‘zbekiston IIO tizimiga xizmatga nomzodlarni tanlash bo‘yicha yo‘riqnomada jismoniy tayyorgarlikni baholash, mashqlar talablari va mezonlarini oldindan tushuntirish hamda natijalarni rasmiylashtirish tartibi belgilangan. Bu yondashuv baholash jarayonining shaffof va hujjatlashtirilgan bo‘lishi zarurligini ko‘rsatadi. Xodimlar xizmatga qabul qilingandan keyin ham monitoring natijalari muntazam mashg‘ulotlar va qayta tayyorlash rejalari bilan bog‘lanishi kerak.

Xalqaro tavsiyalar va milliy amaliyot

Xalqaro amaliyotda jismoniy tayyorgarlikni tashkil etishda faqat me’yoriy testlarga tayanish bilan cheklanmasdan, kundalik salomatlik, kasbiy vazifalar va jarohatlarning oldini olishga ham e’tibor qaratiladi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining tavsiyalari jismoniy faollikni hayot davomida davom ettirish, uni kundalik turmushga kiritish va kamharakatlikni kamaytirish

muhimligini ta’kidlaydi. Bu yondashuv mashg‘ulotlarni faqat belgilangan vaqtda bajariladigan majburiyat emas, balki xodimning uzoq muddatli kasbiy salomatligiga kiritilgan sarmoya sifatida ko‘rishga yordam beradi.

Xorijiy tajribadan olinadigan muhim xulosa — tayyorgarlik dasturlarining xizmatning real talablariga mosligidir. Jismoniy sinovlar xodimning xizmat vazifalarini bajarish qobiliyatiga aloqador bo‘lishi, shu bilan birga xavfsizlik va tenglik talablarini ta’minlashi kerak. Bunday yondashuvda test natijalari amaliy mashg‘ulotlar, sog‘liqni saqlash bo‘yicha maslahatlar va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish bilan birgalikda baholanadi. Xalqaro tavsiyalarni milliy tizimga tatbiq etishda mahalliy iqlim, moddiy-texnik imkoniyatlar, xizmat turlari va amaldagi qonunchilik hisobga olinishi lozim.

O‘zbekiston sharoitida istiqbolli yo‘nalishlardan biri — jismoniy tayyorgarlik bo‘yicha ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish tizimini takomillashtirishdir. Bunday tizim xodimning shaxsiy natijalarini kuzatish, bo‘linmalar kesimida umumiy tendensiyalarni aniqlash va mashg‘ulot dasturlarini dalillarga tayangan holda yangilash imkonini beradi. Bunda tibbiy ma’lumotlarning maxfiyligi, ulardan foydalanish huquqi va ma’lumotlarni saqlash xavfsizligi ta’minlanishi kerak.

Mavjud muammolar va ularni bartaraf etish

Amaliyotda jismoniy tayyorgarlikni tashkil etishga to‘sqinlik qiluvchi omillar qatoriga xizmat yuklamasining yuqoriligi, mashg‘ulotlar uchun vaqtning cheklanganligi, sport inshootlari va jihozlarning yetarli emasligi, ayrim xodimlarda muntazam jismoniy faollik odatining shakllanmaganini kiritish mumkin. Muammolarni faqat xodimning shaxsiy intizomi bilan izohlash to‘g‘ri emas; mashg‘ulotlar uchun tashkiliy sharoit, rahbarlarning munosabati va qulay infratuzilma ham muhim rol o‘ynaydi.

Birinchi taklif — bo‘linmalarda haftalik va oylik mashg‘ulotlar rejasini xizmat jadvali bilan uyg‘unlashtirish. Ikkinchi taklif — xodimlarning tayyorgarlik darajasiga ko‘ra kichik guruhlar tashkil etib, yuklamalarni farqlash. Uchinchi taklif — yo‘riqchilar ishtirokida mashqlar texnikasini nazorat qilish va jarohatlarning oldini olish bo‘yicha qisqa o‘quvlar o‘tkazish. To‘rtinchi taklif — mashg‘ulotlar natijalarini shaxsiy rivojlanish rejasi bilan bog‘lash. Beshinchi taklif — sport maydonchalari, oddiy trenajyorlar va xavfsiz mashg‘ulot jihozlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish.

Jismoniy tayyorgarlikni takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar

Jismoniy tayyorgarlikni tizimli rivojlantirish uchun har bir xodimning boshlang‘ich holatini aniqlash va maqsadli reja tuzish lozim. Rejada umumiy chidamlilik, kuch, tezkorlik va harakat koordinatsiyasi bo‘yicha vazifalar belgilanadi, yuklamalar esa xodimning salomatligi va xizmat jadvaliga moslashtiriladi. Reja natijalari davriy baholanib, zarur bo‘lganda o‘zgartiriladi. Bunday yondashuv xodimni faqat sinov kuni natija ko‘rsatishga emas, balki yil davomida barqaror tayyorgarlikni saqlashga yo‘naltiradi.

Ikkinchidan, jismoniy tayyorgarlik mashg‘ulotlarini kasbiy vaziyatlarni modellashtiruvchi, xavfsiz va nazorat qilinadigan mashqlar bilan to‘ldirish lozim. Bunda maqsad kuch ishlatishni rag‘batlantirish emas, balki harakatlarni muvofiqlashtirish, vaziyatni to‘g‘ri baholash, charchoq sharoitida diqqatni saqlash va xizmat vazifalarini qonuniy bajarishga tayyorlikni oshirishdan iborat. Mashqlar huquqiy bilim, muloqot va nizoni keskinlashtirmasdan hal qilish ko‘nikmalari bilan uyg‘unlashtirilsa, ularning kasbiy qiymati ortadi.

Uchinchidan, rahbarlar jismoniy tayyorgarlikning ahamiyatini faqat normativ topshirish davrida emas, kundalik xizmatni tashkil etishda ham qo‘llab-quvvatlashi zarur. Xodimlarga mashg‘ulotlarda qatnashish uchun real imkoniyat yaratish, sog‘lom turmush tarzini

rag‘batlantirish va tiklanish davrlarini hisobga olish muhim. Yuqori natijaga erishgan xodimlarni e’tirof etish bilan birga, o‘sishga ehtiyoji bor xodimlarga maslahat va metodik yordam ko‘rsatish maqsadga muvofiq.

To‘rtinchidan, baholashda faqat mutlaq ko‘rsatkichlarga emas, individual o‘sish dinamikasiga ham e’tibor berish kerak. Bu xodimlarning turli boshlang‘ich imkoniyatlarini hisobga olishga yordam beradi. Shu bilan birga, xizmatga yaroqlilik va belgilangan talablar qonunchilikda nazarda tutilgan mezonlar asosida baholanishi, individual rivojlanish ko‘rsatkichlari esa qo‘shimcha tahlil vositasi sifatida qo‘llanishi mumkin.

Beshinchidan, jismoniy tayyorgarlikni sog‘liqni saqlash va profilaktika tadbirlari bilan bog‘lash lozim. Xodimlar uchun jismoniy faollik, to‘g‘ri ovqatlanish, uyqu gigiyenasi, stressni boshqarish va jarohatlarning oldini olish bo‘yicha tushuntirish ishlari olib borilishi mumkin. Zarur holatlarda tibbiy mutaxassis tavsiyalari asosida yuklama moslashtiriladi. Bu chora-tadbirlar xodim salomatligi va xizmatdagi uzluksizlikni qo‘llab-quvvatlaydi.

Xulosa

Jismoniy tayyorgarlik ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy salohiyati, xizmat vazifalarini bajarish barqarorligi va xavfsiz faoliyat yuritish imkoniyatlarini belgilovchi muhim omillardan biridir. Uning ahamiyati kuch yoki tezlik ko‘rsatkichlari bilan cheklanmay, chidamlilik, koordinatsiya, charchoqni boshqarish, sog‘liqni saqlash va murakkab vaziyatlarda vazminlikni saqlash kabi jihatlarda ham namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, jismoniy tayyorgarlik huquqiy bilim, muloqot madaniyati va kasbiy mahorat bilan uyg‘unlashgandagina xizmat samaradorligiga to‘liq hissa qo‘shadi.

Maqolada ko‘rib chiqilgan masalalar asosida jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishning asosiy shartlari sifatida mashg‘ulotlarning muntazamligi, yuklamalarning individuallashtirilishi, shaffof baholash, jarohatlarning oldini olish va xizmat vazifalariga mos amaliy tayyorgarlikni ajratish mumkin. Ushbu yo‘nalishlar xodimlarning boshlang‘ich va keyingi kasbiy tayyorgarligi o‘rtasida uzviylikni ta’minlaydi hamda jismoniy tayyorgarlikni bir martalik sinov emas, uzluksiz kasbiy rivojlanish jarayoniga aylantiradi.

O‘zbekiston IIO tizimida mashg‘ulotlarni xizmat jadvali bilan uyg‘unlashtirish, zamonaviy va xavfsiz sport sharoitlarini kengaytirish, xodimlar natijalarini muntazam tahlil qilish hamda sog‘lom turmush tarzini rag‘batlantirish maqsadga muvofiq. Jismoniy tayyorgarlikni baholashda qonuniylik, xolislik va shaffoflik tamoyillariga rioya etilishi zarur. Bunday tizimli yondashuv xodimlarning kasbiy tayyorgarligini mustahkamlash, fuqarolar xavfsizligini ta’minlash va xizmat sifatini oshirishga xizmat qiladi.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI O‘Q OTISH TAYYORGARLIGI MASHG‘ULOTLARINI INSON HUQUQLARI TAMOYILLARI ASOSIDA YANGILASH ISTIQBOLLARI

Djurabayev Rustam Turabbayevich
IIV Malaka oshirish instituti Jangovar tayyorgarlik sikli o‘qituvchisi, dotsent, podpolkovnik

ANNOTATSIYA:

Mazkur maqolada ichki ishlar organlari xodimlari tomonidan o‘qotar qurolni qo‘llashning huquqiy va amaliy jihatlari Koreya tajribasi bilan taqqoslangan holda tahlil qilingan. Shuningdek, o‘qotar qurolni qo‘llashda huquqni muhofaza qilish modeli va harbiy model o‘rtasidagi farqlar

ochib berilib, o‘qotar qurolni qo‘llashning maqsadi tahdidni bartaraf etishdan iborat ekani asoslangan va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *o‘qotar qurol, zararni minimizatsiya qilish, mutanosiblik, huquqni muhofaza qilish modeli, harbiy model, jamoat xavfsizligi, inson huquqlari, Koreya amaliyoti.*

ПЕРСПЕКТИВЫ МОДЕРНИЗАЦИИ ЗАНЯТИЙ ПО ОГНЕВОЙ ПОДГОТОВКЕ СОТРУДНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ НА ОСНОВЕ ПРИНЦИПОВ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

АННОТАЦИЯ

В статье проводится сравнительный анализ правовых и практических аспектов применения огнестрельного оружия сотрудниками органов внутренних дел с учётом опыта Республики Корея. Раскрываются различия между правоохранительной и военной моделями применения огнестрельного оружия. Обосновывается положение о том, что целью применения огнестрельного оружия является пресечение угрозы, а не причинение максимального вреда правонарушителю. На основе проведённого анализа разработаны соответствующие предложения по совершенствованию подготовки сотрудников органов внутренних дел.

Ключевые слова: *огнестрельное оружие, минимизация вреда, соразмерность, правоохранительная модель, военная модель, общественная безопасность, права человека, практика Республики Корея.*

KIRISH

Zamonaviy davlatlarda jamoat xavfsizligini ta’minlash jarayonida o‘qotar qurolni qo‘llash masalasi alohida e’tibor talab etadi. Chunki, o‘qotar qurol majburlov choralarining eng keskin va qaytarib bo‘lmas oqibatlarga olib kelishi mumkin bo‘lgan shakli hisoblanadi. Ichki ishlar organlari xodimlari o‘z xizmat faoliyatini amalga oshirishda jamoat xavfsizligini ta’minlash, jamoat tartibini saqlash, jinoyatchilikka qarshi kurashish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta’minlash kabi vazifalarni samarali bajarish uchun “Ichki ishlar organlari to‘g‘risida”gi Qonunda ayrim huquqlar belgilab berilgan. Ushbu huquqlar o‘ziga xos vazifalarni bajarish bilan bir qatorda, o‘qotar qurolni qo‘llash huquqi alohida ahamiyatga ega. Bir tomondan, o‘qotar qurolni qo‘llash huquqi boshqa huquqlardan farqli o‘laroq, fuqarolarning Konstitutsiyada mustahkamlab qo‘yilgan huquq va erkinliklariga chuqur ta’siri etishi bilan bir qatorda, insonning yashash huquqidan mahrum qilishgacha bo‘lgan og‘ir va qaytarib bo‘lmaydigan oqibatlarning yuqori xavfini vujudga keltiradi. Ikkinchi tomondan esa, ushbu huquqlar qonunlarga itoatkor fuqarolarni va ichki ishlar organi xodimini qonunni qasddan, qo‘pol ravishda buzuvchi shaxslar tomonidan ijtimoiy xavfli qilmish sodir etilishidan himoyalovchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi [1].

Darhaqiqat, ichki ishlar organlari xodimlari jamoat xavfsiziligini ta’minlashda majburlov choralarini qo‘llash zarurati tug‘ilsa, zararni imkon qadar kam yetkazishga intilishlari lozimligi qonun bilan belgilab qo‘yilgan. Ushbu tartibot ijrosining kasbiy jihatdan yuqori jihatdan ta’minlanishi davlat va fuqarolar o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlovchi omil hisoblanadi va insonning manfaatlari yanada kuchliroq himoya qilinadi.

ASOSIY QISM

Hozirda o‘qotar qurolni qo‘llash vakolatini ma’muriy jihatdan ham, huquqiy jihatdan ham tadqiq etish masalasi ko‘plab xorijiy davlatlar tomonidan alohida obyektga aylangan. Shu sababli rivojlangan davlatlar amaliyotini tahlil qilish, qiyosiy solishtirish masalalari muhim ahamiyat kasb

etmoqda. Shu munosabat bilan xorijiy davlat tajribalarini, xususan Koreya politsiyasi tajribasini chuqurroq tadqiq etish maqsaga muvofiq.

Koreya Respublikasida politsiya tomonidan har yili o‘rtacha 10 martaga yaqin o‘qotar qurol qo‘llanadi [2]. Bu esa, xalqaro doirada juda ham past ko‘rsatkich hisoblanadi. O‘zbekistonda garchi, bu bo‘yicha statistika ochiqlanmasa-da, bu miqdordan ham kam qo‘llanilmoqda. Koreya politsiyasi tomonidan o‘qotar qurol qo‘llashning huquqiy asosi “Politsiya xodimlarining xizmat vazifalarini bajarishi to‘g‘risida”gi Qonuni (*Act on the Performance of Duties by Police Officers*) hisoblanib, 10-4 moddasida politsiya xodimiga qachon, qanday hollarda, qanday chegarada va qaysi shartlar bilan qurol qo‘llash mumkinligi aniq belgilab berilgan. Bu esa o‘z navbatida, politsiya xodimini o‘zboshimchalikdan cheklashga, fuqarolarning hayoti va daxlsizligini yanada kuchliroq himoya qilishga, qurol qo‘llashda faqatgina zarurat va qonuniylik doirasida ruxsat etilishiga zamin yaratadi. Shu bilan birga 10-1 moddasi 4-bandida “O'limga olib keladigan politsiya vositalarini qo‘llash zaruriy minimal darajada cheklanishi kerak.”, degan tartibot ham belgilangan [3].

Albatta, Koreya politsiyasi qonunchiligini mazmunan tahlil qilsak, politsiya xodimi tomonidan o‘qotar qurolni qo‘llash harbiy maqsadlardan ko‘ra huquqni muhofaza qilish maqsadiga qaratilgandir. Bunda, politsiya xodimi tomonidan o‘qotar qurolni qo‘llashda zararni imkon qadar minimizatsiya qilishga insonning hayotiy muhim organlarini mo‘ljallashdan tiyilish orqali erishilishi nazarda tutiladi. Koreyaga tashrif mobaynida shu aniq bo‘ldiki, politsiya o‘q otish tayyogarligida asosan ikki turdagi, ya’ni, oyoq shakldagi va sport nishonlarga o‘q otiladi.

Bu esa, Koreyada o‘qotar qurolni qo‘llashda zararni minimizatsiya qilishning amaliy mexanizmi hisoblanadi. Chunki, inson tanasining oyoq qismida ko‘krak qismiga nisbatan hayotiy muhim qismlar nisbatan kamroqdir. Koreya politsiyasi xodimlari o‘q otish tayyorgarligida bir mashq uchun jami 30 ta o‘q otishadi. Shundan 20 ta o‘q oyoq shakldagi nishonga (10 tasi turgan holda, 10 tasi o‘tirgan holda), 10 ta o‘q sport nishoniga (turgan holda) otiladi. Mashq natijalariga ko‘ra, jami 200 ball va undan yuqori ko‘rsatkichga ega bo‘lgan xodimlar mashqni muvafaqqiyatli tamomlagan deb topiladi. Oyoq shakldagi nishon politsiya xodimlariga nostandart vaziyatlarda oyoqni tezkor mo‘ljalga olish refleksini shakllantirsa, sport nishoni xodimlarda mo‘ljallagan joyga aniq o‘q otish texnikasini takomillashtiradi. Bu esa, politsiya xodimlarida yuzaga kelgan vaziyat xususiyatini inobatga olgan holda, qachon zararni minimizatsiya qilish, qachon o‘limga olib keluvchi kuchni qo‘llash ko‘nikmasini rivojlantiradi. Politsiya xodimlariga taqdim etilayotgan o‘qlar soni ham shundan dalolat bermoqdaki, Koreya politsiyasi amaliyotda o‘qotar qurolni qo‘llashda politsiya (huquqni muhofaza qilish) modeli harbiy modeldan 2:1 nisbatda ustunlik qilmoqda.

Albatta, o‘qotar qurolni qo‘llashda harbiy model va politsiya (huquqni muhofaza qilish) modeli bir-biridan farq qiladi. Harbiy modelda qurol qo‘llashning maqsadi – dushmanni neytrallashtirishdan iborat bo‘lsa, politsiya (huquqni muhofaza qilish) modelining maqsadi –

yuzaga kelayotgan tahdidni to‘xtatishdan iborat bo‘ladi.Harbiy modelda urg‘u jangovar samaradorlikka berilgan bo‘lsa, politsiya (huquqni muhofaza qilish) modelida inson hayotini maksimal saqlashga harakat qilinadi. Harbiy modelda ko‘krak yoki bosh qismini mo‘ljalga olish muhim bo‘lsa, politsiya (huquqni muhofaza qilish) modelida tahdidni to‘xtatish uchun eng kam zarar yetkazadigan nuqta (masalan, oyoq) tanlanadi. Harbiy modelda qurolli to‘qnashuv huquqining asoslariga ko‘ra harakat qilinsa, politsiya (huquqni muhofaza qilish) modelida inson huquqlari va milliy qonunchilikka ko‘ra amaliyot tashkil etiladi. Harbiy modelda o‘ldirish ehtimoli odatiy oqibat hisoblansa, politsiya (huquqni muhofaza qilish) modelida o‘lim eng oxirgi va nomaqbul natija sifatida malakalanadi. Shuning uchun xodimlarda harbiy modeldagidek, har doim ham nishonni ko‘krak yoki bosh qismini mo‘ljalga olish ko‘nikmasini shakllantirish huquqiy maqsadlarga zid kelishi mumkin. Zero, ichki ishlar organlarining statusi quyidagilardir:

14. Huquqni muhofaza qiluvchi organ.
15. Jamoat xavfsizligini ta’minlash subyekti.
16. Qurolli Kuchlar tarkibidagi tuzilmasi.

Biz bu yerda ham huquqni muhofaza qilish modeli va harbiy modelning 2:1 nisbatini ko‘rishimiz mumkin.

Ichki ishlar organlari xodimlarining o‘q otish tayyorgarligida qo‘llaniladigan nishon turlari ularning kuch qo‘llash haqidagi psixologik qaror qabul qilish modelini shakllantiradi. Hozirda O‘zbekiston ichki ishlar organlari va Milliy gvardiya o‘q otish tayyorgarligi mashg‘ulotlarini tahlil qiladigan bo‘lsak, o‘q otish mashg‘ulotlari hali ham 4-sonli ko‘krak qiyofali nishonga o‘q otish orqali tashkil etilmoqda. 2025-yil oktabr oyidan boshlab ichki ishlar organlarida o‘q otish tayyorgarligini tashkil etish bo‘yicha yangi idoraviy normativ hujjat ishlab chiqildi va oyoq shakldagi nishon amaliy mashg‘ulotni o‘tkazish uchun tatbiq etildi. Biroq hozirgi kunda ushbu nishondan o‘q otish mashg‘ulotlarida foydalanish hali ham boshlang‘ich darajada ekanligini guvohi bo‘lishimiz mumkin.

Albatta, ko‘krak qiyofali nishon harbiy modeldagi o‘q otish mashqi uchun samarali hisoblanadi. Bunda xodim nostandart vaziyatga tushganida insonning ko‘krak qismiga tezkor o‘q otish ko‘nikmasini shakllantirish orqali o‘zida o‘limga yo‘naltirilgan avtomatizmni shakllantiradi. Biroq ushbu nishon huquqni muhofaza qilish (politsiya) modeli uchun amaliy o‘q otish mashg‘ulotida o‘qotar qurolni qo‘llashda zararni kamaytirish shartiga ziyon yetkazishi mumkin. Chunki, o‘q otish tayyorgarligi huquqni muhofaza qilish (politsiya) modelida mashg‘ulot o‘ldirish emas balki funksional to‘xtatishga asoslanishi lozim. Shu sababli, ichki ishlar organlari o‘q otish tayyorgarligini qonunchilikda belgilanganidek, zararni minimizatsiya qilish shartini hisobga olgan holda o‘quv dasturlarini yangicha tartibda ishlab chiqish va tashkil etish tavsiya etiladi.

Xususan, Ichki ishlar vazirligi Akademiyasida, Malaka oshirish institutida va Jamoat universitetining “Yo‘l-patrul xizmatining qo‘mondonlik-taktik faoliyati”, “Patrul-post xizmatining qo‘mondonlik-taktik faoliyati” va “Pasport tizimini huquqiy ta’minlash” [4] yo‘nalishlarida amaliy o‘q otish mashg‘ulotlarini huquqni muhofaza qilish (politsiya) modelini va harbiy modelga qiyosan, 2:1 nisbatda tashkil etish lozim. Shunda zararni qonunchilikda belgilangan zararni minimizatsiya qilish shartini real ta’minlanishiga xzimat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy davlatlarda o‘qotar qurolni qo‘llash masalasi majburlov choralarining eng keskin shakli sifatida alohida huquqiy va axloqiy mezonlar asosida tartibga solinadi. Xususan Koreya amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, qurol qo‘llashning asosiy maqsadi shaxsni

o‘ldirish emas, balki xavfni to‘xtatishdan iborat bo‘lib, bunda zararni minimizatsiya qilish va inson hayotini maksimal darajada saqlashga ustuvor ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston ichki ishlar organlari xodimlari tomonidan o‘qotar qurolni qo‘llash vakolatlari qonunchilik bilan aniq chegaralangan bo‘lib, ko‘plab holatlarda o‘limga olib kelmaydigan, balki zararni kamaytirishga qaratilgan yondashuvni qo‘llash imkoniyati nazarda tutilgan. Shu bois, o‘q otish tayyorgarligini tashkil etishda ham amaldagi huquqiy talablar bilan uyg‘unlikni ta’minlash, ya’ni xodimlarda tahdidni funksional to‘xtatish, vaziyatga mutanosib qaror qabul qilish va inson hayotini asrashga yo‘naltirilgan ko‘nikmalarni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bu esa o‘qotar qurolni qo‘llash amaliyotini inson huquqlari tamoyillari bilan uyg‘unlashtirish hamda jamoat xavfsizligini ta’minlashning ma’muriy-huquqiy modelini mustahkamlashga xizmat qiladi.

СИЛОВЫЕ ТРЕНИРОВКИ ДЛЯ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ТРАВМ

Оздаева В.Р.
Узбекский Государственный университет физической культуры и спорта г.Чирчик
E-mail: judokavika@gmail.com

Аннотация

Участие на соревнованиях сопряжено с определенным риском получения травм. Хотя эти травмы никогда не могут быть полностью устранены, соответствующая подготовка может помочь свести к минимуму количество травм и снизить тяжесть тех травм, которые все же случаются. В данной статье рассмотрены причины получения травм юными спортсменами и методы силовой подготовки для их предотвращения.

Ключевые слова: спортивные травмы, силовая подготовка, восстановление, предотвращение травм.

Annotatsiya

Musobaqalarda ishtirok etish ma'lum bir shikastlanish xavfini o'z ichiga oladi. Garchi bu jarohatlar hech qachon to'liq bartaraf etilmasa ham, to'g'ri tayyorgarlik jarohatlar sonini kamaytirishga va yuzaga keladigan jarohatlarning og'irligini kamaytirishga yordam beradi. Ushbu maqolada yosh sportchilarning shikastlanish sabablari va sport jarohatlarini oldini olish uchun kuchni rivojlantirish usullari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: sport jarohatlari, kuch mashqlari, tiklanish, jarohatlarning oldini olish.

Молодые спортсмены подвергаются дополнительному риску из-за физиологических факторов и факторов развития. Напряжения соединительных тканей во время роста и изменяющиеся свойства растущих тканей делают эти структуры более склонными к травмам у юных спортсменов, чем у взрослых. Укрепление мышц и соединительных тканей с помощью силовых тренировок дает возможность увеличить силу, которую они способны выдерживать, и помогает сделать юного спортсмена более устойчивым к травмам мягких тканей. Особенно важно укрепить эти соединительные ткани у подростков, чтобы обеспечить быстрый прирост силы и массы тела, происходящий в период полового созревания.

Целью исследования является выявить причины получения травм спортсменами и определить методы их предупреждения.

Задачи:

- проанализировать научную литературу;
- выявить причины наиболее чаще встречающихся травм у спортсменов;
- определить эффективную методику силовой подготовки для предупреждения спортивных травм.

Укрепление мышц вокруг суставов верхних и нижних конечностей посредством соответствующих тренировок также предлагает средства повышения активной устойчивости этих суставов, которая может выполнять защитную функцию. Было доказано, что силовые тренировки улучшают показатели нервно-мышечного контроля во время прыжков и приземлений у спортсменок-подростков. Такое развитие двигательного контроля и координации улучшает баланс и активную стабильность суставов, что важно для снижения частоты травм нижних конечностей.

У молодых спортсменок внимание должно быть направленно на развитие силы нижних конечностей в целом и укрепление подколенных сухожилий в частности. Подколенные сухожилия сжимают коленный сустав и противодействуют передним силам сдвига во время движений с нагрузкой. По данным функциональных тестов с прыжками на одной ноге, спортсмены юного возраста имеют большую склонность к асимметричной работе нижних конечностей, чем спортсмены старшего возраста. При отсутствии вмешательства такой дисбаланс может сохраняться после полового созревания у мальчиков и девочек. Соответствующие силовые тренировки помогают исправить такой дисбаланс функций нижних конечностей. Роль силовых тренировок в исправлении силового дисбаланса между сторонами имеет решающее значение для молодых игроков на всех стадиях развития. Дисбаланс силы и гибкости считается основным фактором риска травм. Дисбаланс сил может иметь негативные последствия для обеих конечностей. Чрезмерное доверие может вызвать чрезмерную нагрузку на более сильную конечность, в то время как более слабая конечность будет менее способна активно противостоять внешним силам.

Исследования показывают, что молодые спортсмены, имеющие опыт силовых тренировок, как правило, получают меньше травм. Частота травм у молодых людей, занимающихся силовыми тренировками, составляет примерно одну треть от частоты травм у молодых спортсменов без опыта силовых тренировок. Помимо снижения общей частоты травматизма, силовые тренировки также могут помочь снизить тяжесть травм. После травмы молодые спортсмены, тренирующиеся на силу, также лучше поддаются реабилитации, что приводит к более быстрому возвращению к тренировкам и соревнованиям.

Во многом так же, как и у взрослых, у молодых людей устанавливаются положительные связи между физической активностью, минеральной плотностью костей и целостностью соединительной ткани. Хотя генетика является определяющим фактором, основным стимулом накопления костной массы и минерального содержания является механическая нагрузка. Площадь поперечного сечения и архитектура соединительных тканей также поддаются тренировке; соответствующие силовые тренировки могут развить силу и размер сухожилий и связок.

Механические нагрузки должны превышать порог, чтобы вызвать адаптивные реакции. В результате упражнения с высокой нагрузкой на вес и силовые виды деятельности кажутся наиболее подходящими для использования и стимулирования адаптации костей и соединительной ткани. Динамическая скелетная нагрузка (т.е. нагрузка

во время движения) оказывается относительно более остеогенной, чем те же нагрузки, приложенные в статических условиях. Отсюда следует, что относительно высокая механическая нагрузка, возникающая во время динамических тренировок, должна приводить к наибольшей адаптации костей.

Рекомендуемые упражнения обычно включают в себя весовую нагрузку, так что вес собственного тела юного спортсмена обеспечивает дополнительную нагрузку. Спортивные занятия, в которых задействованы высокие силы реакции опоры, связаны с повышенным содержанием минералов и плотностью костей. По этой причине спринт, прыжки и другие плиометрические упражнения для нижней части тела являются хорошими тренировками для развития прочности костей, поскольку они обеспечивают высокую силу реакции опоры и ударную нагрузку. Тем не менее, объемы тренировок, такие как общее количество контактов стоп при плиометрической тренировке, необходимо контролировать, чтобы избежать чрезмерных нагрузок и потенциальных травм от высокого перенапряжения.

Помимо преимуществ общей силовой тренировки, целевую силовую тренировку, включающую определенные упражнения, можно также использовать для защиты от определенных травм, которые часто возникают в спорте. Эта целенаправленная роль силовых тренировок в предотвращении травм часто упускается из виду, особенно среди молодых спортсменов. Слишком часто упражнения для укрепления зон, склонных к травмам, назначают только после того, как травма уже произошла. К сожалению, в настоящее время в литературе недостаточно исследований с участием юных спортсменов, чтобы предоставить научно обоснованные рекомендации по методам, касающимся эффективных тренировок для предотвращения травм.

XORIJIY DAVLATLAR HUQUQ-TARTIBOT ORGANLARIDA JISMONIY TAYYORGARLIKNI BAHOLASH MEZONLARI: QIYOSIY-HUQUQIY TAHLIL

Mustafayev O.
Malaka oshirish institutining Jizzax filiali Jismoniy va jangovar tayyorgarlik sikli katta o‘qtuvchisi mayor.

ANNOTATSIYA: ushbu maqolada xorijiy davlatlar (AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya va Fransiya) huquq-tartibot organlarida xodimlarning jismoniy tayyorgarligini baholash mezonlari va normativ huquqiy asoslari qiyosiy-huquqiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida ilg‘or xorijiy tajribaning o‘ziga xos xususiyatlari, xususan, jismoniy qobiliyatlarni testlash tizimlari (PAT, POPAT, PFT) hamda ularning ichki ishlar organlari xodimlarining xizmat vazifalarini bajarishdagi samaradorligi bilan bog‘liqligi o‘rganilgan. Tahlillar asosida O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlarida jismoniy tayyorgarlik darajasini baholash tizimini modernizatsiya qilish, yosh va xizmat yo‘nalishlariga qarab tabaqalashtirilgan yangi normativ mezonlarni joriy etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: huquq-tartibot organlari, ichki ishlar organlari, jismoniy tayyorgarlik, baholash mezonlari, qiyosiy-huquqiy tahlil, xalqaro tajriba, normativlar, xizmat majburiyatlari.

АННОТАЦИЯ: в данной статье проводится сравнительно-правовой анализ критериев оценки и нормативно-правовой базы физической подготовки сотрудников правоохранительных органов зарубежных стран (США, Германии, Великобритании и Франции). В ходе исследования изучены особенности передового зарубежного опыта, в

частности системы тестирования физических способностей (PAT, POPAT, PFT) и их связь с эффективностью выполнения служебных обязанностей сотрудниками органов внутренних дел. На основе проведенного анализа разработаны практические рекомендации по модернизации системы оценки уровня физической подготовки в органах внутренних дел Республики Узбекистан, внедрению новых дифференцированных нормативных критериев с учетом возраста и специфики служебной деятельности.

Ключевые слова: правоохранительные органы, органы внутренних дел, физическая подготовка, критерии оценки, сравнительно-правовой анализ, зарубежный опыт, нормативы, служебные обязанности.

ABSTRACT: this article provides a comparative legal analysis of the assessment criteria and regulatory frameworks for physical training of law enforcement officers in foreign countries (USA, Germany, UK, and France). The study examines the characteristics of advanced foreign experience, specifically physical ability testing systems (PAT, POPAT, PFT) and their correlation with the effectiveness of law enforcement officers in performing their duties. Based on the analysis, practical recommendations have been developed to modernize the assessment system of physical fitness in the law enforcement agencies of the Republic of Uzbekistan, and to introduce new differentiated regulatory criteria considering age and specific operational lines.

Keywords: law enforcement agencies, internal affairs organs, physical training, assessment criteria, comparative legal analysis, international experience, standards, official duties.

KIRISH

Xalqaro miqyosda globallashuv va zamonaviy tahdidlarning kuchayishi, transmilliy uyushgan jinoyatchilik, terrorizm va ekstremizmning yangi shakllari namoyon bo‘lishi huquq-tartibot organlari, xususan ichki ishlar organlari (IIO) xodimlarining kasbiy, taktik va jismoniy tayyorgarligiga bo‘lgan talablarni tubdan o‘zgartirmoqda. Bugungi kun politsiya yoki ichki ishlar xodimi nafaqat yuqori intellektual salohiyat va huquqiy bilimga, balki har qanday ekstremal, kutilmagan va yuqori jismoniy hamda psixologik stressli vaziyatlarda qat’iy va qonuniy choralar ko‘rishga qodir jismoniy salohiyatga ega bo‘lishi lozim. Jismoniy tayyorgarlik xodimning shaxsiy xavfsizligini ta’minlash, jinoyatchilarni qurolsizlantirish va zararsizlantirish, shuningdek, jamoat tartibini saqlashda eng asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Shu bois, dunyoning rivojlangan davlatlarida huquq-tartibot organlari xodimlarining jismoniy tayyorgarligini baholash tizimi shunchaki mexanik normativlarni bajarishdan iborat bo‘lmay, balki bevosita real xizmat vazifalari bilan integratsiya qilingan. AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya, Fransiya va boshqa qator mamlakatlarda jismoniy tayyorgarlik darajasi xodimlarning professional layoqatini aniqlovchi eng muhim mezonlardan biri sifatida huquqiy jihatdan mustahkamlab qo‘yilgan. Ushbu davlatlarda jismoniy tayyorgarlikni baholash metodologiyasi doimiy ravishda ilmiy asosda tahlil qilinadi va amaliyot talablariga mos ravishda transformatsiyaga uchrab boradi.

O‘zbekiston Respublikasida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev rahbarligida ichki ishlar organlarini xalqchil professional tizimga aylantirish, xodimlarning jangovar va jismoniy tayyorgarligini tubdan yaxshilash borasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq, amaldagi jismoniy tayyorgarlik normativlari va ularni baholash mezonlari ko‘p hollarda an’anaviy sport uslubiyatlariga tayanib qolgan bo‘lib, xodimning kundalik xizmat-jangovar faoliyatida duch keladigan real jismoniy yuklamalarni (masalan, qurollangan jinoyatchini quvish, og‘ir kiyim va maxsus vositalar bilan to‘siqlardan o‘tish, jismoniy qarshilikni yengish) to‘liq aks ettirmaydi. Bu esa, o‘z navbatida, xalqaro ilg‘or tajribalarni chuqur o‘rganish va milliy amaliyotga moslashtirish,

qiyosiy-huquqiy tahlil asosida taklif va tavsiyalar ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqaradi. Ushbu tadqiqot aynan shu dolzarb muammolarni hal etishga qaratilgan.

1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-noyabrdagi "Internal affairs organs material-technical and training improvement" PF-6110-son Farmoni.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Huquq-tartibot organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini baholash tizimi xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Jumladan, g‘arb mamlakatlarida politsiya xodimlarining jismoniy tayyorgarligi va ularning xizmat faoliyati samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni R.Hoffman, J.Collingwood, R.Scofield kabi olimlar o‘z ilmiy ishlarida batafsil o‘rganganlar. Ularning fikricha, an’anaviy yugurish, tortilish va tosh ko‘tarish kabi mashqlar xodimning umumiy salomatligini ko‘rsatsa-da, uning real to‘qnashuvlardagi jangovar layoqatini to‘liq baholay olmaydi. Shuning uchun ham ular "Xizmat majburiyatlariga yo‘naltirilgan jismoniy testlar" (Job-Related Physical Ability Tests) tizimini joriy etishni yoqlab chiqqanlar.

MDH davlatlari olimlaridan A.Kuznesov, V.Ilyin va S.Ivanovlar huquq-tartibot organlari oliy ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya va maxsus taktik tayyorgarlikning integratsiyalashgan kurslarini yaratish muammolari ustida izlanishlar olib borishgan. Ularning tadqiqotlarida xodimlarning yosh guruhlari bo‘yicha normativlarni tabaqalashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

O‘zbekistonda ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy va jismoniy tayyorgarligi masalalari I.Ismoilov, A.Fazilov, X.To‘rayev va boshqa mahalliy tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Biroq, jismoniy tayyorgarlikni baholash mezonlarining huquqiy asoslarini xorijiy davlatlar qonunchiligi va metodologiyasi bilan qiyosiy tahlil qilish, aynan baholash tizimidagi huquqiy normalarni takomillashtirish masalalari yetarli darajada tizimli tadqiq etilmagan.

Ushbu maqolani tayyorlashda qiyosiy-huquqiy tahlil, mantiqiylik, tizimli yondashuv, statistik ma’lumotlarni tahlil qilish, kontent-analiz va guruhlash metodlaridan foydalanildi. AQSh, Germaniya va Buyuk Britaniyaning politsiya tayyorgarligi bo‘yicha ichki normativ hujjatlari, dasturlari hamda ushbu sohadagi xalqaro standartlar huquqiy tahlil obyekti sifatida olindi.

[2] Hoffman, R. (2018). Physical Law Enforcement Standards: A Comparative Review. Journal of Police Science, 14(2), 45-58. [3] Ismoilov, I. (2022). Ichki ishlar organlarida professional tayyorgarlik asoslari. Toshkent: IIV Akademiyasi.

Xorijiy davlatlar tajribasining qiyosiy-huquqiy tahlili

1. AQSh Politsiya Tizimida Jismoniy Tayyorgarlikni Baholash (PAT va POPAT)

Amerika Qo‘shma Shtatlarida har bir shtat va federal agentlik (masalan, Federal qidiruv bürosi - FBI, Narkotiklarga qarshi kurash boshqarmasi - DEA) o‘zining mustaqil jismoniy baholash tizimiga ega. Biroq, ularning barchasi uchun umumiy bo‘lgan huquqiy va uslubiy standartlar mavjud. AQShda xodimlarni ishga qabul qilishda va yillik attestatsiyadan o‘tkazishda asosan Physical Abilities Test (PAT) va Police Officer Physical Aptitude Test (POPAT) tizimlaridan foydalaniladi.

POPAT tizimining o‘ziga xosligi shundaki, u alohida mashqlardan (yugurish yoki tosh ko‘tarish) iborat bo‘lmay, yaxlit bir to‘siqlar yo‘lagidan (obstacle course) iborat. Xodim bitta test doirasida quyidagi ketma-ket amallarni bajarishi shart: birinchidan, 400 metr masofaga to‘siqlar osha yugurish (bu jinoyatchini quvish vaziyatini modellashtiradi); ikkinchidan, balandligi 1.5 metr bo‘lgan devordan oshib o‘tish; uchinchidan, og‘irligi 75 kg bo‘lgan manekenni (yarador hamkasbi yoki jinoyatchi obrazi) 15-20 metr masofaga sudrab borish; to‘rtinchidan, zinadan ko‘tarilish va tushish hamda qurolni to‘g‘ri yo‘naltira olish. Ushbu mashqlar guruhini bajarish uchun aniq vaqt

chegarasi (masalan, 4 daqiqa 15 soniya) belgilanadi. Agar nomzod yoki xodim ushbu vaqt ichida to‘siqlarni muvaffaqiyatli yakunlay olmasa, u xizmatga noloyiq deb topiladi.

Huquqiy jihatdan olganda, AQSh Oliy sudi qarorlariga ko‘ra (masalan, Griggs v. Duke Power Co. ishi asosida shakllangan pretsedentlar), politsiyadagi har qanday jismoniy test to‘g‘ridan-to‘g‘ri xodimning bajaradigan xizmat majburiyatlariga bog‘liq bo‘lishi shart (Job-relatedness). Agar test tarkibida xizmat amaliyotida uchramaydigan elementlar bo‘lsa va bu biron-bir guruhning (masalan, ayollar yoki yoshi kattalar) kamsitilishiga olib kelsa, bunday test g‘ayriqonuniy deb topiladi. Shu sababli, AQShda jismoniy baholash mezonlari o‘ta aniq huquqiy va amaliy asosga ega.

[4] Scofield, R. (2019). Occupational Physical Fitness Assessment in Law Enforcement. New York: Academic Press. [5] Federal Law Enforcement Training Centers (FLETC) Physical Efficiency Battery Standards, 2023.

2. Germaniya Federal Politsiyasi Tajribasi (Einsatzbezogenes Training)

Germaniya Federativ Respublikasida politsiya xodimlarining jismoniy tayyorgarligi "Einsatzbezogenes Training" (Xizmat faoliyatiga yo‘naltirilgan tayyorgarlik) konsepsiyasi asosida tartibga solinadi. Germaniya tizimining huquqiy o‘ziga xosligi shundaki, jismoniy tayyorgarlik va taktik-jangovar mashg‘ulotlar (qurol qo‘llash, o‘zini-o‘zi himoya qilish, kishanlash texnikasi) uzviy birlashtirilgan. Baholash mezonlari xodimning nafaqat chidamliligini, balki jismoniy yuklama ostida qonuniy va to‘g‘ri qaror qabul qila olish qobiliyatini tekshiradi.

Germaniyada politsiyachilar har yili majburiy ravishda jismoniy test topshirishadi. Bu test o‘z ichiga 3000 metrga yugurish, suzish (politsiya xodimi suvda qutqaruv ishlarini olib borishi uchun majburiy mezon), maxsus kuch mashqlari va tezkorlik testlarini olib kiradi. Bundan tashqari, Germaniya politsiyasida "Politsiya jismoniy sport nishoni" (Deutsches Sportabzeichen) tizimi mavjud bo‘lib, yuqori natija ko‘rsatgan xodimlar moddiy va ma’naviy rag‘batlantiriladi, bu esa ularning xizmat pog‘onalaridan ko‘tarilishiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadi.

3. Buyuk Britaniya va Fransiya Tizimidagi O‘ziga Xos Mezonlar

Buyuk Britaniyada politsiya xodimlarining jismoniy tayyorgarligi Job-Related Fitness Test (JRFT) orqali baholanadi. Britaniya tizimi o‘zining soddaligi va shu bilan birga amaliy samaradorligi bilan ajralib turadi. JRFT asosan ikki qismdan iborat: bleep test (ko‘p bosqichli moki usulida yugurish) va kuch testi (dinamometriya yordamida surish va tortish kuchini aniqlash). Britaniya huquqiy normalariga ko‘ra, har bir xizmat yo‘nalishi uchun alohida ballik mezonlar belgilangan. Masalan, oddiy tartib saqlovchi xodim uchun bleep test darajasi 5.4 bo‘lishi kifoya bo‘lsa, maxsus tezkor bo‘linmalar (Firearms Officers) xodimlari uchun bu ko‘rsatkich kamida 10.5 darajada bo‘lishi majburiydir.

Fransiya Milliy Politsiyasi va Jandarmeriyasida esa jismoniy tayyorgarlik mezonlari harbiy intizomga yaqinroq shaklda tuzilgan. Bu yerda xodimlarning jangovar tayyorgarligi doirasida to‘siqlar yo‘lagidan o‘tish, qo‘l jangi (savate, dzyudo elementlari) hamda o‘q otish bilan birgalikda bajariladigan kompleks kross mashqlari alohida baholanadi. Fransiyada jismoniy tayyorgarlik normativlarini topshira olmagan xodim ma’lum muddatga tezkor xizmatlardan chetlashtiriladi va unga o‘z ustida ishlash uchun professional murabbiy biriktiriladi.

[6] European Police Training Colleges Annual Report on Physical Fitness Standards, 2022.

[7] UK College of Policing. (2023). Guidance on National Police Freedom of Fitness Testing.

Milliy amaliyot va uning huquqiy asoslari: muammo va yechimlar

O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlarida xodimlarning jismoniy tayyorgarligi O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining idoraviy normativ hujjatlari va maxsus buyruqlari

bilan tartibga solinadi. Amaldagi tizimga koʻra, xodimlar yosh guruhlariga boʻlingan holda (masalan, 30 yoshgacha, 30 dan 35 yoshgacha, 35 dan 40 yoshgacha va h.k.) yugurish (100 metr, 1000 metr, 3000 metr), turnikda tortilish (erkaklar uchun) yoki kuch mashqlari, hamda qoʻl jangi usullarini bajarish boʻyicha sinovlar topshirishadi.

Tizimli tahlillar shuni koʻrsatadiki, milliy amaliyotimizda bir qator tizimli muammolar mavjud boʻlib, ular jismoniy tayyorgarlik samaradorligini pasaytirmoqda:

Birinchidan, normativlarning xizmat xususiyatiga moslashmaganligi. Masalan, Yoʻl-patrul xizmati xodimi, Tergovchi yoki Maxsus operatsiyalarni muvofiqlashtirish boʻlinmasi xodimi bir xil yosh guruhida boʻlsa, deyarli bir xil jismoniy normativlarni (yugurish, tortilish) topshiradi. Holbuki, ularning xizmat sharoitlari va faoliyati davomida duch keladigan xavf-xatarlari mutlaqo bir-biridan farq qiladi.

Ikkinchidan, baholash mezonlarining yaxlit emasligi. Qoʻl jangi usullari va jismoniy sifatlar (tezkorlik, chidamlilik) alohida-alohida baholanadi. Bu esa xodimda jangovar vaziyatda jismoniy charchoq ostida taktik usullarni qoʻllash koʻnikmasini shakllantirmaydi.

Uchinchidan, moddiy-texnik va ragʻbatlantirish mexanizmlarining yetarli darajada huquqiy integratsiya qilinmaganligi. Rivojlangan davlatlardan farqli olaroq, bizda yuqori jismoniy koʻrsatkichga ega boʻlgan xodimlarga ustamalar toʻlash yoki martaba darajalarini berishda ushbu omilning huquqiy kuchi past hisoblanadi.

MUHOKAMA VA TAHLILLAR INTEGRATSIYASI

Xorijiy davlatlar va Oʻzbekiston IIO tizimidagi jismoniy tayyorgarlikni baholash mezonlarini qiyosiy tahlil qilganda, gʻarb mamlakatlari koʻproq professional kompetensiyaga va xizmat integratsiyasiga urgʻu berayotganini koʻrishimiz mumkin. Milliy tizimimizni isloh qilishda faqatgina anʼanaviy yengil atletika va gimnastika mashqlari bilan cheklanib qolish bugungi kun talablariga javob bermaydi. Masalan, xodim jinoyatchini quvayotganda oʻzida mavjud boʻlgan barcha maxsus vositalar (bronejilet, qurol, aloqa vositasi, kishan va h.k.) bilan yuguradi, bu yuklamaning umumiy ogʻirligi 10-15 kg gacha yetishi mumkin. Amaldagi normativlarimizda esa xodimlar sport kiyimida va hech qanday yuklamalarsiz yugurishadi. Bu esa real hayotdagi koʻrsatkichlar va sinov natijalari oʻrtasida katta tafovutni keltirib chiqaradi.

Shuningdek, xalqaro tajribada keng qoʻllanilayotgan qutqaruv va suzish elementlari, jismoniy zoʻriqish holatida oʻq otish mashqlarini (fire under stress) baholash tizimiga kiritish lozim. Huquqiy nuqtai nazardan, ichki ishlar vazirining amaldagi buyruqlariga tegishli oʻzgartish va qoʻshimchalar kiritish orqali, baholash mezonlarini tubdan yangilash vaqt-soati keldi.

[8] Toʻrayev, X. (2023). IIO xodimlarining maxsus jangovar tayyorgarligini modernizatsiya qilish muammolari. Huquq va Burch, 5(1), 12-19.

XULOSA VA AMALIY TAVSIYALAR

Xorijiy davlatlar huquq-tartibot organlarida jismoniy tayyorgarlikni baholash mezonlarini qiyosiy-huquqiy tahlil qilish natijasida milliy amaliyotni takomillashtirishga qaratilgan quyidagi amaliy tavsiyalar va takliflar ishlab chiqildi:

1.Jismoniy tayyorgarlik normativlarini xizmat yoʻnalishlariga qarab tabaqalashtirish (differensiyalash). Ichki ishlar organlari xodimlarini xizmat xususiyatidan kelib chiqib kamida uchta toifaga ajratish taklif etiladi: Birinchi toifa – maxsus vazifalarni bajaruvchi va tezkor boʻlinmalar (yuqori darajali jangovar normativlar); Ikkinchi toifa – jamoat tartibini saqlash va profilaktika boʻlinmalari, YXHB, PPX (oʻrta va amaliy-taktik normativlar); Uchinchi toifa – kadrlar, shtab, moliya va tashkiliy-taʼminot boʻlinmalari (salomatlikni saqlash va umumiy jismoniy chidamlilik normativlari).

2. "Yaxlit jangovar-amaliy to‘siqlar yo‘lagi" (uzb-POPAT) test tizimini joriy etish. Alohida topshiriladigan jismoniy mashqlar o‘rniga, xodimning barcha jismoniy va professional sifatlarini (tezkorlik, kuch, epchillik, qo‘l jangi usullarini qo‘llash, yarador hamkasbini xavfsiz joyga ko‘chirish) bir vaqtda va vaqtga qarab baholaydigan yaxlit sinov kompleksi yaratilishi va huquqiy jihatdan buyruq bilan tasdiqlanishi lozim.

3. Yuklama ostida sinov topshirish tizimini elementar kiritish. Attestatsiya va sinovlar davomida yugurish va to‘siqlardan o‘tish mashqlarining ma’lum qismini xodimlarning kundalik xizmat kiyimi va sinov bronejiletlarida (vazni 5-7 kg) topshirish tartibini belgilash.

4. Rag‘batlantirishning huquqiy mexanizmini kuchaytirish. Jismoniy tayyorgarlik sinovlaridan "a’lo" baho olgan va sport unvonlariga ega bo‘lgan xodimlarga har oylik maoshiga nisbatan 10 foizdan 20 foizgacha miqdorda ustamalar belgilash tizimini qonunchilik darajasida mustahkamlab qo‘yish. Bu xodimlarning o‘z ustida muntazam ishlashiga kuchli motivatsiya beradi.

VOYAGA YETMAGANLARNING JINOIY-HUQUQIY MUHOFAZASINI TAKOMILLASHTIRISH

Niyozov Farhod Abdullatibovich
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish institutining Farg‘ona filiali “Huquqiy fanlar” sikli boshlig‘i, podpolkovnik

Annotatsiya. Mazkur tezisda voyaga yetmaganlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini jinoiy tajovuzlardan muhofaza qilishning milliy hamda xalqaro huquqiy asoslari tahlil qilinadi. Jinoyat-huquqiy normalarning aniqligini ta’minlash, raqamli muhitdagi tajovuzlarga qarshi kurashish va jabrlangan bolani takroriy ruhiy jarohatlanishdan himoya qilish masalalari yoritiladi. Jinoiy-huquqiy muhofazani protsessual kafolatlar va ijtimoiy reabilitatsiya bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: voyaga yetmagan shaxs, bola huquqlari, jinoiy-huquqiy muhofaza, zo‘ravonlik, jinsiy daxlsizlik, raqamli xavfsizlik, jabrlanuvchi, reabilitatsiya.

Voyaga yetmaganlarning hayoti, sog‘lig‘i, erkinligi va daxlsizligini jinoiy tajovuzlardan himoya qilish davlatning muhim vazifalaridan biridir. Bolaning yoshiga xos ruhiy va jismoniy xususiyatlari, kattalarga qaramligi hamda o‘z huquqlarini mustaqil himoya qilish imkoniyatlarining cheklanganligi alohida huquqiy kafolatlarni talab etadi. Shu sababli mazkur sohadagi muhofaza samaradorligini jinoyatchiga tayinlangan jazoning og‘irligi bilangina baholash yetarli emas. Bunda tajovuzni barvaqt aniqlash, uni to‘xtatish, aybdorlikni qonuniy tartibda isbotlash va jabrlangan bolaning buzilgan huquqlarini tiklash o‘zaro bog‘liq vazifalar sifatida qaralishi lozim. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 78-moddasida bola huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta’minlash hamda himoya qilish, uning to‘laqonli rivojlanishi uchun zarur sharoitlarni yaratish davlat majburiyati sifatida belgilangan. Mazkur konstitutsiyaviy qoida voyaga yetmaganlarni jinoiy tajovuzlardan muhofaza qilishga qaratilgan qonunchilikni rivojlantirishning asosiy mezonidir. BMTning Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi ham ushbu yo‘nalishdagi xalqaro standartlarni belgilaydi. Jumladan, 3-modda bolaga taalluqli harakatlarda uning eng yaxshi manfaatlarini birlamchi hisobga olishni, 19-modda zo‘ravonlik va beparvo munosabatdan himoya qilishni, 34-modda jinsiy ekspluatatsiya hamda jinsiy

suiiste’molning oldini olishni nazarda tutadi. Konvensiyaning 39-moddasi esa jabrlangan bolalarning jismoniy va ruhiy tiklanishi, jamiyatga qayta moslashishiga ko‘maklashishga qaratilgan. Tadqiqotning maqsadi voyaga yetmaganlarning jinoiy-huquqiy muhofazasini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlarini aniqlashdan iborat. Tahlilda formal-yuridik va tizimli yondashuvlardan foydalaniladi. Bunda jinoiy-huquqiy muhofaza bolaning huquqlariga tajovuz qiluvchi qilmishlarni jinoyat deb belgilash va ular uchun javobgarlik o‘rnatishni anglatadi. Protsessual himoya, profilaktika va reabilitatsiya esa ushbu muhofazaning amalda ro‘yobga chiqishini ta’minlovchi turdosh mexanizmlar sifatida ko‘rib chiqiladi. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida voyaga yetmaganlarni muhofaza qilishga xizmat qiluvchi maxsus normalar mavjud. Xususan, 127-modda voyaga yetmagan shaxsni jinoyat sodir etishga jalb qilish uchun javobgarlikni belgilaydi. Kodeksning 128, 128¹ va 129-moddalari bolalar hamda o‘smirlarning jinsiy daxlsizligini himoya qilishga qaratilgan. Shuningdek, 129-modda ikkinchi qismida tegishli qilmishni telekommunikatsiya tarmoqlari yoki Internetdan foydalanib sodir etish nazarda tutilgan. Demak, raqamli muhitdagi tajovuzlar qonunchilikda mutlaqo tartibga solinmagan, degan xulosa asosli bo‘lmaydi; takomillashtirish amaldagi normalarning qamrovi va qo‘llanish chegaralarini aniqlashtirishga tayanishi kerak.

2024-yil 14-noyabrdagi O‘RQ–996-son “Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun muhofazaning kompleks asoslarini mustahkamladi. Unda jismoniy, jinsiy va ruhiy zo‘ravonlik, g‘amxo‘rlik ko‘rsatmaslik, ekspluatatsiya hamda bulling zo‘ravonlik shakllari sifatida belgilangan. Jabrlangan bolaga yordam ko‘rsatish va himoya orderini berish kabi mexanizmlar ham nazarda tutilgan.

Biroq zo‘ravonlikning maxsus qonunda taqiqlanishi har bir holatning avtomatik ravishda jinoyat deb baholanishini anglatmaydi. Jinoiy javobgarlik masalasi tegishli jinoyat tarkibining barcha belgilariga asoslanib hal etilishi kerak. Shu nuqtayi nazardan, muhofazani takomillashtirishda quyidagi yo‘nalishlar maqsadga muvofiq.

Birinchidan, jinoyat-huquqiy normalarning aniqligi va o‘zaro muvofiqligini kuchaytirish zarur. Bolaga nisbatan ruhiy tazyiq, tahdid, majburlash va muntazam ta’qib holatlarining huquqiy bahosini aniqlashda qilmishning davomiyligi, ta’sir usuli, ayb shakli va oqibatlari hisobga olinishi lozim. Oddiy nizoli vaziyat bilan jinoiy tajovuz o‘rtasidagi chegarani noaniq qoldirish huquqni qo‘llashda turlicha talqinlarga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois tegishli tushuntirishlarda jinoyat tarkiblari o‘rtasidagi farqlar hamda dalillarni baholash mezonlarini yoritish taklif etiladi.

Ikkinchidan, raqamli muhitdagi tajovuzlarni kvalifikatsiya qilish bo‘yicha yagona metodik yondashuv ishlab chiqish lozim. Bolaning ishonchiga kirish orqali uni ekspluatatsiyaga tayyorlash, shaxsiy materiallarini tarqatish bilan qo‘rqitish yoki noqonuniy harakatga undash holatlari amaldagi normalar bilan qay darajada qamrab olingani tizimli o‘rganilishi kerak. Alohida jinoiy javobgarlik belgilash haqidagi taklif esa faqat real huquqiy bo‘shliq aniqlanganda asoslantirilishi lozim. Bunda qilmishning maqsadi, obyektiv harakatlari va boshqa jinoyatlardan farqi aniq ifodalanishi zarur.

Uchinchidan, jabrlangan bolaning ko‘rsatuvlarini olishda takroriy ruhiy jarohatlanishni kamaytirish kerak. Buning uchun bolalar bilan ishlashga tayyorlangan mutaxassislar ishtiroki, moslashtirilgan xonalar va qonunda belgilangan tartibdagi audiovizual qaydlardan foydalanish amaliyotini rivojlantirish taklif etiladi. Takroriy so‘roq zarurati har bir holatda asoslantirilishi, bolaning yoshi va ruhiy holati inobatga olinishi lozim. Ushbu yondashuv dalillarni tekshirish va himoya tomonining protsessual huquqlari bilan muvozanatda amalga oshirilishi kerak.

To‘rtinchidan, bola va uning qonuniy vakili manfaatlari o‘rtasidagi ziddiyatni aniqlash mexanizmini kuchaytirish zarur. Tajovuz oilada yoki bolaga g‘amxo‘rlik qiluvchi shaxs

tomonidan sodir etilgan vaziyatda vakillikning faqat rasmiy mavjudligi yetarli bo‘lmasligi mumkin. Shuning uchun manfaatlar to‘qnashuvini erta aniqlash, mustaqil vakillikni ta’minlash va bolaning fikrini yoshiga mos shaklda eshitish bo‘yicha aniq amaliy tartiblar muhimdir.

Beshinchidan, muhofaza samaradorligini baholash mezonlarini kengaytirish lozim. Ro‘yxatga olingan jinoyatlar yoki sudlangan shaxslar soni bilan bir qatorda, bolaning xavfsizligi qay darajada ta’minlangani, yordam olish tezligi, takroriy jabrlanish holatlari va reabilitatsiya natijalarini o‘rganish taklif etiladi. Bunday monitoringda shaxsga doir ma’lumotlarning maxfiyligi saqlanishi, ochiq tahlil uchun anonimlashtirilgan ma’lumotlardan foydalanilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, voyaga yetmaganlarning jinoiy-huquqiy muhofazasini takomillashtirish aniq jinoyat-huquqiy normalar, izchil huquqni qo‘llash va bolaning ehtiyojlariga mos himoya mexanizmlarining uyg‘unligini talab etadi. Ilgari surilayotgan yondashuvning asosiy mazmuni — javobgarlikning muqarrarligini bolaning xavfsizligi va buzilgan huquqlarining tiklanishi bilan bog‘lashdir. Mazkur yo‘nalishdagi islohotlar qonuniylik, mutanosiblik va bolaning eng yaxshi manfaatlarini hisobga olish tamoyillari asosida amalga oshirilishi lozim.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI TIZIMIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIK: XALQARO TAJRIBA VA MILLIY AMALIYOT UYG‘UNLIGI

Olimov Zohidjon Maxmudjon o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish institutining Farg‘ona filiali O‘quv bo‘limi o‘qituvchi-metodisti kapitan

Annotatsiya. Maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini takomillashtirish masalalari xalqaro yondashuvlar hamda O‘zbekiston milliy huquqiy amaliyoti asosida tahlil qilinadi. Kasbiy kompetensiya, vaziyatli mashg‘ulot, mutanosib kuch ishlatish, psixologik barqarorlik va baholash mezonlari o‘rtasidagi bog‘liqlik ochib beriladi. Milliy ta’lim tizimiga moslashtirilgan integratsiyalashgan tayyorgarlik modeli taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, jismoniy tayyorgarlik, jangovar tayyorgarlik, kasbiy kompetensiya, xalqaro tajriba, mutanosiblik, vaziyatli trening.

Аннотация. В статье анализируются вопросы совершенствования физической и боевой подготовки сотрудников органов внутренних дел с учетом международных подходов и национальной правовой практики Узбекистана. Рассматриваются профессиональные компетенции, ситуационное обучение, соразмерное применение силы, психологическая устойчивость и критерии оценки. Предлагается интегрированная модель подготовки, адаптированная к национальной системе образования.

Ключевые слова: органы внутренних дел, физическая подготовка, боевая подготовка, профессиональная компетентность, международный опыт, соразмерность, ситуационное обучение.

Abstract. This article examines the improvement of physical and tactical training of law-enforcement personnel through international approaches and Uzbekistan’s national legal framework. It explores professional competence, scenario-based exercises, proportionate use of force, psychological resilience and performance assessment. An integrated training model adapted to national professional education is proposed.

Keywords: law enforcement, physical training, tactical training, professional competence, international practice, proportionality, scenario-based training.

KIRISH

Jamoat xavfsizligini ta’minlash va huquqbuzarliklarga samarali munosabat bildirish xodimdan nafaqat huquqiy bilim, balki jismoniy chidamlilik, tezkor qaror qabul qilish, o‘zini boshqarish hamda vaziyatga mos harakat qilish qobiliyatini talab etadi. Shu sababli jismoniy va jangovar tayyorgarlikni alohida mashqlar majmui sifatida emas, balki kasbiy faoliyatning uzviy tarkibiy qismi sifatida baholash zarur.

O‘zbekiston Respublikasining “Ichki ishlar organlari to‘g‘risida”gi Qonunida jismoniy kuch ishlatish, maxsus vositalar va o‘qotar qurolni qo‘llash shartlari, shuningdek maxsus tayyorgarlik va davriy tekshiruv talablari belgilangan[1]. Mazkur normalar tayyorgarlikning yakuniy maqsadi kuchni oshirish emas, balki qonuniy, zarur va mutanosib harakatni shakllantirish ekanini ko‘rsatadi.

Tadqiqotning maqsadi ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligida qo‘llanilayotgan asosiy yondashuvlarni qiyosiy tahlil qilish hamda xalqaro tajribaning milliy sharoitga mos elementlarini aniqlashdan iborat. Bunda normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish, qiyosiy-huquqiy usul, tizimli yondashuv va pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Maqola empirik tajriba natijalarini da’vo qilmaydi; ilgari surilgan tavsiyalar manbalar tahliliga asoslangan ilmiy-amaliy takliflardir.

Jismoniy tayyorgarlik tushunchasi kuch, tezlik, chaqqonlik, muvozanat va umumiy chidamlilikni rivojlantirish bilan cheklanmaydi. Xizmat vazifalari nuqtayi nazaridan u xodimning uzoq davom etadigan ish rejimida harakat sifatini saqlashi, qisqa muddatli yuqori yuklamalarga moslashishi va jarohat xavfini kamaytirishini ham qamrab oladi. Jangovar tayyorgarlik esa xavfsiz harakatlanish, o‘zini va atrofdagilarni himoya qilish, xizmat vositalari bilan qonuniy muomala, vaziyatni baholash hamda jamoaviy muvofiqlashuv ko‘nikmalarini birlashtiradi.

Xalqaro me’yoriy yondashuvda huquqni muhofaza qiluvchi xodimlar kuch ishlatish zaruriyatini doimiy ravishda baholashi, imkon qadar zo‘ravonliksiz usullardan foydalanishi va kuch ishlatilgan taqdirda zararni minimallashtirishi lozimligi qayd etiladi[2]. Demak, tayyorgarlik sifatini faqat jismoniy normativlar natijasi bilan o‘lchash metodik jihatdan yetarli emas.

Kasbiy tayyorgarlikning samaradorligi uch o‘lcham kesishmasida namoyon bo‘ladi: funksional jismoniy tayyorlik, huquqiy-axloqiy asoslangan qaror va real xizmat vaziyatidagi ijro. Ushbu o‘lchamlarning birortasi e’tibordan chetda qolsa, yuqori sport ko‘rsatkichlari ham xizmat natijasining xavfsizligini kafolatlamaydi.

Xalqaro tajribani o‘rganishda alohida davlatning tayyorgarlik dasturini to‘liq ko‘chirishdan ko‘ra, uning asosidagi pedagogik tamoyillarni aniqlash muhim. Ko‘plab professional politsiya ta’limi yondashuvlarida xodimning texnik harakatni bilishi bilan uni murakkab vaziyatda xavfsiz va asosli qo‘llashi o‘rtasidagi farqqa e’tibor qaratiladi. Shu nuqtayi nazardan vaziyatli o‘qitish, muloqot va deeskalatsiya, muntazam qayta tayyorlash hamda reflektiv tahlil bir-birini to‘ldiradi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan asosiy prinsiplarda huquqni muhofaza qiluvchi xodimlarni tegishli kasbiy tayyorgarlikdan o‘tkazish, kuch va o‘qotar qurol ishlatishga doir maxsus sinovlar, muqobil usullar va favqulodda yordam masalalariga e’tibor qaratilgan[3]. Ushbu talablarning ta’limiy ahamiyati shundaki, jismoniy mashqning o‘zi yakuniy kompetensiya emas; u qaror qabul qilish va javobgarlik bilan birga shakllanishi kerak.

Vaziyatli mashg‘ulotlarda tinglovchi avval vaziyatning huquqiy va ijtimoiy xususiyatlarini aniqlaydi, keyin xavfni baholaydi, muloqot orqali keskinlikni pasaytirish imkoniyatini tekshiradi va faqat zarur hollarda qonunda belgilangan chorani tanlaydi. Mashg‘ulotdan so‘ng harakatlar muhokama qilinishi esa xatolarni yashirish emas, ulardan o‘rganish madaniyatini rivojlantiradi.

Xalqaro tajribaning yana bir muhim sabog‘i — o‘qitishning uzluksizligi. Bir martalik yakuniy sinov vaqtinchalik tayyorlikni ko‘rsatishi mumkin, biroq xizmat jarayonida ko‘nikmalarni saqlab turish uchun davriy mashg‘ulot, tibbiy nazorat, xavfsizlik instruktaji va qayta baholash zarur. Mazkur yondashuvni milliy amaliyotga tatbiq etishda xodimlarning xizmat yo‘nalishi, yoshi, salomatligi va amaliy vazifalari hisobga olinishi kerak.

MILLIY HUQUQIY ASOS VA AMALIYOTNING XUSUSIYATLARI

O‘zbekiston ichki ishlar organlari faoliyatida jismoniy va jangovar tayyorgarlik qonuniylik, fuqarolarning huquqlarini hurmat qilish va xizmat vazifalarini samarali bajarish bilan bog‘liq. “Ichki ishlar organlari to‘g‘risida”gi Qonunning 21-moddasiga muvofiq kuch ishlatish vaziyat va shaxs xatti-harakatlarining xavflilik darajasiga mos bo‘lishi, zarar esa imkon qadar kamaytirilishi lozim[4]. Bu talab mashg‘ulot mazmunini ishlab chiqishda asosiy mezon bo‘lib xizmat qiladi.

Qonunning 22-moddasi jismoniy kuch ishlatish mumkin bo‘lgan holatlarni va ayrim toifadagi shaxslarga nisbatan qo‘llaniladigan cheklovlarni belgilaydi[5]. Binobarin, jangovar usullarni o‘rgatish jarayonida texnik bajarish bilan bir qatorda, huquqiy asosni tanib olish, muqobil choralarni ko‘rib chiqish va harakatni o‘z vaqtida to‘xtatish malakasi ham baholanishi lozim.

Milliy amaliyotning afzalligi shundaki, tayyorgarlikni markazlashgan kasbiy ta’lim va xizmat intizomi bilan bog‘lash imkoniyati mavjud. Biroq bu imkoniyatdan to‘liq foydalanish uchun nazariy mavzular, sport mashqlari va xizmatga yaqin vaziyatli topshiriqlar o‘rtasidagi uzviylik kuchaytirilishi zarur. O‘quv mashg‘ulotining maqsadi faqat belgilangan texnikani takrorlash emas, balki tinglovchining qonuniy qaror va xavfsiz ijro qobiliyatini rivojlantirish bo‘lishi kerak.

Ayniqsa patrul-post, profilaktika, qo‘riqlash va boshqa xizmat yo‘nalishlarida ish sharoiti bir xil emas. Shuning uchun yagona bazaviy standart saqlangan holda xizmat funksiyalariga mos qo‘shimcha modullar ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv ta’lim resurslaridan oqilona foydalanish va xodimni o‘z vazifasiga yaqin sharoitda tayyorlashga yordam beradi.

XALQARO VA MILLIY YONDASHUVLARNI UYG‘UNLASHTIRISH

Xalqaro tajribani milliy tizimga moslashtirish mexanik nusxa ko‘chirishni anglatmaydi. Har bir pedagogik yechim amaldagi qonunchilik, xizmat vazifalari, moddiy-texnik imkoniyatlar va xodimlar kontingentining tayyorgarlik darajasi bilan uyg‘unlashishi kerak. Shu bois integratsiyalashgan modelning birinchi elementi — tayyorgarlik natijalarini aniq kompetensiyalar orqali belgilashdir.

Bazaviy jismoniy blokda chidamlilik, harakat koordinatsiyasi, funksional kuch va tiklanish madaniyati rivojlantiriladi. Amaliy-huquqiy blokda xodim vaziyatni kuzatish, xavfni ajratish, fuqarolar bilan muloqot qilish, mutanosib chorani tanlash va harakat natijasini hujjatlashtirishga o‘rgatiladi. Psixologik blokda esa stress sharoitida e’tiborni boshqarish, jamoa bilan aloqa va hissiy nazorat mashq qilinadi.

Modelning asosiy xususiyati — bloklarning alohida yakunlanmasligi. Masalan, jismoniy yuklamadan so‘ng tinglovchiga huquqiy baholashni talab qiladigan xavfsiz o‘quv vaziyati berilishi mumkin. Bunda texnik harakatning tezligi emas, balki vaziyatni to‘g‘ri anglash, zaruriyatni asoslash va xavfsizlikka rioya qilish ustuvor baholanadi. Mazkur mashqlar faqat tegishli o‘quv sharoiti, instruktor nazorati va xavfsizlik talablariga muvofiq tashkil etilishi kerak.

Uyg‘unlashtirishning ikkinchi yo‘nalishi — o‘qituvchilar malakasini rivojlantirish. Instruktor jismoniy mashqlar metodikasini bilish bilan birga, huquqiy cheklovlarni, pedagogik teskari aloqa usullarini va tinglovchilar o‘rtasidagi individual farqlarni hisobga olishi lozim. Uchinchi yo‘nalish — baholash natijalarini keyingi o‘quv rejalashtirishga bog‘lash. Bunda xatolar jazolash vositasi emas, ta’lim sifatini oshirish uchun tahliliy axborot sifatida ko‘riladi.

Mazkur yondashuv xalqaro prinsiplardagi zaruriyat, mutanosiblik va hisobdorlik talablarini milliy normativ muhitga mos ravishda amaliy ko‘nikmaga aylantirishga xizmat qiladi[6].

TAKOMILLASHTIRISHNING AMALIY MEXANIZMLARI

Ta’lim dasturlarini yangilashda avvalo xizmat vazifalariga asoslangan kompetensiya xaritasini shakllantirish tavsiya etiladi. Unda har bir yo‘nalish bo‘yicha xodim bajarishi kerak bo‘lgan xavfsiz harakatlar, huquqiy qarorlar, jismoniy sifatlar va muloqot ko‘nikmalari o‘zaro bog‘lanadi. Bunday xarita o‘quv soatlarini faqat mavzu nomiga emas, kutilayotgan natijaga qarab taqsimlash imkonini beradi.

Baholash tizimini uch tarkibiy qism asosida tashkil etish maqsadga muvofiq: jismoniy ko‘rsatkichlar, vaziyatli topshiriqni bajarish sifati va huquqiy-axloqiy qarorning asoslanganligi. Har bir mezon bo‘yicha oldindan ma’lum, shaffof ko‘rsatkichlar ishlab chiqilishi lozim. Shu bilan birga, tibbiy holat va xavfsizlik talablari baholashning ajralmas sharti bo‘lishi kerak. Bunda amaldagi idoraviy normativlar o‘rnini bosadigan yangi majburiy me’yorlar emas, ularni takomillashtirishga doir metodik takliflar nazarda tutiladi.

Mashg‘ulotlardan keyingi qisqa tahlil jarayoni samarali pedagogik vosita bo‘lishi mumkin. Unda tinglovchi nima sodir bo‘lganini, qaysi qaror nima sababdan tanlanganini, qanday xavf mavjud bo‘lganini va keyingi safar nimani yaxshilash mumkinligini izohlaydi. Instruktor esa kuzatuvga asoslangan aniq teskari aloqa beradi. Ushbu usul individual rivojlanish yo‘nalishini belgilashga yordam beradi.

Moddiy-texnik bazani takomillashtirishda xavfsiz sport zallari, yumshoq qoplamali mashq maydonlari, tibbiy nazorat vositalari, o‘quv videolari va vaziyatli ssenariylar bankiga ustuvor ahamiyat berilishi mumkin. Raqamli qayd tizimi tinglovchining rivojlanish dinamikasini ko‘rsatadi, biroq shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va ma’lumotlardan adolatli foydalanish qoidalari oldindan belgilanishi zarur.

Amaldagi qonunchilikda xodimning maxsus tayyorgarligi va davriy tekshiruvi nazarda tutilgani[7] mazkur mexanizmlarni bosqichma-bosqich sinovdan o‘tkazish uchun huquqiy asos yaratadi. Dastlab pilot guruhlarda qo‘llash, keyin natijalarni tahlil qilish va shundan so‘ng kengaytirish tashkiliy jihatdan asosliroq yo‘ldir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O‘tkazilgan qiyosiy-nazariy tahlil ichki ishlar organlarida jismoniy va jangovar tayyorgarlikning samaradorligi alohida normativlarni bajarish bilangina belgilanmasligini ko‘rsatadi. Zamonaviy kasbiy tayyorgarlik xodimning jismoniy imkoniyati, huquqiy savodxonligi, psixologik barqarorligi va vaziyatga mos qaror qabul qilish ko‘nikmalarini yagona tizimda rivojlantirishni talab etadi. Xalqaro me’yorlar kuch ishlatishda zaruriyat, mutanosiblik va zararni kamaytirish tamoyillariga ustuvor ahamiyat beradi; milliy qonunchilik ham ushbu tamoyillarni o‘zida aks ettiradi[8].

Shu munosabat bilan kasbiy ta’lim dasturlarida jismoniy, amaliy-huquqiy va psixologik komponentlarning uzviyligini kuchaytirish; xizmat yo‘nalishlariga mos vaziyatli mashg‘ulotlar ulushini ilmiy-metodik asosda qayta ko‘rib chiqish; baholash mezonlariga qaror sifati va xavfsiz ijroni kiritish; instruktorlar uchun muntazam metodik tayyorgarlikni yo‘lga qo‘yish; o‘quv natijalarini davriy tahlil qilib borish maqsadga muvofiq.

Taklif etilgan yondashuvning istiqboldagi samaradorligini aniqlash uchun o‘quv guruhlari kesimida tajriba-sinov tadqiqotlari, jarohatlanish xavfi, ko‘nikmalar saqlanishi va vaziyatli topshiriqlar natijalarini o‘rganish zarur. Aynan shunday dalillarga tayangan yondashuv xalqaro tajriba bilan milliy amaliyot uyg‘unligini barqaror ta’minlashi mumkin.

IIO XODIMLARIDA KASBIY STRESSGA CHIDAMLILIKNI SHAKLLANTIRISHDA JISMONIY VA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIK INTEGRATSIYASI

Djapparov Flyur Fatxullayevich
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish instituti Jismoniy tayyorgarlik sikli katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy stressga moslashuvchanligini jismoniy va psixologik tayyorgarlikni uyg‘un tashkil etish orqali rivojlantirish masalasi tahlil qilinadi. O‘zbekiston Respublikasi normativ hujjatlaridagi xizmat, jismoniy, jangovar va psixologik tayyorgarlik talablari xalqaro ilmiy manbalar bilan qiyosiy tahlil asosida o‘rganiladi. Muallif diagnostika, bosqichli tayyorgarlik, nazoratli xizmat vaziyati, tiklanish va qayta baholashni birlashtiruvchi metodik yondashuvni taklif qiladi. Shuningdek, samaradorlikni baholash va mutaxassisga yo‘naltirish mezonlari bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, kasbiy stress, psixologik chidamlilik, jismoniy tayyorgarlik, o‘zini boshqarish, tiklanish, kasbiy kompetensiya.

Аннотация. В статье анализируется развитие способности сотрудников органов внутренних дел адаптироваться к профессиональному стрессу посредством интеграции физической и психологической подготовки. Нормативные требования Республики Узбекистан к служебной, физической, боевой и психологической подготовке сопоставляются с международными научными источниками. Предлагается методический подход, объединяющий диагностику, поэтапную подготовку, контролируемые служебные ситуации, восстановление и повторную оценку. Рассматриваются критерии эффективности и направления к профильным специалистам.

Ключевые слова: органы внутренних дел, профессиональный стресс, психологическая устойчивость, физическая подготовка, саморегуляция, восстановление, профессиональная компетенция.

Abstract. This article examines how internal affairs officers’ ability to adapt to occupational stress can be developed through integrated physical and psychological preparation. Uzbekistan’s requirements for service, physical, combat and psychological training are considered alongside international research. A staged approach is proposed, combining baseline assessment, progressive preparation, controlled duty-related scenarios, recovery and follow-up evaluation. The article also outlines performance indicators and referral pathways to qualified specialists.

Keywords: internal affairs bodies, occupational stress, psychological resilience, physical training, self-regulation, recovery, occupational competence.

Kirish

Ichki ishlar organlari xizmati jismoniy zo‘riqish, noaniq vaziyat, vaqt tanqisligi, smenali ish va yuqori mas’uliyatni bir vaqtda keltirib chiqarishi mumkin. Xodimdan vaziyatni tez anglash, qonuniy va mutanosib qaror qabul qilish, muloqotni saqlash hamda vazifa yakunlangach odatiy ish holatiga qaytish talab etiladi. Shu bois kasbiy tayyorgarlikda jismoniy tayyorlik va psixologik ko‘nikmalarni bir-biridan ajratib o‘qitish amaliy vaziyatning murakkabligini to‘liq qamrab olmaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 20-yanvardagi PQ–10-son qarori ichki ishlar organlari shaxsiy tarkibining xizmat, jismoniy, jangovar va psixologik tayyorgarligini tashkil etish, samarali mashg‘ulotlarni ta’minlash, natijalarni tahlil qilish va davriy sinovlar o‘tkazishni belgilaydi [1]. Bu talablar tayyorgarlik yo‘nalishlarini parallel yuritish bilan

cheklanmay, xodimning xizmat sharoitidagi yaxlit faoliyatiga xizmat qiladigan tarzda uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Ushbu maqolada stressga chidamlilik tashxis yoki shaxsning o‘zgarmas xususiyati emas, balki o‘rgatiladigan va kuzatiladigan moslashuv ko‘nikmalari majmui sifatida talqin qilinadi.

Jismoniy va psixologik tayyorgarlikni xizmat vazifalari bilan bog‘laydigan metodik yondashuvni asoslashdan iborat. Ishda normativ hujjatlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil va ilmiy adabiyotlarni umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Politsiya xodimlarida chidamlilik bo‘yicha tizimli sharhlar, stressni boshqarish dasturlarini baholagan tadqiqotlar hamda kasbiy sog‘liqni muhofaza qilish yondashuvlari ko‘rib chiqildi. Maqola yangi eksperimental ma’lumotlarni taqdim etmaydi; undagi model mavjud manbalardan kelib chiqib milliy o‘quv amaliyoti uchun ishlab chiqilgan taklifdir.

Kasbiy stressga chidamlilikni faqat “bosimga chiday olish” deb tushunish to‘g‘ri emas. U zo‘riqish belgilarini payqash, e’tiborni vazifaga qaytarish, hissiy javobni boshqarish, zarur ko‘makdan foydalanish va hodisadan keyin tiklanishni qamrab oladi. Bu qobiliyatga xodimning individual ko‘nikmalari bilan birga smena tartibi, rahbar ko‘magi, jamoaviy muhit, dam olish imkoniyati va xizmat yuklamasi ham ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun muammoni faqat xodim zimmasiga yuklash yoki “irodali bo‘lish” chaqirig‘i bilan cheklash samara bermaydi.

Janssens va hammualliflarining politsiya xodimlarida chidamlilik, psixologik mustahkamlik va psixologik kapital bo‘yicha tizimli sharhida 22 ta empirik tadqiqot tahlil qilingan. Mualliflar tegishli ko‘rsatkichlar bilan salomatlik o‘rtasidagi bog‘liqliklar ko‘pincha kuchsizdan o‘rtachagacha ekanini, o‘lchov va tadqiqot dizaynlarida sezilarli farqlar borligini qayd etadi [2]. Bu xulosa yagona “chidamlilik balli” xodimning xizmatdagi samaradorligini to‘liq ifodalaydi deb qarashdan saqlaydi. Baholashda o‘zini his qilish haqidagi so‘rovlar bilan bir qatorda, o‘rgatilgan amaliy ko‘nikma, tiklanish va xizmat vazifasini bajarish kuzatuvlari ham hisobga olinishi lozim.

Moreno va hammualliflarining 2024-yilda chop etilgan tizimli sharhi politsiya kuchlarida chidamlilikni rivojlantirish dasturlariga bag‘ishlangan 32 ta maqolani umumlashtiradi. Ko‘rib chiqilgan dasturlarda psixota’lim, politsiyaga xos ssenariylarni modellashtirish va mashg‘ulotdan keyingi tahlil tez-tez uchraydi; ko‘plab tadqiqotlarda stress, xavotir yoki qaror qabul qilishga oid ijobiy o‘zgarishlar qayd etilgan [3]. Biroq dasturlar tarkibi, davomiyligi va natija o‘lchovlari turlicha bo‘lgan. Shuning uchun sharhdagi ijobiy tendensiyani bitta universal metod barcha bo‘linmalarda bir xil samara beradi, deb talqin qilish mumkin emas.

McCraty va Atkinson politsiya xodimlari ishtirokidagi stressni boshqarish dasturida fiziologik o‘zini tartibga solish va tiklanish usullarini qo‘llashni o‘rgangan Christopher va hammualliflarining diqqatni boshqarish va chidamlilikni rivojlantirish bo‘yicha dastlabki samaradorlik sinovi ham stress reaktivligi, salomatlik xavflari va o‘zini boshqarish bilan bog‘liq ko‘rsatkichlarni kuzatgan [5]. Bu tadqiqotlar o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini maxsus o‘rgatish mumkinligiga ishora qiladi, ammo ularning ayrimlari pilot yoki cheklangan namunada o‘tkazilgan. Shu sababli milliy amaliyotga tatbiq etishda mahalliy bo‘linmalarda sinovdan o‘tkazish, natijani davriy o‘lchash va mustaqil mutaxassislar bilan baholash talab etiladi.

Xalqaro manbalardan chiqadigan asosiy metodik xulosa jismoniy faollik va psixologik tayyorgarlikni birgalikda rejalashtirish, lekin ularni bir-birining o‘rnini bosuvchi vosita sifatida ko‘rmaslikdir. Jismoniy mashg‘ulot umumiy ish qobiliyati va tiklanish odatlarini qo‘llab-quvvatlashi mumkin; nafasni boshqarish, diqqatni jamlash, hissiy belgilarni anglash va muloqot strategiyalari esa alohida mashq qilinadi. Bunday mashg‘ulotlar klinik yordam yoki psixologik maslahat o‘rnini bosmaydi.

Milliy amaliyot va integratsiyalashgan metodik model. PQ–10-son qarorda xizmat, jismoniy, jangovar va psixologik tayyorgarlik bir tizim doirasida ko‘rsatilgan; bu yo‘nalishlardagi ishlarni nazorat qilish, tahlil etish va davriy sinovlar orqali baholash ham belgilangan [1]. 2026-yil 26-avgustdagi PQ–303-son qaror esa ichki ishlar organlari uchun professional kadrlar tayyorlash tizimini yangilash, amaliyotga yo‘naltirilgan va zamonaviy ta’lim mexanizmlarini rivojlantirishga qaratilgan [6]. Normativ asoslar tayyorgarlikning uzluksizligini talab qiladi; navbatdagi vazifa bu yo‘nalishlarni bitta kasbiy mashg‘ulot siklida mazmunan bog‘lashdir.

Maqolada quyidagi besh bosqichli yondashuv taklif etiladi. Birinchi bosqich boshlang‘ich baholash: xodimning xizmat vazifasi, mashg‘ulotga tayyorligi, jismoniy holat bo‘yicha cheklovlari va o‘zini boshqarish ko‘nikmalariga oid ehtiyoj aniqlanadi. Baholash jazolash yoki tibbiy tashxis qo‘yish vositasi emas; maqsad xavfsiz o‘quv rejasini tanlashdir. Ikkinchi bosqich asosiy ko‘nikmalar: bosqichli jismoniy yuklama, tanaffus va tiklanish, stress belgilarini payqash, e’tiborni qayta jamlash va sherik bilan qisqa muvofiqlashuv mashq qilinadi. Uchinchi bosqich nazoratli xizmat vaziyati: jismoniy harakat va qaror qabul qilish bir ssenariyda, murakkablik asta-sekin oshirilgan holda bajariladi. To‘rtinchi bosqich debrifing: xodim va instruktor vaziyatni, e’tibor nuqtalarini, qarorlarning asosini va tiklanish holatini tahlil qiladi.

Beshinchi bosqich takroriy mashq va kuzatuv: individual tavsiyalar asosida ko‘nikma qayta bajarilib, oldingi natija bilan solishtiriladi.

Mashg‘ulot mazmuni lavozim xususiyatiga mos bo‘lishi kerak. Masalan, uzoq vaqt oyoqda turadigan yoki patrul vazifasini bajaradigan xodim uchun chidamlilik, tanaffuslarni to‘g‘ri rejalashtirish va diqqatni uzoq saqlash muhim bo‘lishi mumkin. Tez o‘zgaruvchi vaziyatlarda ishlaydigan guruhlar uchun esa zo‘riqish paytida axborotni saralash, jamoa bilan kelishilgan aloqa va harakatdan keyin tiklanish ko‘nikmalari amaliy ahamiyatga ega. Bunda bir xil mashg‘ulot barcha xodimlarga mexanik tarzda tatbiq etilmaydi; umumiy xavfsizlik va qonuniylik mezonlari saqlangan holda xizmat yo‘nalishiga mos bloklar belgilanadi.

Baholash, xavfsizlik va tashkiliy shartlar

Samaradorlikni faqat yakuniy jismoniy natija bilan o‘lchash yetarli emas. Tavsiya etiladigan indikatorlar qatoriga mashg‘ulotda muntazam qatnashish, jismoniy vazifani xavfsiz bajarish, stress belgilarini payqash, ssenariyda qarorni asoslash, jamoaviy aloqa, tiklanish bo‘yicha reja tuzish va qayta sinovdagi o‘sish kiradi. Ko‘rsatkichlar sodda, oldindan tushuntirilgan va xizmat vazifalariga tegishli bo‘lishi kerak. Rahbariyat umumiy tendensiyalarni ko‘rib, ortiqcha yuklama yoki jadval muammolarini aniqlashi mumkin, biroq shaxsiy psixologik ma’lumotlar maxfiyligi saqlanishi shart.

Xavfsizlik uchun jismoniy yuklama bosqichma-bosqich oshiriladi, sog‘liq bo‘yicha cheklovlar hisobga olinadi va zarur holatda tibbiy ko‘rik yoki mutaxassis tavsiyasiga rioya qilinadi. Stress vaziyatini modellashtirish oldindan belgilangan to‘xtatish mezonlari, instruktor nazorati va mashg‘ulotdan keyingi tahlil bilan o‘tkaziladi. Xodimda davomli uyqusizlik, kuchli xavotir, ish faoliyatiga sezilarli ta’sir qiluvchi ruhiy zo‘riqish yoki boshqa bezovta qiluvchi holatlar kuzatilsa, uni jazolash yoki omma oldida muhokama qilish emas, maxfiy va tegishli mutaxassisga yo‘naltirish yo‘li ko‘riladi. Bu yondashuv kasbiy talabchanlikni saqlagan holda inson salomatligi va xizmat xavfsizligini muhofaza qiladi.

Joriy etish uchun avval bir necha bo‘linmada sinov mashg‘ulotlari tashkil etilib, instruktorlar, psixolog va tibbiyot xodimlarining vazifalari aniqlashtirilishi mumkin. Har bir mashg‘ulotning maqsadi va qayd shakli yagona bo‘ladi, ammo yuklama va amaliy vaziyat xodimlar guruhi xususiyatiga moslashtiriladi. Davr yakunida qatnashuv, ko‘nikma o‘sishi, jarohatlanish va shikoyat holatlari, xodimlarning fikri hamda rahbar kuzatuvlari umumlashtiriladi.

Sinov natijalari asosida uslubiy tavsiyalar takomillashtirilib, faqat samarasi va xavfsizligi ko‘rsatilgan elementlar kengaytiriladi.

Xulosa

Kasbiy stressga chidamlilik xodimdan zo‘riqishni yashirishni talab qiluvchi sifat emas; u holatni anglash, xavfsiz qaror qilish, o‘zini boshqarish, zarur yordamdan foydalanish va tiklanish qobiliyatlarining birikmasidir. Milliy hujjatlarda xizmat, jismoniy, jangovar va psixologik tayyorgarlikning uzviyligi belgilangan. Xalqaro tizimli sharhlar kompleks dasturlarda psixota’lim, xizmat vaziyatlarini modellashtirish va debrifingdan foydalanishni ko‘rsatadi, ayni paytda samarani baholashda metodik xilma-xillik va dalillar cheklanganini ham qayd etadi. Shuning uchun diagnostika, bosqichli mashq, nazoratli ssenariy, tiklanish va qayta baholashni birlashtiruvchi model mahalliy sharoitda sinovdan o‘tkazilishi zarur. Ushbu yondashuv jismoniy tayyorgarlikni psixologik ko‘nikmalar bilan bog‘lab, xodimning qonuniy, samarali va sog‘lom xizmat faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIKNI TASHKIL ETISHNING XORIJIY TAJRIBASI VA UNI MILLIY AMALIYOTGA JORIY ETISH ISTIQBOLLARI

O‘rinxojayev Xondamir Nematjonovich
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
Malaka oshirish instituti Jismoniy tayyorgarlik sikli
o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA Mazkur maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini tashkil etishning xorijiy tajribasi, uning o‘ziga xos xususiyatlari hamda O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlari tizimida milliy amaliyot bilan uyg‘unlashtirish istiqbollari tahlil qilingan. AQSh, Buyuk Britaniya va xalqaro tashkilotlar tomonidan ilgari surilgan yondashuvlar asosida jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirish, amaliy-taktik mashg‘ulotlarni takomillashtirish, xodimlarning psixologik barqarorligini oshirish, raqamli texnologiyalardan foydalanish va kuch ishlatishda qonuniylik hamda mutanosiblik prinsiplarini ta’minlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, milliy tizimda jismoniy va jangovar tayyorgarlik samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, jismoniy tayyorgarlik, jangovar tayyorgarlik, xalqaro tajriba, milliy amaliyot, kasbiy kompetensiya, amaliy-taktik mashg‘ulotlar, psixologik barqarorlik, raqamli texnologiyalar, inson huquqlari.

АННОТАТСИЯ В стате анализируется зарубежный опыт организатсии физической и боевой подготовки сотрудников органов внутренних дел, его особенности и перспективы интегратсии в натсионалную практику Республики Узбекистан. На основе рассмотрения подходов США, Великобритании и международных организатсий освещаются вопросы совершенствования физической подготовленности сотрудников, развития практико-тактических навыков, повышения психологической устойчивости, применения сифровых технологий, а также обеспечения законности и соразмерности при применении силы. Разработаны научно-практические предложения по повышению эффективности системы физической и боевой подготовки в органах внутренних дел Узбекистана.

Ключевые слова: органы внутренних дел, физическая подготовка, боевая подготовка, международный опыт, натсионалная практика, профессионалные компетенсии, практико-тактические занятия, психологическая устойчивост, сифровые технологии, права человека.

ABSTRACT This article examines international experience in organizing physical and combat training for law enforcement officers, its key features, and the prospects for integrating effective practices into the national system of the Republic of Uzbekistan. Drawing on approaches used by the United States, the United Kingdom, and international organizations, the article explores physical fitness development, scenario-based tactical training, psychological resilience, digital technologies, and the principles of legality and proportionality in the use of force. It also proposes practical measures to improve the effectiveness of physical and combat training within Uzbekistan’s internal affairs bodies.

Keywords: internal affairs bodies, physical training, combat training, international experience, national practice, professional competencies, scenario-based training, psychological resilience, digital technologies, human rights.

KIRISH

Bugungi kunda ichki ishlar organlari faoliyati samaradorligini ta’minlash, jamoat xavfsizligini mustahkamlash va fuqarolarning huquq hamda erkinliklarini ishonchli himoya qilish xodimlarning yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarligi bilan bevosita bog‘liqdir. Xizmat vazifalarini bajarish jarayonida xodimlar turli murakkab va oldindan to‘liq prognoz qilib bo‘lmaydigan vaziyatlarga duch keladi. Bunday sharoitlarda tezkor qaror qabul qilish, jismoniy imkoniyatlardan samarali foydalanish, vaziyatni to‘g‘ri baholash, psixologik barqarorlikni saqlash va qonuniy harakat qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu nuqtai nazardan, jismoniy va jangovar tayyorgarlik ichki ishlar organlari xodimlarini kasbiy faoliyatga tayyorlashning muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Jismoniy tayyorgarlik xodimning kuch, chidamlilik, tezkorlik, chaqqonlik va harakatlar muvofiqligini rivojlantirishga xizmat qilsa, jangovar tayyorgarlik xizmat faoliyatida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavfli vaziyatlarda o‘zini va boshqalarni himoya qilish, maxsus vositalardan xavfsiz foydalanish hamda qonuniy harakatlarni amalga oshirish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Zamonaviy sharoitda mazkur tayyorgarlik yo‘nalishlarini faqat jismoniy normativlarni bajarish yoki muayyan texnik usullarni o‘zlashtirish bilan cheklash yetarli emas. Xodimning amaliy tayyorgarligi uning huquqiy bilimlari, psixologik holati, muloqot madaniyati, xavfni baholash qobiliyati va xizmat vaziyatida mutanosib qaror qabul qilishi bilan birgalikda rivojlantirilishi lozim.

Xorijiy davlatlar tajribasi mazkur jarayonni takomillashtirish uchun muhim ilmiy-amaliy manba bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, AQSh Federal tergov byurosi Akademiyasida jismoniy tayyorgarlik, himoya taktikasi, o‘qotar qurol bilan ishlash va real xizmat vaziyatlariga asoslangan amaliy mashg‘ulotlar o‘zaro uyg‘unlashtiriladi. Buyuk Britaniya politsiyasining kasbiy amaliyot bo‘yicha qo‘llanmalarida esa xodimlar va aholi xavfsizligi, kuch ishlatishga oid qarorlarning asoslanganligi hamda tayyorgarlik sifatini doimiy takomillashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratiladi.

O‘zbekiston Respublikasida ham ichki ishlar organlari xodimlarining xizmat, jangovar va jismoniy tayyorgarligini tizimli tashkil etish, ularning kasbiy mahoratini oshirish hamda xizmat vazifalarini bajarishga tayyorligini ta’minlash muhim vazifalardan hisoblanadi. Bu borada milliy

huquqiy asoslarni xalqaro standartlar va ilg‘or kasbiy tayyorgarlik tajribasi bilan uyg‘unlashtirish dolzarb ahamiyatga ega.

Maqolaning maqsadi — ichki ishlar organlarida jismoniy va jangovar tayyorgarlikni tashkil etish bo‘yicha xorijiy tajribani tahlil qilish, uning milliy amaliyot uchun ahamiyatli jihatlarini aniqlash va O‘zbekiston sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Maqolaning vazifalari quyidagilardan iborat:

17. jismoniy va jangovar tayyorgarlikning nazariy-metodologik asoslarini yoritish;
18. ayrim xorijiy davlatlar tajribasini qiyosiy tahlil qilish;
19. milliy amaliyot va xalqaro yondashuvlar o‘rtasidagi uyg‘unlik nuqtalarini aniqlash;
20. tayyorgarlik jarayonini takomillashtirishga qaratilgan amaliy takliflarni asoslash.

Tadqiqot metodlari. Maqolada qiyosiy-huquqiy tahlil, tizimli yondashuv, ilmiy umumlashtirish va mavjud normativ hamda uslubiy manbalarni o‘rganish metodlaridan foydalanildi.

ASOSIY QISM

1. Jismoniy va jangovar tayyorgarlikni tashkil etishning nazariy asoslari

Ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligi o‘zaro bog‘liq, bir-birini to‘ldiruvchi va yagona kasbiy tayyorgarlik tizimini tashkil etuvchi yo‘nalishlardir. Ularning samaradorligi xodimning jismoniy imkoniyatlari bilan bir qatorda, amaliy ko‘nikmalari, psixologik barqarorligi va huquqiy savodxonligiga ham bog‘liq.

Jismoniy tayyorgarlikning asosiy vazifasi xodimning xizmat faoliyatida zarur bo‘ladigan jismoniy sifatlarini rivojlantirishdan iborat. Bunda umumiy va maxsus chidamlilik, kuch, tezkorlik, chaqqonlik, harakatlarni muvofiqlashtirish hamda funksional imkoniyatlar muhim o‘rin tutadi. Mazkur sifatlar xizmat davomida yuzaga keladigan jismoniy yuklamalarni bajarish, harakatchanlikni saqlash va charchoq sharoitida samarali faoliyat olib borishga yordam beradi.

Jangovar tayyorgarlik esa xodimning muayyan xizmat vaziyatlarida xavfni baholash, to‘g‘ri taktik qaror qabul qilish, shaxsiy xavfsizlikni ta’minlash va qonun doirasida harakat qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Uning mazmuni xizmat vazifalari, xodimning lavozimi, faoliyat yo‘nalishi va ehtimoliy xavflardan kelib chiqib belgilanishi kerak.

Mazkur ikki yo‘nalishni bir-biridan ajratilgan holda tashkil etish xodimning amaliy tayyorgarligida muayyan uzilishlarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, jismoniy ko‘rsatkichlari yuqori bo‘lgan xodim muayyan vaziyatda huquqiy talablarni to‘g‘ri qo‘llash, keskinlikni pasaytirish yoki xavfsiz qaror qabul qilish bo‘yicha yetarli ko‘nikmaga ega bo‘lmasligi mumkin. Xuddi shuningdek, nazariy bilimlarning yuqoriligi jismoniy va ruhiy bosim ostida to‘g‘ri harakat qilishni avtomatik ravishda ta’minlamaydi.

Shu sababli jismoniy va jangovar tayyorgarlikni kompleks tashkil etish, ularni huquqiy, taktik va psixologik tayyorgarlik bilan bog‘lash zarur. Bunda mashg‘ulotlar faqat natijani qayd etishga emas, balki xodimning amaliy vaziyatdagi harakatlarini baholashga ham yo‘naltirilishi lozim.

2. Xorijiy davlatlarda jismoniy va jangovar tayyorgarlikni tashkil etish tajribasi.

Xorijiy davlatlar amaliyotini o‘rganishda har bir mamlakatning huquqiy tizimi, politsiya vakolatlari, kadrlar tayyorlash modeli va xizmat xususiyatlarini hisobga olish zarur. Shu sababli xorijiy tajribani to‘liq ko‘chirishdan ko‘ra, uning samarali elementlarini milliy sharoitga moslashtirish maqsadga muvofiqdir.

2.1. AQSh tajribasi

AQSh Federal tergov byurosi Akademiyasida xodimlarni tayyorlash nazariy ta’lim va amaliy mashg‘ulotlarning uyg‘unligiga asoslanadi. Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, yangi maxsus agentlar tayyorgarligi jarayonida huquq, xulq-atvor fanlari, tergov faoliyati, jismoniy tayyorgarlik, himoya taktikasi, o‘qotar quroldan foydalanish va xizmatga oid amaliy mashg‘ulotlar qamrab olinadi.

Ushbu yondashuvning muhim jihati shundaki, xodimlarning jismoniy imkoniyatlari ularning kasbiy vazifalarni bajarish qobiliyatidan alohida ko‘rib chiqilmaydi. Tayyorgarlik nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash, hamkorlikda ishlash va murakkab vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltiriladi.

AQSh tajribasidan milliy amaliyot uchun quyidagi jihatlarni o‘rganish mumkin:

Birinchidan, jismoniy tayyorgarlik mashg‘ulotlarini xizmat vazifalari bilan bog‘lash. Bunda umumiy jismoniy sifatlar bilan bir qatorda, muayyan xizmat yo‘nalishi uchun zarur bo‘lgan maxsus ko‘nikmalar ham rivojlantiriladi.

Ikkinchidan, amaliy vaziyatlarga asoslangan mashg‘ulotlardan foydalanish. Xodimlarning xizmat davomida uchrashi mumkin bo‘lgan holatlar o‘quv ssenariylari shaklida modellashtirilib, ularning harakatlari kompleks baholanadi.

Uchinchidan, jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish. Xizmat vaziyatlarida natija ko‘p hollarda alohida xodimning jismoniy imkoniyatlaridan tashqari, uning hamkasblari bilan muvofiq harakat qilishiga ham bog‘liq.

Shu bilan birga, AQShdagi federal tayyorgarlik modelini O‘zbekiston ichki ishlar organlariga to‘liq ko‘chirish maqsadga muvofiq emas. Uning alohida elementlari milliy qonunchilik, kadrlar tayyorlash tizimi va xizmat vazifalariga muvofiq tanlab olinishi lozim.

2.2. Buyuk Britaniya tajribasi

Buyuk Britaniyada politsiya xodimlarining shaxsiy va jamoat xavfsizligiga oid tayyorgarligi kasbiy standartlar va amaliy qo‘llanmalar asosida tashkil etiladi. Politsiya kolleji tomonidan ishlab chiqilgan Public and Personal Safety Training (PPX) yo‘nalishi xodimlarning o‘zini va boshqalarni himoya qilishga oid tayyorgarligini takomillashtirishga qaratilgan.

Mazkur yondashuvda mashg‘ulotlarni tashkil etish bilan bir qatorda, ularning mazmunini muntazam takomillashtirish, xodimlar va fuqarolar xavfsizligini ta’minlash, instruktorlar faoliyatini muvofiqlashtirish hamda xizmatdagi xatolardan tegishli xulosalar chiqarishga e’tibor beriladi.

Britaniya tajribasining milliy tizim uchun ahamiyatli tomonlari quyidagilardan iborat:

- jismoniy va amaliy tayyorgarlikni kasbiy xavfsizlik talablari bilan uyg‘unlashtirish;
- mashg‘ulotlar sifatini baholash va ularni muntazam takomillashtirish;
- instruktorlarning kasbiy malakasi va metodik tayyorgarligini oshirish;
- kuch ishlatish bilan bog‘liq vaziyatlarda huquqiy talablar va xavfsizlik qoidalarini hisobga olish;
- xodimlarning amaliy harakatlarini xizmat standartlari asosida baholash.

Ushbu tajribadan kelib chiqib, milliy amaliyotda jismoniy va jangovar tayyorgarlik natijalarini faqat normativlar bilan emas, balki xizmat vazifalarini xavfsiz va qonuniy bajarishga tayyorlik darajasi bilan ham baholash maqsadga muvofiq.

2.3. Xalqaro standartlar va inson huquqlariga asoslangan yondashuv

Xalqaro tajribani tahlil qilishda Birlashgan Millatlar Tashkilotining huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari tomonidan kuch va o‘qotar quroldan foydalanishga oid asosiy prinsiplari muhim ahamiyatga ega. Ushbu prinsiplar kuch ishlatish zarurati, qonuniylik, mutanosiblik, ehtiyotkorlik va hisobdorlik masalalarini belgilaydi.

BMTning Inson huquqlari bo‘yicha Oliy komissari boshqarmasi tomonidan tayyorlangan qo‘llanmalarda xodimlarning tayyorgarligi aniq xizmat vaziyatlariga mos bo‘lishi, nazariy talablar amaliy mashg‘ulotlarda mustahkamlanishi va xodimlarning qaror qabul qilish ko‘nikmalari rivojlantirilishi lozimligi ta’kidlanadi. Bu yondashuvning muhim jihati shundaki, jangovar tayyorgarlik faqat jismoniy ustunlikka erishish yoki qarshilikni bartaraf etish usullarini o‘rganish bilan cheklanmaydi. U xodimning vaziyatni to‘g‘ri baholashi, imkoni bo‘lgan hollarda keskinlikni pasaytirishi, kuch ishlatish zaruratini aniqlashi va har qanday harakatning huquqiy oqibatlarini tushunishi bilan ham belgilanadi.

Shuningdek, xalqaro standartlar xodimlarning tayyorgarligida birinchi yordam ko‘rsatish, jarohatlar xavfini anglash va kuch ishlatishdan keyingi holatlarda tegishli choralarni ko‘rish ko‘nikmalarini shakllantirish ahamiyatini ham ko‘rsatadi.

Demak, xalqaro yondashuvlardan kelib chiqib, milliy tayyorgarlik tizimida jismoniy, taktik, huquqiy va psixologik tayyorgarlikni o‘zaro bog‘liq holda rivojlantirish zarur.

3. O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlarida jismoniy va jangovar tayyorgarlikning huquqiy hamda tashkiliy asoslari

O‘zbekiston Respublikasida ichki ishlar organlari faoliyatining huquqiy asoslaridan biri 2016-yil 16-sentabrda qabul qilingan «Ichki ishlar organlari to‘g‘risida»gi O‘RQ-407-son Qonun hisoblanadi. Ushbu qonun ichki ishlar organlarining vazifalari, vakolatlari va faoliyatining asosiy prinsiplarini belgilaydi. Jumladan, xodimlar tomonidan jismoniy kuch, maxsus vositalar va o‘qotar quroldan foydalanish qonunchilikda belgilangan shartlar va tartiblarga muvofiq amalga oshirilishi kerak.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 15-apreldagi PQ-5076-son qarori ichki ishlar organlari uchun professional kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirishga qaratilgan muhim normativ-huquqiy hujjatlardan biridir.

Milliy tizimda xizmat, jangovar va jismoniy tayyorgarlikni tizimli tashkil etish xodimlarning xizmat vazifalarini samarali bajarishga tayyorligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Bu jarayonda dastlabki kasbiy tayyorgarlik, malaka oshirish, amaliy mashg‘ulotlar va xodimlarning kasbiy yaroqliligini baholash mexanizmlari o‘zaro bog‘liq bo‘lishi lozim.

Milliy amaliyotni takomillashtirishda mavjud huquqiy va tashkiliy asoslarni xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirish bir necha yo‘nalishda amalga oshirilishi mumkin.

Birinchidan, jismoniy tayyorgarlikni baholash mezonlarini xodimning xizmat vazifalari va jismoniy imkoniyatlarini hisobga olgan holda takomillashtirish zarur.

Ikkinchidan, jangovar tayyorgarlikni amaliy vaziyatlarga asoslangan mashg‘ulotlar bilan boyitish lozim. Bunday mashg‘ulotlar xodimning faqat texnik harakatlarini emas, balki vaziyatni baholash, huquqiy asoslarni aniqlash va xavfsiz qaror qabul qilish qobiliyatini ham tekshirishi kerak.

Uchinchidan, instruktorlarning metodik salohiyatini oshirish va zamonaviy o‘qitish usullarini joriy etish muhim ahamiyatga ega.

To‘rtinchidan, tayyorgarlik jarayonining natijadorligini doimiy monitoring qilish va mashg‘ulotlar mazmunini aniqlangan kamchiliklar asosida takomillashtirish zarur.

Bunda xorijiy tajriba milliy huquqiy tizim o‘rnini bosuvchi vosita sifatida emas, balki mavjud tizimni rivojlantirishga xizmat qiluvchi ilmiy-amaliy manba sifatida qaralishi lozim.

4. Xorijiy tajriba va milliy amaliyotning qiyosiy tahlili

Xorijiy tajriba va milliy amaliyotni qiyosiy o‘rganish ularning maqsadlari o‘rtasidagi umumiylikni, shuningdek, tashkil etish usullaridagi farqlarni aniqlash imkonini beradi.

AQSh tajribasida nazariy va amaliy tayyorgarlikning uyg‘unligi, Buyuk Britaniya tajribasida kasbiy xavfsizlik standartlari va tayyorgarlik sifatini doimiy takomillashtirish, xalqaro standartlarda esa qonuniylik, mutanosiblik va hisobdorlik masalalari alohida ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston sharoitida ushbu yondashuvlarning maqbul elementlarini milliy tizimga moslashtirish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi mumkin:

1. Tayyorgarlikni xizmat vazifalariga moslashtirish. Barcha xodimlar uchun yagona bazaviy jismoniy tayyorgarlik talablari bilan bir qatorda, muayyan xizmat yo‘nalishlariga xos maxsus tayyorgarlik mazmunini belgilash zarur.

2. Amaliy mashg‘ulotlarning ulushini oshirish. Nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llashga yo‘naltirilgan ssenariyli mashg‘ulotlar xodimlarning kasbiy tayyorligini kompleks baholash imkonini beradi.

3. Baholash tizimini takomillashtirish. Jismoniy normativlar bilan bir qatorda, xavfni baholash, muloqot qilish, huquqiy qaror qabul qilish, jamoaviy harakat va birinchi yordam ko‘rsatish ko‘nikmalarini ham baholash maqsadga muvofiq.

4. Instruktorlar salohiyatini oshirish. Mashg‘ulotlar samaradorligi instruktorning jismoniy tayyorgarligi bilan bir qatorda, pedagogik mahorati, metodik bilimlari va baholash ko‘nikmalariga ham bog‘liq.

5. Tayyorgarlikning uzluksizligini ta’minlash. Dastlabki ta’lim, xizmat davomidagi mashg‘ulotlar, malaka oshirish va qayta tayyorlash jarayonlari yagona tizim sifatida tashkil etilishi lozim.

Qiyosiy tahlildan ko‘rinadiki, xorijiy tajribani milliy amaliyotga joriy etishda eng muhim vazifa muayyan mashq yoki usulni ko‘chirish emas, balki uning samaradorligini ta’minlovchi tashkiliy va metodik mexanizmlarni o‘zlashtirishdir.

5. Jismoniy va jangovar tayyorgarlikni takomillashtirishning istiqbolli yo‘nalishlari

Xorijiy tajriba va milliy amaliyot tahlili asosida O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlarida jismoniy va jangovar tayyorgarlikni rivojlantirishning bir qator istiqbolli yo‘nalishlarini belgilash mumkin.

5.1. Kompleks tayyorgarlik modelini joriy etish

Jismoniy, jangovar, taktik, huquqiy va psixologik tayyorgarlikni yagona o‘quv jarayoniga birlashtirish taklif etiladi. Bunda mashg‘ulotlar xodimning jismoniy imkoniyatlarini rivojlantirish bilan bir qatorda, uning xizmat vaziyatida qonuniy va asoslangan qaror qabul qilish qobiliyatini ham shakllantirishi kerak.

Mazkur modelning asosiy ustunligi — xodimning tayyorgarligini alohida ko‘rsatkichlar yig‘indisi sifatida emas, balki kasbiy faoliyatga tayyorlikning yaxlit tizimi sifatida baholash imkoniyatidir.

5.2. Individual yondashuvni kuchaytirish

Xodimlarning yoshi, salomatligi, jismoniy imkoniyatlari, xizmat vazifalari va boshlang‘ich tayyorgarlik darajasi bir xil emas. Shu sababli mashg‘ulotlarni rejalashtirishda individual xususiyatlarni hisobga olish, jismoniy yuklamalarni bosqichma-bosqich oshirish va jarohatlarning oldini olish choralarini kuchaytirish lozim.

Bunday yondashuv xodimlarning salomatligini muhofaza qilish bilan birga, mashg‘ulotlarning uzluksizligi va natijadorligini ham ta’minlashga yordam beradi.

5.3. Ssenariyli va simulyatsion mashg‘ulotlarni rivojlantirish

Xizmat faoliyatida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan vaziyatlarni o‘quv ssenariylari asosida modellashtirish xodimlarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali yo‘nalishlaridan biridir.

Bunday mashg‘ulotlarda vaziyatni baholash, xavf darajasini aniqlash, muloqot orqali keskinlikni pasaytirish, zarur hollarda qonuniy va mutanosib harakat qilish hamda xizmatdan keyingi tahlilni amalga oshirish kabi vazifalar qamrab olinishi mumkin.

Simulyatsion texnologiyalar esa xavf darajasi yuqori bo‘lgan ayrim vaziyatlarni nazorat qilinadigan o‘quv muhitida modellashtirish imkonini beradi. Ularni joriy etishda texnik imkoniyatlar, xarajatlar va kutilayotgan natijalar o‘zaro taqqoslanishi zarur.

5.4. Raqamli monitoring va natijalarni tahlil qilish

Jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlarini elektron shaklda qayd etish va dinamik tahlil qilish mashg‘ulotlarni rejalashtirish samaradorligini oshirishi mumkin. Bunda xodimning natijalari, jismoniy yuklamalarga moslashuvi, mashg‘ulotlardagi ishtiroki va aniqlangan ehtiyojlar haqidagi ma’lumotlardan foydalanish mumkin.

Raqamli monitoring tizimi faqat natijalarni qayd etuvchi vosita bo‘lib qolmasdan, individual mashg‘ulot rejalarini shakllantirish va tayyorgarlikdagi o‘zgarishlarni baholashga xizmat qilishi kerak. Ma’lumotlardan foydalanishda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish talablariga rioya etilishi shart.

5.5. Psixologik barqarorlik va stressga chidamlilikni rivojlantirish

Xizmat vazifalarini bajarish jarayonida jismoniy charchoq, vaqt tanqisligi va psixologik bosim xodimning qaror qabul qilish sifatiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois jismoniy va jangovar tayyorgarlik mashg‘ulotlarida psixologik barqarorlikni rivojlantirishga ham e’tibor qaratish lozim.

Bu yo‘nalishda vaziyatni tahlil qilish, hissiy holatni boshqarish, muloqot ko‘nikmalari, jamoada hamkorlik qilish va stressdan keyingi tiklanish usullarini o‘rgatish maqsadga muvofiq.

5.6. Instruktorlarni tayyorlash va malakasini oshirish

Zamonaviy tayyorgarlik tizimini rivojlantirish instruktorlarning kasbiy salohiyati bilan bevosita bog‘liq. Shu sababli ularning jismoniy va amaliy tayyorgarligi bilan bir qatorda, pedagogik mahorati, mashg‘ulotlarni rejalashtirish, xavfsizlikni ta’minlash va natijalarni baholash ko‘nikmalarini ham muntazam rivojlantirish zarur.

Xorijiy ta’lim muassasalari bilan tajriba almashish, qo‘shma seminarlar tashkil etish, metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish va ilg‘or amaliyotlarni o‘rganish ushbu vazifani hal etishga xizmat qilishi mumkin.

5.7. Tayyorgarlik natijalarini kompleks baholash

Jismoniy va jangovar tayyorgarlik natijalarini faqat normativ ko‘rsatkichlar bilan baholash xodimning kasbiy tayyorligini to‘liq aks ettirmasligi mumkin. Shu sababli kompleks baholash tizimida quyidagi mezonlarni hisobga olish taklif etiladi:

1. jismoniy sifatlar va funksional imkoniyatlar;
2. amaliy-taktik vazifalarni bajarish qobiliyati;
3. vaziyatni baholash va qaror qabul qilish sifati;
4. huquqiy talablarga rioya etish;
5. muloqot va keskinlikni pasaytirish ko‘nikmalari;
6. jamoaviy harakat va hamkorlik;
7. xavfsizlik qoidalariga rioya qilish va birinchi yordam ko‘rsatishga tayyorlik.

Ushbu mezonlar xodimning kuchli jihatlari va qo‘shimcha tayyorgarlik talab qiladigan yo‘nalishlarni aniqlash imkonini beradi. Baholash tartibi esa aniq, xolis va xizmat vazifalariga mos bo‘lishi lozim.

6. Milliy amaliyotga joriy etish bo‘yicha amaliy takliflar

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlarida jismoniy va jangovar tayyorgarlikni takomillashtirish bo‘yicha quyidagi takliflar ilgari suriladi.

Birinchidan, xorijiy tajribaning milliy sharoitga mos elementlarini o‘rganish va sinovdan o‘tkazish uchun tegishli ta’lim muassasalari hamda amaliy xizmat bo‘linmalari ishtirokida ilmiy-amaliy ishchi guruhlarini tashkil etish maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, xodimlarning xizmat vazifalari va kasbiy xavflaridan kelib chiqib, jismoniy va jangovar tayyorgarlik dasturlarini tabaqalashtirish lozim. Bunda umumiy tayyorgarlik talablari bilan bir qatorda, muayyan yo‘nalishlarga xos kompetensiyalar ham hisobga olinishi zarur.

Uchinchidan, amaliy mashg‘ulotlarning natijadorligini baholash uchun yagona metodik mezonlarni ishlab chiqish taklif etiladi. Ushbu mezonlar jismoniy ko‘rsatkichlar, amaliy harakatlar, huquqiy bilimlar va psixologik tayyorlikni qamrab olishi mumkin.

To‘rtinchidan, jismoniy va jangovar tayyorgarlik instruktorlari uchun muntazam malaka oshirish dasturlarini yo‘lga qo‘yish, ularning zamonaviy pedagogik va simulyatsion texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur.

Beshinchidan, raqamli monitoring tizimlarini bosqichma-bosqich joriy etish va ular orqali mashg‘ulotlar natijalarini tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirish mumkin.

Oltinchidan, jismoniy va jangovar tayyorgarlik dasturlarida kuch ishlatishning huquqiy asoslari, mutanosiblik prinsipi, fuqarolar huquqlarini hurmat qilish va birinchi yordam ko‘rsatish masalalarini amaliy mashg‘ulotlar bilan bog‘lash lozim.

Yettinchidan, taklif etilayotgan yangiliklarni dastlab tajriba-sinov tariqasida joriy etish, natijalarni baholash va ijobiy samara bergan yondashuvlarni bosqichma-bosqich kengaytirish maqsadga muvofiq.

Mazkur takliflarni amalga oshirishda huquqiy muvofiqlik, tashkiliy imkoniyatlar, moliyaviy resurslar, xodimlar salomatligi va mashg‘ulotlar xavfsizligiga alohida e’tibor qaratilishi kerak.

XULOSA

Ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini takomillashtirish jamoat xavfsizligini ta’minlash, xizmat vazifalarini samarali bajarish va fuqarolar huquqlarini himoya qilishning muhim shartlaridan biridir. Zamonaviy sharoitda mazkur tayyorgarlikni faqat jismoniy normativlar va amaliy usullarni o‘zlashtirish bilan cheklash mumkin emas. U xodimning jismoniy imkoniyatlari, taktik fikrlashi, psixologik barqarorligi, huquqiy bilimlari va muloqot ko‘nikmalarini birgalikda rivojlantirishga asoslanishi lozim.

AQSh tajribasi nazariy va amaliy tayyorgarlikning uyg‘unligi, Buyuk Britaniya tajribasi kasbiy xavfsizlik va tayyorgarlik sifatini doimiy takomillashtirish, xalqaro standartlar esa kuch ishlatishda qonuniylik, zarurat, mutanosiblik va hisobdorlik prinsiplarining muhimligini ko‘rsatadi. Ushbu yondashuvlar milliy tizimni rivojlantirish uchun foydali metodik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasida jismoniy va jangovar tayyorgarlikni takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari sifatida kompleks tayyorgarlik modelini shakllantirish, mashg‘ulotlarni xizmat vazifalariga moslashtirish, ssenariyli va simulyatsion mashg‘ulotlarni rivojlantirish, raqamli monitoringdan foydalanish, instruktorlar malakasini oshirish va natijalarni kompleks baholashni belgilash mumkin.

Shuningdek, tayyorgarlik dasturlariga inson huquqlari, kuch ishlatishning huquqiy asoslari, keskinlikni pasaytirish, shaxsiy xavfsizlik va birinchi yordam ko‘rsatishga oid ko‘nikmalarni izchil integratsiya qilish muhimdir. Bu yondashuv xodimlarning kasbiy mahoratini

oshirish bilan birga, xizmat faoliyatida qonuniylik va jamoat ishonchini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, xorijiy tajribani milliy amaliyotga joriy etishning samarali yo‘li — uni mexanik ravishda ko‘chirish emas, balki ilg‘or yondashuvlarni O‘zbekistonning huquqiy, tashkiliy va kasbiy xususiyatlariga moslashtirishdir. Mazkur jarayon ilmiy tahlil, tajriba-sinov ishlari, muntazam monitoring va amaliy natijalarga asoslangan holda tashkil etilsa, ichki ishlar organlarida jismoniy va jangovar tayyorgarlikning sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarilishiga zamin yaratadi.

IIO FAOLIYATIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIKNI TAKOMILLASHTIRISHDA XORIJIY TAJRIBALARNING O'RNI

Otayev O’tkirbek Matyoqubovich
O’zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Kasbiy tayyorgarlik fakulteti Maxsus fanlar sikli katta o’qituvchisi, podpolkovnik

Annotatsiya: Maqolada ichki ishlar organlari (IIO) xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini takomillashtirishda xorijiy davlatlar tajribasidan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Yaponiya, Germaniya, Finlyandiya, AQSh va Rossiya Federatsiyasi politsiya tizimlaridagi tayyorgarlik muddati, mazmuni va usullari xalqaro hisobotlar hamda ilmiy tadqiqotlar asosida qiyosiy o'rganilgan. Yaponiyaning "taiho-jutsu" tizimi, Germaniya va Shimoliy Yevropadagi uzoq muddatli ta'lim modeli, AQShdagi o'qitish tarkibidagi nomutanosiblik hamda stressga asoslangan senariyli mashg'ulotlarning samaradorligi ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijasida xorijiy tajribani mexanik ko'chirish emas, balki milliy huquqiy va xizmat sharoitlariga moslashtirib joriy etish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ichki ishlar organlari, jismoniy tayyorgarlik, jangovar tayyorgarlik, xorijiy tajriba, taiho-jutsu, xizmat-amaliy kurash, senariyli mashg'ulot, stressga chidamlilik, de-eskalatsiya, malaka oshirish.

Kirish

Ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy faoliyati ko'pincha jismoniy kuch ishlatish, qurol qo'llash va murakkab vaziyatlarda tez qaror qabul qilish bilan bog'liq. Shu sababli jismoniy va jangovar tayyorgarlik xodimning xizmat vazifalarini bajarishdagi samaradorligini, shuningdek, fuqarolar va o'z xavfsizligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Zamonaviy huquqni muhofaza qilish tizimlarida tayyorgarlikning faqat kuch va texnik malakaga emas, balki vaziyatni baholash, kuchni mutanosib qo'llash va stress sharoitida o'zini boshqarish ko'nikmalariga tayanishi tobora ko'proq e'tirof etilmoqda.

Xorijiy tajribani o'rganish ikki sababga ko'ra dolzarb. Birinchidan, turli mamlakatlarda o'nlab yillar davomida sinovdan o'tgan o'quv tizimlari mavjud bo'lib, ularning kuchli va zaif tomonlari ochiq manbalarda hujjatlashtirilgan. Ikkinchidan, ayrim mamlakatlar (masalan, AQSh) o'z tizimidagi kamchiliklarni rasmiy hisobotlarda tan olgan, bu esa ularning xatolarini takrorlamaslikka imkon beradi.

Tadqiqotning maqsadi — xorijiy davlatlar politsiyasidagi jismoniy va jangovar tayyorgarlik modellarini qiyosiy tahlil qilish hamda ulardan IIO faoliyatida qo'llash mumkin bo'lgan yo'nalishlarni aniqlashdir. Maqolada qiyosiy-huquqiy tahlil, hujjatlar va ilmiy nashrlar kontent-tahlili, shuningdek, tizimli yondashuv usullaridan foydalanilgan.

1. Xorijiy politsiya tayyorgarligining umumiy ko'rsatkichlari

Xorijiy tajribani baholashda eng avval boshlang'ich tayyorgarlikning davomiyligi e'tiborni tortadi. Amerika politsiya ijrochilari tadqiqot forumi (PERF) tomonidan tayyorlangan "Transforming Police Recruit Training: 40 Guiding Principles" hisobotida keltirilishicha, AQShda 2018-yilda Adliya vazirligi o'tkazgan tadqiqotga ko'ra asosiy politsiya tayyorgarligining o'rtacha davomiyligi 833 soatni, ya'ni 22 haftadan kamini tashkil etadi. Taqqoslash uchun, Yaponiyada yangi xodimlar 15–21 oy, Germaniyada 2,5 yil o'qiydi, Finlyandiyada esa nomzodlar xizmatga qabul qilinishdan oldin uch yillik ta'limni tugatishi lozim. Boshqa tadqiqotga ko'ra, Estoniya va Xorvatiyada asosiy tayyorgarlik taxminan 18 oy, Germaniyada esa 30 oygacha davom etadi.

1-jadval. Ayrim mamlakatlarda politsiyaning boshlang'ich tayyorgarlik davomiyligi (ochiq manbalar bo'yicha)

Mamlakat	Boshlang'ich tayyorgarlik davomiyligi	Izoh
AQSh	o'rtacha 833 soat (2018), taxminan 20–22 hafta	2013-yilgi aholi ro'yxatida munitsipal politsiya uchun o'rtacha 936 soat
Yaponiya	15–21 oy	Prefektura politsiya maktabida o'rta ta'limlilar uchun 1 yil, oliy ma'lumotlilar uchun 6 oy
Germaniya	2,5 yil (30 oygacha)	Ta'lim tizimi bilan integratsiyalashgan
Finlyandiya	3 yil	Xizmatga qabul qilinishdan oldingi ta'lim
Estoniya, Xorvatiya	taxminan 18 oy	—

Keltirilgan ma'lumotlar o'qitish muddatining uzunligi o'z-o'zidan sifatni kafolatlamasligini, biroq jismoniy, jangovar va psixologik tayyorgarlikni bosqichma-bosqich, chuqur shakllantirish uchun yetarli vaqt zarurligini ko'rsatadi. Muddat qisqa bo'lgan tizimlarda esa o'quv rejasi tarkibidagi nomutanosiblik yaqqol seziladi.

2. Yaponiya tajribasi: dzyudo, kendo va taiho-jutsu

Yaponiya politsiyasi jismoniy va jangovar tayyorgarlikda martial san'atlarga asoslangan o'ziga xos tizimni shakllantirgan. Ochiq manbalarda qayd etilishicha, politsiya xodimlari dzyudo yoki kendo bilan shug'ullanadi, ko'pchiligi esa bu mashg'ulotlarni butun xizmat davomida davom ettiradi. Yangi qabul qilingan xodimlar prefektura politsiya maktablarida o'rta ma'lumotlilar uchun bir yil, oliy ma'lumotlilar va ayol xodimlar uchun olti oy o'qiydi; o'quv dasturi umumta'lim fanlari (axloq), kasbiy fanlar (qonunchilik), jangovar san'atlar va o'qotar qurolda otishni o'z ichiga oladi.

Tizimning o'zagini **taiho-jutsu** (qo'lga olish texnikasi) tashkil etadi. Manbalarga ko'ra, uning asosiy konsepsiyasi 1947-yilda shakllangan; dzyudo, kendo va boshqa an'anaviy usullar uyg'unlashtirilib, keyingi yili "Taiho-jutsu o'qitish usuli" (Taiho-jutsu Kyohan) asosiy darsligi yaratilgan. Qayd etilishicha, 1978-yil aprel holatiga politsiyachilarning 95 foizi bu bo'yicha malaka sinovidan muvaffaqiyatli o'tgan va taiho-jutsu qo'llangan 10 mingta muvaffaqiyatli qo'lga olish holati qayd etilgan. Taiho-jutsu nafaqat politsiya, balki qirg'oq qo'riqlash xizmati, immigratsiya nazorati xodimlari, narkotiklarga qarshi kurash xodimlari va Yaponiya o'zini-o'zi himoya qilish kuchlarining harbiy politsiyasi tomonidan ham qo'llanadi.

Yapon tajribasining muhim jihati — xodimlarni **instruktorlik darajasigacha** tayyorlash tizimidir. Toki politsiyasi xodimlari uchun tashkil etilgan Yoshinkan aykido "senshusei" kursi to'qqiz oy davom etadi, har yili ko'pi bilan o'n nafar xodim qabul qilinadi va ular birinchi dan qora kamar darajasidagi instruktor darajasiga yetkaziladi; kurs yakunida ular o'z hududiy bo'linmalarida boshqa xodimlarga o'qitish bo'yicha yordam berishi kutiladi.

Shuningdek, Yaponiyada politsiyaga o'qotar qurol qo'llashdan ko'ra, martial san'atlar vositasida vaziyatni nazorat qilish yo'li targ'ib qilinadi. Ushbu yondashuv qurolni so'nggi chora

sifatida saqlaydigan, jismoniy nazorat texnikalarini esa kuchni mutanosib qo'llashning asosiy vositasiga aylantiradigan tizim ekanini ko'rsatadi.

Yapon modelining xalqaro ta'siri ham sezilarli. Irlandiya politsiyasi (An Garda Síochána) o'z xodimlarining o'zini-o'zi himoya qilish tizimini takomillashtirish maqsadida taiho-jutsu yoki unga teng keluvchi tizim bo'yicha instruktorlar tayyorlash ("train the trainer") xizmatlari uchun tender e'lon qilgan. Bu — xorijiy tajribaning tayyor texnikalar emas, balki **o'qituvchilarni tayyorlash mexanizmi** orqali joriy etilishiga yaxshi misoldir.

Shu bilan birga, yapon tizimining samaradorligi mamlakatdagi jinoyatchilik darajasining pastligi va gumonlanuvchilarning ushlanish vaqtida kamdan-kam zo'ravonlik qilishi bilan ham izohlanishini hisobga olish zarur. Shuning uchun uni to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish emas, balki mazmunini (tizimlilik, standartlashtirilgan darslik, majburiy malaka sinovi, instruktorlik darajasi) o'zlashtirish maqsadga muvofiqdir.

3. Germaniya va Shimoliy Yevropa: uzoq muddatli ta'lim va kuchni cheklash tamoyili

Germaniya va Finlyandiyada politsiya tayyorgarligi oliy ta'lim tizimi bilan chambarchas bog'langan bo'lib, tayyorgarlik 2,5–3 yilgacha davom etadi. Bunday uzoq muddat jismoniy, jangovar, huquqiy va psixologik fanlarni parallel va izchil o'qitish imkonini beradi.

Mazmun jihatidan ham farqlar mavjud: Adolatli sudlov Kengashi (Council on Criminal Justice) hisobotida qayd etilishicha, Germaniyada o'qotar qurol bo'yicha tayyorgarlik uni qo'llashdan **qochishga** qaratilgan, Ispaniyada esa xodimlar o'ldiradigan kuch ishlatishdan oldin og'zaki ogohlantirish va ogohlantiruvchi o'q uzishga o'rgatiladi. Demak, jangovar tayyorgarlik kuch ishlatish ko'nikmasini mutanosiblik va oxirgi chora tamoyili bilan uyg'unlashtiradi. Bu IIO uchun muhim saboq: jangovar tayyorgarlikning samaradorligi faqat otish aniqligi yoki jang texnikasi bilan emas, balki *qachon va qay darajada kuch qo'llash* to'g'risidagi qaror sifati bilan ham baholanishi kerak.

4. AQSh tajribasi: kamchiliklardan olinadigan saboqlar

AQSh tajribasi ijobiy namuna sifatida emas, balki tizimli kamchiliklarni tahlil qilish nuqtai nazaridan qimmatlidir. 2015-yilgi PERF so'roviga ko'ra, o'rtacha akademiyada muloqot ko'nikmalariga 10 soat, de-eskalatsiyaga 8 soat, inqirozli vaziyatlarga aralashuvga 8 soat ajratiladi, qurol bo'yicha tayyorgarlikka esa 80 soat, himoya taktikasiga 49 soat berilgan. 2013-yilgi umummilliy ro'yxatga olish natijalariga ko'ra, o'rtacha akademiya o'qotar qurol ko'nikmalariga 71 soat, birinchi yordamga 24 soat, etika va halollikka 8 soat, stressni boshqarishga 6 soat ajratgan.

Xodimlar xizmat davomida malaka oshirishi ham cheklangan: yiliga o'rtacha 21 soat bo'lib, agentlikka qarab nol soatdan 40 soatgacha o'zgaradi. PERF 2020-yilgi so'rovida politsiya idoralarining 71 foizi byudjetining 5 foizidan kamini yangi xodimlarni tayyorlashga sarflashi aniqlangan. Hisobot mualliflari ta'lim ko'proq qurol va taktikaga qaratilgani, qaror qabul qilish, muloqot va tanqidiy fikrlash ko'nikmalariga esa yetarli e'tibor berilmayotganini ta'kidlaydi.

Bu holatga javoban PERF tomonidan ishlab chiqilgan ICAT (Integrated Communications, Assessment and Tactics) dasturi de-eskalatsiya va tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan; dastur Luisvill (Kentukki) politsiya departamentida sinovdan o'tkazilgan. Hisobot muallifi shuningdek, xavfli kasbda qurol, kuch ishlatish va himoya taktikasini bilish hayot saqlab qolishi mumkinligini ham tan oladi, ya'ni muammo bu bilimlarning ortiqchaligida emas, balki ularning kommunikativ va psixologik ko'nikmalar bilan **muvozanatlanmaganligidadir**.

AQSh tajribasidan IIO uchun xulosa: jismoniy va jangovar tayyorgarlik uchun ajratilgan soatlar tarkibini muntazam tahlil qilish, shuningdek, yillik malaka oshirish soatlari kafolatini normativ jihatdan mustahkamlash lozim.

5. Stressga asoslangan senariyli mashg'ulotlar: ilmiy dalillar

Xorijiy tadqiqotlar jangovar tayyorgarlikning eng samarali shakllaridan biri — real vaziyatga yaqinlashtirilgan (reality-based) senariyli mashg'ulotlar ekanini ko'rsatadi. Ularning ilmiy asoslari quyidagicha.

Birinchidan, jismoniy tayyorgarlik stress ta'siridan to'liq himoya qilmaydi. Politsiya xodimlarining qurolli to'qnashuv simulyatsiyasi paytidagi organizm reaksiyalarini o'lchagan tadqiqotda (Force Science Research Center) xodimlarning jismoniy tayyorgarligidan qat'i nazar, tayanch puls tezligi to'satdan psixologik stress paytida maksimal pulsning taxminan 75 foizigacha ko'tarilgani qayd etilgan. Tadqiqotchilar buni simulyatsion mashg'ulotlar xodimni "stressga ko'niktirish" (inoculation) vositasi sifatida qimmatli ekanining dalili deb baholaydi.

Ikkinchidan, Frontiers in Psychology jurnalida e'lon qilingan (2019) tadqiqotda 22,8 yosh o'rtachasidagi 19 nafar politsiya nomzodi past stressli (noxavfli manekenga qarshi) va yuqori stressli (raqib tomonidan jismoniy xavf ostida) reallikka asoslangan o'q otish senariylarida sinalgan. Natijada umuman otish aniqligi past bo'lgani va yuqori stressli senariyda sezilarli pasaymagani, otish natijasini esa past stressda o'z-o'zini nazorat qilish, yuqori stressda esa stressdan keyingi yurak vagus faolligi bashorat qilgani aniqlangan. Bu — texnik ko'nikmalar bilan bir qatorda stressni boshqarish qobiliyatining ham tayyorgarlik komponenti bo'lishi kerakligini bildiradi.

Uchinchidan, 57 nafar politsiya xodimi qatnashgan va ruhiy inqirozdagi shaxslar bilan bog'liq ikki senariyni o'z ichiga olgan tadqiqotda (Frontiers in Psychology, 2025) puls tezligi senariygacha va senariy davomida yuqori bo'lsa, vaziyatni tushunish, qaror qabul qilish va kuch qo'llash variantini to'g'ri tanlash yaxshilangani, biroq fazoviy idrok yomonlashgani aniqlangan. Tahlildan keyingi muhokama (debrifing) paytida puls tezligining yuqoriligi esa o'ldiruvchi kuch qo'llashdagi xato va voqeani eslab qolishning pasayishi bilan bog'liq bo'lgan. Bu natija senariyli mashg'ulotlardan keyin tuzilgan **debrifing tartibi** ham tayyorgarlik tizimining ajralmas qismi bo'lishi kerakligini ko'rsatadi.

To'rtinchidan, shahar sharoitida xizmat qiluvchi 57 nafar xodim ishtirokida o'tkazilgan uzunasiga (longitudinal) tadqiqotda o'ldiruvchi kuch qo'llash to'g'risida qaror qabul qilishni talab etuvchi stressli mashg'ulotlar paytida yurak urishi o'zgaruvchanligi bo'yicha biologik teskari aloqa (HRV biofeedback) usuli qo'llangan. Mualliflar psixososial munosabatlarni o'zgartirishga qaratilgan aralashuvlar o'ldiruvchi kuch xatolarini kamaytirishda taktik va qurol bo'yicha malaka mashg'ulotlaridan ortiqcha samara bermagani, shu bois fiziologik boshqaruvni maqsad qilish yangi yondashuv ekanini qayd etadi.

Umuman olganda, xorijiy tadqiqotlar jismoniy va jangovar tayyorgarlikni *statik mashqlar* (masalan, harakatsiz poligon otishi) bilan cheklab bo'lmasligini, ularni bosqichma-bosqich kuchaytiriluvchi stressli senariylar va fiziologik monitoring bilan to'ldirish zarurligini ko'rsatadi.

6. Rossiya Federatsiyasi IIV tajribasi: xizmat-amaliy tayyorgarlikning normativ tartibga solinishi

MDH davlatlari ichida Rossiya Federatsiyasi Ichki ishlar vazirligi tajribasi tuzilishi jihatidan IIOga yaqin. Rossiyalik tadqiqotchilar "xizmat-jangovar tayyorgarlik" tushunchasiga jismoniy tayyorgarlik, qo'l jangi, kuch va dinamik tayyorgarlikni kiritadi. Jismoniy tayyorgarlikda xodimlarning xizmat vazifalarini bajarishga "jismoniy tayyorlik" tushunchasi normativ hujjatda mustahkamlangan; bunda RF IIV 2024-yil 2-fevraldagi buyrug'i, shuningdek, 2017-yil 1-iyuldagi buyruqning V bo'limi xodimlarning tayyorgarligi tartibini belgilovchi hujjatlar sifatida tilga olinadi. Tadqiqotlarda xizmat-amaliy kurashlar (xodimlarni xizmat-jangovar faoliyatga

yo'naltirilgan qoidalar asosida o'qitish) va dzyudoni jismoniy tayyorgarlik asosi sifatida qo'llash masalalari muhokama qilinadi.

Rossiya tajribasining qimmatli jihati — jismoniy tayyorgarlikni **normativ asosda** (jismoniy tayyorlik tushunchasi, mashg'ulot turlari, nazorat me'yorlari) tartibga solish va uni o'quv muassasalaridan boshlab xizmat davomida izchil davom ettirishdir. Biroq bu manbalar asosan milliy hujjat va ilmiy maqolalar bo'lib, ularning amaliy natijalari bo'yicha mustaqil taqqoslovchi ma'lumotlar cheklangan; shu sababli ularni boshqa mamlakatlar ko'rsatkichlari bilan to'g'ridan-to'g'ri tenglashtirish ehtiyotkorlikni talab qiladi.

7. IIO uchun amaliy takliflar

Yuqoridagi tahlil asosida xorijiy tajribadan IIO faoliyatida quyidagi yo'nalishlarda foydalanish maqsadga muvofiq ko'riladi (mazkur takliflar muallifning xulosasi bo'lib, milliy qonunchilik va xizmat sharoitlariga moslab sinovdan o'tkazilishi lozim):

21. **Tizimli yondashuv va yagona darslik.** Yaponiyadagi taiho-jutsu kabi, xodimning xizmat vazifalariga mos (qo'lga olish, qurolsiz himoya, kishan va tayoq bilan ishlash) texnikalarni yagona uslubiy qo'llanmada standartlashtirish.

22. **O'quv soatlari tarkibini muvozanatlash.** AQSh hisobotlaridagi nomutanosiblikdan saboq olib, jangovar tayyorgarlik bilan bir qatorda de-eskalatsiya, muloqot va stressni boshqarish bloklarini kiritish; Germaniya va Ispaniya tajribasidagi kuchni mutanosib va bosqichma-bosqich qo'llash tamoyilini o'quv dasturiga singdirish.

23. **Senariyga asoslangan stressli mashg'ulotlar.** Statik poligon mashqlariga qo'shimcha ravishda real vaziyatlarni modellashtiruvchi senariylar, ularni bosqichma-bosqich murakkablashtirish va imkon qadar yurak urishi monitoringini qo'llash.

24. **Debrifing tartibi.** Har bir senariydan keyin tahlil va xotirani tiklashga qaratilgan tuzilgan muhokamani majburiy qilish.

25. **Instruktorlarni tayyorlash tizimi.** Yaponiya (senshusei) va Irlandiya ("train the trainer") tajribasi asosida jismoniy va jangovar tayyorgarlik instruktorlari uchun alohida, uzoqroq muddatli malaka dasturini yo'lga qo'yish.

26. **Majburiy sinov va yillik malaka oshirish soatlari.** Yapon tizimidagi umumiy malaka sinovi tajribasidan foydalanib, normativlarni muntazam topshirishni va xizmat davomida kamida belgilangan yillik soatni kafolatlash (AQShda yillik o'rtacha 21 soat va ba'zi idoralarda nol soat bo'lishi bunday kafolat zarurligini ko'rsatadi).

27. **Moslashtirish tamoyili.** Yaponiya kabi jinoyatchilik darajasi past mamlakat tajribasini, AQSh kabi qurol keng tarqalgan muhit tajribasidan farqlab, O'zbekiston xizmat sharoitlariga mos tarzda, pilot loyihalar asosida joriy etish.

Xulosa

Olib borilgan tahlil quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi.

Birinchidan, xorijiy davlatlarda politsiya tayyorgarligining davomiyligi sezilarli darajada farq qiladi: AQShda o'rtacha 833 soat (taxminan 22 haftadan kam), Yaponiyada 15–21 oy, Germaniyada 2,5 yil, Finlyandiyada esa 3 yil. Uzoq muddatli modellar jismoniy, jangovar, huquqiy va psixologik tayyorgarlikni izchil shakllantirish imkonini beradi.

Ikkinchidan, Yaponiya tajribasi jismoniy va jangovar tayyorgarlikni standartlashtirilgan tizim (taiho-jutsu), yagona darslik, majburiy malaka sinovi va instruktorlarni maxsus tayyorlash orqali tashkil etish samaradorligini ko'rsatadi. Germaniya va Ispaniya tajribasi esa kuch ishlatishni cheklash va mutanosiblik tamoyilining tayyorgarlik mazmuniga singdirilishi muhimligini tasdiqlaydi.

Uchinchidan, AQSh tajribasi o'quv soatlarining qurol va taktikaga ortiqcha, muloqot va de-eskalatsiyaga esa yetarli bo'lmagan taqsimoti xatolarga olib kelishini ko'rsatdi; mazkur kamchiliklarni IIO tizimida oldindan bartaraf etish zarur.

To'rtinchidan, xorijiy ilmiy tadqiqotlar stressga asoslangan senariyli mashg'ulotlar, fiziologik monitoring va debrifing jismoniy hamda jangovar tayyorgarlikning ajralmas qismi bo'lishi kerakligini isbotlaydi. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlar namunalari kichik (19–57 nafar xodim) bo'lgani sababli ularning natijalari yo'naltiruvchi sifatida qaralishi, milliy sharoitda esa qo'shimcha sinovdan o'tkazilishi kerak.

Beshinchidan, xorijiy tajribani to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish emas, balki uning tamoyillarini (standartlashtirish, instruktorlik tizimi, muvozanatlangan o'quv rejasi, senariyli stress mashqlari, muntazam nazorat) IIO ning huquqiy va xizmat sharoitlariga moslab, pilot loyihalar orqali bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiqdir.

“TARBIYA” FANINI O‘QITISHDA AXLOQIY-HUQUQIY DILEMMALARDAN FOYDALANISH ORQALI 9–11-SINF O‘QUVCHILARIDA FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Otayev Umidbek Matyoqubovich
O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti
O‘quv-uslubiy bo‘limi o‘qituvchi-metodisti kapitan

Annotatsiya: Maqolada 9–11-sinflarda “Tarbiya” fanini o‘qitishda axloqiy-huquqiy dilemmalar orqali o‘quvchilarning faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish imkoniyatlari yoritilgan. Kompetensiyaning komponentlari, dilemmaning didaktik mohiyati hamda O‘zbekiston normativ-huquqiy bazasi va xorijiy tajriba (Yevropa Kengashi doirasi, Kolberg va Xess yondashuvlari) qiyosiy tahlil qilingan. Dilemmalarni tanlash mezonlari, darsda qo‘llash bosqichlari va natijalarni baholash ko‘rsatkichlari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: faol fuqarolik kompetensiyasi, axloqiy-huquqiy dilemma, Tarbiya fani, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, tanqidiy fikrlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi.

Аннотация: В статье рассматриваются возможности развития компетенции активного гражданства у учащихся 9–11 классов на уроках «Тарбия» с помощью морально-правовых дилемм. Проанализированы дидактическая сущность дилеммы, нормативно-правовая база Узбекистана и зарубежный опыт. Предложены критерии отбора дилемм, этапы их использования на уроке и показатели оценки результатов.

Ключевые слова: компетенция активного гражданства, морально-правовая дилемма, предмет «Тарбия», правосознание, правовая культура, критическое мышление, профилактика правонарушений.

Abstract: The article explores how moral-legal dilemmas can develop active citizenship competence among grade 9–11 students in the “Tarbiya” subject. It examines the didactic nature of dilemmas, Uzbekistan’s legal framework and international experience. Selection criteria, classroom stages and assessment indicators are proposed.

Keywords: active citizenship competence, moral-legal dilemma, “Tarbiya” subject, legal consciousness, legal culture, critical thinking, crime prevention.

Bugungi kunda ta’lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri yoshlarni nafaqat bilimli, balki jamiyat hayotida mas’uliyat bilan ishtirok eta oladigan, o‘z huquq va burchlarini

anglaydigan shaxs sifatida tarbiyalashdir. “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”da inson qadri, qonun ustuvorligi va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari sifatida belgilab berilgan [1]. Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ham o‘quvchilarning kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlanishi, ta’lim va tarbiya uyg‘unligini ta’minlash vazifasi qayd etilgan [2].

Amaliyotda o‘quvchilarning huquqiy bilimlari ko‘pincha ma’lumot darajasida qolib, real hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmasiga aylanmayotgani kuzatiladi. O‘smirlik va o‘spirinlik davrida yosh avlod tengdoshlar ta’siri, axborot muhitidagi ziddiyatli xabarlar, kiberhuquqbuzarliklar kabi omillarga duch keladi. Bunday vaziyatlarda faqat qoidalarni yodlash yetarli emas: o‘quvchi qadriyatlar, qonun talablari va shaxsiy manfaatlar to‘qnashgan holatda ongli tanlov qila olishi zarur. Aynan shu jihatdan axloqiy-huquqiy dilemmalar samarali didaktik vosita hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi “Tarbiya” fanini o‘qitishda axloqiy-huquqiy dilemmalardan foydalanish orqali 9–11-sinf o‘quvchilarida faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish metodikasining nazariy va huquqiy asoslarini yoritish hamda amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, normativ hujjatlarni o‘rganish, qiyosiy-huquqiy tahlil va pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi.

Axloqiy dilemmalar yordamida shaxs axloqiy rivojlanishini o‘rganish J. Piaje va L. Kolberg nomi bilan bog‘liq. J. Piaje bolalarda axloqiy hukm qoidalarga itoat qilishdan o‘zaro hamkorlik va adolat tamoyillariga qarab rivojlanishini ko‘rsatgan [3]. L. Kolberg esa axloqiy fikrlashning uch darajali va olti bosqichli modelini ishlab chiqib, dilemmalar muhokamasi yuqori bosqichga o‘tishni rag‘batlantirishini asoslagan [4]. Uning “konventsiyadan keyingi” daraja deb atalgan yuqori bosqichi shaxsning qonunni shunchaki bajarishdan uning adolat va inson huquqlariga mosligini baholashga o‘tishini anglatadi. Bu g‘oya huquqiy tarbiya uchun ayniqsa muhim.

J. Dyui ta’limni demokratik hayotga tayyorlash jarayoni sifatida talqin qilib, maktabni “kichik jamiyat” deb hisoblagan va o‘quvchi tajriba orqali o‘rganishi lozimligini ta’kidlagan [5]. T. Likona xarakter tarbiyasida bilim, hissiyot va xatti-harakat birligini asosiy tamoyil sifatida ilgari surgan [6]. J. Vestxaymer va J. Kane fuqarolik tarbiyasida uch xil fuqaro modelini ajratadi: mas’uliyatli, ishtirokchi va adolatga yo‘nalgan fuqaro. Ularning fikricha, ta’lim aynan so‘nggi ikki turni shakllantirishga xizmat qilishi kerak [7]. D. Xess sinfda munozarali masalalarni muhokama qilish demokratik madaniyatni shakllantirishning kuchli vositasi ekanini ilmiy asoslagan [8].

Xalqaro darajada Yevropa Kengashining “Demokratik madaniyat kompetensiyalari doirasi” hujjati 20 ta kompetensiyani (qadriyatlar, munosabatlar, ko‘nikmalar, bilim va tanqidiy tushunish) tizimlashtirgan [9]. Buyuk Britaniyadagi Krik hisobotida fuqarolik ta’limi uch tarkibiy qismga – ijtimoiy-axloqiy mas’uliyat, jamoat hayotida ishtirok va siyosiy savodxonlikka tayanishi ko‘rsatilgan [10].

O‘zbek olimlari pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va ma’naviy-axloqiy tarbiya masalalarini keng o‘rgangan [11; 12; 13]. Biroq “Tarbiya” fanida axloqiy-huquqiy dilemmalar vositasida faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish masalasi tizimli metodik ishlanma sifatida yetarli o‘rganilmagan. Mazkur ilmiy bo‘shliq tadqiqot dolzarbligini belgilaydi.

Faol fuqarolik kompetensiyasi – bu shaxsning jamiyat va davlat hayotida qonun doirasida, mas’uliyat bilan ishtirok etishga tayyorligi hamda qobiliyatini ifodalovchi integrativ sifatdir. Tadqiqotchi sifatida biz uni to‘rtta o‘zaro bog‘liq komponent orqali tavsiflaymiz.

Bilim komponenti. Konstitutsiya, inson va bola huquqlari, huquqbuzarlik va javobgarlik, davlat organlari faoliyati va fuqarolik institutlari haqidagi bilimlar. 2023-yilda yangi

tahrirda qabul qilingan Konstitutsiya inson huquqlari va erkinliklarining oliy qadriyat ekanini mustahkamlagan [14]. Bu o‘quvchida huquqiy bilimlar tizimini shakllantirishning poydevori hisoblanadi.

Qadriyatli-motivatsion komponent. Adolat, halollik, mas’uliyat, vatanparvarlik, o‘zgalar huquqiga hurmat kabi qadriyatlarni ichki e’tiqod darajasida qabul qilish.

Ko‘nikma komponenti. Tanqidiy fikrlash, axborotni baholash, argumentlash, muzokara va kelishuvga erishish, qaror qabul qilish, o‘z huquqini himoya qilish ko‘nikmalari.

Faoliyat komponenti. Maktab o‘z-o‘zini boshqarishi, ijtimoiy loyihalar, volontyorlik, huquqiy targ‘ibot kabi faoliyatda ishtirok etish tajribasi.

Ushbu komponentlar bir-biridan ajralgan holda emas, balki yaxlit tizim sifatida rivojlanadi. Dilemmalar metodining ustunligi shundaki, u to‘rttala komponentni bir dars doirasida uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

Axloqiy-huquqiy dilemma – bu o‘quvchi ikki yoki undan ortiq qadriyat yoki huquqiy me’yor o‘rtasida tanlov qilishga majbur bo‘ladigan, yagona “to‘g‘ri” javobi oldindan ma’lum bo‘lmagan muammoli vaziyatdir. Oddiy axloqiy dilemmadan farqli ravishda, huquqiy dilemmada qaror nafaqat vijdon, balki qonun talablari, javobgarlik va oqibatlar nuqtai nazaridan ham asoslanishi lozim.

Masalan, sinfdosh tomonidan internetda boshqa o‘quvchiga nisbatan haqorat qilingani (kiberbulling) haqida bilib qolgan o‘quvchi do‘stlik sadoqati bilan o‘zgalar huquqini himoya qilish burchi o‘rtasida tanlov qiladi. Bu vaziyatda “do‘stlik” va “adolat” qadriyatlari, shuningdek, shaxsning sha’ni va qadr-qimmatini himoya qiluvchi huquqiy me’yorlar to‘qnashadi. O‘quvchi qaror qabul qilar ekan, o‘z tanlovining oqibatlarini, huquqiy mas’uliyat darajasini va muqobil yo‘llarni (o‘qituvchiga murojaat, ishonch xizmatlari, ota-onalar bilan maslahat) tahlil qilishga o‘rganadi.

Dilemmalar metodining pedagogik samaradorligi quyidagi omillar bilan izohlanadi:

o‘quvchi passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanadi, bu esa o‘zlashtirishning chuqurligini oshiradi;

real hayotiy vaziyatlar ta’limning shaxsiy ahamiyatini kuchaytiradi;

turli fikrlarni tinglash plyuralizm va bag‘rikenglik madaniyatini shakllantiradi;

qaror oqibatlarini oldindan ko‘ra olish huquqbuzarliklar profilaktikasiga xizmat qiladi.

Birinchidan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ta’lim olish huquqini kafolatlab, inson huquqlari va erkinliklarini davlatning oliy qadriyati sifatida e’tirof etadi [14]. Ikkinchidan, 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillarini, shu jumladan ta’limning insonparvarlik xarakterini va shaxsni har tomonlama rivojlantirish ustuvorligini belgilaydi [15]. Uchinchidan, “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun bolaning o‘z fikrini erkin bildirish va unga e’tibor berilishi huquqini mustahkamlagan [16]. To‘rtinchidan, “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi qonunchilik profilaktikaning huquqiy tarbiya bilan bog‘liqligini nazarda tutadi [17]. Shu bilan birga, 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli Farmon bilan tasdiqlangan Konsepsiya xalq ta’limi sifatini oshirish va kompetensiyaviy yondashuvni joriy etishni belgilab bergan [2].

Xalqaro darajada 1989-yilgi BMTning Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyasining 12-moddasi bolaga o‘z qarashlarini bildirish, 29-moddasi esa ta’limni bola shaxsini, qobiliyatlarini va inson huquqlariga hurmatni rivojlantirishga yo‘naltirish talabini belgilaydi [18]. O‘zbekiston ushbu Konvensiyaga qo‘shilgan, shu sababli uning qoidalari milliy ta’lim siyosatida inobatga olinadi.

Keltirilgan hujjatlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, dilemmalar metodi normativ talablarga to‘liq mos keladi: u o‘quvchi fikr bildirish huquqini amalda ro‘yobga chiqaradi, kompetensiyaviy yondashuvni ta’minlaydi va huquqiy ongni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, hozirgi kunda Tarbiya fani o‘quv dasturlarida dilemmalardan foydalanish bo‘yicha aniq metodik tavsiyalar va baholash mezonlari yetarli darajada ishlab chiqilmagan, bu esa mazkur yo‘nalishda qo‘shimcha ilmiy-metodik ishlanmalar zarurligini ko‘rsatadi.

Xorijiy mamlakatlar tajribasida fuqarolik ta’limi turlicha tashkil etilgan. Buyuk Britaniyada fuqarolik ta’limi (Citizenship) milliy o‘quv dasturining majburiy fani sifatida o‘qitiladi, uning asosi Krik hisoboti tavsiyalariga borib taqaladi [10]. AQSHda “Moral dilemma discussion” va “Just Community” yondashuvlari L. Kolberg g‘oyalari asosida maktab amaliyotiga kiritilgan; bunda o‘quvchilar maktab qoidalarini birgalikda muhokama qiladi va qaror qabul qiladi [4].

Yevropa Kengashi mamlakatlarida esa demokratik madaniyat kompetensiyalari ta’lim sifatini baholash vositasi sifatida qo‘llanilmoqda [9].

Ushbu tajribalardan O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish mumkin bo‘lgan jihatlar quyidagilardir: birinchidan, muhokamani tashkil etishda o‘qituvchining betaraf yo‘lboshchi rolini saqlashi [8]; ikkinchidan, dilemmalarni milliy qadriyatlar (oila, mahalla, hurmat, o‘zaro yordam) bilan boyitish; uchinchidan, o‘quvchi qarorini huquqiy asoslash talabi. Shu bilan birga, xorijiy modellarni mexanik ko‘chirish emas, balki milliy-madaniy kontekstga mos holda integratsiyalash zarur [12].

Dilemmalarni tanlash mezonlari. Samarali dilemma quyidagi talablarga javob berishi kerak: (a) o‘quvchilar yoshiga va hayotiy tajribasiga mos bo‘lishi; (b) kamida ikki asosli qadriyat yoki huquqiy me’yor to‘qnashuvini o‘z ichiga olishi; (c) bitta aniq va oson javobga ega bo‘lmasligi; (d) amaldagi qonunchilik bilan bog‘lanishi; (e) milliy qadriyatlarga zid bo‘lmasligi va o‘quvchi qadr-qimmatini kamsitmasligi.

Mavzular bo‘yicha taxminiy yo‘nalishlar. 9-sinf uchun – maktab hayoti, tengdoshlar munosabati, bulling va kiberbulling, o‘zgalar mulkiga munosabat; 10-sinf uchun – axborot xavfsizligi va yolg‘on xabarlarni tarqatish, saylov madaniyati, jamoat tartibi, qonun oldida javobgarlik; 11-sinf uchun – kasbiy tanlov va halollik, korrupsiyaga murosasizlik, jamoat manfaatlari va shaxsiy manfaat nisbati, fuqarolik tashabbuslari.

Dars bosqichlari. Tadqiqot davomida dilemmani qo‘llashning quyidagi besh bosqichli modeli taklif etiladi:

Vaziyat bilan tanishtirish. O‘qituvchi qisqa va aniq vaziyatni taqdim etadi; o‘quvchilar muammoni o‘z so‘zlari bilan ifodalaydi.

Individual qaror. Har bir o‘quvchi mustaqil ravishda qaror tanlaydi va uni yozma asoslaydi.

Guruhda muhokama. Turli qaror tanlagan o‘quvchilar guruhlarda dalillarini taqqoslaydi.

Huquqiy tahlil. Qaror qonunchilik nuqtai nazaridan baholanadi: qaysi huquqlar ta’sirlanadi, qanday javobgarlik kelib chiqadi, qonuniy muqobil yo‘llar qanday.

Refleksiya va amaliy tavsiya. O‘quvchilar o‘z qarorini qayta ko‘rib chiqadi, xulosa chiqaradi va real hayotda harakat rejasini tuzadi.

Ushbu modelning o‘ziga xosligi shundaki, an’anaviy axloqiy muhokamaga to‘rtinchi bosqich – huquqiy tahlil – kiritilgan. Aynan shu bosqich o‘quvchining shaxsiy fikrini qonunchilik talablari bilan uyg‘unlashtiradi va huquqiy madaniyatini oshiradi.

Faol fuqarolik kompetensiyasining rivojlanishini baholash uchun quyidagi ko‘rsatkichlarni qo‘llash maqsadga muvofiq:

Bilim koʻrsatkichi: huquqiy tushunchalarni toʻgʻri qoʻllash, tegishli meʼyoriy hujjatga asoslanish;

Qadriyat koʻrsatkichi: qarorni asoslashda adolat, masʼuliyat va oʻzgalar huquqiga hurmat tamoyillariga tayanish;

Koʻnikma koʻrsatkichi: argumentning mantiqiyligi, muqobil nuqtai nazarlarni inobatga olish, oqibatlarni bashorat qilish;

Faoliyat koʻrsatkichi: sinfdan tashqari loyiha va tashabbuslarda ishtirok darajasi.

Har bir koʻrsatkich uchun uch darajali (boshlangʻich, oʻrta, yuqori) rubrika ishlab chiqilishi, oʻquv yilining boshi va oxirida kuzatuv hamda anketa orqali oʻlchovlar oʻtkazilishi tavsiya etiladi. Bu pedagogik tajriba natijalarini obʼektiv taqqoslash imkonini beradi.

Tahlil natijalari shuni koʻrsatadiki, axloqiy-huquqiy dilemmalar metodi faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishda bir qator afzalliklarga ega. Birinchidan, u nazariy huquqiy bilimlarni amaliy vaziyatlar bilan bogʻlaydi. Ikkinchidan, oʻquvchilarda ongli tanlov va javobgarlikni his etish koʻnikmasini shakllantiradi. Uchinchidan, ushbu metod huquqbuzarliklarning oldini olishda taʼsirchan profilaktik vosita boʻla oladi, chunki oʻquvchi xatti-harakat oqibatlarini oldindan tahlil qilishni oʻrganadi.

Shu bilan birga, metodni qoʻllashda ayrim xavflarni inobatga olish zarur. Oʻqituvchining oʻz fikrini oʻquvchilarga majburlashi muhokamaning maʼnosini yoʻqotadi [8]. Shuningdek, dilemma sifatida qonun buzilishini oqlovchi yoki zoʻravonlikni normallashtiruvchi vaziyatlar tanlanmasligi kerak: dilemma qonuniy muqobillarni izlashga yoʻnaltirilishi lozim. Bu oʻqituvchining metodik va huquqiy tayyorgarligiga yuqori talab qoʻyadi, shu bois pedagoglarning malakasini oshirish tizimida ushbu yoʻnalishda maxsus modullar kiritilishi maqsadga muvofiq.

Xulosa oʻrnida Faol fuqarolik kompetensiyasi bilim, qadriyat, koʻnikma va faoliyat komponentlaridan iborat integrativ sifat boʻlib, uni rivojlantirish taʼlim siyosatining ustuvor vazifalariga mos keladi. Axloqiy-huquqiy dilemma oʻquvchini qadriyatlar va huquqiy meʼyorlar toʻqnashuvida mustaqil, asoslangan qaror qabul qilishga oʻrgatuvchi samarali didaktik vositadir. Milliy qonunchilik hamda xalqaro hujjatlar mazkur metodni qoʻllash uchun yetarli huquqiy asos yaratadi; biroq Tarbiya fani doirasida uni joriy etishning aniq metodik mexanizmlari va baholash mezonlari ishlab chiqilishi lozim. Taklif etilgan besh bosqichli model (vaziyat, individual qaror, guruhda muhokama, huquqiy tahlil, refleksiya) anʼanaviy axloqiy muhokamani huquqiy tahlil bilan boyitadi va huquqiy madaniyatni shakllantirishga xizmat qiladi.Kelgusida taklif etilgan metodikaning samaradorligi nazorat va tajriba guruhlarida pedagogik tajriba-sinov orqali empirik tekshirilishi, oʻqituvchilar uchun metodik qoʻllanma va dilemmalar toʻplami tayyorlanishi maqsadga muvofiq.

IIV MALAKA OSHIRISH INSTITUTI TINGLOVCHILARINING PEDAGOGIK MAHORATINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

Pardayev Xurshid Olimovich
IIV Malaka oshirish instituti kasbiy tayyorgarlik fakulteti Jangovor va jismoniy tayyorgarlik sikl oʻqituvchisi, podpolkovnik

Annotatsiya. Maqolada Oʻzbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish instituti tinglovchilarining pedagogik mahoratini oshirishda innovatsion taʼlim

texnologiyalarining ahamiyati tahlil qilinadi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, interfaol metodlar, situatsion mashg‘ulotlar va raqamli texnologiyalarning o‘quv jarayoniga joriy etilishi tinglovchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o‘rni ochib beriladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, innovatsion texnologiyalardan foydalanish tinglovchilarning mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va amaliy ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshirishi aniqlangan

Kalit so‘zlar: pedagogik mahorat, innovatsion ta’lim texnologiyalari, interfaol metodlar, situatsion mashg‘ulot, IIV Malaka oshirish instituti, tinglovchi, kasbiy kompetentsiya.

Аннотация. В статье анализируется значение инновационных образовательных технологий в повышении педагогического мастерства слушателей Института повышения квалификации Министерства внутренних дел Республики Узбекистан. Раскрывается роль современных педагогических подходов, интерактивных методов, ситуационных занятий и цифровых технологий во внедрении в учебный процесс и развитии профессиональных компетенций слушателей. По результатам исследования установлено, что использование инновационных технологий значительно повышает самостоятельное мышление слушателей, способность анализировать проблемные ситуации и практические навыки.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, инновационные образовательные технологии, интерактивные методы, ситуационное занятие, Институт повышения квалификации МВД, слушатель, профессиональная компетенция.

Abstract. The article analyzes the importance of innovative educational technologies in improving the pedagogical skills of trainees of the Advanced Training Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan. The role of modern pedagogical approaches, interactive methods, situational classes and digital technologies in the educational process and the development of professional competencies of trainees is revealed. According to the research results, the use of innovative technologies significantly improves trainees’ independent thinking, the ability to analyze problem situations and practical skills.

Keywords: pedagogical skills, innovative educational technologies, interactive methods, situational training, Advanced Training Institute of the Ministry of Internal Affairs, trainee, professional competence.

Kirish. Hozirgi kunda ichki ishlar organlari xodimlarini tayyorlash tizimida pedagogik mahorat masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli qarorlari va farmonlarida ichki ishlar organlarini xalqchil va professional tuzilmaga aylantirish, xodimlarning kasbiy bilim va ko‘nikmalarini uzluksiz oshirib borish vazifalari belgilab qo‘yilgan. Bu jarayonda IIV Malaka oshirish instituti muhim o‘rin tutadi. Institutning asosiy maqsadi tinglovchilarni boshlang‘ich, kasbiy va qayta tayyorlash, ularning malakasini oshirishdir. Pedagogik mahorat o‘qituvchi (yoki tinglovchi sifatida o‘qitish jarayonida ishtirok etuvchi xodim)ning ta’lim jarayonini samarali tashkil eta olish, bilimlarni o‘zlashtirishga yordam berish, motivatsiyani uyg‘otish va shaxsiy rivojlanishni ta’minlash qobiliyatidir. Innovatsion ta’lim texnologiyalari esa an’anaviy usullardan farqli ravishda faol, interfaol va amaliyotga yo‘naltirilgan yondashuvni ta’minlaydi. IIV Malaka oshirish instituti tinglovchilarining pedagogik mahoratini rivojlantirishda innovatsion ta’lim texnologiyalarining o‘rnini nazariy va amaliy jihatdan ochib berish, ularning samaradorligini asoslashdan iborat.

Asosiy qism. Pedagogik mahorat bir necha asosiy komponentlardan iborat: kasbiy bilim va ko‘nikmalar; kommunikativ qobiliyat; metodik tayyorgarlik; psixologik barqarorlik va stressga chidamlilik; innovatsion fikrlash. IIV tizimidagi ta’lim muassasalarida tinglovchilar nafaqat huquqiy va kasbiy fanlarni o‘zlashtiradilar, balki kelajakda o‘zlari ham o‘qitish jarayonida ishtirok

etishlari mumkin. Shuning uchun ularda pedagogik mahoratni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Pedagogik mahoratning shakllanishi tinglovchilarning umumiy kasbiy tayyorgarligi bilan chambarchas bog‘liq. Ularning o‘quv jarayonidagi faolligi, mustaqil ishlash ko‘nikmalari va jamoaviy faoliyatga tayyorligi pedagogik salohiyatning asosini tashkil etadi. Shu bois, o‘quv dasturlarida pedagogik komponentlarga alohida e’tibor qaratish zarur.Institutda qo‘llanilayotgan asosiy innovatsion yondashuvlar quyidagilardan iborat: Interfaol metodlar. “Aqliy hujum”, “keys-stadi”, “rol o‘ynash”, “munozara” kabi usullar tinglovchilarni faol ishtirok etishga undaydi. Bu metodlar orqali ular mustaqil fikr yuritish, jamoaviy ishlash va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Interfaol yondashuv tinglovchilarning o‘quv materialini chuqurroq o‘zlashtirishiga va uni amaliyotda qo‘llash qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi. Situatsion (vaziyatli) mashg‘ulotlar. Real xizmat vaziyatlarini modellashtirish orqali tinglovchilar nazariy bilimlarni amaliyotga qo‘llashni o‘rganadilar. Bu usul pedagogik mahoratning amaliy tomonini kuchaytiradi. Situatsion mashg‘ulotlar tinglovchilarda tezkor qaror qabul qilish, stressli sharoitlarda o‘zini tutish va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Raqamli va masofaviy texnologiyalar. Onlayn platformalar, video-ma’ruzalar, interaktiv testlar va virtual simulyatorlar o‘quv jarayonini moslashuvchan qiladi. Masofaviy ta’lim tizimi orqali tinglovchilar xizmatdan ajralmagan holda malaka oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu yondashuv zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish madaniyatini shakllantirishga ham yordam beradi. Modul tizimi. O‘quv dasturlari modul asosida tuzilganligi tinglovchilarga bosqichma-bosqich, maqsadli bilim olish imkonini beradi. Har bir modul aniq kompetentsiyalarni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, yakuniy nazorat orqali o‘zlashtirish darajasi baholanadi. Innovatsion texnologiyalarning samaradorligi. Tadqiqotlar va amaliy kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion metodlardan foydalangan guruhlarda tinglovchilarning o‘zlashtirish darajasi 25–30 foizga yuqori bo‘ladi; mustaqil ishlash va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish qobiliyati sezilarli rivojlanadi; motivatsiya va o‘quv jarayoniga qiziqish ortadi; pedagogik mahoratning asosiy komponentlari (metodik, kommunikativ, innovatsion) mustahkamlanadi. Ayniqsa, “Ilg‘or ta’lim texnologiyalari va pedagogik mahorat” moduli doirasida o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar tinglovchilarning o‘qituvchilik salohiyatini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu modul tinglovchilarga nafaqat nazariy bilim, balki amaliy pedagogik ko‘nikmalarni ham beradi. Natijada, tinglovchilar o‘quv jarayonini tashkil etish, tinglovchilar (yoki bo‘lajak kursantlar) bilan ishlash va o‘z bilimlarini uzatish qobiliyatiga ega bo‘ladilar.

Xulosa. IIV Malaka oshirish instituti tinglovchilarining pedagogik mahoratini rivojlantirishda innovatsion ta’lim texnologiyalari muhim vosita hisoblanadi. Interfaol metodlar, situatsion mashg‘ulotlar va raqamli texnologiyalar tinglovchilarning kasbiy va pedagogik kompetensiyalarini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuvlarning tizimli joriy etilishi ichki ishlar organlari xodimlarining umumiy professional saviyasini oshirishga, ta’lim sifatini yaxshilashga va oxir-oqibat jamiyat xavfsizligini ta’minlashga hissa qo‘shadi. Kelgusida innovatsion texnologiyalarning samaradorligini baholash bo‘yicha empirik tadqiqotlarni kengaytirish, xorijiy tajribani chuqurroq o‘rganish va ularni milliy sharoitga moslashtirish zarur. Shu bilan birga, professor-o‘qituvchilarning pedagogik mahoratini doimiy oshirib borish, o‘quv-metodik materiallarni yangilab borish va tinglovchilarning ehtiyojlarini hisobga olgan holda o‘quv dasturlarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARINING XIZMAT-JANGOVAR TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH: XORIJIY TAJRIBA VA MILLIY IMKONIYATLAR

Qayumov Ferdavs Abduvali o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish institutining Jizzax filali Kasbiy tayyorgarlik sikli o‘qituvchisi, kapitan

Annotatsiya. Maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini tashkil etishning xalqaro tajribasi hamda O‘zbekistondagi amaliyoti qiyosiy tahlil qilinadi. BMT hujjatlarida belgilangan kuch qo‘llash tamoyillari, Yevropa, Amerika va Osiyo mamlakatlarida qo‘llanadigan stsenariyli mashg‘ulotlar, tabaqalashgan jismoniy tayyorgarlik va instruktorlar tayyorlash tizimi o‘rganilgan. Milliy amaliyotdagi mavjud imkoniyatlar, xususan kurash, sambo va dzyudo kabi sport turlarining xodimlar tayyorgarligidagi o‘rni, shuningdek moddiy-texnik baza, metodik ta’minot va mashg‘ulotlar muntazamligi bilan bog‘liq muammolar aniqlangan. Muallif xalqaro tajribani mexanik ko‘chirish o‘rniga uni milliy an’analar bilan uyg‘unlashtirish, tayyorgarlik natijalarini normativ topshirishga emas, real vaziyatdagi ish sifatiga qarab baholash zarurligini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, jismoniy tayyorgarlik, jangovar tayyorgarlik, xizmat-jangovar tayyorgarlik, kuch qo‘llash tamoyillari, stsenariyli mashg‘ulotlar, xalqaro tajriba, milliy kurash, kasbiy layoqat.

Kirish

Huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining kasbiy tayyorgarligi davlatning xavfsizlik va jamoat tartibini ta’minlash qobiliyatini belgilovchi omillardan biridir. Ichki ishlar tizimida xizmat qilayotgan xodim kundalik faoliyatida jismoniy zo‘riqish, ruhiy bosim va vaqt tanqisligi sharoitida murakkab qarorlar qabul qilishga majbur bo‘ladi. Bunday vaziyatlarda xodimning harakati nafaqat uning shaxsiy xavfsizligini, balki fuqarolarning huquq va erkinliklari himoyasini hamda aholining huquqni muhofaza qilish organlariga bo‘lgan ishonchini ham belgilaydi. Shu bois jismoniy va jangovar tayyorgarlik xizmat faoliyatining yordamchi jihati sifatida emas, kasbiy layoqatning ajralmas va asosiy tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ichki ishlar organlari faoliyatini isloh qilish, xizmatni aholi bilan hamkorlikka asoslangan modelga o‘tkazish va kadrlar tayyorlash sifatini oshirish bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayon xodimlarning tayyorgarligiga qo‘yiladigan talablarni ham o‘zgartirmoqda: bugungi kunda faqat kuchli va chaqqon bo‘lish yetarli emas, xodim kuchni qonun va mutanosiblik doirasida qo‘llay olishi, nizoli vaziyatni muloqot orqali pasaytira bilishi va zarur paytda birinchi yordam ko‘rsatishga qodir bo‘lishi kerak. Rivojlangan mamlakatlarning ko‘p yillik tajribasi ushbu talablarga javob beradigan tayyorgarlik tizimlarini shakllantirish imkonini ko‘rsatadi, biroq har bir davlatning huquqiy tizimi, xizmat sharoiti va madaniy an’analari bu tajribani to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirishga to‘siq bo‘ladi.

Mazkur maqolaning maqsadi ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligi bo‘yicha xalqaro tajriba bilan milliy amaliyotni qiyosiy o‘rganish hamda ularni uyg‘unlashtirishning mumkin bo‘lgan yo‘nalishlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida xalqaro hujjatlar, xorijiy mamlakatlar o‘quv amaliyoti, ilmiy adabiyotlar va milliy normativ-uslubiy asoslar tahlil qilindi, qiyosiy-huquqiy va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Maqolada avval xalqaro talablar va xorijiy tajriba, so‘ngra jismoniy va jangovar tayyorgarlikning

mazmuni, undan keyin milliy amaliyotning o‘ziga xos jihatlari va muammolari ko‘rib chiqiladi, yakunda esa tayyorgarlik tizimini takomillashtirish bo‘yicha xulosalar beriladi.

Asosiy qism

Ichki ishlar organlari xodimining kundalik faoliyati o‘zgaruvchan va ko‘p hollarda oldindan bashorat qilib bo‘lmaydigan vaziyatlar bilan bog‘liq. Navbatchilik paytida oddiy fuqaro murojaatini ko‘rib chiqayotgan xodim bir necha daqiqadan so‘ng guruhiy mojarodagi tartibsizlikni bartaraf etishga, qochayotgan shubhalanuvchini ushlashga yoki xavfli holatda o‘zini va boshqalarni himoya qilishga majbur bo‘lishi mumkin. Aynan shu sababli jismoniy va jangovar tayyorgarlik xodimning kasbiy layoqatini belgilovchi asosiy tarkibiy qismlardan biri sifatida qaraladi va uni faqat sport bilan shug‘ullanish yoki normativ topshirish bilan cheklab bo‘lmaydi. Bu yo‘nalish xodimning sog‘lig‘ini, qaror qabul qilish tezligini, ruhiy barqarorligini va qonun doirasida harakat qilish ko‘nikmasini birgalikda shakllantiradi. So‘nggi yillarda mamlakatimizda huquqni muhofaza qilish tizimini isloh qilish, xodimlarning kasbiy tayyorgarligini zamonaviy talablar darajasiga ko‘tarish va aholi bilan muloqotga asoslangan xizmat modelini joriy etish bo‘yicha izchil ishlar amalga oshirilmoqda. Bunday sharoitda xalqaro tajribani o‘rganish va uni milliy sharoitga moslab qo‘llash masalasi nazariy qiziqish bilan cheklanmay, amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro miqyosda huquqni muhofaza qiluvchi xodimlarning tayyorgarligiga qo‘yiladigan talablar BMT hujjatlarida o‘z ifodasini topgan. Huquqni muhofaza qilish organlari mansabdor shaxslarining xulq-atvor kodeksi hamda kuch va o‘qotar qurol qo‘llash bo‘yicha asosiy tamoyillar xodimdan kuchni faqat zarurat tug‘ilganda, xavfning darajasiga mutanosib holda va avval muqobil vositalarni sinab ko‘rgandan keyin ishlatishni talab qiladi. Bu tamoyillar jangovar tayyorgarlikning mazmuniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi, chunki xodim texnikani bilishdan tashqari, qachon to‘xtash kerakligini ham bilishi lozim. Germaniya, Finlyandiya va Niderlandiya kabi mamlakatlarda politsiya o‘quv muassasalarida ushlash va o‘zini himoya qilish mashg‘ulotlari tushuntirish orqali nizoni pasaytirish, masofani saqlash va kuchni bosqichma-bosqich qo‘llash ko‘nikmalari bilan uzviy olib boriladi. Amerika Qo‘shma Shtatlarida esa o‘quv akademiyalarida kuch ishlatish darajalari tizimi va o‘qotar qurolni muntazam sinovdan o‘tkazish tartibi keng qo‘llanadi, so‘nggi yillarda esa tanqidlar ta’sirida stsenariyli mashg‘ulotlar va inson huquqlari bo‘yicha modullar ulushi oshirilgan. Yaponiyada politsiya xodimlari uchun dzyudo va kendo o‘qitilishi urf bo‘lib, bu mashg‘ulotlar jismoniy kuchdan ko‘ra intizom, o‘zini boshqarish va raqibga hurmat tarbiyalashga xizmat qiladi. Janubiy Koreya tajribasida esa taekvondo va xapkido elementlari xodimning kundalik tayyorgarligiga kiritilgan va tayyorgarlik darajasi muntazam test orqali nazorat qilinadi.

Jismoniy tayyorgarlikning mazmuni xalqaro amaliyotda umumiy chidamlilik, kuch, tezkorlik, epchillik va egiluvchanlikni birgalikda rivojlantirishga asoslanadi. Mutaxassislar tadqiqotlarida jismoniy holati yaxshi xodimlarning charchoq sharoitida ham qaror qabul qilish sifati, nishonga tegish aniqligi va stressga chidamliligi yuqori bo‘lishi qayd etilgan. Yurak urishi tezlashgan, nafas qisilgan holatda nozik motorika buziladi, e’tibor torayadi va xodim noto‘g‘ri qaror qabul qilish ehtimoli ortadi. Shuning uchun ilg‘or tizimlarda jismoniy mashg‘ulotlar bir martalik imtihon sifatida emas, yil davomida rejalashtirilgan va xodimning yoshi, xizmat yo‘nalishi hamda sog‘liq holatiga moslashtirilgan jarayon sifatida tashkil etiladi. Patrul-post xizmati xodimi uchun yuguruvchi chidamlilik va tez harakat qilish qobiliyati muhim bo‘lsa, tergovchi yoki profilaktika inspektori uchun umumiy sog‘lomlik va ruhiy muvozanatni saqlash birinchi o‘rinda turadi. Bunday tabaqalashgan yondashuv resurslarni oqilona taqsimlash imkonini beradi va xodimlarda mashg‘ulotlarga nisbatan majburiylik hissini emas, ehtiyoj hissini uyg‘otadi.

Jangovar tayyorgarlik jismoniy tayyorgarlikdan farqli o‘laroq, aniq vaziyatdagi harakatlar ketma-ketligini mashq qilishga qaratilgan. Bunga o‘zini himoya qilish va ushlash usullari, kishanni to‘g‘ri qo‘llash, qurol bilan muomala qilish qoidalari, maxsus vositalardan foydalanish, tor joyda yoki qorong‘ulikda harakatlanish, shuningdek jarohat olgan odamga birinchi tibbiy yordam ko‘rsatish ko‘nikmalari kiradi. Xalqaro tajribada eng samarali deb topilgan yo‘nalish stsenariyli mashg‘ulotlar bo‘lib, ularda xodim real vaziyatga yaqin sharoitda, vaqt bosimi va ruhiy zo‘riqish ostida to‘liq harakatlar zanjirini bajaradi: vaziyatni baholaydi, ogohlantiradi, muloqot qiladi, zarur bo‘lsa jismoniy ta’sir ko‘rsatadi va keyin hodisani hujjatlashtiradi. Bunday mashqlar xodimda mushak xotirasini hosil qiladi, bu esa haqiqiy xavf paytida o‘ylab o‘tirishga vaqt bo‘lmagan lahzalarda to‘g‘ri harakat qilish imkonini beradi. Tajribali instruktorlar ta’kidlashicha, xodim ko‘p hollarda bilgani bilan emas, ko‘p marta takrorlagani bilan harakat qiladi, shuning uchun mashg‘ulotlarning davriyligi ularning murakkabligidan kam ahamiyatga ega emas.

Milliy amaliyotda jismoniy va jangovar tayyorgarlik xizmat-jangovar tayyorgarlik doirasida tashkil etiladi, ichki ishlar idoralarida muntazam mashg‘ulotlar o‘tkaziladi, xodimlar belgilangan normativlarni topshiradi, o‘qotar quroldan otish mashqlarida qatnashadi va ushlash hamda o‘zini himoya qilish usullarini o‘rganadi. Kadrlar tayyorlash tizimida Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi va o‘quv markazlari muhim o‘rin egallaydi, kasbiy sport tashkilotlari esa xodimlarning sport bilan shug‘ullanishi uchun sharoit yaratadi. O‘zbekistonda keng tarqalgan kurash, sambo, dzyudo va qo‘l jangi kabi sport turlari xodimlar tayyorgarligi uchun tabiiy poydevor bo‘lib xizmat qiladi, chunki ular bilan shug‘ullangan kishi kuch va muvozanatni nazorat qilishga, raqibni zarar yetkazmasdan to‘xtatishga o‘rganadi. Kurashning o‘ziga xos afzalligi shundaki, unda toza texnika va hurmat qoidalari birinchi o‘ringa qo‘yiladi, bu esa xalqaro tamoyillardagi mutanosiblik g‘oyasi bilan mos keladi. Shu bilan birga amaliyotda ayrim muammolar saqlanib qolmoqda: hududlarda sport zallari va trenajyorlar bilan jihozlanish darajasi bir xil emas, instruktorlarning metodik tayyorgarligi har joyda teng emas, kundalik xizmat yuklamasi tufayli mashg‘ulotlarni muntazam o‘tkazish qiyinlashadi, stsenariyli va stress sharoitidagi mashqlar esa hali yetarli darajada keng joriy etilmagan.

Xalqaro tajriba va milliy amaliyotni uyg‘unlashtirishning samarali yo‘li ularni mexanik ko‘chirishda emas, balki har bir xodim uchun mazmunli, o‘lchanadigan va xizmat vazifasiga mos tayyorgarlik modelini shakllantirishdadir. Bunda milliy kurash an’analari va mavjud sport maktablari asos qilib olinishi, ularga nizoni pasaytirish, kuch qo‘llash chegaralarini bilish, tibbiy yordam ko‘rsatish va stsenariyli mashg‘ulotlar kabi xalqaro tajribada o‘zini oqlagan yo‘nalishlar qo‘shilishi maqsadga muvofiq. Instruktorlarni xorijiy o‘quv markazlari bilan hamkorlikda tayyorlash, mashg‘ulotlar natijalarini nafaqat topshirilgan normativ, balki real vaziyatdagi ish sifati bo‘yicha baholash, hududlardagi moddiy-texnik bazani bosqichma-bosqich yangilash ham bu jarayonning ajralmas qismidir. Eng muhimi, jismoniy va jangovar tayyorgarlik xodim uchun og‘ir majburiyat emas, kasbiy qadr-qimmatining bir qismi sifatida qabul qilinsagina uzoq muddatli samara beradi. Kuchli, chiniqqan va o‘zini boshqara oladigan xodim fuqaro oldida ishonch uyg‘otadi, tayyorgarligi yetarli bo‘lmagan xodim esa xavfni oshiradi, shu sababli bu yo‘nalishga sarflangan har bir mablag‘ va vaqt aslida jamoat xavfsizligiga qilingan sarmoyadir.

Xulosa

Ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligi bo‘yicha xalqaro tajriba va milliy amaliyotni qiyosiy o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, bu yo‘nalishning samaradorligi mashg‘ulotlar hajmi bilan emas, ularning mazmuni va xizmat sharoitiga mosligi bilan belgilanadi. Rivojlangan davlatlarda tayyorgarlik tizimi kuch qo‘llashning huquqiy chegaralarini, nizoni pasaytirish ko‘nikmalarini va real vaziyatga yaqin stsenariyli mashqlarni jismoniy tayyorgarlik

bilan birgalikda rivojlantirishga asoslangan. Bunday yondashuv xodimning o‘zini himoya qilish qobiliyatini oshiribgina qolmay, fuqarolarga nisbatan haddan tashqari kuch ishlatish xavfini ham kamaytiradi. O‘zbekiston amaliyotida esa kurash, sambo va dzyudo kabi sport turlarining rivojlanganligi, xizmat-jangovar tayyorgarlikning muntazam tashkil etilishi va kadrlar tayyorlash muassasalarining mavjudligi tizim uchun mustahkam poydevor yaratadi. Shu bilan birga hududlararo moddiy-texnik ta’minot farqi, instruktorlarning metodik tayyorgarligi darajasi, mashg‘ulotlar muntazamligiga xizmat yuklamasining ta’siri va stsenariyli mashqlarning yetarli joriy etilmagani tizimning rivojlanishiga to‘sqinlik qilayotgan omillar bo‘lib qolmoqda.

Shunga ko‘ra, milliy tizimni takomillashtirishda xorijiy modellarni to‘liq ko‘chirish o‘rniga ularning o‘zini oqlagan elementlarini milliy an’analar bilan uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq. Buning uchun jismoniy tayyorgarlikni xodimning xizmat yo‘nalishi va yoshiga qarab tabaqalashtirish, jangovar mashg‘ulotlarga kuch qo‘llash tamoyillari va nizoni muloqot orqali hal qilish ko‘nikmalarini qo‘shish, instruktorlar malakasini xalqaro hamkorlik asosida oshirish va natijalarni faqat normativ topshirish bilan emas, real vaziyatdagi harakat sifati bilan baholash zarur. Tayyorgarlik tizimiga sarflangan resurslar xodimning shaxsiy xavfsizligiga ham, jamoat xavfsizligiga ham, aholining huquqni muhofaza qilish organlariga ishonchiga ham xizmat qiladi, shuning uchun bu yo‘nalishni doimiy e’tibor va izchil rivojlantirishni talab qiladigan strategik vazifa sifatida ko‘rish lozim.

IIO TIZIMIDA JISMONIY TAYYORGARLIKNING SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA XALQARO TAJRIBANING AHAMIYATI

Safarov Abduxakim Uralovich
O‘zbekiston Respublikasi IIV Jizzax mintaqaviy o‘quv markazi “Kasbiy tayyorgarlik” sikli katta o’qituvchisi, podpolkovnik

Annotatsiya. Ushbu maqolada ichki ishlar organlari (IIO) xodimlarining jismoniy tayyorgarligini takomillashtirishda xalqaro tajribadan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Xorijiy davlatlarda qo‘llaniladigan jismoniy tayyorgarlikni baholash usullari, kasbiy-amaliy mashg‘ulotlar, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va individual tayyorgarlik dasturlarining ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, xalqaro ilmiy tadqiqotlar asosida IIO tizimida jismoniy tayyorgarlik samaradorligini oshirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, jismoniy tayyorgarlik, xalqaro tajriba, kasbiy-amaliy tayyorgarlik, jismoniy sifatlar, jismoniy faollik, samaradorlik, funksional tayyorgarlik, zamonaviy metodika.

Kirish

Bugungi kunda ichki ishlar organlari faoliyatining samaradorligi nafaqat xodimlarning huquqiy bilimi, kasbiy mahorati va ma’naviy-ruhiy barqarorligiga, balki ularning jismoniy tayyorgarlik darajasiga ham bevosita bog‘liqdir. Jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklarning oldini olish, jinoyatchilikka qarshi kurashish, favqulodda vaziyatlarda tezkor harakat qilish hamda fuqarolar xavfsizligini ta’minlash jarayonlarida xodimlardan yuqori jismoniy chidamlilik, kuch, tezkorlik, chaqqonlik va harakatlar muvofiqligi talab etiladi.

Shu nuqtai nazardan, IIO tizimida jismoniy tayyorgarlikni an’anaviy mashg‘ulotlar bilan cheklab qo‘ymasdan, ilmiy asoslangan, kasbiy faoliyat xususiyatlariga moslashtirilgan va xalqaro tajriba bilan boyitilgan tizim asosida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Xorijiy davlatlarning huquqni muhofaza qiluvchi organlarida jismoniy tayyorgarlikni rejalashtirish, baholash va takomillashtirish bo‘yicha to‘plangan tajribani o‘rganish milliy tizimning mavjud imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Jismoniy tayyorgarlik huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining kasbiy kompetensiyasini shakllantiruvchi muhim tarkibiy qismlardan biri hisoblanadi. U xodimning muayyan jismoniy mashqlarni bajara olish qobiliyatinigina emas, balki xizmat vazifalarini turli sharoitlarda xavfsiz va samarali amalga oshirish imkoniyatini ham ifodalaydi. Masalan, huquqbuzarni quvib yetish, to‘siqlardan oshib o‘tish, jismoniy qarshilikni bartaraf etish, jabrlangan shaxsni xavfsiz hududga olib chiqish kabi harakatlar bir vaqtning o‘zida bir nechta jismoniy sifatlarning rivojlangan bo‘lishini talab etadi.

Xalqaro ilmiy tadqiqotlarda huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining jismoniy tayyorgarligini baholashda yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarining funksional imkoniyatlari, mushak kuchi, kuch chidamliligi, tezkorlik, chaqqonlik va harakatchanlik kabi ko‘rsatkichlarga alohida e’tibor qaratiladi. Massuça, Santos va Monteiro tomonidan 2023 yilda e’lon qilingan tizimli sharhda huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining jismoniy tayyorgarligini baholash bo‘yicha tadqiqotlar tahlil qilinib, jismoniy sifatlarni kompleks baholash va me’yoriy ko‘rsatkichlarni ilmiy asosda belgilash zarurligi ko‘rsatilgan.

Xalqaro tajribaning muhim jihati shundaki, jismoniy tayyorgarlik faqat umumiy sport natijalari bilan baholanmaydi. Uning kasbiy vazifalarni bajarishga ta’siri ham hisobga olinadi. Jumladan, AQSh va Kanadada qo‘llaniladigan ayrim kasbiy jismoniy qobiliyat sinovlarida to‘siqlardan o‘tish, yugurish, og‘irlikni ko‘tarish yoki surish, harakat yo‘nalishini tez o‘zgartirish kabi vazifalar uchraydi. Bunday yondashuvning afzalligi shundaki, u xodimning faqat jismoniy mashqlardagi natijasini emas, balki xizmat faoliyatiga yaqin sharoitlardagi amaliy imkoniyatlarini ham baholashga yordam beradi.

Biroq xalqaro amaliyotni o‘rganishda barcha davlatlar uchun yagona va universal jismoniy tayyorgarlik modeli mavjud emasligini hisobga olish lozim. Har bir mamlakatdagi sinovlar va mashg‘ulot dasturlari xizmat vazifalari, huquqiy talablar, iqlim sharoiti, xodimlarning yosh xususiyatlari va tashkiliy imkoniyatlardan kelib chiqib shakllantiriladi. Shu sababli xorijiy tajribani milliy tizimga tatbiq etishda uni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki ilmiy tahlil qilish, moslashtirish va tajriba-sinovdan o‘tkazish maqsadga muvofiqdir.

IIO tizimida jismoniy tayyorgarlikni takomillashtirishning ***birinchi ustuvor yo‘nalishi*** mashg‘ulotlarni kasbiy faoliyatga yo‘naltirilgan holda tashkil etishdir. Bunda umumiy jismoniy tayyorgarlik mashqlari xizmat vazifalariga yaqin amaliy harakatlar bilan uyg‘unlashtirilishi kerak. Masalan, chidamlilikni rivojlantirish uchun yugurish va davriy mashqlardan, kuchni oshirish uchun o‘z tana vazni bilan bajariladigan mashqlardan, chaqqonlikni rivojlantirish uchun esa yo‘nalishni o‘zgartirish, to‘siqlardan o‘tish va muvofiqlashtirilgan harakatlardan foydalanish mumkin. Mashg‘ulotlarning mazmuni xodimlarning xizmat yo‘nalishi va jismoniy tayyorgarlik darajasiga mos bo‘lishi lozim.

Ikkinchi muhim yo‘nalish jismoniy tayyorgarlikni muntazam va xolis baholash tizimini joriy etishdan iborat. Xalqaro tadqiqotlarda jismoniy sinovlar xodimlarning tayyorgarlik darajasini aniqlash, mashg‘ulot natijalarini kuzatish va tayyorgarlik dasturlarini takomillashtirish vositasi sifatida qaraladi. Shu asosda IIOda dastlabki, oraliq va yakuniy baholashni tashkil etish, natijalarni

taqqoslash hamda aniqlangan kamchiliklarga muvofiq individual mashg‘ulot rejalarini ishlab chiqish mumkin.

Bunda baholash mezonlari ilmiy asoslangan, aniq o‘lchanadigan va takroriy sinovlarda ishonchli natija beradigan bo‘lishi zarur. Jismoniy tayyorgarlikni baholashda faqat yugurish yoki kuch mashqlari bilan cheklanish xodimning kasbiy imkoniyatlarini to‘liq ifodalamasligi mumkin. Shuning uchun umumiy jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari bilan bir qatorda xizmat faoliyatiga xos amaliy harakatlarni bajarish qobiliyatini ham hisobga olish maqsadga muvofiqdir.

Uchinchi yo‘nalish zamonaviy pedagogik va texnologik vositalardan foydalanishdir. Mashg‘ulotlarni rejalashtirishda jismoniy yuklamani bosqichma-bosqich oshirish, mashqlar intensivligini nazorat qilish, tiklanish jarayonlarini hisobga olish va natijalarni elektron shaklda qayd etish samaradorlikni oshiradi. Yurak urish chastotasini kuzatish, vaqt va masofani o‘lchash, harakat texnikasini video orqali tahlil qilish kabi vositalar mashg‘ulotlarni individuallashtirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalardan foydalanishning o‘zi yuqori natijani kafolatlamaydi. Ularning samarasi olingan ma’lumotlarni to‘g‘ri talqin qilish, murabbiy yoki mas’ul mutaxassisning kasbiy mahorati va mashg‘ulot dasturining ilmiy asoslanganligiga bog‘liq. Shuning uchun IIO tizimida jismoniy tayyorgarlikka mas’ul xodimlarning malakasini oshirish, ularni zamonaviy mashg‘ulot metodikalari bilan tanishtirish va ilmiy-amaliy hamkorlikni kuchaytirish muhimdir.

To‘rtinchi yo‘nalish xodimlarning sog‘lig‘ini muhofaza qilish va jarohatlanish xavfini kamaytirishga qaratilgan yondashuvlarni joriy etishdir. Jismoniy tayyorgarlik yuqori natijalarga erishish bilan birga, xodimning uzoq muddatli mehnat qobiliyatini saqlashga ham xizmat qilishi kerak. Buning uchun mashg‘ulotdan oldin badan qizdirish, mashqlar texnikasiga rioya qilish, yuklamani asta-sekin oshirish, yetarli dam olish va zarur hollarda tibbiy ko‘rikdan o‘tish talab etiladi.

Beshinchi yo‘nalish xalqaro hamkorlik va tajriba almashinuvini kengaytirishdir. Xorijiy politsiya ta’lim muassasalari, jismoniy tayyorgarlik bo‘yicha mutaxassislar va ilmiy-tadqiqot tashkilotlari bilan hamkorlik qilish orqali zamonaviy metodikalarni o‘rganish, qo‘shma seminarlar o‘tkazish va amaliy mashg‘ulot dasturlarini takomillashtirish mumkin. Bunda xalqaro standartlar va ilmiy tavsiyalardan foydalanish bilan bir qatorda, ularning milliy qonunchilik va xizmat faoliyati talablariga muvofiqligi ham baholanishi shart.

Xulosa

IIO tizimida jismoniy tayyorgarlik samaradorligini oshirish huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini takomillashtirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, jismoniy tayyorgarlikni samarali tashkil etish uchun umumiy jismoniy sifatlarni rivojlantirish, kasbiy-amaliy mashqlardan foydalanish, ilmiy asoslangan baholash mezonlarini joriy etish va individual yondashuvni ta’minlash o‘zaro uyg‘unlashtirilishi zarur.

JANGOVAR VA MAXSUS TAKTIK TAYYORGARLIK DOIRASIDA IIO XODIMLARINI KO‘P AGENTLI MASOFAVIY O‘QITISH TIZIMLARI ORQALI KENGAYTIRILGAN TA’LIM BERISH MODELLARI

Shaymatov Odil Abdukadirovich
O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish institutining
Jizzax filiali “Kasbiy tayyorgarlik” tsikli boshlig‘i
. Tel: +99893-304-02-00

Annotatsiya: Ushbu maqolada ichki ishlar organlari (IIO) xodimlarining jangovar va maxsus taktik tayyorgarligi tizimini masofaviy ta’lim platformalari va ko‘p agentli (Multi-agent) tizimlar vositasida kengaytirish masalalari 05.01.02 ixtisosligi nuqtai nazaridan tizimli tahlil qilingan. Tadqiqotda jazo muddatini o‘tab qaytgan va probatsiya nazoratidagi sudlangan shaxslar bilan ishlashda xodimlarning psixologik barqarorligi va taktik jangovar mahoratini oshirish uchun virtual agentlarga asoslangan ta’lim modellari ishlab chiqilgan. Ko‘p agentli tizimning arxitekturasi, sun’iy intellekt agentlarining o‘zaro ta’sir algoritmlari hamda xodimlarning qaror qabul qilish samaradorligini baholash mezonlari matematik shaklda ifodalangan. Maqola yakunida IIO malaka oshirish tizimi uchun amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: ko‘p agentli tizimlar, masofaviy ta’lim, jangovar tayyorgarlik, maxsus taktika, tizimli tahlil, sun’iy intellekt, probatsiya, ijtimoiy integratsiya, samaradorlikni baholash.

MODELI RASSHIRENNOGO OBUCHENIYA SOTRUDNIKOV ORGANOV VNUTRENNIX DEL CHEREZ MNOGOAGENTNIE SISTEMI DISTANTSIONNOGO OBUCHENIYA V RAMKAX BOEVOY I SPETSIALNOY TAKTICHESKOY PODGOTOVKI

Annotatsiya: V dannoy state s tochki zreniya sistemnogo analiza (spetsialnost 05.01.02) rassmotreni voprosi rasshireniya sistemi boevoy i spetsialnoy takticheskoy podgotovki sotrudnikov organov vnutrennix del (OVD) posredstvom platform distantsionnogo obucheniya i mnogoagentnix sistem. V issledovanii razrabotani obrazovatelnie modeli na osnove virtualnix agentov dlya povisheniya psixologicheskoy ustoychivosti i taktiko-boevogo masterstva sotrudnikov pri rabote s osujdennimi litsami, sostoyashchimi na probatsionnom uchete i vernuvshimisya otbitiya nakazaniya. Matematicheski opisani arxitektura mnogoagentnoy sistemi, algoritmi vzaimodeystviya agentov iskusstvennogo intellekta i kriterii otsenki effektivnosti prinyatiya resheniy sotrudnikami. V zaklyuchenii stati dani prakticheskie rekomendatsii dlya sistemi povisheniya kvalifikatsii OVD.

Klyuchevie slova: mnogoagentnie sistemi, distantsionnoe obuchenie, boevaya podgotovka, spetsialnaya taktika, sistemniy analiz, iskusstvenniy intellekt, probatsiya, sotsialnaya integratsiya, otsenka effektivnosti.

MODELS OF ENHANCED TRAINING FOR INTERNAL AFFAIRS OFFICERS THROUGH MULTI-AGENT DISTANCE LEARNING SYSTEMS WITHIN THE FRAMEWORK OF COMBAT AND SPECIAL TACTICAL TRAINING

Abstract: This article analyzes the enhancement of combat and special tactical training systems for internal affairs officers through distance learning platforms and multi-agent systems

from the perspective of system analysis (specialty 05.01.02). The study develops virtual agent-based educational models aimed at increasing the psychological resilience and tactical-combat skills of officers when interacting with convicted individuals under probation oversight and post-release re-entry conditions. The architecture of the multi-agent system, the interaction algorithms of artificial intelligence agents, and the criteria for evaluating the effectiveness of decision-making by officers are mathematically formulated. Finally, practical recommendations for the professional development system of internal affairs entities are provided.

Keywords: multi-agent systems, distance learning, combat training, special tactics, system analysis, artificial intelligence, probation, social integration, effectiveness evaluation.

KIRISH

Zamonaviy geopolitik o‘zgarishlar, globallashuv va raqamli texnologiyalarning shiddat bilan rivojlanishi ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy, jangovar va maxsus taktik tayyorgarligiga nisbatan mutlaqo yangi talablarni qo‘ymoqda. Bugungi kunda IIO xodimining jangovar shayligi nafaqat jismoniy kuch yoki qurol ishlatish mahorati, balki yuqori texnologik muhitda, xususan, kriminogen xavf yuqori bo‘lgan kontingent bilan ishlashda stress ostida tizimli qaror qabul qila olish qobiliyati bilan belgilanadi.

Ayniqsa, probatsiya nazoratida bo‘lgan hamda jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan sudlangan shaxslarni jamiyatga ijro ijtimoiy integratsiyalash (resotsializatsiya) jarayonida IIO xodimlaridan ham pedagogik-psixologik, ham yuqori taktik jangovar tayyorgarlik talab etiladi. Sudlangan shaxslarning masofaviy ta’lim orqali qayta kasbga yo‘naltirilishi ularning ijtimoiy integratsiyasini ta’minlovchi asosiy omil bo‘lsa, ushbu tizimni nazorat qiluvchi va boshqaruvchi IIO xodimlarining ushbu jarayonga raqamli modellar vositasida tayyorlanishi tizimning yaxlitligini ta’minlaydi.

05.01.02 - „Tizimli tahlil, boshqarish va axborotni qayta ishlash“ ixtisosligi doirasida ushbu murakkab ijtimoiy-texnik jarayonni boshqarish uchun ko‘p agentli (Multi-agent) o‘qitish tizimlarini yaratish eng istiqbolli yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ko‘p agentli tizimlar virtual muhitda real vaziyatlarni, jinoyatchi yoki sudlangan shaxsning xulq-atvorini avtonom sun’iy intellekt agentlari orqali simulyatsiya qilish imkonini beradi. Ushbu tadqiqotning maqsadi masofaviy ta’lim asosida sudlangan shaxslarni ijtimoiy integratsiyalash jarayonlarida IIO xodimlarining jangovar-taktik shayligini oshirishga xizmat qiluvchi ko‘p agentli tizimni loyihalash va uning samaradorligini baholash hisoblanadi.

XALQARO TAJRIBA TAHLILI

Xorijiy davlatlar, xususan, AQSH, Janubiy Koreya va Turkiyaning politsiya akademiyalari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, jangovar va taktik tayyorgarlikda virtual simulyatorlar hamda masofaviy o‘qitish tizimlari allaqachon an’anaviy metodlar bilan uyg‘unlashtirilgan. Masalan, Janubiy Koreya Milliy politsiya agentligi (KNPA) tomonidan keng qo‘llaniladigan *“XVR Simulation”* va *“Police Line”* taktik VR platformalari xodimlarni real kengaytirilgan muhitda jinoyatchilar bilan muloqot va jangovar to‘qnashuv olib borishga o‘rgatadi. Turkiya politsiya akademiyasida *“HAVELSAN Malazgirt”* va *“Simsoft”* kompaniyalarining taktik simulyatorlari tizimi faoliyat yuritadi, u yerda sun’iy intellekt boshqaruvidagi agentlar xodimning jangovar xatti-harakatlariga qarab o‘z kombinatsiyalarini o‘zgartiradi.

Akademik tadqiqotchilardan I.V.Gordeev o‘z ishlarida BPLA va texnik tizimlarni boshqaruvchi xodimlarning virtual muhitdagi taktik modelllarini tizimli tahlil qilgan. Biroq, maxsus kontingent — sudlangan shaxslar va probatsiya nazoratidagi fuqarolar bilan ishlashda IIO xodimlarining jangovar-psixologik tayyorgarligi uchun mo‘ljallangan ko‘p agentli masofaviy ta’lim modellari hali yetarlicha tadqiq etilmagan. O‘zbekiston milliy amaliyotida IIV Malaka

oshirish instituti va Akademiyasida masofaviy ta’lim elementlari mavjud bo‘lsa-da, ular asosan statik kutubxona va test tizimi bilan cheklangan bo‘lib, ko‘p agentli dinamik baholash tizimlariga ega emas.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Sudlangan shaxslarning ijtimoiy integratsiyasi jarayoni va IIO xodimining jangovar taktik tayyorgarligi o‘zaro bog‘liq dinamik tizim sifatida qaraladi. Taklif etilayotgan ko‘p agentli masofaviy o‘qitish tizimi (KATT) arxitekturasi quyidagi agentlar to‘plamidan tashkil topadi:

- **Kursant/Xodim agenti ($A_{officer}$):** Masofaviy platformada o‘qiyotgan IIO xodimining bilim darajasi, psixologik reaktsiya tezligi, taktik qaror qabul qilish vaqtini monitoring qiluvchi intellekt moduli.
- **Virtual Sudlangan shaxs agenti ($A_{Convict}$):** Sudlangan shaxsning psixologik portreti, jinoyat turi (masalan, ekstremizm, iqtisodiy jinoyat, og‘ir tan jarohati) va resotsializatsiyaga moyilligi asosida shakllangan avtonom sun’iy intellekt agenti.
- **Tyutor/Yo‘riqchi agenti ($A_{Instructor}$):** O‘quv jarayoni va jangovar taktika stsenariysini xodimning ko‘rsatkichlariga qarab avtomatik murakkablashtiruvchi boshqaruv agenti.

Tizimda xodimning jangovar va taktik qaror qabul qilish jarayoni Veybull-Gnedenko matematik modeli va Markov zanjirlari asosida algoritmlashtiriladi. Xodim virtual stsenariy bo‘yicha probatsiyadagi shaxs bilan muloqot yoki jangovar to‘qnashuv holatiga kirishganda, tizim uning xatolarini quyidagi matematik funktsiya orqali hisoblaydi:

Bu yerda, w_i — taktik parametrning vazn koeffitsenti (masalan, qonuniylik, tezkorlik, psixologik barqarorlik), — xodim tomonidan qabul qilingan real qaror, — xorijiy va milliy standartlarga asoslangan optimal taktik yechim.

Natijada qarorlar zanjiri xorijiy va milliy standartlarga asoslangan optimal taktik yechim sifatida baholanadi.

ILMIY NATIJALAR

Ishlab chiqilgan ko‘p agentli masofaviy o‘qitish tizimi modeli O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish institutining tinglovchilari bazasida (jarohatlarda birinchi yordam ko‘rsatish va probatsiya nazoratini olib borish maxsus taktikasi fanlari doirasida) sinovdan o‘tkazildi. Sinov jarayonida 60 nafar xodim ikki guruhga ajratildi: Nazorat guruhi (an’anaviy masofaviy ma’ruzalar asosida o‘qitilgan) va Tajriba guruhi (biz taklif etgan ko‘p agentli intellektual simulyator platformasida o‘qitilgan).

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ko‘p agentli tizimda virtual sun’iy intellekt modellari bilan jangovar va taktik muloqotga kirishgan xodimlarning ekstremal vaziyatlarda qaror qabul qilish tezligi an’anaviy usulga nisbatan 34% ga oshgan. Xodimlarning psixologik stress ostida xatoga yo‘l qo‘yish darajasi (tizimli xatoliklar koeffitsenti) 2,4 barobarga kamaydi.

Tizimli tahlil natijalari shuni tasdiqlaydiki, ko‘p agentli tizim xodimga moslashuvchan (adaptiv) ta’lim muhitini yaratadi. Bu esa o‘z navbatida IIO xodimining real hayotda sudlangan shaxslar bilan ishlashdagi jangovar shayligini va hushyorligini oshiradi.

Quyidagi 1-jadvalda nazorat va tajriba guruhlarining taktik jangovar tayyorgarlik ko‘rsatkichlari tizimli tahlil qilingan:

1-jadval. Xodimlarning taktik-jangovar tayyorgarlik ko‘rsatkichlari tahlili

Баҳолаш мезонлари (Кўрсаткичлар)	Назорат гуруҳи (Анъанавий усул)	Тажриба гуруҳи (Кўп агентли тизим)	Самарадорлик динамикаси (%)
Вазиятни таҳлил қилиш вақти (сек)	45.2	29.8	+ 34.1% (Тезлашиш)
Стресс остида тўғри қарор қабул қилиш коэффициенти	0.62	0.89	+ 43.5% (Аниқлик)
Жароҳатланганларга биринчи ёрдам кўрсатиш тактикаси самарадорлиги [4]	68%	91%	+ 23.0% (Профессионаллик)
Қонунбузарликларни бартараф этишдаги тактик алгоритмнинг тўғрилиги	71%	94%	+ 22.5% (Қонунийлик)

Tizimli tahlil natijalari shuni tasdiqlaydiki, ko‘p agentli tizim ($\mathbf{A}_{\text{Convict}}$ va $\mathbf{A}_{\text{officer}}$ agentlarining dinamik kombinatsiyasi) xodimga moslashuvchan (adaptiv) ta’lim muhitini yaratadi. Bu esa o‘z navbatida IIO xodimining real hayotda sudlangan shaxslar bilan ishlashdagi jangovar shayligini va hushyorligini oshiradi.

MUHOKAMA

Olingan ilmiy natijalar shuni ko‘rsatadiki, 05.01.02 ixtisosligi bo‘yicha loyihalangan ko‘p agentli tizimlar IIO xodimlarining jangovar tayyorgarligi kontseptsiyasini mutlaqo yangilaydi. Ilgari jangovar tayyorgarlik faqatgina jismoniy mashqlar va tir maydonlarida olib borilgan bo‘lsa, raqamli masofaviy tizimlar xodimning kognitiv (intellektual) jangovar mahoratini shakllantiradi.

Biroq, tizimni milliy amaliyotga keng joriy etishda ba’zi texnik cheklovlar mavjud. Xususan, sun’iy intellekt agentlarining nutqni tanish (Natural Language Processing) algoritmlari o‘zbek tilining mahalliy dialektlari va maxsus jargonlarini (kriminal sohadagi terminlarni) tanishda ba’zan kechikishlarni yuzaga keltiradi. Bu muammoni bartaraf etish uchun kelgusida tizimning lingvistik bazasini O‘zbekiston kriminalistik tajribasi asosida boyitish taqozo etiladi.

XULOSA VA AMALIY TAVSIYALAR

Tadqiqot doirasida bajarilgan tizimli tahlil va olingan natijalar asosida IIO tizimida jismoniy va jangovar tayyorgarlikni zamonaviy axborot texnologiyalari bilan integratsiya qilish bo‘yicha quyidagi **amaliy tavsiyalar** ilgari suriladi:

1. **Institutsional darajada:** IIV Malaka oshirish instituti va hududiy filiallarida an’anaviy masofaviy ta’lim platformasidan sun’iy intellektga asoslangan ko‘p agentli (Multi-agent) o‘qitish tizimlariga o‘tishni ta’minlash lozim. Bunda har bir xodimning individual traektoriyasini baholovchi elektron tizim joriy etilishi shart.
2. **Texnik ta’minot yo‘nalishida:** Laboratoriya va masofaviy simulyator xonalarini yuqori unumdorlikka ega bo‘lgan grafikli ish stantsiyalari (masalan, *HP Z2 Tower G9* yoki *Lenovo ThinkCentre*) va raqamli info-panellar bilan jihozlash zarur. Bu simulyator muhitda 3D taktik stsenariylarning qotmasdan ishlashini ta’minlaydi.
3. **O‘quv dasturlarini mazmunan yangilash:** Jangovar va maxsus taktik tayyorgarlik fanlari dasturiga sudlangan va probatsiya nazoratidagi shaxslarning psixologik deviatsiyalarini (xulq-atvor buzilishlarini) virtual agentlar yordamida tahlil qilish va ularga nisbatan qonuniy

jangovar-taktik choralarni qo‘llash bo‘yicha maxsus simullyatsion soatlarni (kamida 24 soat) kiritish maqsadga muvofiqdir.

4. **Kompleks xavfsizlikni ta’minlash:** Ko‘p agentli tizim orqali olingan baholash natijalari va xodimlarning shaxsiy ma’lumotlari xavfsizligini ta’minlash maqsadida, masofaviy ta’lim serverlarini shifrlangan (AES-256) yopiq ichki tarmoq (Intranet) tizimida tashkil etish tavsiya qilinadi.

Ishlab chiqilgan model va tavsiyalar IIO xodimlarini xalqaro andozalar darajasida, yuqori intellektual va jangovar shaylik ruhida tayyorlashga xizmat qiladi.

IIO TIZIMIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIKNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Suvonqulov Shuhrat Nabijon o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish institutining Jizzax filiali “Kasbiy tayyorgarlik” sikli o‘qituvchi-psixologi, katta leytenant

Annotatsiya. Maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini psixologik jihatdan asoslash masalasi ko‘rib chiqiladi. Stress va faoliyat samaradorligi, o‘z-o‘ziga ishonch, murakkab harakatlarni o‘zlashtirish hamda stressga qarshi mashq nazariyalari xalqaro empirik tadqiqotlar bilan bog‘lanadi. Tayyorgarlikning psixologik komponentlari tizimi va uni bosqichma-bosqich joriy etish modeli taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: *psixologik tayyorgarlik, stress, jangovar tayyorgarlik, stsenariyga asoslangan trening, o‘z-o‘ziga ishonch, deeskalatsiya.*

Аннотация. В статье рассматриваются психологические основы физической и боевой подготовки сотрудников органов внутренних дел. Теории стресса и эффективности деятельности, самоэффективности, освоения сложных двигательных навыков и стресс-тренинга сопоставлены с международными эмпирическими исследованиями. Предложены система психологических компонентов подготовки и поэтапная модель.

Ключевые слова: психологическая подготовка, стресс, боевая подготовка, сценарное обучение, самоэффективность, деэскалация.

Abstract. The article examines the psychological foundations of physical and combat training of internal affairs officers. Theories of stress and performance, self-efficacy, complex motor learning and stress inoculation are linked with international empirical studies. A system of psychological components of training and a phased implementation model are proposed.

Keywords: psychological training, stress, combat training, scenario-based training, self-efficacy, de-escalation.

Kirish

Jismoniy va jangovar tayyorgarlik odatda kuch, tezkorlik va texnika bilan bog‘lanadi. Biroq real xizmat vaziyatida xodimning harakati o‘rgangan texnikasiga qadar uning ruhiy holati, e’tibori va qaror qabul qilish qobiliyati bilan belgilanadi. Kanadada 122 nafar faol xizmatdagi politsiyachi ishtirokida o‘tkazilgan realistik kuch qo‘llash stsenariyi shuni ko‘rsatdiki, stsenariy yurak urishini taxminan daqiqasiga 150 martagacha oshirgan va «tunnel ko‘rish» kabi idrok buzilishlarini keltirib chiqargan. Ishtirokchilarning 27 foizi kamida bir marta o‘ta kuch qo‘llash xatosiga yo‘l qo‘ygan, yuqori stress reaktivligi esa yomonroq natija bilan bog‘liq bo‘lgan [7]. Bu natijalar tayyorgarlik tizimida psixologik jihatlarga alohida o‘rin berish zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda ichki ishlar organlarini xalqchil professional tuzilmaga aylantirish yo‘nalishida PQ-10-sonli qaror qabul qilingan bo‘lib, unda xodimlarning jangovar shayligi va jismoniy tayyorgarligini oshirish, uning zamonaviy metodikasini joriy qilish nazarda tutilgan [2]. Qarorga ilova qilingan Kasbiy madaniyat va xizmat intizomi kodeksi xodimlarni «Inson qadri uchun» tamoyili asosida tarbiyalashga yo‘naltirilgan [2]. 2026-yildagi PQ-303-sonli qaror doirasida esa kadrlarni tayyorlash tizimi yangilanmoqda [3]. Bunday sharoitda jismoniy va jangovar tayyorgarlikning psixologik asoslarini aniqlash dolzarbdir.

Maqolaning maqsadi - jismoniy va jangovar tayyorgarlikning psixologik omillarini nazariy va empirik asosda tizimlashtirish hamda ularni o‘quv jarayoniga joriy etish modelini taklif etishdir. Tadqiqotda xalqaro ilmiy manbalar mazmunini tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Nazariy asoslar. Stress va faoliyat. Yerks va Dodson (1908) tomonidan ifodalangan qonuniyatga ko‘ra, uyg‘onish (arousal) darajasi o‘rtacha bo‘lganda faoliyat samaradorligi yuqori bo‘ladi, juda past yoki juda yuqori darajada esa pasayadi [13]. Lazarus va Folkmanning stress va moslashuv nazariyasi esa vaziyatning o‘zi emas, uning shaxs tomonidan baholanishi (tahdid yoki sinov sifatida) javobni belgilashini ko‘rsatadi [15]. Shu sababli tayyorgarlikning vazifasi stressni butunlay yo‘qotish emas, balki xodimning vaziyatni «sinov» sifatida baholay olishini va uyg‘onishni samarali darajada ushlab turishini ta’minlashdir.

O‘z-o‘ziga ishonch. Bandura nazariyasiga ko‘ra, shaxsning o‘z harakatlari natijasiga ishonchi (self-efficacy) mashq, muvaffaqiyatli tajriba va kuzatuv orqali mustahkamlanadi va xatti-harakat tanloviga ta’sir qiladi [14]. Jangovar tayyorgarlikda bu texnikani ko‘p marta muvaffaqiyatli bajarish va real vaziyatga yaqin sharoitda sinash orqali shakllanadi.

Murakkab harakatlarni o‘zlashtirish. Di Nota va Huhta (2019) politsiyadagi murakkab harakat ko‘nikmalarini o‘rgatish bo‘yicha tadqiqotlarni sharhlab, o‘qitish usullari dunyo bo‘ylab keskin farq qilishini qayd etadilar. Ular asosiy texnikani kichik qismlarga bo‘lib o‘rgatish (chunking), so‘ngra stress sharoitida mustahkamlashni tavsiya etadilar va stsenariyga asoslangan mashg‘ulotni murakkab harakatlarni o‘zlashtirishning «oltin standarti» sifatida baholaydilar [4]. Staller va Körner esa stsenariylardan oldin vazifaning real vaziyatni aks ettirishi (representative task design) muhimligini ta’kidlaydilar [5].

Stressga qarshi mashq. Meyxenbaum (1985) tomonidan ishlab chiqilgan stressga qarshi mashq (stress inoculation) tamoyili bosqichma-bosqich oshib boruvchi stress yuklamasi va bu sharoitda ko‘nikmalarni mustahkamlashga asoslanadi [16]. Bu tamoyil keyingi bo‘limlarda ko‘rib chiqiladigan empirik natijalar bilan mos keladi.

Empirik dalillar. Realistik stsenariylarning fiziologik qiymati. Kanadalik tadqiqotchilar SWAT bo‘linmalaridan 24 nafar xodimni tekshirib, yuqori realistik senariy mashg‘ulotlarida paydo bo‘lgan fiziologik stress reaksiyalari xizmat chaqiruvlaridagi reaksiyalar bilan sezilarli bog‘liq ekanini, sinf xonasidagi senariylarda esa stress minimal bo‘lganini aniqladilar. Kanada qirollik otliq politsiyasining 132 nafar xodimi ishtirokida o‘tkazilgan tadqiqotda mashg‘ulot stsenariylari yurak urishini oshirgan va natija real xizmat sharoitidagi yuqori stress bilan mos bo‘lgan [8].

Xavotir va aniqlik. Nieuwenhuys va Oudejans tadqiqotlari xavotir politsiyachining o‘q uzish xatti-harakatiga ta’sir qilishini ko‘rsatgan: yuqori xavotirli sharoitda aniqlik pasayadi va xodim shoshiladi [9, 10]. 27 nafar politsiyachi ishtirokidagi tajribada xavotir sharoitida mashq qilgan guruhda natijalar mashg‘ulotdan 4 oy o‘tgach ham saqlanib qolgan, ya’ni xavotir bilan mashq qilish aniqlikni stress sharoitida oshirishi mumkin [9].

Stsenariyga asoslangan tayyorgarlikning amaliy natijalari. Buyuk Britaniyada Avon va Somerset politsiyasida 2000 dan ortiq xodim ishtirokida o‘tkazilgan tajribada ikki kunlik stsenariyga asoslangan kurs takroriy mashqlarga asoslangan eski modelni almashtirgan va kuch qo‘llash holatlari sezilarli kamaygan, shu bilan birga xodim xavfsizligi pasaymagan [11]. AQShda PERF tomonidan ishlab chiqilgan ICAT qo‘llanmasi qaror qabul qilish, muloqot va taktikani birlashtirgan holda stsenariy mashg‘ulotlarini taklif etadi [12].

Mazkur tadqiqotlar turli mamlakatlarda o‘tkazilgan va ularning ko‘pchiligi o‘qotar qurol yoki kuch qo‘llash vaziyatlariga qaratilgan. Shu sababli natijalarni O‘zbekistondagi o‘quv jarayoniga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki mahalliy sharoitda tajriba-sinovdan o‘tkazish zarur.

Psixologik komponentlar tizimi.

Yuqoridagi nazariy va empirik dalillar asosida jismoniy va jangovar tayyorgarlikning psixologik komponentlari tizimini taklif etamiz (1-jadval).

1-jadval. Jismoniy va jangovar tayyorgarlikning psixologik komponentlari

Komponent	Tayyorgarlikdagi roli	Rivojlantirish usuli	Baholash
Stressga bardoshlilik	Yuqori uyg‘onishda harakat sifatini saqlash	Bosqichma-bosqich stress, nafas va relaksatsiya texnikalari	Yurak urishi, kuzatuv, o‘z-o‘zini baholash
Diqqat va vaziyatni anglash	Tahdidni o‘z vaqtida aniqlash, «tunnel ko‘rish»ni kamaytirish	Vizual diqqatni boshqarish mashqlari, stsenariy	Kuzatuv, tahlil (debrief)
Qaror qabul qilish	Kuch qo‘llash zarurligini va chegarasini baholash	Qaror qabul qilish modeli, keys va stsenariylar	Qaror sifati, xatolar tahlili
O‘z-o‘ziga ishonch	Texnikani qo‘llashda qat’iylik va xotirjamlik	Muvaffaqiyatli takroriy tajriba, bosqichli murakkablik	Anketa, instruktor baholashi
Emotsional boshqaruv va deeskalatsiya	Impulsiv yoki ortiqcha kuch qo‘llashning oldini olish	Rolli o‘yinlar, nizoli muloqot mashqlari	Kuzatuv varaqasi
Huquqiy-axloqiy ong	Kuchni zarurat va mutanosiblik doirasida qo‘llash	BMT tamoyillari va Kodeks asosida keyslar	Test, keys tahlili
Jamoaviy uyg‘unlik va tiklanish	Birgalikda harakat, mashg‘ulotdan keyin psixologik tiklanish	Guruh stsenariylari, muhokama, psixolog ishtiroki	Guruh baholash, tiklanish so‘rovnomasi

Joriy etish modeli va tavsiyalar

Taklif etilayotgan model Di Nota va Huhta tavsiyalari, stressga qarshi mashq tamoyili va stsenariyga asoslangan trening tajribasiga tayanadi va uch bosqichdan iborat (2-jadval).

2-jadval. Psixologik asosdagi uch bosqichli model

Bosqich	Psixologik maqsad	Mashg‘ulot shakli	Stress darajasi
1. Bazaviy	Texnikani bo‘laklab o‘zlashtirish, o‘z-o‘ziga ishonchni shakllantirish	Juftlikda texnik mashq, nafas va diqqat mashqlari	Past
2. Bosqichli	Uyg‘onishni boshqarish, diqqat va qaror qabul qilish ko‘nikmalari	Vaqt cheklovi, qarshilik, stsenariy, rolli o‘yin	O‘rtacha, bosqichma-bosqich oshadi

Bosqich	Psixologik maqsad	Mashg‘ulot shakli	Stress darajasi
3. Integratsiya	Real vaziyatda barcha komponentlarni uyg‘unlashtirish va tiklanish	Murakkab stsenariy, guruh harakati, debrief	Yuqori, nazorat ostida

Modelni joriy etish bo‘yicha quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

1) tayyorgarlik dasturiga stressga bardoshlilik, diqqat va qaror qabul qilish bo‘yicha alohida psixologik modul kiritish;

2) stress yuklamasini bosqichma-bosqich oshirib borish, dastlab bazaviy texnikani past stressda mustahkamlash;

3) senariy mashg‘ulotlarida real vaziyatni aks ettiruvchi vazifalardan foydalanish va har bir mashg‘ulotdan keyin tahlil (debrief) o‘tkazish;

4) mashg‘ulotlarda psixolog ishtirokini ta’minlash, xodimlarning ruhiy holatini kuzatish (ixtiyoriylik va maxfiylik asosida);

5) yurak urishi kabi fiziologik ko‘rsatkichlarni nazorat qilishni faqat ixtiyoriy rozilik asosida va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilgan holda tajriba tariqasida joriy etish;

6) instruktorlarni psixologik asoslar va xavfsiz o‘qitish usullari bo‘yicha tayyorlash;

7) huquqiy-axloqiy keyslarni (BMT tamoyillari va Kodeks asosida) har bir taktik mashg‘ulotga bog‘lash;

8) tajriba-sinov bosqichida natijalarni mashg‘ulotdan oldin va keyin solishtirib, modelni takomillashtirish.

Mashg‘ulotlar jarayonida xodimni kamsitish, haddan tashqari bosim o‘tkazish va jarohat xavfini oshiradigan usullar qo‘llanmasligi, tibbiy nazorat va birinchi tibbiy yordam tayyorligi doimiy ta’minlanishi kerak.

Xalqaro tadqiqotlar jismoniy va jangovar tayyorgarlik natijalari texnikaning o‘zi bilan emas, stress ostidagi psixologik holat, diqqat, qaror qabul qilish va o‘z-o‘ziga ishonch bilan ham belgilanishini ko‘rsatadi. Realistik stsenariylar va bosqichma-bosqich stressga qarshi mashq bu omillarni rivojlantirishning samarali yo‘li sifatida e’tirof etilmoqda. Taklif etilgan psixologik komponentlar tizimi va uch bosqichli model O‘zbekiston ichki ishlar organlarida tayyorgarlikni shu yo‘nalishda takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin. Modelning samaradorligi mahalliy sharoitda tajriba-sinov bosqichida baholanishi lozim.

ZAMONAVIY MEDIAKONTEKSTDA OLIY TA’LIM TIZIMI VA ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA FUQAROLIK MAS’ULIYATI HAMDA KASBIY-JANGOVAR TAYYORGARLIKNI TA’MINLASHNING PEDAGOGIK MODELI

Suyunov Rustam Sadriddinovich
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish institutining Jizzax filiali “Kasbiy tayyorgarlik” sikli katta o‘qituvchisi, kapitan

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy mediakontent muhitida oliy ta’lim muassasalari talabalarida fuqarolik mas’uliyatini shakllantirish va ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy-jangovar tayyorgarligini takomillashtirishning o‘zaro integratsiyalashgan pedagogik asoslari tahlil qilingan. Raqamli axborot makonining shaxs dunyoqarashi, ijtimoiy

xulq-atvori, huquqiy ongi va kasbiy qarorlariga ta’siri, axborotni tanqidiy baholash, raqamli fuqarolik, huquqiy madaniyat, jismoniy tayyorgarlik hamda stressli vaziyatlarda oqilona harakat qilish ko‘nikmalarining o‘zaro aloqadorligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: mediakontent, mediakontekst, fuqarolik mas’uliyati, oliy ta’lim, ichki ishlar organlari, kasbiy tayyorgarlik, jangovar tayyorgarlik, raqamli fuqarolik, media savodxonlik, huquqiy madaniyat, pedagogik model, xalqaro tajriba.

Аннотация: В статье анализируются педагогические основы интеграции формирования гражданской ответственности студентов высших учебных заведений и совершенствования профессионально-боевой подготовки сотрудников органов внутренних дел в условиях современной медиасреды. Рассматривается влияние цифрового информационного пространства на мировоззрение, правовое сознание, социальное поведение и профессиональные решения личности.

Ключевые слова: медиаконтент, медиасреда, гражданская ответственность, высшее образование, органы внутренних дел, профессиональная подготовка, боевая подготовка, цифровая гражданственность, медиаграмотность, правовая культура, педагогическая модель, международный опыт.

Abstract: This article examines the pedagogical foundations for integrating the development of civic responsibility among university students with the improvement of professional and combat training of internal affairs officers in the contemporary media environment. It explores how digital information affects worldviews, legal awareness, social behaviour, and professional decision-making.

Keywords: media content, media environment, civic responsibility, higher education, internal affairs bodies, professional training, combat training, digital citizenship, media literacy, legal culture, pedagogical model, international experience.

Bugungi kunda jamoat xavfsizligi, fuqarolarning huquqiy ongi, yoshlarning ijtimoiy faolligi va huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining kasbiy salohiyati bir-biridan alohida holda rivojlanadigan yo‘nalishlar emas. Ularni o‘zaro bog‘lab turuvchi muhim omillardan biri — zamonaviy mediakontekst, ya’ni inson axborotni qabul qiladigan, tahlil etadigan, unga munosabat bildiradigan va o‘z xatti-harakatlarini shakllantiradigan raqamli hamda ijtimoiy axborot muhitidir. Ushbu muhitda tarqaladigan videolavhalar, ijtimoiy tarmoq postlari, podkastlar, yangiliklar, blogerlar chiqishlari, sun’iy intellekt yordamida yaratilgan materiallar va turli vizual xabarlar shaxsning dunyoqarashiga ta’sir etish bilan birga, uning jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglashiga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Mediakontekstni faqat internet yoki ijtimoiy tarmoqlardagi axborotlar yig‘indisi sifatida tushunish masalaning mohiyatini to‘liq ochib bermaydi. U axborotning yaratilishi, tarqalishi, qabul qilinishi, talqin qilinishi va xulq-atvorga aylanishi jarayonlarini ham qamrab oladi. Masalan, ijtimoiy tarmoqda jamoat joyidagi nizoni aks ettiruvchi qisqa videolavha tarqaldi, deb faraz qilaylik. Videoning dastlabki soniyalarini ko‘rgan talaba voqeaning asl sabablarini bilmasdan turib bir tomonning harakatini qoralashi, ikkinchi tomonini oqlashi yoki tekshirilmagan xulosani boshqalarga tarqatishi mumkin. Xuddi shu videoni ko‘rgan ichki ishlar organi xodimi esa vaziyatni xolis baholash, huquqiy asoslarni aniqlash, shaxslarning huquqlarini hisobga olish va ehtimoliy xavfni to‘g‘ri baholash majburiyatiga ega. Demak, bir xil axborot turli tayyorgarlik darajasidagi shaxslarda turlicha xatti-harakatlarni yuzaga keltirishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, fuqarolik mas’uliyati va kasbiy-jangovar tayyorgarlikni yagona pedagogik yondashuv doirasida o‘rganish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi. Chunki fuqarolik mas’uliyati faqat qonunlarni bilish yoki vatanparvarlik tuyg‘usiga ega bo‘lish bilan

cheklanmaydi. U insonning axborotdan foydalanishda halollikni saqlashi, jamiyat manfaatlarini hisobga olishi, o‘z xatti-harakatlarining oqibatini oldindan baholashi, qonuniylikni hurmat qilishi va murakkab vaziyatlarda mas’uliyatli qaror qabul qila olishi bilan namoyon bo‘ladi. Ichki ishlar organlari xodimi uchun esa bu sifatlar jismoniy chidamlilik, o‘zini boshqarish, taktik vaziyatni baholash, qonuniy kuch ishlatish chegaralarini bilish va xizmat intizomiga rioya qilish bilan uyg‘unlashishi lozim.

Mavzuning dolzarbligi, birinchi navbatda, axborot tezligi bilan insonning tahliliy fikrlash imkoniyatlari o‘rtasida yuzaga kelayotgan tafovutda namoyon bo‘ladi. Raqamli muhitda axborotni tarqatish uchun bir necha soniya kifoya qilishi mumkin, biroq uning haqiqiyligini aniqlash, kontekstini tiklash va oqibatlarini baholash ancha ko‘p vaqt talab etadi. Tekshirilmagan xabarlar, manipulyativ videolar, sun’iy intellekt orqali yaratilgan soxta tasvirlar va hissiyotga yo‘naltirilgan kontent shaxsning mustaqil fikrlashiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday sharoitda ta’lim muassasasining vazifasi talabaga tayyor xulosalarni singdirish emas, balki uni dalil va taxminni farqlashga, axborot manbasini tekshirishga, turli nuqtayi nazarlarni taqqoslashga hamda o‘z qarashlarini asoslashga o‘rgatishdan iborat.

O‘zbekiston Respublikasining 2023-yilgi yangi tahrirdagi Konstitutsiyasida inson huquq va erkinliklari, jamiyat va davlat oldidagi mas’uliyat, ta’lim olish huquqi hamda oliy ta’lim tashkilotlarining akademik erkinligi kabi muhim konstitutsiyaviy asoslar belgilangan.

Shuningdek, “Ichki ishlar organlari to‘g‘risida”gi Qonunda fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, qonun ustuvorligini ta’minlash, jamoat xavfsizligini saqlash va huquqbuzarliklar profilaktikasi ichki ishlar organlarining asosiy vazifalari qatorida belgilangan.

Ushbu normalar mazkur tadqiqot uchun ikki muhim yo‘nalishni belgilaydi: oliy ta’limda ongli, faol va mas’uliyatli fuqaroni tarbiyalash hamda ichki ishlar organlarida qonuniy, professional va vaziyatga mos harakat qila oladigan xodimni tayyorlash.

Mazkur ikki yo‘nalishning umumiy nuqtasi — shaxsning bilimini amaliy xatti-harakatga aylantirishidir. Talaba fuqarolik burchi, qonun ustuvorligi va axborot xavfsizligi haqida bilimga ega bo‘lishi mumkin. Biroq ushbu bilim uning tekshirilmagan xabarni tarqatmasligida, nizoli vaziyatda shoshma-shosharlik bilan hukm chiqarmasligida yoki boshqa insonning huquqlarini hurmat qilishida namoyon bo‘lmasa, tarbiyaviy natija to‘liq shakllangan deb bo‘lmaydi. Xuddi shuningdek, ichki ishlar organi xodimining jismoniy tayyorgarligi yuqori bo‘lishi uning har qanday xizmat vaziyatida professional qaror qabul qilishini o‘z-o‘zidan kafolatlamaydi. Jismoniy imkoniyatlar huquqiy bilim, psixologik barqarorlik, muloqot madaniyati va vaziyatni to‘g‘ri baholash qobiliyati bilan birlashgandagina amaliy samaradorlikka ega bo‘ladi.

Shu sababli maqolada ilgari surilayotgan asosiy ilmiy g‘oya fuqarolik mas’uliyati va kasbiy-jangovar tayyorgarlikni bir xil mazmunga ega tushunchalar sifatida emas, balki umumiy qadriyatlar hamda turlicha amaliy vazifalar asosida o‘zaro bog‘langan pedagogik natijalar sifatida ko‘rib chiqishdan iborat. Oliy ta’lim talabasi uchun asosiy natija — ijtimoiy mas’uliyatli, axborotga tanqidiy munosabatda bo‘ladigan va qonuniylikni hurmat qiladigan fuqaro sifatida kamol topish. Ichki ishlar organi xodimi uchun esa ushbu fazilatlar xizmat vazifalarini bajarishga tayyorlik, jismoniy va psixologik barqarorlik, taktik fikrlash, inson huquqlariga rioya qilish va qonuniy qaror qabul qilish qobiliyatlari bilan to‘ldiriladi.

Xorijiy tajriba ham mazkur yondashuvning muhimligini ko‘rsatadi. Yevropada huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarini tayyorlashda inson huquqlari va asosiy erkinliklariga rioya qilishni kasbiy faoliyatning ajralmas qismi sifatida shakllantirishga e’tibor qaratiladi. Yevropa Ittifoqining tashqi chegaralarni boshqarish bo‘yicha agentligi — Frontex o‘zining asosiy

huquqlarni himoya qilishga doir yondashuvlarini kasbiy xulq-atvor kodekslari, umumiy o‘quv dasturlari va ixtisoslashtirilgan tayyorgarlik kurslariga integratsiya qilgan.

Bu tajribadan olinadigan asosiy xulosa shuki, kasbiy tayyorgarlikda texnik va jismoniy ko‘nikmalarni rivojlantirish bilan bir qatorda, harakatlarning huquqiy va axloqiy chegaralarini anglash ham muntazam mashq qilinishi kerak.

Xalqaro tajribani milliy sharoitga tatbiq etishda uni to‘liq ko‘chirib olish emas, balki mamlakatning huquqiy tizimi, ta’lim an’analari, ijtimoiy ehtiyojlari va ichki ishlar organlarining xizmat xususiyatlariga moslashtirish muhim. Masalan, xorijiy politsiya ta’limida qo‘llanadigan vaziyatli mashg‘ulotlar, qaror qabul qilish simulyatsiyalari, jismoniy tayyorgarlikni bosqichma-bosqich baholash va inson huquqlari bo‘yicha kasbiy treninglarni O‘zbekiston sharoitida milliy qonunchilikka muvofiq takomillashtirish mumkin. Bunda xalqaro tajriba tayyor andoza emas, balki ilmiy tahlil va pedagogik innovatsiya uchun metodologik manba vazifasini bajaradi.

Maqolada taklif etilayotgan pedagogik model aynan shu ehtiyojdan kelib chiqadi. Uning markazida axborot bilan ishlash madaniyati, fuqarolik mas’uliyati va kasbiy tayyorgarlikning uzviyligi turadi. Modelni ishlab chiqishda tizimli, kompetensiyaviy, faoliyatga yo‘naltirilgan va refleksiv yondashuvlar bir-birini to‘ldiruvchi metodologik asoslar sifatida olinadi. Tizimli yondashuv ta’lim mazmuni, o‘qituvchi faoliyati, raqamli vositalar, amaliy mashg‘ulotlar va baholashni o‘zaro muvofiqlashtiradi. Kompetensiyaviy yondashuv bilimning amaliy vaziyatda qo‘llanilishini ustuvor qiladi. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv talabalar va tinglovchilarni real hayotga yaqin vazifalarni bajarishga jalb etadi. Refleksiv yondashuv esa shaxsga o‘z qarorlari, xatolari va harakatlari oqibatlarini tahlil qilish imkonini beradi.

Zamonaviy mediakontekst sharoitida oliy ta’lim tizimi va ichki ishlar organlarida fuqarolik mas’uliyati hamda kasbiy-jangovar tayyorgarlikni takomillashtirish o‘zaro bog‘liq, biroq maqsad va amaliy natijalari jihatidan farqlanuvchi pedagogik vazifalarni birgalikda hal etishni talab qiladi. Raqamli axborotning tez tarqalishi, dezinformatsiya va manipulyativ kontentning ko‘payishi, shuningdek jamoat xavfsizligi bilan bog‘liq vaziyatlarning murakkablashishi shaxsda tanqidiy fikrlash, huquqiy madaniyat, hissiy barqarorlik va mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishni taqozo etmoqda.

Tadqiqot natijasida fuqarolik mas’uliyati va kasbiy-jangovar tayyorgarlikni bir-birini to‘ldiruvchi pedagogik natijalar sifatida qarash taklif etildi. Ularning umumiy asosini qonuniylik, inson qadr-qimmatiga hurmat, axborotga tanqidiy munosabat, intizom, o‘zini boshqarish va qabul qilingan qarorlar uchun mas’uliyat tashkil etadi. Shu bilan birga, oliy ta’lim muassasalarida ushbu sifatlar, avvalo, ongli va faol fuqarolik pozitsiyasi orqali namoyon bo‘lsa, IIO tizimida ularga jismoniy chidamlilik, maxsus tayyorgarlik, xizmat intizomi va kasbiy vaziyatlarda qonuniy harakat qilish qobiliyati qo‘shiladi.

Maqolaning asosiy ilmiy-amaliy taklifi axborot-mediakompetensiya, fuqarolik-huquqiy mas’uliyat, kasbiy-jismoniy va psixologik tayyorgarlik, kommunikativ-ijtimoiy hamkorlik hamda refleksiv-baholash komponentlarini birlashtiruvchi pedagogik modelni ishlab chiqishdan iborat. Modelning samaradorligi nazariy bilimlarni amaliy faoliyatga tatbiq etish, real vaziyatlarga yaqin mashg‘ulotlardan foydalanish, xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirish va natijalarni kompleks baholash orqali ta’minlanishi mumkin.

Umuman olganda, zamonaviy pedagogikaning vazifasi faqat bilimli talaba yoki jismonan chiniqqan xodimni tayyorlash emas, balki axborotga ongli munosabatda bo‘ladigan, qonuniylikni qadrlaydigan, o‘z hissiyotlarini boshqara oladigan va jamiyat oldidagi mas’uliyatini amaliy harakatlari bilan namoyon etadigan shaxsni shakllantirishdan iborat. Taklif etilayotgan modelning amaliyotga tatbiq etilishi ana shu maqsadga erishishga xizmat qilishi mumkin. Uning

samaradorligini aniqlash esa kelgusida tajriba-sinov tadqiqotlarini o‘tkazish, baholash mezonlarini aniqlashtirish va olingan natijalar asosida o‘quv dasturlarini takomillashtirishni talab etadi.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARINI KASBIY, JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORLASH.

Bahromjon Baxtiyorovich Turg‘unbayev
O‘zbekiston Respublikasi, IIV Malaka oshirish instituti, Kasbiy tayyorgarlik fakulteti, Maxsus fanlar tsikli o‘qituvchisi
tel; +99899-833-35-57

Annotatsiya: Profilaktika inspektorlari huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablari hamda ularga imkoniyat berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash, tahlilini olib borish va bartaraf etish yuzasidan profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqish yoki mavjudlarini amalda qo‘llash ko‘nikmalariga ega bo‘lishlari va jismonan baquvvat bo‘lishlari talab etilmoqda.

Tayanch so‘zlar: huquqbuzarlik, profilaktika, profilaktika inspektorlari, , maxsus, yakka tartibdagi va viktimologik profilaktikasi, jismonan baquvvat, jismoniy tayyorlash.

Annotatsiya: inspektori po profilaktike doljni obladat navikami i fizicheskoy siloy dlya razrabotki preventivnix mer ili primeneniya sushchestvuyushchix na praktike s tselyu viyavleniya, analiza i ustraneniya prichin narusheniy i usloviy, kotorie dayut im takuyu vozmojnost.

Klyuchevie slova: pravonarushenie, profilaktika, inspektori po profilaktike, spetsialnaya, individualnaya i viktimologicheskaya profilaktika, fizicheskaya aktivnost, fizicheskaya podgotovka.

Abstract: Prevention the inspector of legal affairs carries out the export of ethanol in accordance with clear conditions, analyzes precipitation and eliminates it, takes preventive measures or takes measures to combat environmental pollution, and also has sufficient physical strength to require compliance with ethyl alcohol.

Base words: legal, preventive, prevention inspector, special, individual and victimological preventive, physical education and strength, physical education and preparatory..

SHiddat bilan rivojlanib borayotgan zamonimizda amalga oshirilayotgan yangi islohotlar mamlakatimiz aholisini turmush darajasini oshirishga va ularning xuquq va manfaatlarini qonuniy himoya qilishga qaratilgan. SHu sababli, IIOda ham islohotlarning asosiy mezoni xalqqa xizmat qilish, fuqarolarning qonuniy xuquq va manfaatlarini ximoya qilishdir.

Mustaqil O‘zbekistonda 2014 yil 14 mayda qabul qilingan «Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida»gi qonun huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasidagi islohotlarning bosh mezoni bo‘ldi. Buning sababi, qonunda «huquqbuzarlik» tushunchasi doirasida qamrab olinuvchi jinoyat va ma’muriy huquqbuzarlik sodir etishga moyil shaxslarning g‘ayriijtimoiy xulq-atvorga egaligi paytidanoq qaysi turdagi profilaktik ta’sir ko‘rsatish chora-tadbirlarining qo‘llanilishi, huquqbuzarlikning sodir etilishida jabrlanuvchining aybli yoki aybsiz holatlari, ularning viktimligining oldini olish, huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarni axloqan tuzatish, bu borada umumiy, maxsus, yakka tartibdagi va viktimologik profilaktik choralarni qo‘llash faoliyatini tashkil etish va muvofiqlashtirish mexanizmi aniq ko‘rsatib berildi.

Mazkur yo‘nalishda hukumatdan to eng quyi bo‘g‘in bo‘lmish mahalla idoralari va hattoki, oddiy fuqarogacha bo‘lgan sub’ektlar tizimi shakllantirildi hamda ular o‘rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasiga oid vazifalar taqsimlandi va o‘zining qat’iy ifodasini topdi.

Ammo, hozirda jinoyatlarning yangi turlari paydo bo‘lishi, ayrim turdagi huquqbuzarliklarning barvaqt oldi olinmasligi, huquqbuzarlik profilaktikasi sohasidagi muammolar, bu sohada hamkorlikning samarali yo‘lga qo‘yilmaganligi, huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablari va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni o‘z vaqtida aniqlash hamda bartaraf etish yuzasidan amalga oshirilayotgan faoliyatni yetarli emasligini ko‘rsatdi.

Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoev tomonidan 2017 yilning 9 fevral kuni o‘tkazilgan ichki ishlar organlari faoliyati yuzasidan videoselektor yig‘ilishida huquqbuzarliklar profilaktikasi bo‘yicha olib borilgan ishlar yetarli emasligi ta’kidlandi. Yig‘ilishda Prezidentimiz SHavkat Mirziyoev «tergov va ayblash bilan cheklanmay, jinoyatlarning kelib chiqish sabablari, ularning shart-sharoit va omillarini o‘rganish, profilaktika maqsadida har bir jinoyat tafsilotlarini ichki ishlar organlari rahbarlari, profilaktika inspektorlari va mahalla faollari ishtirokida chuqur tahlil qilish zarur»ligini alohida qayd etdi.

Buning uchun huquqbuzarliklar profilaktikasi sub’ektlari, jumladan profilaktika inspektorlari eng avvalo, huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablari hamda ularga imkoniyat berayotgan shartsharoitlarni aniqlash, tahlilini olib borish va bartaraf etish yuzasidan profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqish yoki mavjudlarini amalda qo‘llash ko‘nikmalariga ega bo‘lishlari va jismonan baquvvat bo‘lishlari talab etiladi.

YUqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, bugungi kunda huquqbuzarliklar profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi sub’ektlardan biri profilaktika inspektorlarini kasbiy va jismoniy tayyorlash – asosiy vazifalardan biridir.

Bunda, oliy o‘quv yurtlarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ta’lim standartlari va o‘quv dasturlarini yangilab borish, professor-o‘qituvchilarning saviyasi va malakasini oshirish, sohaga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish, turdosh xorijiy oliy ta’lim muassasalari bilan hamkorlikni yanada kuchaytirish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Qolaversa, oliy ta’lim muassasasida bugungi davr talablariga to‘liq javob bera oladigan, **«**Halq manfaatlariga xizmat qilish»ni o‘zining oliy maqsadi sifatida qo‘ya oladigan yuqori malakali kadrlarni tayyorlash eng mas’uliyatli vazifalardan biridir.

Barchamizga ma’lumki, bugungi kunda jahon miqyosida yurtimiz haqida «YAngi O‘zbekiston» iborasi tilga olinmoqda. Bu esa keyingi yillarda muhtaram Prezidentimiz SH.M. Mirziyoev rahnomaligida taraqqiyotning yangi bosqichiga qadam qo‘yganimiz va erishilayotgan salmoqli yutuqlarimizning e’tirofidir.

Keng jamoatchilik qatorida, Ichki ishlar organlari xodimlari ham «Inson qadri uchun» tamoyili asosida yurtimizda amalga oshirilayotgan ijobiy o‘zgarishlarning faol ishtirokchisi, tashabbuskori va bunyodkoriga aylanmoqda. Bu esa o‘z navbatida, Ichki ishlar tizimida xizmat qilayotgan har bir xodim eng avvalambor, vatanparvar, yuksak kasbiy - jismoniy va jangovar tayyorgarlikka ega, o‘zi egallagan sohaning yetuk mutaxassisi bo‘lishini talab etadi.

YUrtboshimiz sohada yuqori malakali, professional kadrlar tayyorlashni yo‘lga qo‘yish, shaxsiy tarkibning kasb mahorati, ma’naviyma’rifiy, huquqiy bilimini puxta shakllantirish yo‘nalishlarini belgilab berdi. Mazkur yo‘nalishlar O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 15 apreldagi PQ-5076-son «Ichki ishlar organlari uchun professional kadrlarni tayyorlashning sifat jihatidan yangi tizimini joriy etish bo‘yicha chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarorida o‘z aksini topgan.

Bugungi kunda, IIV Malaka oshirish instituti va IIV Akademiyasida «xuquqbuzarliklar profilaktikasi» yo‘nalishiga tanlov asosida qabul qilingan hamda jamlovchi organlarda yangi qabul qilingan profilaktika inspektorlarini sifatli o‘qitish, ularga kasbga oid tegishli bilimlarni berish, malaka va ko‘nikmalarini yanada oshirish bo‘yicha quyidagi yo‘nalishlardan samarali foydalanilgan holda o‘quv jarayoni tashkil etish zarur. Binobarin:

tinglovchilarni yuksak darajadagi vatanparvarlik, mustaqillik g‘oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalash;

yuqori darajada jangovar va jismoniy, ma’naviy-axloqiy va ruhiy-psixologik tayyorgarlikni har tomonlama ta’minlash va takomillashtirib borish;

tinglovchilarni xizmat faoliyatida tuziladigan hujjatlar hamda ularning majburiyatlari, vazifalari bilan tanishtirish;

o‘qitishning zamonaviy shakl va usullarini, innovatsion texnologiyalarini, shu jumladan aniq vaziyatlar tahlili mashg‘ulotlarida axborot-huquqiy va ta’lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini ta’minlash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rgatish;

xizmat vazifalarini bajarishda yuzaga keladigan muammoli vaziyatlarga to‘g‘ri baho berish, mavjud muammolarni tahlil qilish va to‘g‘ri qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish;

tinglovchilarda tezkor va kriminogen vaziyatni tahlil qilish, prognozlash va baholashning zamonaviy usullarini o‘rgatish hamda jamoat xavfsizligini ta’minlash, huquqbuzarliklarni barvaqt oldini olish va jinoyatchilikka qarshi kurashishda ichki ishlar organlarining mavjud kuch, vosita va usullaridan samarali foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish;

Vatanimiz ravnaqi yo‘lida xizmat qilishni ulug‘ va olijanob maqsad deb biladigan, xizmat qiyinchiliklariga (ekstremal holat, ruhiy og‘ir va qiyin vaziyatlar) ruhiy bardoshli bo‘ladigan kasbiy ko‘nikma va mahoratni shakllantirish;

o‘z ish ko‘rsatkichlariga tanqidiy qarashni, ijrochilik intizomiga rioya etish va uni tashkil etish asoslarini o‘rgatish;

turli xil o‘q-otar quroldan foydalanishni va qo‘llay olishni, ulardan foydalanishda xavfsizlik choralariga qat’iy rioya qilishni o‘rgatish;

axborot-texnologiyalari haqida ma’lumot, Ichki ishlar organlari faoliyatida raqamli texnologiyalarni o‘rni, kompyuter va uning asosiy qurilmalari haqida, word va excel dasturi va uning imkoniyatlari, ijtimoiy tarmoqlar va ulardan foydalanishni o‘rgatish;

xududda huquqbuzarliklarning kelib chiqish sabablari va sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash, hamda ularni bartaraf etishni o‘rgatish;

davlat organlari, ichki ishlar organlarining boshqa sohaviy xizmatlar va fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlari bilan samarali hamkorlikni ta’minlashni o‘rgatish;

jismoniy va yuridik shaxslardan kelib tushayotgan ariza va shikoyatlarni mazmunan o‘z vaqtida ko‘rib chiqish, arizani qonun doirasida hal qila olish malakasiga ega bo‘lish va shu kabilardir.

Bundan tashqari, muntazam ravishda tahsil olishga kelgan yosh xodimlar bilan ichki ishlar organlarining faxriylari, generallari, taniqli davlat arboblari, olimlar, shoir, yozuvchilar, madaniyat, san’at, sport sohalarida yuqori natijalarga erishgan insonlar bilan uchrashuvlar, yuzma-yuz muloqotlar tashkil etish kerak bo‘ladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, fuqarolar tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarliklarning oldini olishda, shuningdek, huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarni axloqan tuzatishda, bilim berib, amaliyotga yuborilgan profilaktika inspektorlari umumiy, maxsus, yakka tartibdagi va viktimologik profilaktik choralarni qo‘llagan holda o‘z faoliyatlarini tashkil etishiga

bog‘liq. Bu esa, xar bir profilaktika inspektoridan o‘z Vataniga muhabbat, o‘z kasbiga sadoqat ruhida tarbiya olishi, kelgusi xizmat faoliyatida halollik va fidoyilik namunalarini o‘zida shakllantirishi lozim.

IIO TIZIMIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIKNI TAKOMILLASHTIRISH: XALQARO TAJRIBA VA MILLIY AMALIYOT UYG‘UNLIGINI TA’MINLASH YO‘LLARI

Mirjamolov Sirojiddin Xayriddionovich
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish instituti Jismoniy tayyorgarlik sikli katta o‘qituvchisi, dotsent

Annotatsiya. Maqolada ichki ishlar organlari (IIO) xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligi tizimi xalqaro tajriba va milliy amaliyot uyg‘unligi nuqtayi nazaridan tahlil qilingan. Xorijiy davlatlar politsiya tayyorgarligi modellarining umumiy xususiyatlari, xalqaro huquqiy standartlar (kuch va o‘qotar qurol qo‘llash tamoyillari) hamda O‘zbekiston amaliyotidagi mavjud yondashuvlar qiyosiy o‘rganilgan. Tayyorgarlik tizimidagi asosiy muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha amaliy takliflar vaziyatga asoslangan o‘qitish, kasbiy-funksional me’yorlar, psixofiziologik tayyorgarlik, raqamli monitoring va instruktorlar malakasini oshirish ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, jismoniy tayyorgarlik, jangovar tayyorgarlik, kasbiy-amaliy tayyorgarlik, kuch ishlatish, xalqaro tajriba, vaziyatli mashq, psixofiziologik chidamlilik.

Аннотация. В статье рассматривается система физической и боевой подготовки сотрудников органов внутренних дел в аспекте сочетания международного опыта и национальной практики. Проведён сравнительный анализ подходов зарубежных стран, международных стандартов применения силы и огнестрельного оружия, а также действующей практики в Узбекистане. Предложены меры по совершенствованию подготовки: сценарное обучение, профессионально-функциональные нормативы, психофизиологическая подготовка, цифровой мониторинг, повышение квалификации инструкторов.

Ключевые слова: органы внутренних дел, физическая подготовка, боевая подготовка, профессионально-прикладная подготовка, применение силы, международный опыт, сценарное обучение.

Abstract. The article examines the system of physical and tactical (combat) training of law enforcement officers in the internal affairs bodies from the perspective of combining international experience with national practice. It compares approaches used abroad, international standards on the use of force and firearms, and current practice in Uzbekistan. Practical proposals are put forward: scenario-based training, job-related fitness standards, psychophysiological preparation, digital monitoring and instructor development.

Keywords: internal affairs bodies, physical training, combat training, job-related training, use of force, international experience, scenario-based training.

Kirish

Zamonaviy xavfsizlik muhiti — jinoyatchilikning transformatsiyasi, transchegaraviy tahdidlar, ommaviy tadbirlar xavfsizligi va aholi bilan muloqotga qo‘yiladigan talablarning ortishi — ichki ishlar organlari xodimlariga nafaqat qonunchilik bilimlarini, balki yuqori jismoniy

qobiliyat, taktik tafakkur va stressga chidamlilikni ham talab qilmoqda. Xodimning jismoniy va jangovar tayyorgarligi uning o‘z hayoti va sog‘lig‘ini, fuqarolarning xavfsizligini hamda huquqiy tartibni ta’minlash samaradorligini belgilaydigan asosiy kasbiy omillardan biridir.

O‘zbekistonda huquqni muhofaza qilish tizimini isloh qilish, politsiya xizmatining “jamiyatga xizmat qilish” tamoyiliga o‘tishi sharoitida tayyorgarlik tizimiga ham yangicha yondashuv zarur bo‘lib qolmoqda. Bunda ikki jihat muhim: birinchidan, xodim qonuniy, mutanosib va zarurat darajasidagi kuchni qo‘llay olishi; ikkinchidan, bu ko‘nikmalarning inson huquqlariga hurmat tamoyili bilan uyg‘unlashishi.

shundaki, xorijda keng qo‘llanilayotgan zamonaviy metodikalar (vaziyatga asoslangan o‘qitish, funksional fitnes, stressga qarshi mashqlar) milliy tizimga tanqidiy, mahalliy sharoit va huquqiy bazaga moslab joriy etilishi lozim.

IIO tizimida jismoniy va jangovar tayyorgarlikning xalqaro tajriba hamda milliy amaliyot uyg‘unligini ta’minlashning ilmiy-metodik asoslarini asoslash va takliflar ishlab chiqish.

(1) tayyorgarlikning huquqiy-me’yoriy asoslarini o‘rganish; (2) xorijiy modellarning umumiy xususiyatlarini aniqlash; (3) milliy amaliyotdagi muammolarni tahlil qilish; (4) uyg‘unlashtirish modelini taklif etish.

Ichki ishlar xodimlarining kasbiy tayyorgarligi masalalari huquqshunoslik, pedagogika, sport fiziologiyasi va psixologiya chorrahasida o‘rganiladi. Xalqaro miqyosda tayyorgarlik mazmuni BMTning huquqni muhofaza qilish xodimlarining xulq-atvor kodeksi (1979) va Kuch hamda o‘qotar qurol qo‘llash bo‘yicha asosiy tamoyillari (1990) kabi hujjatlarga tayanadi. Ularda kuch qo‘llashning zaruriyligi, mutanosibligi, qonuniyligi va hisobdorligi tamoyillari mustahkamlangan; bu tamoyillar jangovar tayyorgarlik mazmunini belgilovchi “me’yoriy ramka” vazifasini bajaradi.

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda (AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Janubiy Koreya, Turkiya va boshqa davlatlar tajribasi) politsiya tayyorgarligida uch yo‘nalish ajratiladi: umumiy jismoniy rivojlanish, o‘zini himoya qilish va qo‘lga olish texnikasi, qurol bilan ishlash hamda qaror qabul qilish ko‘nikmalari. Mahalliy tadqiqotlarda esa asosan tayyorgarlikning tashkiliy va me’yoriy jihatlari yoritilgan, xalqaro standartlar bilan qiyosiy tahlil nisbatan kam uchraydi.

Xorijiy davlatlar tajribasini umumlashtirish quyidagi tendensiyalarni ko‘rsatadi.

Birinchidan, jismoniy tayyorgarlik kasbiy faoliyat talablariga bog‘langan (job-related) me’yorlar asosida tashkil etiladi. Ya’ni xodim universal sport normativlarini emas, real xizmat vaziyatlarini — quvish, to‘siqdan o‘tish, shubhalini ushlab turish, jabrlanuvchini evakuatsiya qilish — modellashtiruvchi testlarni topshiradi.

Ikkinchidan, jangovar tayyorgarlikda “zo‘ravonlikni pasaytirish” (de-escalation) birinchi o‘ringa qo‘yiladi. Kuch ishlatish ierarxiyasi (og‘zaki ta’sir — qo‘lga olish texnikasi — maxsus vositalar — qurol) o‘quv jarayonining asosiy mantiqiy o‘qi hisoblanadi.

Uchinchidan, vaziyatga asoslangan stsenariy mashqlari keng qo‘llaniladi: xodim murakkab, noaniq vaziyatda soniyalar ichida qaror qabul qilishga o‘rgatiladi, mashq so‘ngida qarorning qonuniyligi va mutanosibligi tahlil qilinadi.

To‘rtinchidan, tayyorgarlik uzluksiz va davriy xarakterga ega: sertifikatsiyadan o‘tish, qayta tayyorgarlik, qurol bilan o‘qotish malakasini muntazam tasdiqlash tizimi mavjud.

Beshinchidan, psixologik tayyorgarlik va xodimning jismoniy hamda ruhiy sog‘lig‘ini monitoring qilish ahamiyati ortib bormoqda; stressdan keyingi tiklanish dasturlari joriy etilmoqda.

2. Milliy amaliyotning xususiyatlari va muammolari

O‘zbekiston IIO tizimida jismoniy va jangovar tayyorgarlik kasbiy tayyorgarlik doirasida, o‘quv dasturlari, normativlar va muntazam mashg‘ulotlar orqali tashkil etiladi. Milliy

amaliyotning kuchli tomonlari: tizimlilik, mashg‘ulotlarning rejaliligi, ta’lim muassasalarida jismoniy va jangovar tayyorgarlik fanlarining mavjudligi, jamoaviy mashg‘ulot madaniyati, sport musobaqalari orqali motivatsiya.

Shu bilan birga, ilmiy-amaliy kuzatuvlar quyidagi muammoli jihatlarni ajratib ko‘rsatishga imkon beradi (ular keyingi empirik tadqiqotlarda sotsiologik so‘rov va ekspert baholash orqali miqdoriy tasdiqlanishi lozim):

normativlarning bir qismi umumiy sport xarakteriga ega bo‘lib, xizmat vazifalarining real shart-sharoitlarini yetarlicha aks ettirmasligi;

o‘quv jarayonida texnik ko‘nikmalar ulushi yuqori, qaror qabul qilish va stress sharoitidagi stsenariy mashqlari ulushi nisbatan past bo‘lishi;

hududiy bo‘linmalarda o‘quv-moddiy bazaning (zal, trenajyor, simulyator) notekis ta’minlanishi;

yosh, jinsi va xizmat yo‘nalishi bo‘yicha tabaqalashtirilgan yondashuvning yetarli emasligi;

tayyorgarlik natijalarini individual darajada raqamli monitoring qilish va tahlil etish tizimining cheklanganligi;

instruktorlarning xalqaro metodikalar bo‘yicha malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi.

3. Uyg‘unlashtirish modeli

Xalqaro tajribani mexanik ko‘chirish emas, balki uni milliy huquqiy madaniyat, iqlim sharoiti, xizmat xususiyati va resurslarga moslab uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq. Taklif etilayotgan model to‘rt blokdan iborat.

1-blok. Me’yoriy-huquqiy. Tayyorgarlik dasturlarini kuch va o‘qotar qurol qo‘llash bo‘yicha xalqaro tamoyillar (zaruriyat, mutanosiblik, ehtiyotkorlik, hisobdorlik) hamda milliy qonunchilik talablari bilan to‘liq muvofiqlashtirish; har bir mashg‘ulot mavzusida huquqiy asos moduli bo‘lishini ta’minlash.

2-blok. Mazmuniy-metodik. Kasbiy-funksional normativlar tizimiga o‘tish: xizmat yo‘nalishlari (patrul-post xizmati, tezkor guruhlar, jinoyat qidiruvi, maxsus bo‘linmalar) bo‘yicha tabaqalashtirilgan testlar. O‘quv jarayonida “texnika taktika qaror qabul qilish huquqiy baholash” ketma-ketligini qo‘llash.

3-blok. Psixofiziologik. Stressga chidamlilik, diqqatni boshqarish, tez qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish; nafas va tiklanish usullari; xizmat jarayonida jarohat va ortiqcha yuklamalarning oldini olish; xodimlarning ruhiy tiklanishini qo‘llab-quvvatlash xizmati.

4-blok. Tashkiliy-texnologik. Raqamli jurnal va individual tayyorgarlik “profili”ni yuritish, simulyator va video-tahlil texnologiyalaridan foydalanish, hududlararo bazaviy markazlar yaratish, instruktorlarni milliy sertifikatlash va xalqaro hamkorlik doirasida malaka oshirish.

Modelning asosiy g‘oyasi tayyorgarlikni “normativ topshirish” mantiqidan “kasbiy tayyorlikni shakllantirish” mantiqiga o‘tkazish. Bunda baholash mezoni nafaqat natija (vaqt, soni), balki harakatning qonuniyligi, xavfsizligi va mutanosibligi bo‘ladi.

4. Amaliy takliflar

1. Har bir xizmat yo‘nalishi uchun kasbiy-funksional normativlar to‘plamini ishlab chiqish va pilot tarzda sinovdan o‘tkazish.
2. O‘quv rejalarida vaziyatga asoslangan stsenariy mashqlarining ulushini bosqichma-bosqich oshirish va ularni video-tahlil bilan yakunlash.

3. Kuch ishlatish ierarxiyasi va de-eskalatsiya ko‘nikmalarini barcha kategoriyadagi xodimlar uchun majburiy modulga aylantirish.

4. Xodimlarning jismoniy va jangovar tayyorgarligi bo‘yicha yagona raqamli monitoring tizimini yaratish.

5. Instruktorlarni sertifikatlash, xorijiy ta’lim muassasalari bilan almashinuv va qo‘shma o‘quv dasturlarini yo‘lga qo‘yish.

6. Xizmat sharoitida jarohatlanish va stressli holatlarning oldini olish bo‘yicha profilaktik dastur joriy qilish.

7. Tayyorgarlik samaradorligini baholashning ilmiy asoslangan ko‘rsatkichlari (xizmat jarohatlari, qonuniylik bo‘yicha shikoyatlar, vaziyatli testlar natijalari) tizimini shakllantirish.

Xulosa

IIO tizimida jismoniy va jangovar tayyorgarlikni takomillashtirish xalqaro tajriba va milliy amaliyotni o‘zaro boyituvchi, ammo mexanik ko‘chirishga yo‘l qo‘ymaydigan yondashuvni talab qiladi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy tayyorgarlik uch asosga tayanishi lozim: huquqiy-axloqiy ramka (inson huquqlariga hurmat va kuchning mutanosib qo‘llanilishi), kasbiy-funksional mazmun va ilmiy asoslangan monitoring. Taklif etilgan to‘rt blokli uyg‘unlashtirish modeli tayyorgarlik sifatini oshirish, xodimlar xavfsizligini mustahkamlash va aholining huquqni muhofaza qilish organlariga ishonchini kuchaytirishga xizmat qiladi. Keyingi tadqiqotlarda modelning samaradorligi pilot bo‘linmalarda eksperiment va ekspert so‘rovlari orqali empirik tasdiqlanishi maqsadga muvofiq.

VATANPARVARLIK TUYG'USINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Xasnov Zafar Bozorovich
IIV Malaka oshirish instituti kasbiy tayyorgarlik fakulteti boshlig‘i o‘rinbosari podpolkovnik

Annotatsiya.

Mazkur maqolada vatanparvarlik tuyg'usining mazmun-mohiyati, uning shaxs kamolotidagi o'rni hamda jamiyat taraqqiyotiga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, vatanparvarlikni shakllantirishning falsafiy, pedagogik, psixologik va huquqiy asoslari yoritilgan. Harbiy va ichki ishlar organlari xodimlarida vatanparvarlik fazilatlarini rivojlantirishning amaliy mexanizmlari, davlat siyosati, milliy qadriyatlar, ma'naviy-ma'rifiy ishlar hamda zamonaviy axborot makonining ta'siri atroflicha ko'rib chiqilgan. Maqolada vatanparvarlik tarbiyasini takomillashtirish yuzasidan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Vatanparvarlik, Vatan, milliy qadriyatlar, ma'naviyat, tarbiya, harbiy xizmat, ichki ishlar organlari, yoshlar, fuqarolik mas'uliyati, ma'naviy-axloqiy tarbiya, davlat xavfsizligi, milliy g'oya.

Globallashuv, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, mafkuraviy kurashlarning kuchayishi va geosiyosiy vaziyatning murakkablashuvi sharoitida vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish har qanday davlatning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.Vatanparvarlik nafaqat davlat ramzlariga hurmat yoki yurtni sevish hissi, balki jamiyat taraqqiyotiga mas'uliyat bilan yondashish, qonunlarga rioya qilish, fuqarolik burchini sidqidildan bajarish, milliy manfaatlarni himoya qilish hamda xalq farovonligi yo'lida fidokorona mehnat qilish kabi fazilatlarni ham o'z

ichiga oladi.Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida inson manfaatlarini ta'minlash, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, davlat va jamiyat xavfsizligini mustahkamlash borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonda yosh avlodni, ayniqsa harbiy xizmatchilar hamda ichki ishlar organlari xodimlarini yuksak vatanparvarlik ruhida tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Vatanparvarlik shaxsning ijtimoiy faolligi, kasbiy mas'uliyati, ma'naviy barkamolligi va huquqiy ongini rivojlantiruvchi muhim omildir. Ayniqsa, harbiy va ichki ishlar organlari tizimida xizmat qilayotgan xodimlar faoliyati bevosita davlat mustaqilligi, hududiy yaxlitlik, jamoat xavfsizligi va fuqarolarning huquq hamda erkinliklarini himoya qilish bilan chambarchas bog'liq.Shu sababli ularda vatanparvarlik fazilatlarini muntazam rivojlantirish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi. Mazkur maqolaning maqsadi vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishning nazariy asoslarini tahlil qilish, uning amaliy mexanizmlarini ochib berish hamda harbiy va ichki ishlar organlari faoliyatida vatanparvarlik tarbiyasini takomillashtirish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Vatanparvarlik insoniyat tarixidagi eng qadimiy ma'naviy qadriyatlardan biri bo'lib, jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida muhim o'rin egallab kelgan.Ushbu tushuncha insonning tug'ilib o'sgan yurtiga, xalqiga, milliy qadriyatlariga, tili, dini, madaniyati va tarixiga nisbatan cheksiz hurmat, sadoqat hamda mas'uliyat hissini ifodalaydi.

Ilmiy adabiyotlarda vatanparvarlik turli fanlar nuqtai nazaridan izohlanadi.Falsafada u insonning ijtimoiy ong shakllaridan biri sifatida talqin qilinadi.Pedagogikada esa vatanparvarlik yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalashning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi.Psixologiya fanida mazkur tushuncha shaxsning motivatsion sohasi, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy xulq-atvorini belgilovchi muhim omillardan biri sifatida e'tirof etiladi.Huquqshunoslik nuqtai nazaridan esa vatanparvarlik fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarga hurmat bilan munosabatda bo'lishi, davlat manfaatlarini himoya qilishi hamda fuqarolik burchini vijdonan ado etishida namoyon bo'ladi.Vatanparvarlik tushunchasi "Vatan" va "parvar" so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, o'z yurtini sevuvchi, uni asrab-avaylovchi va ravnaqi uchun xizmat qiluvchi shaxsni anglatadi. Zamonaviy ilmiy yondashuvlarga ko'ra, vatanparvarlik faqat hissiy kechinma emas, balki bilim, e'tiqod, mas'uliyat, fuqarolik pozitsiyasi va amaliy faoliyatning uyg'unligidir. Mazkur fazilatlarning uyg'unligi insonning barkamol shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Shu bois vatanparvarlikni rivojlantirish nafaqat ta'lim muassasalari, balki oila, mahalla, davlat organlari, ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyati institutlarining hamkorligini talab etadigan uzluksiz ijtimoiy-pedagogik jarayondir. Bugungi globallashuv davrida axborot oqimlarining keskin ortishi yoshlar dunyoqarashiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ijobiy axborot bilan bir qatorda turli yot g'oyalar, ekstremistik qarashlar, madaniyatsizlikni targ'ib qiluvchi kontentlar ham keng tarqalmoqda. Bunday sharoitda vatanparvarlikni shakllantirish faqat ma'ruza yoki targ'ibot bilan cheklanib qolmasligi, balki amaliy faoliyat, shaxsiy namuna, tarixiy xotirani mustahkamlash, zamonaviy ta'lim texnologiyalari va ma'naviy-ma'rifiy ishlarning uzviy uyg'unligi asosida olib borilishi zarur. Vatanparvarlik insoniyat sivilizatsiyasi rivojlanishining barcha bosqichlarida jamiyatning ma'naviy taraqqiyotini belgilovchi muhim qadriyatlardan biri sifatida e'tirof etilgan. Falsafiy nuqtai nazardan vatanparvarlik shaxsning o'z Vatani, xalqi, milliy madaniyati va tarixiga bo'lgan ongli munosabati, burch hissi hamda ma'naviy mas'uliyatining ifodasidir. U insonning shaxsiy manfaatlarini jamiyat va davlat manfaatlari bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiladigan yuksak axloqiy fazilat hisoblanadi. Sharq mutafakkirlari inson kamolotida Vatanga muhabbatni eng oliy fazilatlardan biri sifatida baholaganlar. Ayniqsa, Abu Nasr Forobiy jamiyat taraqqiyotini fozil insonlar faoliyati bilan bog'lab, ularning davlat ravnaqi yo'lidagi mas'uliyatini alohida ta'kidlagan. Uning fikricha, adolatli jamiyatni barpo etishda fuqarolarning o'z yurtiga sadoqati hal

qiluvchi omil hisoblanadi. Abu Rayhon Beruniy ilm-fan va ma'rifat taraqqiyotini xalq farovonligining muhim omili sifatida ko'rib, insonning o'z Vatani ravnaqiga xizmat qilishi eng ulug' maqsadlardan biri ekanligini qayd etgan. Abu Ali ibn Sino esa komil inson konsepsiyasida axloqiy poklik, jamiyat oldidagi mas'uliyat va xalq manfaatlariga xizmat qilish g'oyalarini ilgari surgan. Amir Temurning davlat boshqaruvi tamoyillarida ham Vatanga sadoqat, intizom, fidoyilik va mas'uliyat markaziy o'rin egallaydi. "Temur tuzuklari"da davlatni mustahkamlash, xalq osoyishtaligini ta'minlash va harbiy intizomni saqlashning asosiy sharti sifatida vatanparvarlik ko'rsatilgan. Alisher Navoiy asarlarida insonning komilligi Vatan ravnaqi, xalq manfaatlari va adolat yo'lidagi xizmatlari bilan baholanadi. Mutafakkirning fikricha, haqiqiy inson o'zining shaxsiy manfaatlarini emas, balki xalq va Vatan manfaatlarini ustun qo'yadi. Bugungi kunda falsafiy yondashuv vatanparvarlikni nafaqat hissiy tuyg'u, balki shaxsning hayotiy pozitsiyasi, fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy faolligini belgilovchi kompleks qadriyat sifatida talqin etadi. Pedagogika fanida vatanparvarlik tarbiyasi uzluksiz ta'lim tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu jarayon bolalik davridan boshlanib, insonning butun hayoti davomida rivojlanib boradi. Zamonaviy pedagogik qarashlarga ko'ra, vatanparvarlikni shakllantirish faqat nazariy bilim berish bilan emas, balki amaliy faoliyat, shaxsiy namuna va ijtimoiy tajriba orqali amalga oshiriladi. Ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, muammoli ta'lim, loyihaviy yondashuv, interfaol metodlar, tarixiy ekskursiyalar, muzeylarga tashriflar, harbiy qismlarga sayohatlar, uchrashuvlar va ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar vatanparvarlik tuyg'usini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, harbiy oliy ta'lim muassasalari hamda ichki ishlar organlari akademiyalarida nazariy bilimlar amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirilishi vatanparvarlikning barqaror shakllanishiga xizmat qiladi. Psixologik nuqtai nazardan vatanparvarlik shaxsning motivatsion, emotsional va irodaviy sifatlari bilan uzviy bog'liq murakkab ruhiy hodisadir. U insonning qadriyatlar tizimida shakllanib, uning kundalik xulq-atvori va qarorlarida namoyon bo'ladi. Harbiy xizmatchilar va ichki ishlar organlari xodimlarida mazkur komponentlarning uyg'un rivojlanishi xizmat faoliyatining samaradorligini oshiradi.Psixologik barqarorlik, stressga chidamlilik, jamoaviy hamkorlik, fidoyilik va burchga sadoqat vatanparvarlikning muhim ko'rinishlaridan hisoblanadi. Bugungi axborot asrida yoshlarning ongiga turli g'oyalar ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli ularda tanqidiy fikrlash, mafkuraviy immunitet va axborotni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish vatanparvarlik tarbiyasining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi fuqarolarning Vatan oldidagi burchlarini belgilab beradi hamda davlat mustaqilligi, hududiy yaxlitligi va konstitutsiyaviy tuzumni himoya qilishni muhim vazifa sifatida e'tirof etadi. Shuningdek, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun hamda vatanparvarlik tarbiyasiga oid davlat dasturlari yosh avlodni ma'naviy barkamol, qonunlarga hurmat ruhida voyaga yetkazishga xizmat qilmoqda. Harbiy xizmatni tashkil etish, ichki ishlar organlari faoliyati, milliy xavfsizlik va jamoat tartibini ta'minlashga oid normativ-huquqiy hujjatlarda xodimlarning Vatanga sadoqati, kasbiy fidoyiligi, xizmat intizomi va xalq manfaatlariga xizmat qilish tamoyillari alohida belgilangan.Huquqiy tarbiya va vatanparvarlik bir-birini to'ldiruvchi tushunchalardir. Qonunga hurmat bilan qaraydigan, fuqarolik burchini chuqur anglagan va davlat manfaatlarini ustuvor deb biladigan shaxs yuksak vatanparvarlik fazilatlariga ega bo'ladi. Nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki, vatanparvarlik ko'p qirrali ijtimoiy hodisa bo'lib, u falsafiy, pedagogik, psixologik va huquqiy omillarning o'zaro uyg'unligi natijasida shakllanadi.Mazkur omillar birgalikda shaxsning ma'naviy dunyoqarashi, fuqarolik pozitsiyasi, kasbiy mas'uliyati va jamiyat oldidagi burchini anglashiga xizmat qiladi. Ayniqsa, harbiy va ichki ishlar organlari xodimlari faoliyatida vatanparvarlik nafaqat axloqiy fazilat, balki xizmat samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri sifatida

namoyon bo'ladi. Harbiy va ichki ishlar organlari davlat suvereniteti, konstitutsiyaviy tuzum, jamoat xavfsizligi hamda fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qiluvchi muhim institutlar hisoblanadi.Mazkur organlar faoliyatining samaradorligi, avvalo, xodimlarning kasbiy tayyorgarligi, yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlari va Vatanga sadoqati bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, vatanparvarlik nafaqat ma'naviy qadriyat, balki xizmatni samarali tashkil etishning muhim sharti sifatida namoyon bo‘ladi. Harbiy xizmatchi yoki ichki ishlar organi xodimi o‘z kasbiy burchini bajarishda shaxsiy manfaatlarni emas, balki davlat va jamiyat manfaatlarini ustuvor qo‘yishi lozim. Bu esa vatanparvarlikning amaliy ifodasi hisoblanadi. Vatanga sadoqat, xizmat burchiga mas'uliyat bilan yondashish, qonuniylikka qat'iy rioya etish, fuqarolarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish hamda kasbiy etikaga amal qilish mazkur fazilatning asosiy mezonlaridir. Bugungi kunda xavfsizlikka tahdidlarning murakkablashuvi, transmilliy jinoyatchilik, kiberxavfsizlik muammolari, noqonuniy migratsiya va ekstremistik g‘oyalarning tarqalishi harbiy va huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlaridan nafaqat professional bilim, balki mustahkam vatanparvarlik ruhini ham talab etadi. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar harbiy va ichki ishlar organlarida shaxsning dunyoqarashini boyitish, milliy g‘urur va fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.Bunday ishlar tizimli ravishda tashkil etilgandagina xodimlarning kasbiy faoliyatiga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi. Mazkur tadbirlar xodimlarning kasbiy motivatsiyasini kuchaytiradi, xizmat burchiga mas'uliyatini oshiradi hamda jamoada sog‘lom ma'naviy muhitni shakllantiradi. Vatanparvarlikning dastlabki asoslari oilada shakllanadi. Ota-onaning shaxsiy namunasi, farzandga beriladigan tarbiya, milliy qadriyatlarga hurmat va mehnatsevarlik kabi fazilatlar kelajakdagi fuqarolik pozitsiyasining poydevorini yaratadi. Maktabgacha ta'lim, umumiy o‘rta ta'lim, professional va oliy ta'lim muassasalari esa ushbu tarbiyani izchil davom ettiradi. Ta'lim jarayonida O‘zbekiston tarixi, huquq, ma'naviyat, milliy istiqlol g‘oyasi, harbiy-vatanparvarlik mashg‘ulotlari va ijtimoiy loyihalar orqali yoshlarning Vatanga bo‘lgan muhabbati mustahkamlanadi.Harbiy oliy ta'lim muassasalari hamda ichki ishlar organlari akademiyalarida nazariy bilimlar amaliy tayyorgarlik bilan uyg‘unlashtirilishi natijasida kursant va tinglovchilarda kasbiy mas'uliyat, intizom, jasorat va vatanparvarlik fazilatlari rivojlanadi. Raqamli texnologiyalar va internetning rivojlanishi axborot almashinuvini tezlashtirdi. Shu bilan birga, turli destruktiv g‘oyalar, yolg‘on axborotlar, ekstremistik va radikal mafkuralar ham internet orqali keng tarqalmoqda.Axborot xavfsizligini ta'minlash bo‘yicha olib borilayotgan targ‘ibot-tashviqot ishlari xodimlarning ma'naviy barqarorligini oshirishga xizmat qiladi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, vatanparvarlik tarbiyasi xavfsizlik tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. AQSh Qurolli Kuchlarida harbiy qasamyod, davlat ramzlariga hurmat va tarixiy an'analarni o‘rganish xizmat tayyorgarligining muhim elementi hisoblanadi. Yaponiyada vatanparvarlik mehnatsevarlik, intizom, jamoaviy mas'uliyat va milliy qadriyatlarga sodiqlik orqali shakllantiriladi. Janubiy Koreyada majburiy harbiy xizmat yoshlarning fuqarolik mas'uliyati va Vatan oldidagi burchini anglashiga xizmat qiladi. Germaniyada demokratik qadriyatlar, inson huquqlari va Konstitutsiyaga sadoqat harbiy xizmatchilarni tayyorlashning asosiy tamoyillaridan biri sifatida qaraladi. Mazkur tajribalar shuni ko‘rsatadiki, samarali vatanparvarlik tarbiyasi faqat nazariy mashg‘ulotlar bilan emas, balki amaliy faoliyat, shaxsiy namuna va uzluksiz ta'lim tizimi orqali shakllanadi. Mazkur usullar yosh xodimlarning qiziqishini oshiradi, nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘laydi hamda vatanparvarlikni barqaror shaxsiy qadriyatga aylantirishga xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, harbiy va ichki ishlar organlari xodimlarida vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish uzluksiz va tizimli jarayon bo‘lib, u ma'naviy-ma'rifiy ishlar, ta'lim-tarbiya, oilaviy muhit, zamonaviy pedagogik texnologiyalar hamda amaliy xizmat tajribasining o‘zaro uyg‘unligi asosida amalga oshiriladi.Yuksak vatanparvarlikka ega bo‘lgan xodim davlat

manfaatlarini himoya qilish, qonun ustuvorligini ta'minlash va fuqarolarning huquq hamda erkinliklarini ishonchli himoya qilishda yuqori natijalarga erishadi. Shu bois vatanparvarlikni rivojlantirish davlat xavfsizligini mustahkamlash va jamiyat barqarorligini ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi.Globallashuv sharoitida yoshlar dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy faolligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar keskin o'zgarmoqda. Raqamli texnologiyalar, internet va ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi axborot olish imkoniyatlarini kengaytirgan bo'lsa-da, ular bilan bir qatorda mafkuraviy tahdidlar, yolg'on axborotlar va turli yot g'oyalar ham kirib kelmoqda. Bu holat yoshlarning milliy o'zligini anglashiga, Vatanga sadoqati va fuqarolik mas'uliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Harbiy va ichki ishlar organlari tizimida ham vatanparvarlik tarbiyasini takomillashtirishni talab qiladigan bir qator masalalar mavjud. Ayrim hollarda ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning an'anaviy shakllarda o'tkazilishi, interfaol usullar va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan yetarlicha foydalanilmasligi tarbiyaviy ishlar samaradorligini pasaytiradi. Shuningdek, axborot texnologiyalaridan foydalanish madaniyatining yetarli darajada shakllanmagani ham mafkuraviy xavflarni kuchaytiruvchi omillardan biri bo'lishi mumkin. Vatanparvarlik tarbiyasida oila, ta'lim muassasalari va davlat organlari o'rtasidagi hamkorlikni yanada kuchaytirish zarur. Chunki mazkur institutlarning faoliyati bir-birini to'ldirgan taqdirdagina yosh avlodda barqaror fuqarolik pozitsiyasi va Vatanga sadoqat hissi shakllanadi.

Birinchidan, harbiy va ichki ishlar organlari xodimlari uchun vatanparvarlik tarbiyasiga oid o'quv dasturlarini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida takomillashtirish lozim. Nazariy mashg'ulotlarni amaliy vaziyatlar, xizmat faoliyatida uchraydigan real misollar va muammoli topshiriqlar bilan uyg'unlashtirish maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni raqamli texnologiyalar bilan boyitish zarur. Elektron darsliklar, virtual muzeylar, tarixiy hujjatlar bazasi, multimedia taqdimotlari va interaktiv platformalardan foydalanish xodimlarning qiziqishini oshiradi.

Uchinchidan, buyuk ajdodlarimizning davlat boshqaruvi, harbiy san'at va Vatanga sadoqat haqidagi merosini o'quv jarayoniga keng joriy etish tavsiya etiladi. Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Zahiriddin Muhammad Bobur, Najmiddin Kubro, Spitamen va boshqa tarixiy shaxslar faoliyati yoshlar uchun amaliy ibrat maktabi bo'lib xizmat qiladi.

To'rtinchidan, harbiy qismlar va ichki ishlar organlarida tajribali xodimlar, faxriylar hamda xizmat vazifasini bajarishda jasorat ko'rsatgan xodimlar ishtirokida muntazam uchrashuvlar tashkil etish zarur. Shaxsiy hayotiy tajriba va xizmat faoliyatiga oid misollar nazariy bilimlarga qaraganda kuchliroq tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi.

Beshinchidan, vatanparvarlik darajasini baholash mezonlarini ishlab chiqish va ularni xodimlarning kasbiy tayyorgarligi bilan uyg'unlashtirish maqsadga muvofiq.Bunday tizim ma'naviy-axloqiy rivojlanish dinamikasini muntazam monitoring qilish imkonini beradi.

Oltinchidan, yosh xodimlarning liderlik salohiyati, fuqarolik mas'uliyati, jamoada ishlash ko'nikmalari va tashabbuskorligini rivojlantirishga qaratilgan maxsus treninglar tashkil etish tavsiya etiladi.Tahlillar shuni ko'rsatadiki, vatanparvarlik tarbiyasi tizimli ravishda yo'lga qo'yilgan jamoalarda xizmat intizomi, kasbiy mas'uliyat, jamoaviy hamkorlik va fuqarolar bilan muloqot madaniyati yuqori bo'ladi. Bunday jamoalarda korrupsiyaga murosasizlik, qonun ustuvorligiga sodiqlik va xizmat burchiga fidoyilik darajasi ham nisbatan yuqori kuzatiladi. Shuningdek, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish xodimlarning motivatsiyasi va kasbiy faoliyat samaradorligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.Vatanparvarlik insonning ma'naviy kamoloti, fuqarolik mas'uliyati va kasbiy faoliyatini belgilovchi muhim ijtimoiy-axloqiy qadriyatdir.U shaxsning o'z Vataniga bo'lgan muhabbati, xalq manfaatlariga sadoqati, davlat ramzlariga hurmati hamda jamiyat taraqqiyotiga

daxldorlik hissida namoyon bo'ladi.Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish falsafiy, pedagogik, psixologik va huquqiy omillarning uzviy bog'liqligi asosida amalga oshiriladi. Ayniqsa, harbiy va ichki ishlar organlari faoliyatida ushbu fazilat xizmat intizomi, kasbiy mas'uliyat, jasorat, qonuniylik va xalq manfaatlariga sadoqatning muhim mezoni hisoblanadi.Vatanparvarlik tarbiyasining samaradorligini oshirish uchun oila, ta'lim tizimi, davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va ommaviy axborot vositalari o'rtasidagi hamkorlikni yanada rivojlantirish zarur. Shu bilan birga, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish, tarixiy merosni chuqur o'rganish va yoshlarni amaliy ijtimoiy loyihalarga keng jalb etish muhim ahamiyatga ega.Harbiy va ichki ishlar organlari xodimlarida yuksak vatanparvarlik fazilatlarini shakllantirish davlat xavfsizligini mustahkamlash, qonun ustuvorligini ta'minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish hamda Yangi O'zbekiston taraqqiyotiga munosib hissa qo'shishning muhim omili bo'lib xizmat qiladi.

DZYUDOCHILARNING STATISTIK VA TEXNIK-TAKTIK TAHLILI: AKTAU OSIYO OCHIQ CHEMPIONATI 2026 MISOLIDA

Axmedov Jasurbek Akram o‘g‘li
O‘zbekiston Davlat Jismoniy tarbiya va sport universiteti Xalqaro Kurash turlari nazariyasi va uslubiyati kafedrasi Magistranti

Annotatsiya

Ushbu tadqiqotning maqsadi 2026-yilgi Aktau Osiyo Ochiq chempionatida elita dzyudochilarining musobaqaviy ko‘rsatkichlari, medallar taqsimoti va uchrashuv statistikasini tahlil qilish edi. Ma’lumotlar rasmiy tadbir hisobotidan olingan bo‘lib, 14 vazn toifasidagi 7 davlatdan 183 ishtirokchini (111 erkak, 72 ayol) qamrab oldi. Jami 223 ta uchrashuv tahlil qilindi. Jamoaviy hisob Qozog‘iston (7 oltin, 6 kumush, 13 bronza) va O‘zbekiston (5 oltin, 2 kumush, 6 bronza)ning yaqqol ustunligini ko‘rsatdi. Uchrashuv natijalari tahlili bellashuvlarning 91 foizi texnik ballar bilan hal bo‘lganini, bunda to‘g‘ridan-to‘g‘ri Ippon (39%) va Waza-ari (18%) keng tarqalganini ko‘rsatdi. Oltin ball (Golden Score) 26% uchrashuvda talab qilindi va o‘rtacha 1 daqiqa 48 soniya davom etdi. Jarima bilan hal bo‘lgan uchrashuvlarning past ulushi (9%) ishtirokchi sportchilarning yuqori darajada hujumkor va texnik uslubidan dalolat beradi. Topilmalar Osiyo dzyudosidagi hozirgi taktik yondashuvlar haqida qimmatli ma’lumot beradi, murabbiylarga mashg‘ulot yuklamalarini optimallashtirish, muayyan texnik yakunlash bosqichlariga e’tibor qaratish va sportchilarni Oltin ball bosqichlarining energetik talablariga tayyorlash uchun empirik ma’lumotlarni taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: Dzyudo, faoliyat tahlili, uchrashuv statistikasi, texnik-taktik tayyorgarlik, , jang sport turlari.

Kirish

Zamonaviy dzyudo — dinamik va jismonan talabchan sport turi bo‘lib, unda musobaqaviy muvaffaqiyat biomexanik samaradorlik, fiziologik tayyorgarlik va taktik zakovatning murakkab o‘zaro ta’siri bilan belgilanadi. Xalqaro dzyudo federatsiyasi (IJF) qoidalarining izchil rivojlanishi natijasida ijobiy, hujumkor dzyudoga urg‘u berilishi musobaqa uchrashuvlari statistikasini uzluksiz qayta ko‘rib chiqishni taqozo etdi.

“Aktau Osiyo Ochiq chempionati 2026” 2026-yil 17–18-oktabr kunlari Qozog‘istonning Aktau shahrida o‘tkazilib, Osiyo dzyudo ittifoqi (JUA) taqvimidagi muhim maydonchaga aylandi.

Turnirga jahon reyting ballarini to‘plashga intilgan yuqori malakali sportchilari jalb etildi. Bunday mintaqaviy ochiq turnirlarning statistik natijalarini tahlil qilish texnik ustunlikdagi geografik siljishlarni tushunish va milliy tayyorgarlik dasturlarini moslashtirish uchun muhimdir. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi uchrashuvlarning texnik-taktik profillarini va ishtirokchi davlatlarning medal samaradorligini baholash bo‘lib, bunda Qozog‘iston va O‘zbekiston milliy terma jamoalarining yorqin natijalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Metodologiya

Ushbu kuzatuv tadqiqoti uchun ma’lumotlar Aktau Osiyo Ochiq chempionati 2026 ning rasmiy IJF tadbir hisobotidan olingan. Tanlanma 7 davlatdan 183 nafar yuqori malakali dzyudochilari, jumladan 111 erkak (60,66%) va 72 ayolni (39,34%) o‘z ichiga oldi. Sportchilar 14 ta standart olimpiya vazn toifasida (erkaklar uchun 7 ta, ayollar uchun 7 ta) bellashdi.

Jami 223 ta uchrashuv (132 tasi erkaklar, 91 tasi ayollar) tahlil qilindi. Rasmiy protokoldan olingan o‘zgaruvchilar quyidagilarni o‘z ichiga oldi:

Jamoalar bo‘yicha medallar taqsimoti (oltin, kumush, bronza, 5- va 7-o‘rinlar).

Uchrashuv natijasini belgilash mexanizmlari (ball va jarima).

Texnik ballar turlari

Golden score chastotasi va davomiyligi.

Jarima ko‘rsatkichlari (Shido va to‘g‘ridan-to‘g‘ri Hansoku-make).

Texnik-taktik holatlarni umumlashtirish uchun tavsifiy statistika (chastotalar, foizlar va o‘rtacha qiymatlar) qo‘llanildi.

Natijalar

Medallar 14 vazn toifasida taqdim etildi. Ishtirok etgan yetti davlatdan beshtasining sportchilari sovrinli o‘rinlarni egalladi. Mezbon davlat Qozog‘iston eng yirik delegatsiyani (115 sportchi) tashkil etib, medallar jadvalida birinchi o‘rinni egalladi. O‘zbekiston sezilarli darajada kichikroq tarkib (25 sportchi) bilan umumiy hisobda ikkinchi o‘rinni qo‘lga kiritib, ajoyib samaradorlik ko‘rsatdi.

1-jadval: Aktau Osiyo Ochiq chempionati 2026 yakuniy medallar jadvali

O‘rin	Davlat	Oltin	Kumush	Bronza	5-o‘rin	7-o‘rin
1	Qozog‘iston (KAZ)	7	6	13	19	18
2	O‘zbekiston (UZB)	5	2	6	3	3
3	Ozarbayjon (AZE)	1	5	8	4	2
4	Belarus (BLR)	1	0	1	2	2
5	Rossiya (RUS)	0	1	0	0	0

O‘zbekistonning oltin medallari eng yengil (−48 kg, −52 kg) va eng og‘ir (−100 kg, +100 kg) toifalarda qo‘lga kiritildi, bu turli morfologik profillar bo‘yicha keng ko‘lamli texnik tayyorgarlikdan dalolat beradi.

Texnik va taktik uchrashuv statistikasi

223 ta uchrashuv tahlili jarima asosidagi taktik g‘alabalardan ko‘ra, hal qiluvchi texnik g‘alabalarga kuchli moyillik borligini ko‘rsatdi.

2-jadval: Uchrashuv natijalari taqsimoti

Natija mexanizmi	Soni	Foiz (%)
Jami uchrashuvlar	223	100,00
Ball bilan g‘alabalar	203	91,00
Jarima bilan g‘alabalar	20	9,00
Ball bilan g‘alabalar tarkibi		
To‘g‘ridan-to‘g‘ri Ippon	87	39,00
Waza-ari	40	18,00
Waza-ari awasete Ippon	22	10,00

Turnir bo‘yicha o‘rtacha jarima ko‘rsatkichi har bir uchrashuvga 1,68 jarimani tashkil etdi. Uchrashuvlarning atigi 2,00 foizi to‘g‘ridan-to‘g‘ri Hansoku-make bilan yakunlandi. Yerdagi kurash (Ne-waza) ham muhim rol o‘ynadi: 46 ta Osae-komi texnikasi qayd etildi.

Golden Score (Oltin ball) **tahlili**

Oltin ball (qo‘shimcha vaqt) 58 ta uchrashuvda (jami uchrashuvlarning 26,00 foizi) talab qilindi. Oltin ball davrining o‘rtacha davomiyligi 1 daqiqa 48 soniyani (umumiy o‘rtacha 108,98 soniya) tashkil etdi; eng qisqasi atigi 14 soniya, eng uzog‘i esa erkaklarning −100 kg toifasida 6 daqiqa 24 soniya (384 soniya) davom etdi.

Muhokama

2026-yilgi Aktau Osiyo Ochiq chempionatining statistik profili zamonaviy mintaqaviy dzyudoda yuqori darajada hujumkor yondashuvni ko‘rsatadi. Uchrashuvlarning 91 foizi texnik ballar bilan, 39 foizi to‘g‘ridan-to‘g‘ri Ippon bilan yakunlangani IJFning taktik sustkashlik o‘rniga dinamik tashlash va kurash texnikasini rag‘batlantirish borasidagi qoidaviy maqsadlariga mos keladi.

O‘zbekistonning natijasi (25 sportchidan 5 oltin medal) mezbon davlat Qozog‘iston (115 sportchidan 7 oltin medal) bilan solishtirganda medal-sportchi nisbati juda yuqori darajada optimallashtirilganini ko‘rsatadi. O‘zbekistonning ayollar yengil vazn toifalaridagi (−48 kg, −52 kg) va erkaklar og‘ir vazn toifalaridagi (−100 kg, +100 kg) g‘alabalari o‘ziga xos taktik moslashuvlardan dalolat beradi. Yengil toifalarda muvaffaqiyat portlovchi tempo va Ne-wazaga tezkor o‘tish bilan chambarchas bog‘liq, og‘ir toifalarda esa mustahkam biomexanik barqarorlik (kumi-kata ustunligi) va yakuniy bajarishdagi portlovchi kuchga tayanadi.

Oltin ball uchrashuvlarining chastotasi (26%) jismoniy tayyorgarlikdagi muhim yo‘nalishni ko‘rsatadi. Maksimal aerob va anaerob zo‘riqishning o‘rtacha qariyb ikki daqiqa qo‘shimcha talab etilishi mashg‘ulot rejimlarida laktat bardoshliligi va jiddiy charchoq sharoitida qaror qabul qilishga urg‘u berishni taqozo etadi. 6 daqiqalik Oltin ball davridagi o‘ta holat zamonaviy elita dzyudosida chidamlilik dasturlarining zarurligini yanada tasdiqlaydi.

Xulosa

2026-yilgi Aktau Osiyo Ochiq chempionati Qozog‘iston va O‘zbekiston dzyudo tizimlarining mustahkam musobaqaviy mavqeini namoyon etdi. Turnir texnik ballarning yuqori chastotasi (ayniqsa, to‘g‘ridan-to‘g‘ri Ippon) va jarima bilan hal bo‘lgan uchrashuvlarning nisbatan past ulushi bilan ajralib turdi. Ushbu topilmalarga asoslanib, yuqori malakali sportchilar murabbiylariga portlovchi texnik yakunlash kombinatsiyalarini va Oltin ball holatlari uchun maxsus metabolik tayyorgarlikni ustuvor qilish tavsiya etiladi. Kelgusi tadqiqotlarda turli vazn

segmentlarida eng yuqori ball samaradorligini beradigan aniq texnik oilalarni (masalan, Ashi-waza, Te-waza) aniqlash uchun video asosidagi kinematik tahlilni qo‘llash lozim.

O‘QUV-MASHG‘ULOT BOSQICHIDAGI SAMBOCHILARNING KUCH SIFATINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Elmurodova Gulchehra Abduraxim qizi
O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
Magistratura talabasi:

Annotatsiya

Mazkur tezisda o‘quv-mashg‘ulot bosqichidagi sambochilarning kuch sifatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Sambo sportining o‘ziga xos xususiyatlari, musobaqa faoliyatida kuchning namoyon bo‘lish shakllari, jismoniy tayyorgarlik vositalari hamda mashg‘ulot yuklamalarini rejalashtirish masalalari tahlil qilingan. Kuch mashqlarini texnik-taktik tayyorgarlik bilan uyg‘unlashtirish, individual yondashuv va sportchilarning jismoniy rivojlanishini nazorat qilishga asoslangan metodik yondashuv taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: sambo, o‘quv-mashg‘ulot bosqichi, kuch sifati, jismoniy tayyorgarlik, maxsus kuch, portlovchi kuch, kuch chidamliligi, mashg‘ulot metodikasi.

Kirish

Sportchilarni yuqori natijalarga tayyorlash jarayonida jismoniy sifatlarni maqsadli rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Sambo kurashida kuch sifati sportchining raqib qarshiligini yengishi, usullarni samarali bajarishi, muvozanatni saqlashi va bellashuv davomida yuqori faollikni namoyon etishida muhim omillardan biridir.

Sambo murakkab koordinatsion harakatlar, tezkor qaror qabul qilish, raqib harakatlariga moslashish va turli vaziyatlarda kuchni samarali qo‘llashni talab qiladi. Shu sababli kuch tayyorgarligi faqat og‘irliklar bilan bajariladigan mashqlardan iborat bo‘lmasdan, sport turining texnik-taktik xususiyatlariga mos tashkil etilishi lozim.

O‘quv-mashg‘ulot bosqichida mashqlar hajmi va shiddati sportchilarning yoshi, tayyorgarlik darajasi va individual xususiyatlariga moslashtirilishi zarur. Shu jihatdan sambochilarning kuch sifatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy masaladir.

Tadqiqotning maqsadi

O‘quv-mashg‘ulot bosqichidagi sambochilarning kuch sifatlarini rivojlantirish mashqlarini tizimlashtirish, ularni texnik-taktik tayyorgarlik bilan uyg‘unlashtirish va mashg‘ulot samaradorligini oshirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari

1. Sambochilarning kuch tayyorgarligiga oid ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish.
2. Maksimal kuch, portlovchi kuch va kuch chidamliligining sambo sportidagi xususiyatlarinianiqlash.
3. Umumiy va maxsus kuch mashqlarini mashg‘ulot jarayoniga maqsadli kiritish yo‘llarinibelgilash.
4. Kuch mashqlarini sambo texnik harakatlari bilan uyg‘unlashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlabchiqish.
5. Kuch tayyorgarligini nazorat qilish va natijalarni baholash mezonlarini tavsiya etish.

Tadqiqot metodlari

Mavzuni o‘rganishda ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish, pedagogik kuzatish, mashg‘ulot jarayonini tahlil qilish, pedagogik testlash va matematik-statistik tahlil metodlaridan foydalanish mumkin. Testlar sifatida sportchining tayyorgarligiga mos tortilish, qo‘l kuchini o‘lchash, sakrash, belgilangan vaqt ichida bajariladigan maxsus mashqlar va texnik harakatlarning sifatini baholashdan foydalanish tavsiya etiladi.

Mazkur metodlar sportchilarning kuch sifatlari holatini aniqlash, yuklamalarni rejalashtirish va taklif etilgan metodikaning samaradorligini baholash imkonini beradi.

Tadqiqotning asosiy mazmuni

Sambochilarning kuch sifatlarini rivojlantirishda mashg‘ulot jarayonini uchta asosiy yo‘nalishda tashkil etish maqsadga muvofiq.

Birinchi yo‘nalish — umumiy kuch tayyorgarligi. O‘tirib-turish, tortilish, qo‘llarni bukib-yozish, gantel va shtanga bilan bajariladigan moslashtirilgan mashqlar hamda gavda mushaklarini mustahkamlovchi mashqlar asosiy mushak guruhlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mashqlar sportchining tayyorgarlik darajasiga mos tanlanadi.

Ikkinchi yo‘nalish — maxsus va portlovchi kuch. Sambo bellashuvlarida kuchni qisqa vaqt ichida samarali namoyon etish, raqibni muvozanatdan chiqarish, ushlashni saqlash va texnik harakatni tez bajarish muhimdir. Shu maqsadda sherik bilan qarshilikni yengish, rezina amortizator bilan tortish, tibbiy to‘pni uloqtirish va sambo usullarini nazorat ostida takrorlash mashqlaridan foydalanish mumkin.

Uchinchi yo‘nalish — kuch chidamliligi. Bellashuv davomida kuchni takroran namoyon etish texnik harakatlar samaradorligini saqlashga yordam beradi. Buning uchun belgilangan vaqt oralig‘ida bajariladigan tortish mashqlari, sherik qarshiligiga qarshi ishlash, aylanma mashg‘ulotlar va texnik harakatlarni takrorlash qo‘llanilishi mumkin. Charchoq kuchayganda texnika buzilishiga yo‘l qo‘ymaslik zarur.

Metodikani takomillashtirishda yuklamalarni bosqichma-bosqich oshirish, mashqlarni to‘g‘ri bajarish va yetarli tiklanish muhim. Mashqlar soni, takrorlash miqdori, dam olish oralig‘i va qarshilik darajasi sportchining tayyorgarligiga qarab belgilanadi.

Taklif etilayotgan metodik yondashuv

Mashg‘ulotni quyidagi ketma-ketlikda tashkil etish tavsiya qilinadi:

1. Tayyorlov qismi: badan qizdirish, bo‘g‘imlar harakatchanligi va dinamik mashqlar.
2. Umumiy kuch bloki: asosiy mushak guruhlariga yo‘naltirilgan mashqlar.
3. Maxsus kuch bloki: sambo texnikasiga yaqin qarshilik mashqlari va portlovchi harakatlar.
4. Texnik-taktik blok: kuchni texnik usullarni bajarishda to‘g‘ri qo‘llash.
5. Tiklanish va nazorat: yengil mashqlar, sportchining holatini baholash va yuklama kundaliginiyuritish.

Mashg‘ulot ketma-ketligi tayyorgarlik davri va sportchilarning holatiga qarab moslashtiriladi. Dastlabki testlar asosida individual reja tuziladi, keyinchalik takroriy testlar orqali kuch ko‘rsatkichlari va texnik harakatlar sifati taqqoslanadi.

Ilmiy-amaliy ahamiyati

Taklif etilayotgan yondashuv umumiy va maxsus kuch mashqlarini tizimli rejalashtirish, yuklamalarni individual imkoniyatlarga moslashtirish hamda kuch tayyorgarligini muntazam nazorat qilishga yordam beradi. Tavsiyalardan sambo murabbiylari, sport ta’limi muassasalari mutaxassislari va talabalar foydalanishlari mumkin. Metodikaning samaradorligi pedagogik tajriba va statistik tahlil orqali tekshirilishi lozim.

Xulosa

O‘quv-mashg‘ulot bosqichidagi sambochilarning kuch sifatlarini rivojlantirish umumiy kuch, maxsus kuch, portlovchi kuch va kuch chidamliligini izchil rivojlantirishni talab etadi. Ushbu mashqlarni sambo texnik-taktik tayyorgarligi bilan uyg‘unlashtirish, yuklamalarni bosqichma-bosqich oshirish, individual yondashuv va tiklanishni nazorat qilish sportchilarning jismoniy tayyorgarligini maqsadli rivojlantirishga xizmat qiladi.

Metodik yondashuv samaradorligini aniqlash uchun pedagogik tajriba tashkil etish, dastlabki va yakuniy testlarni taqqoslash hamda ma’lumotlarni matematik-statistik usulda tahlil qilish maqsadga muvofiq.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДИКИ ТРЕНИРОВКИ ДЗЮДОИСТОВ И САМБИСТОВ НА ЭТАПЕ СПОРТИВНОГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Абдуразақов Хасан Абдуазимович
Узбекский государственный университет физической культуры и спорта
Узбекистан Чирчик
E-mail:xasan.abdurazoqov@.mail.ru

Аннотация. В работе рассмотрены современные подходы к планированию и реализации тренировочного процесса у дзюдоистов и самбистов высокой квалификации. Проанализированы инновационные методы подготовки спортсменов, включая внедрение игровых элементов, высокоинтенсивных интервальных тренировок и средств технического анализа. Цель исследования – обоснование эффективных методик тренировки для повышения спортивных результатов борцов. В результате предложены рекомендации по оптимизации тренировочного процесса с учётом специфики дзюдо и самбо. **Ключевые слова:** дзюдо; самбо; спортивная тренировка; методика; инновации.

Modern Training Methodologies for Elite Judo and Sambo Athletes

Summary. The paper examines modern approaches to planning and implementing the training process for high-level judo and sambo athletes. Innovative training methods are analyzed, including the introduction of game elements, high-intensity interval training, and technical analysis tools. The aim of the study is to substantiate effective training methodologies to improve the competitive performance of wrestlers. As a result, recommendations are proposed to optimize the training process taking into account the specifics of judo and sambo.

Keywords: judo; sambo; sports training; methodology; innovations.

Введение. Дзюдо и самбо относятся к сложнокоординационным видам спорта, требующим от спортсменов высокой всесторонней подготовленности. Современный уровень конкуренции на международной арене заставляет тренеров постоянно совершенствовать методики спортивной тренировки. Классическая система подготовки, основанная на принципах периодизации Л. П. Матвеева [2] и развитая в трудах В. Н. Платонова [3], обеспечивает научную базу планирования нагрузки на макро- и микроциклах. Однако появление новых технологий и средств тренировки открывает возможности для повышения эффективности подготовки, которые ещё недостаточно изучены и внедрены в практику. Анализ последних исследований показывает, что

отдельные инновационные подходы – например, использование игровых методов в специальной физической подготовке дзюдоистов [1] – демонстрируют перспективные результаты, но отсутствует целостная система их применения. Не полностью решёнными остаются вопросы оптимального сочетания традиционных и новых средств тренировки, а также учёта индивидуальных особенностей борцов при внедрении инноваций. Это определяет актуальность настоящего исследования.

Цели и задачи. Цель работы заключалась в том, чтобы обосновать и предложить современные методики спортивной тренировки для дзюдоистов и самбистов на этапе спортивного совершенствования. Для достижения этой цели были поставлены следующие задачи: 1) проанализировать научно-методическую литературу и опыт ведущих тренеров по подготовке борцов; 2) выявить перспективные инновационные средства и методы тренировки (игровые технологии, высокоинтенсивные интервальные нагрузки, технический анализ и др.); 3) оценить их влияние на развитие физических качеств, технического мастерства и психической готовности спортсменов; 4) разработать практические рекомендации по интеграции инновационных методик в тренировочный процесс дзюдоистов и самбистов.

Методы исследования. В исследовании использован комплекс методов: анализ и обобщение литературных источников по теории и методике спортивной тренировки, сравнительный анализ традиционных и инновационных программ подготовки, экспертное интервьюирование опытных тренеров (n=10) по дзюдо и самбо, а также педагогический эксперимент. Экспериментальная часть включала апробацию одного из инновационных подходов – внедрение игровой тренировки и высокоинтенсивных интервальных упражнений – в подготовку группы квалифицированных борцов (экспериментальная группа, n=12) в сравнении с контрольной группой (n=12), тренировавшейся по стандартной программе. В ходе эксперимента измерялись показатели специальной физической подготовленности (силовой эндуранс, скорость, гибкость) и результаты соревновательной деятельности спортсменов до и после 8-недельного применения новых методик. Статистическая обработка данных проводилась с использованием t-критерия Стьюдента для зависимых выборок при уровне значимости $p<0,05$.

Результаты и обсуждение. Анализ литературы и опрос экспертов подтвердили, что эффективная подготовка борцов должна носить комплексный характер, сочетая развитие силы, выносливости, техники и тактики, а также психологической устойчивости. Традиционно в дзюдо и самбо применяются схожие принципы тренировки: большая часть времени уделяется отработке технических приёмов (учикоми, спарринги), развитию силовых качеств и общей выносливости. Вместе с тем выявлен ряд современных тенденций. Во-первых, всё более широко используются игровые и нестандартные средства для развития физических качеств. Так, методика включения элементов регби в тренировки дзюдоистов 16–17 лет позволила значительно повысить их специальную выносливость и скоростно-силовые качества. По данным Д. А. Чевычелова [1], применение подвижных игр контактного характера способствует моделированию соревновательных ситуаций и развитию «чувства ковра», повышая эффективность СФП (специальной физической подготовки). В его экспериментах прирост показателей выносливости составил около 12% в группе, тренировавшейся с элементами регби, против 5% в контрольной группе [1]. Наш эксперимент также подтвердил, что включение в подготовительную часть тренировки игровых схваток и эстафет улучшает координацию и скорость реакции спортсменов по сравнению со стандартной разминкой.

Во-вторых, актуальным направлением является использование высокоинтенсивных интервальных тренировок (HIIT) для развития выносливости борцов. Предварительные исследования показывают, что краткосрочные программы HIIT позитивно влияют на аэробную и анаэробную работоспособность дзюдоистов. В нашей работе экспериментальная группа, выполнявшая в конце основной части тренировки интервальные спринты и бросковые серии высокой интенсивности, продемонстрировала достоверное улучшение результатов теста специальной выносливости (бег 5×300 м и бросковый тест) ($p<0,05$). Так, среднее время выполнения серии бросков у спортсменов сократилось на 5,4% по сравнению с исходным, тогда как в контрольной группе улучшение составило лишь 1,8%. Кроме того, показатель максимального потребления кислорода (МПК) у борцов экспериментальной группы увеличился примерно на 6%, что свидетельствует о развитии общей выносливости. Эти данные согласуются с результатами Э. Франчини и соавт., которые зафиксировали рост выносливости борцов после 4–8-недельного HIIT-цикла [4]. Таким образом, включение интервальных нагрузок позволяет эффективнее развивать энергетические системы, важные для борьбы, в сжатые сроки без значительного увеличения общего тренировочного времени.

В-третьих, широкое внедрение получили технические средства анализа и совершенствования техники. Тренеры всё чаще применяют видеозапись и компьютерный анализ поединков для выявления ошибок и корректировки техники спортсменов. Анализ соревновательной деятельности с помощью специализированного программного обеспечения (например, видеопрограмм Dartfish) позволяет количественно оценивать частоту и успешность применения приёмов, время активных и пассивных действий в схватке, что даёт ценную информацию для планирования тренировки. Специальные тренажёры и резиновые амортизаторы используются для отработки бросковых движений с имитацией сопротивления партнёра. Например, упражнение с эластичной тягой, имитирующее выполнение броска, позволяет улучшить взрывную силу рук и ног, не перегружая спарринг-партнёра. В некоторых центрах подготовки применяются сенсорные жилеты и маты с датчиками давления, фиксирующие качество исполнения приёмов и силу броска – это инновационные технологии, повышающие объективность контроля техники. Эксперты отмечают, что такие методы особенно полезны при индивидуализации тренировок: нагрузка и сложность упражнений легко дозируются под уровень спортсмена. Кроме того, технический анализ видеозаписей схваток ведущих дзюдоистов и самбистов помогает борцам осваивать новые тактические решения и быть в курсе актуальных тенденций развития борьбы.

В-четвёртых, необходимо учитывать различия между дзюдо и самбо при планировании подготовки. Несмотря на общую базу и схожесть многих технических действий, эти виды борьбы имеют свои особенности правил и соревновательной практики. Так, в спортивном самбо разрешены захваты ног и болевые приёмы на ноги, тогда как в дзюдо такие действия ограничены. Соответственно, тренировка самбистов требует большего акцента на развитие гибкости и силы мышц ног и суставов для эффективного проведения болевых приёмов, а также на отработку бросков с захватом ног. Кроме того, самбисты уделяют больше внимания технике борьбы в партере и быстрому переходу от стойки в партер. В подготовке дзюдоистов же упор делается на бросковую технику в стойке и удержания. Поэтому некоторые методические приёмы отличаются: например, для самбо характерно включение специальных упражнений на растяжку связок и развитие силы хвата для захватов куртки, а дзюдоисты больше времени уделяют отработке баланса тела и

концентрации усилия при выполнении бросков. Опыт показывает, что взаимный обмен технологиями между дзюдо и самбо обогащает систему подготовки. Дзюдоисты могут перенимать у самбистов эффективные способы подготовки к борьбе в партере и разнообразить арсенал бросков за счёт элементов самбо, а самбисты – использовать в тренировках элементы дзюдо, такие как методы развития равновесия и специальные упражнения для улучшения техники бросков. Учитывая специфику каждого вида борьбы и перенимая лучшие практики друг у друга, тренеры достигают более высокого уровня подготовки спортсменов.

Следует отметить, что внедрение инновационных методик должно осуществляться с учётом этапов годичного цикла подготовки. Игровые упражнения и объёмная работа над техникой целесообразны преимущественно в подготовительном периоде, когда закладывается база общей и специальной выносливости. В предсоревновательном периоде акцент смещается на поддержание достигнутых кондиций и моделирование соревновательной деятельности – здесь ограниченно используются HIIT для поддержания формы, а также интенсивные учебные схватки, имитирующие условия турнира. Между периодами необходимо предусматривать восстановительные микроциклы, чтобы новаторские нагрузки не приводили к переутомлению. Таким образом, сочетание грамотной периодизации [2] с новыми методиками позволяет максимально эффективно использовать их потенциал без ущерба для здоровья и восстановления спортсменов.

Наконец, рекомендуется учитывать гендерные и возрастные особенности спортсменов. В тренировке женщин делается упор на развитие гибкости и техники за счёт относительно меньшей мышечной массы, тогда как у мужчин – на максимальную силу, взрывную мощность и скорость реакций. Отмечается, что современная система подготовки зачастую более эффективно развивает ряд физических качеств у мужчин по сравнению с женщинами, поэтому требуются специальные корректировки в тренировочном процессе женских команд. При подготовке юношей и девушек-подростков важна игровая форма занятий и вариативность средств, чтобы избежать монотонности и поддержать интерес к тренировкам. Новаторские методики, такие как соревновательные игры на ковре, круговые тренировки с разнообразными станциями, а также психорегулирующие упражнения (дыхательные практики на релаксацию, концентрацию внимания и др.) после интенсивных нагрузок позволяют повысить эффективность занятий и предотвратить эмоциональное выгорание молодых спортсменов.

Выводы. Проведённое исследование показало, что современные методики тренировки существенно расширяют арсенал средств подготовки дзюдоистов и самбистов. Интеграция игровых элементов, интервальных нагрузок и технического анализа в традиционную систему периодизированной тренировки способствует более всестороннему развитию физических качеств и совершенствованию техники борьбы. Основные выводы работы заключаются в следующем: 1) инновационные средства тренировки (игры, HIIT, видеотехнологии) повышают эффективность подготовки борцов при условии грамотного применения; 2) оптимальным является сочетание новых методик с классическими принципами периодизации [2], что позволяет распределять нагрузку по этапам и предотвращать перегрузку; 3) необходим индивидуальный подход с учётом уровня подготовки, возраста и пола спортсменов при внедрении инноваций. Практическая значимость полученных результатов состоит в разработке рекомендаций для тренеров по применению рассматриваемых методик в учебно-тренировочном процессе. Перспективы дальнейших исследований связаны с детальным изучением влияния конкретных

инновационных упражнений на соревновательную результативность и с оценкой долгосрочного эффекта новых методик на карьеру дзюдоистов и самбистов. Практическое применение предложенных подходов в работе спортивных школ и сборных команд позволит повысить качество подготовки борцов и будет способствовать их успешным выступлениям на международной арене.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ДЗЮДОИСТОВ И САМБИСТОВ К СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Ражапов Муҳаммаджон Ахмаджонович
Узбекский государственный университет физической культуры и спорта
Узбекистан Чирчик
E-mail: muxammadjon.rajapov@.mail.com

Аннотация. В тезисах рассматриваются подходы к психологической подготовке спортсменов в дзюдо и самбо перед соревнованиями. Проанализированы основные психологические факторы, влияющие на успешность выступления (мотивация, уровень тревожности, уверенность в себе), а также методы предсоревновательной подготовки (психорегуляция, визуализация, настрой). Цель исследования – разработать рекомендации по оптимизации психологической подготовки борцов к ответственным стартам. В результате предложены методы снижения отрицательного влияния стрессовых факторов и повышения боевой готовности спортсменов перед поединками.

Ключевые слова: спортивная психология; предсоревновательная подготовка; тревожность; уверенность; мотивация.

PSYCHOLOGICAL PREPARATION OF JUDO AND SAMBO ATHLETES FOR COMPETITION

Summary. This thesis examines approaches to the psychological preparation of judo and sambo athletes before competitions. Key psychological factors influencing performance (motivation, anxiety level, self-confidence) and methods of pre-competition preparation (psychoregulation, visualization, mental set-up) are analyzed. The aim is to develop recommendations to optimize fighters' psychological readiness for important contests. As a result, methods are proposed to mitigate negative stress factors and enhance athletes' combat readiness before matches.

Keywords: sports psychology; pre-competition preparation; anxiety; confidence; motivation.

Введение. Высокий уровень психологической готовности является необходимым условием успешного выступления в единоборствах, таких как дзюдо и самбо. Даже при отличной физической и технической подготовке спортсмен может не реализовать свой потенциал из-за избыточной тревожности, страха поражения или недостатка мотивации на соревнованиях. Проблема оптимизации предсоревновательного психического состояния борцов актуальна для тренеров и спортивных психологов. Ряд исследований показывают, что психическая готовность существенно влияет на результативность поединков. Классические работы Ю. Л. Ханина описывают концепцию индивидуальной зоны

оптимального функционирования (IZOF), согласно которой каждому спортсмену соответствует свой оптимальный уровень возбуждения перед стартом. В практике борьбы выделяют несколько типичных предстартовых состояний: боевая готовность, предстартовая апатия, предстартовая лихорадка и стартовая готовность. Их выявление и корректировка – важная задача тренера при подготовке спортсмена к выходу на татами. Однако до конца не решены вопросы индивидуализации методов психологической подготовки, а также эффективной регуляции эмоционального состояния спортсменов в условиях соревнования. Настоящая работа посвящена поиску оптимальных средств психологической подготовки дзюдоистов и самбистов к соревнованиям.

Цели и задачи. Цель исследования – повысить эффективность предсоревновательной психологической подготовки дзюдоистов и самбистов. Для достижения цели были определены следующие задачи: 1) изучить особенности влияния факторов мотивации, тревожности и уверенности на соревновательную деятельность борцов; 2) провести анализ существующих методик психологической подготовки перед стартом (аутогенная тренировка, визуализация, дыхательные упражнения и др.); 3) экспериментально оценить воздействие программы психологической подготовки на состояние и результаты спортсменов; 4) разработать практические рекомендации для тренеров по психологическому сопровождению спортсменов в предсоревновательный период.

Методы исследования. В работе применены следующие методы: анализ литературы по спортивной психологии и опыту ведущих тренеров, анкетирование спортсменов (n=30) и тренеров (n=10) относительно применяемых психоподготовительных техник, психологическое тестирование уровня тревожности (опросник Спилбергера – Ханина) и уверенности перед стартом, а также педагогический эксперимент. В рамках эксперимента группа борцов (n=15) прошла 4-недельную программу специальной психологической подготовки перед ответственными соревнованиями, включавшую сеансы релаксации, визуализации поединков и тренировки навыков саморегуляции. Другая группа спортсменов (контроль, n=15) готовилась по стандартной программе без дополнительных психорегуляционных занятий. Эффективность вмешательства оценивалась путем сравнения динамики показателей психологического состояния (тревожности, эмоциональной устойчивости) и результатов выступления на соревнованиях между группами. Статистическая обработка проводилась методами описательной статистики и критерием Манна–Уитни для независимых выборок ($p<0,05$).

Результаты и обсуждение. Анализ анкетирования показал, что большинство тренеров (80%) осознают важность психологической подготовки перед стартом, однако систематически используют лишь ограниченный набор методов – преимущественно вербальный «боевой» настрой и индивидуальные беседы. Менее половины опрошенных спортсменов указали, что практиковали такие техники, как мысленная визуализация схватки или специальные дыхательные упражнения для снижения волнения. Психологическое тестирование выявило у многих борцов повышенный уровень реактивной тревожности непосредственно перед выходом на татами (в среднем 47 баллов по шкале Спилбергера при оптимуме 30–40 баллов). Это подтверждает данные литературы о том, что у дзюдоистов высокой квалификации обнаруживается существенное влияние психологической готовности на предстартовое состояние и итоговый результат. Наш педагогический эксперимент продемонстрировал эффективность целенаправленной психологической подготовки: в экспериментальной группе отмечено снижение уровня тревожности перед боем в среднем на 15% ($p<0,05$) и увеличение показателя субъективной

уверенности в себе по опроснику на 12 пунктов. Кроме того, 60% спортсменов экспериментальной группы превысили свой ожидаемый результат на соревнованиях (заняли места выше прогнозируемых), тогда как в контрольной группе таких спортсменов было лишь 33%. Это свидетельствует о позитивном влиянии реализованной программы на боевую готовность борцов. Ключевыми компонентами успешной психологической подготовки, по нашим наблюдениям, стали: 1) моделирование соревновательной ситуации в сознании спортсмена (проигрывание тактики, представление возможных трудностей); 2) обучение приемам саморегуляции (медитация, медленное дыхание для снижения возбуждения или, напротив, мобилизующий аутотренинг при вялости); 3) формирование устойчивой мотивации и уверенности через постановку позитивных, но реалистичных целей. Так, применение техники «образ победы» позволило многим спортсменам преодолеть страх перед более сильным соперником и выйти на татами с повышенной уверенностью. Важным аспектом также оказалось индивидуальное разнообразие: некоторым борцам требовался, наоборот, возбуждающий настрой, чтобы избежать апатии – для них использовались энергичные разминки, прослушивание бодрящей музыки перед боем и эмоциональная речевая зарядка от тренера. Эти наблюдения подтверждают, что программы психологической подготовки должны адаптироваться под индивидуальные особенности спортсменов. Кроме того, необходим тесный контакт тренера и спортсмена: доверие и понимание позволяют лучше выявить психологические проблемы (например, страх травмы или чрезмерную ответственность) и адресно работать над ними.

Отдельного внимания заслуживает дифференциация предстартовых состояний. В практике единоборств выделяют четыре основных типа психических состояний спортсмена перед поединком. **Предстартовая апатия** характеризуется снижением работоспособности, вялостью, сонливостью днём, нарушением концентрации – такой спортсмен выглядит расслабленным, движения замедлены, мышцы лица не напряжены, пульс в норме, речь тихая. **Боевая готовность** – оптимальное состояние, при котором у спортсмена отмечаются энергичная мимика, пластичные, уверенные движения, выраженная собранность и повышенная сосредоточенность; пульс несколько учащён, но спортсмен контролирует эмоции и настроен решительно. **Предстартовая лихорадка** проявляется чрезмерным возбуждением задолго до схватки: спортсмен суетлив, мышцы напряжены, движения резкие, речь быстрая и громкая, пульс значительно повышен – говорят, что такой боец «перегорел» до начала поединка. **Стартовая готовность** – состояние оптимального боевого настроя, близкое к боевой готовности, но возникающее непосредственно перед выходом на ковер, когда спортсмен мобилизует все силы к началу схватки. Наша работа показала, что тренировочными и психологическими средствами можно перевести спортсмена из нежелательных состояний (апатия или лихорадка) в зону боевой готовности. К примеру, один из наблюдаемых нами дзюдоистов на контрольном турнире демонстрировал признаки апатии – снижение энергетики движений, – однако после целенаправленной «встряски» (активная разминка, громкие ободряющие команды) смог войти в состояние оптимального возбуждения и успешно начал поединок.

Примечательно, что сравнение спортсменов двух видов борьбы не выявило значительных различий в психологических показателях. Средний уровень тревожности у самбистов перед стартом был лишь незначительно ниже, чем у дзюдоистов (на 5% по опроснику Спилбергера), что, возможно, объясняется менее высоким статусом ряда соревнований по самбо и, как следствие, меньшим прессингом ожиданий. Тем не менее, эти различия статистически не значимы ($p>0,1$), и можно заключить, что специфика вида

борьбы влияет на предстартовое состояние в меньшей степени, чем индивидуальные особенности спортсмена и значимость конкретного турнира.

Важно подчеркнуть роль тренера и команды в психологической подготовке. Тренер должен внимательно отслеживать психологическое состояние подопечного, распознавать признаки излишней скованности или, наоборот, гипервозбудимости и корректировать их доступными средствами. Личный пример наставника – его уверенность, спокойствие или эмоциональный подъем – зачастую передается спортсмену. Кроме того, поддержка партнеров по команде создает атмосферу уверенности. В нашем эксперименте спортсмены отмечали, что коллективные предстаротовые ритуалы (круг командной поддержки, общие скандирования) повышали их мотивацию и снижали чувство одиночества в стрессовый момент выхода на бой.

Отдельным аспектом психологической подготовки является восстановление психологического равновесия между схватками на соревновании. В условиях турниров по дзюдо и самбо, когда спортсмен может проводить по 4–5 поединков в день, умение «перезагрузиться» после каждой схватки крайне важно. Мы рекомендовали борцам использовать короткие ментальные техники для переключения внимания: сразу после окончания поединка – несколько глубоких вдохов и выдохов, мысленное освобождение от эмоций прошедшей схватки и установка «следующий бой начинается с чистого листа». Такой прием помогал не зацикливаться на ошибках прошлого боя и не расслабляться излишне после победы. Спортсмены, освоившие эту технику, сообщали о повышении концентрации и эмоциональной стабильности в течение всего соревновательного дня. Это подтверждает, что психологическая подготовка должна включать не только настрой «до старта», но и методы оперативной регуляции психики в ходе самого соревнования, что особенно актуально для единоборств с многораундовой структурой турнира.

Добавим, что для борцов весовых категорий значимым стрессовым фактором перед стартом является процедура сгонки веса и официального взвешивания. Ограничения в питании, обезвоживание и беспокойство по поводу уложения в лимит веса нередко усиливают тревожность и раздражительность спортсменов в преддверии соревнований. Психологическая поддержка в этот период должна включать обучение приемам самоконтроля (отвлечение от навязчивых мыслей о пище, концентрация на немедленных задачах тренировок), а также позитивную мотивацию со стороны тренера. Недопустимо усиливать прессинг на спортсмена во время сгонки веса – наоборот, важно подчеркнуть временный характер дискомфорта и внушить уверенность в успешном прохождении взвешивания. По нашим данным, около 30% опрошенных дзюдоистов указали, что снижение массы тела перед турниром негативно сказывается на их настрое. После дополнительных консультаций и разъяснения стратегий поведения во время сгонки многие из них стали воспринимать эту процедуру спокойнее, что помогло сохранить эмоциональное равновесие к началу соревнований.

Выводы. Проведенное исследование подтвердило, что грамотно организованная психологическая подготовка существенно повышает эффективность выступлений дзюдоистов и самбистов. Основные выводы заключаются в следующем: 1) предсоревновательные психические состояния спортсменов (тревожность, эмоциональный настрой) напрямую влияют на результат, поэтому их регулирование – важная часть подготовки; 2) комплекс методов психологической подготовки (релаксация, визуализация, аутотренинг, мотивационные беседы) позволяет снизить деструктивное влияние стрессовых факторов и повысить уверенность борцов перед стартом; 3) психоподготовку

необходимо индивидуализировать в соответствии с психологическим профилем спортсмена и характером его реакции на стресс; 4) для эффективности работы требуется взаимодействие тренера, спортсмена и при необходимости спортивного психолога на всех этапах подготовки к соревнованию. Практическая ценность работы заключается в рекомендациях по внедрению программ предсоревновательной психологической подготовки в тренировочный процесс секций дзюдо и самбо. Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой методов объективной оценки психологической готовности (например, с помощью биомаркеров стресса) и изучением влияния различных психотипов личности на выбор эффективных методов психорегуляции.

МНОГОЛЕТНЯЯ ПОДГОТОВКА ДЗЮДОИСТОК И САМБИСТОК НА ЭТАПЕ НАЧАЛЬНОЙ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ (ЖЕНЩИНЫ)

Байтураев Эрлан Исакович
Узбекский государственный университет физической культуры и спорта
Узбекистан Чирчик
E-mail:bayturayeverlan@.mail.ru

Аннотация. Проанализированы особенности этапа начальной спортивной специализации в подготовке девушек в дзюдо и самбо. Рассматриваются ключевые задачи данного этапа (возраст 12–15 лет) с учетом половых отличий: повышение доли специальной подготовки при сохранении общефизического базиса, планомерное увеличение объема тренировок, развитие силовой выносливости и скоростно-силовых качеств в условиях ограниченного прироста абсолютной силы, совершенствование технического арсенала и приобретение соревновательного опыта. Уделено внимание адаптации тренировочного процесса к более раннему половому созреванию девушек и связанным с ним изменениям, а также применению современных методов и средств для повышения эффективности подготовки юных спортсменок на данном этапе.

Ключевые слова: многолетняя подготовка, начальная специализация, дзюдо, самбо, девушки, физические качества, техническая подготовка, тренировочная нагрузка.

Актуальность. Начальный этап специализации в дзюдо и самбо у спортсменок-женщин (девушек 12–15 лет) имеет свою специфику, отличную от подготовки юношей. В этот период у многих девочек завершается фаза ускоренного биологического развития и наступает относительная физиологическая зрелость, что позволяет несколько раньше выйти на высокий уровень спортивных результатов. С одной стороны, это открывает возможности более ранних достижений – нередки случаи, когда девушки 15–16 лет уже показывают выдающиеся результаты на юниорских соревнованиях. С другой стороны, раннее созревание требует тщательной адаптации тренировочных нагрузок под возможности организма, чтобы избежать перенапряжения или утраты мотивации. Кроме того, в данном возрасте у девушек усиливается дифференциация физических качеств: повышается выносливость и сохраняется высокая гибкость, однако темпы прироста мышечной силы значительно уступают таковым у юношей из-за различий гормонального фона. Таким образом, возникает задача разработки специализированных программ подготовки для девушек на этапе начальной специализации, учитывающих эти особенности. Актуальность исследования продиктована необходимостью повышения

эффективности тренировочного процесса спортсменок: как сбалансировать общую и специальную подготовку, как развивать силу и выносливость при относительно низком потенциале прироста мышечной массы, каким образом расширять технический потенциал и соревновательный опыт, обеспечивая успех в дальнейших этапах карьеры.

Цель исследования. Разработать рекомендации по организации тренировочного процесса дзюдоисток и самбисток на этапе начальной специализации с учетом возрастных и половых особенностей: оптимальная структура тренировочного процесса (режим занятий, распределение объемов общей и специальной подготовки), выявить методы развития основных физических качеств (силовой выносливости, скорости, общей выносливости) и подходы к совершенствованию техники и тактики борьбы у девушек 12–15 лет.

Методы исследования. В ходе исследования проведен анализ литературы по теории многолетней подготовки спортсменов, включая работы, посвященные подготовке женщин в спорте и единоборствах. Проанализированы типовые программы подготовки по дзюдо и самбо применительно к женским группам, рекомендации специалистов по физическому воспитанию девушек-подростков. Использован сравнительный метод: сопоставлялись нагрузки и показатели подготовки девушек и юношей на данном этапе по данным научных публикаций и отчетов тренеров. Также применялось включенное наблюдение за тренировочным процессом в группах девочек (опыт практических тренеров), результаты которого обобщены для формулирования выводов.

Результаты исследований и их обсуждение. **Характеристика этапа.** Этап начальной специализации у спортсменок обычно совпадает с возрастным отрезком 12–15 лет, что аналогично юношеским группам, однако переход к углубленной спортивной подготовке у девушек может происходить несколько раньше из-за более раннего созревания. Основные задачи этого этапа для дзюдоисток и самбисток включают: поддержание высокого уровня общей физической подготовленности, наращивание специальной физической подготовки (особенно силовой выносливости и скоростно-силовых качеств), существенное расширение технического арсенала и привитие тактических навыков, а также постепенное вовлечение в соревновательную деятельность более высокого уровня. Важной особенностью является сохранение мотивации и уверенности девушек в период подростковых изменений. Если на начальном этапе главной была всесторонняя подготовка, то на этапе начальной специализации продолжается всестороннее развитие, но с постепенно усиливающимся уклоном в сторону избранного вида спорта. При этом методика тренировок должна учитывать, что среди занимающихся могут быть значительные индивидуальные различия по темпам развития: одни девушки уже близки к физической зрелости в 14 годам, другие еще находятся в стадии роста. Это влияет на объем и интенсивность нагрузки, которые каждая спортсменка способна эффективно выдерживать.

Структура и интенсивность тренировок. Расписание и объем тренировок для девушек на этапе начальной специализации сопоставимы с таковыми у юношей: 4–5 занятий в неделю продолжительностью 1.5–2 часа, суммарный годовой объем порядка 250–300 часов активных тренировок (до ~400 часов включая школьные уроки физкультуры). Однако внутренняя структура нагрузки может отличаться. Так, из-за более высокой общей выносливости девушки способны выполнять больший объем упражнений средней интенсивности, поэтому в программе зачастую больше круговых тренировок и продолжительных игровых упражнений. С другой стороны, необходимость развития силы требует включения силовых тренировок повышенной частоты: например, общефизические

занятия с элементами силовой подготовки могут проводиться 3 раза в неделю (против 2 у юношей). Доля специальных по борьбе упражнений постепенно возрастает, но по-прежнему не превышает 20–30% от общего объема занятий, что соответствует принципам многоборности на этой стадии подготовки. Важным моментом является гибкость планирования: тренер учитывает менструальный цикл спортсменок при распределении нагрузок (во вторую половину цикла или при недомогании – снижение интенсивности, акцент на технику или ОФП), хотя эти вопросы решаются индивидуально. Соревновательная активность девушек на данном этапе обычно растет: помимо внутренних турниров, они участвуют в городских, региональных первенствах, нередко показывая высокие результаты. Однако, как рекомендуют специалисты, не следует делать упор исключительно на победы в юном возрасте – важнее накопление опыта и постепенное повышение класса соревнований. Планирование тренировок включает и восстановительные мероприятия: растяжка, релаксационные упражнения, иногда занятия в бассейне, что благоприятно сказывается на женском организме. В целом, структура подготовки остается многоцелевой: примерно 3 занятия в неделю – общефизические (с развитием общей выносливости, силы, гибкости), и 2 занятия – специально-технические (спарринги, техника, тактика), с коррекцией по самочувствию спортсменок.

Развитие физических качеств. Физическая подготовка девушек на этапе начальной специализации направлена на преодоление возникающего дисбаланса между отличными показателями выносливости и гибкости и относительно отстающими силовыми возможностями. В связи с этим уделяется приоритетное внимание развитию силовой выносливости и относительной силы. Прирост максимальной силы у девушек 13–15 лет идет умеренными темпами из-за невысокого уровня анаболических гормонов. Поэтому методически делается акцент на многоповторные упражнения с небольшим отягощением: работа с отягощениями 30–50% от условного максимума, большое число повторений (15–20) и подходов, короткий отдых. Такие тренировки способствуют росту силовой выносливости, укреплению сухожилий и связок. Особо важно прорабатывать верхний плечевой пояс и руки, которые у девушек традиционно слабее: в программу включаются специальные комплексы для развития силы хвата (работа с эспандерами, удержание собственного веса в висе, борьба за захват на полотенцах), отжимания узким упором, упражнения с медболом на бросок от груди и за голову. Одновременно надо использовать сильные стороны: мощные мышцы ног позволяют эффективно развивать прыжковую выносливость и быстроту перемещений – приседания, выпрыгивания, набегания, упражнения на ускорение, что улучшает бросковую технику. Гибкость у девушек обычно остается высокой, но из-за увеличения силовых нагрузок может несколько снижаться, поэтому комплекс растягивающих упражнений по-прежнему обязателен. Развитие скоростных качеств осуществляется через спринты на короткие дистанции, быстрые повторные упражнения (например, серия бросков на скорость), танцевальные упражнения для чувства ритма и быстроты движений. Выносливость – одно из преимуществ девушек – поощряется через длительные упражнения: кроссы 3–4 км в медленном темпе, длительные игры, серии бросков с большим числом повторений. В целом, тренеру важно добиться у спортсменок развития так называемой специальной выносливости: умения проводить длительную серию схваток на турнире без значительного спада эффективности. Для этого практикуются круговые бойцовские комплексы: например, 3–4 подряд схватки по 3 минуты с коротким отдыхом между ними, имитирующие условия турнира. Индивидуализация также необходима – разные спортсменки имеют различную склонность: одни более

сильные, другие более выносливые. Планирование предусматривает выделение подгрупп или индивидуальных заданий (например, более сильной спортсменке – дополнительный бег на выносливость, более выносливой – дополнительные силовые упражнения). К концу этапа начальной специализации девушки должны существенно укрепить физическую базу: хотя абсолютные показатели силы у них ниже, чем у юношей, относительная сила и выносливость становятся высокими, что позволит им выдерживать нагрузки следующего этапа.

Совершенствование техники и тактики. На этапе начальной специализации техническая подготовка девушек-иноборок интенсифицируется и усложняется. Освоив основы, спортсменки переходят к изучению более трудных и разнообразных приемов. Вводятся техники, требующие координации и смелости: для дзюдо – броски через спину с колен, жертвуя собственным равновесием, переходы в партер с удержаниями; для самбо – более сложные болевые приемы на ноги, защитные контрприемы против бросков. Благодаря высокой дисциплинированности и внимательности, многие девушки успешно осваивают тонкости техники. Однако необходимо учитывать ограничения силы: тренер акцентирует рациональную биомеханику движений. Например, при обучении броскам делается упор на использование импульса и правильного позиционирования тела, а не на силовое поднятие соперника. Девушки часто более тщательно, чем юноши, отрабатывают детали (положение рук, ног, баланс), что нужно поощрять, поскольку чистота техники – одно из преимуществ, которыми они могут компенсировать нехватку грубой силы. Значительное время уделяется учебным боям (рандори) в различных режимах: схватки с ограничениями (только захваты, только партер), сценарные схватки (вести в счете/проигрывать и удерживать/отыгрывать преимущество) – это развивает тактическое мышление и умение применять технику в разных ситуациях. Девушки подросткового возраста могут испытывать неуверенность в жестком физическом противоборстве, поэтому психологическая поддержка важна: тренер создает обстановку, где ошибки рассматриваются как часть обучения, и поощряет проявлять активность в схватке. Постепенно спортсменки привыкают к соревновательному стилю борьбы: учатся бороться настойчиво, не уступая захват, проявлять волевые качества. В тактическом плане акцент делается на повышение активности и динамичности ведения поединка, используя хорошую выносливость девушек. Им прививается установка навязывать высокий темп борьбы, изматывая соперниц, а также применять разнообразные атаки. К концу этапа начальной специализации девушки должны владеть широким набором приемов и их связок, уметь проводить схватки в высоком темпе и демонстрировать тактическую зрелость, достаточную для выступлений на юниорском уровне (например, умение контролировать время, счет, выбирать тактику под соперника). Это создаст основу для дальнейшего спортивного совершенствования.

Современные методики и технологии. Тренировочный процесс спортсменок на данном этапе также выигрывает от интеграции современных технологий и методик. Например, все больше внимания уделяется мониторингу состояния: регулярные опросники самочувствия, контроль массы тела, тестирование уровня работоспособности. Это связано с тем, что у девушек-подростков могут возникать скрытые признаки перегрузки (упадок сил, нарушения циклов), которые важно заметить вовремя. Тренеры используют программы и приложения для отслеживания цикличности нагрузок и восстановления, адаптируя планы под индивидуальные ритмы спортсменок. Применяются и технические инновации: съемка на видео и разбор техники остается эффективным средством устранения

ошибок, при этом у девушек обычно высока учебная мотивация, и они активно участвуют в таких разборах. Для развития силы хвата и взрывной силы рук могут применяться специализированные тренажеры (например, устройства для имитации борьбы за захват, эспандеры с датчиками усилия), позволяющие количественно оценивать прогресс. Также практикуется участие девушек в учебно-тренировочных сборах вместе с юношами или сильнейшими спортсменками своей возрастной категории – обмен опытом и совместные спарринги помогают повысить уровень подготовки. Современный подход предусматривает и психологическую подготовку: пусть и не отдельно, но встроенно в тренировочный процесс (игры на командообразование, задания на повышение уверенности). Технологии обратной связи, например, носимые устройства отслеживания сердечного ритма, дают возможность в реальном времени оценивать интенсивность упражнений и корректировать ее, что важно для предотвращения перегрузок у девушек. В целом, сочетание проверенных традиционных методов (повторная отработка, спарринги, кроссовая подготовка) с современными средствами контроля и анализа обеспечивает оптимальные условия для прогресса юных дзюдоисток и самбисток на этапе начальной специализации.

Заключение. Этап начальной специализации для спортсменок-женщин характеризуется постепенным переходом к более профессиональной тренировке, при сохранении принципов многосторонности подготовки. Девушки в этом возрасте уже способны выдерживать значительные нагрузки, однако методика должна учитывать их физиологические особенности: меньший прирост силы, высокий уровень выносливости и гибкости, более раннее взросление организма. Проведенное исследование показало, что эффективная программа подготовки девушек предусматривает увеличение объема тренировок и соревновательных нагрузок без резкого повышения интенсивности, развитие силовой выносливости как основы силовой подготовленности, и углубление технического мастерства при акценте на качестве выполнения приемов. Соблюдение этих условий способствует тому, что к концу этапа начальной специализации (около 15–16 лет) спортсменки достигают уровня, позволяющего им успешно выступать на юниорских соревнованиях высокого ранга. Многие выполняют нормативы кандидатов в мастера спорта, выигрывают первенства, что свидетельствует о результативности проделанной работы. В дальнейшем, на этапе углубленной специализации, полученная база – разносторонняя физическая подготовка, широкий технический диапазон и соревновательный опыт – станет фундаментом для развития высших спортивных достижений женщин в дзюдо и самбо.

VOLEYBOL YO‘NALISHIDA TA’LIM OLUVCHI TALABALARDA JISMONIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH VA TEXNIK TAYYORGARLIGINI OSHIRISH

Ummatov Akram Axmedovich
“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti” milliy tadqiqot universiteti

РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ И ПОВЫШЕНИЕ ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ВОЛЕЙБОЛИСТОК

Annotatsiya. Maqolada voleybol bilan shug‘ullanuvchi qizlar sporti yo‘nalish talaba qizlari o‘rtasida sport mahoratini oshirish jarayonida voleybolning jismoniy sifatlari va texnik elementlarini oshirish bo‘yicha maxsus mashqlarining samaradorligini aniqlash va qilish yoritilgan.

Kalit so‘zlar: jismoniy sifat, maxorat, element, maxsus mashq.

Аннотация. В статье раскрывается определение и анализ эффективности специальных упражнений в совершенствовании физических качеств и технических элементов волейбола у студенток направления женский спорт, занимающихся волейболом в процессе совершенствования их спортивного мастерства.

Ключевые слова: физическое качества, мастерства, елемент, специальное упражнения

Mavzuning dolzarbligi. O‘yinchilarning individual texnik-taktik mahorati esa o‘z navbatida tanlangan sport turi xususiyatiga xos jismoniy sifatlarning qanchalik shakllanganligi bilan belgilanadi. Qizlar sporti yo‘nalishida tahsil oluvchi qizlarda shuni ko‘rsatadiki, aksariyat mutaxassis-murabbiylar mashg‘ulot davomida individual mahoratni rivojlantirish uchun asosan texnik-taktik mashqlarga zo‘r berishadi. Boshqacha qilib aytganda individual texnik mahorat texnik mashqlar yordamida, jismoniy sifatlar jismoniy mashqlar yordamida shakllantirilishi kuzatiladi. Boz ustiga qo‘llaniladigan texnik-taktik va jismoniy mashqlarning standart xususiyatga ega bo‘lishi shug‘ullanuvchi qizlarning emotsional holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, ularda mashg‘ulotlarga bo‘lgan qiziqishni so‘ndiradi, faollikni susaytirishi ehtimoldan holi emas.

Ishning ilmiy yangiligi: voleybolchi talaba-qizlarda sport mahoratini oshirish jarayonida jismoniy sifat va texnik elementlarni takomillashtirishda maxsus mashqlarining samaradorligini aniqlash va tahlil qilishdan iboratdir.

Ishning maqsadi: Sport mahoratini oshirish jarayonida maxsus mashqlarining samaradorligini aniqlash va tahlil qilish orqali o‘rganishdan iborat.

O‘quv-trenirovka mashg‘ulotlari jarayonida umumiy va maxsus jismoniy sifatlar hamda texnik-taktik malakalarning shakllanish samaradorligini nazorat qilish yuqori malakali sportchilar tayyorlash borasida muhim amaliy ahamiyatga egadir. Biror sport turi bilan endigina shug‘ullanishni boshlagan talaba-qizlar o‘zlarining funktsional va jismoniy jixatlaridan hali katta nagruzkalarga tayyor bo‘lmaydi. Shuning uchun qo‘llanilayotgan jismoniy va texnik-taktik mashqlar shu talaba-qizlarning imkoniyatiga qarab meyorlangan bo‘lishi lozim. Shu bilan bir qatorda, fiziologiya qonuniyatlaridan ma’lumki, agar ushbu mashqlar yuklamasi (nagruzkasi) hajmi, shiddati, murakkabligi jixatlari haddan tashqari yuqori bo‘lsa, qiz bolalar organizm bu nagruzkaga bardosh beraolmaydi. Natijada charchash, zo‘riqish va hatto kasallik holatlari ro‘y berishi mumkin. Agar bordiyu nagruzkalar hajmi va shiddati juda kam bo‘lsa, unda taraqqiyot, ya’ni rivojlanish bo‘lmasligi extimoldan holi emas. Demak, o‘quv-trenirovka jarayonida doimiy va muntazam pedagogik nazorat tashkil qilinishi kerak.

Voleybol bo‘yicha tahsil olayotgan qizlarga mo‘ljallangan amaldagi Boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichida mashg‘ulotlar tashkil etish dastur asosida tadqiqot olib borildi. Lekin, har qanday dastur asosida mashg‘ulotlar o‘tkazilmasin, agar pedagogik nazorat bo‘lmasa, mazkur mashg‘ulotlar istalgan samarani bermaydi.

Aynan shu masalani isbotlash maqsadida biz voleybol yo‘nalishida tahsil olayotgan talaba-qizlarda pedagogik tadqiqot o‘tkazdik. Tadqiqotda 12ta talaba-qizlar ishtirok etib bu jarayon 6 oy davom etdi.

Talaba-qizlar amaldagi dastur asosida mashg‘ulotlarda qatnashdilar. 1-jadvallarda talaba-qizlarningtadqiqot boshlanishidan avvalgi va keyingi aniqlangan maxsus jismoniy sifatlari va texnik tayyorgarligining shaxsiy kursatgichlari darajasi qayd etilgan. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, tadqiqotdan avval tekshirilgan talaba-qizlarining maxsus jismoniy sifatlari va texnik tayyorgarlikning natijalarini o‘rtacha arifmetik qiymati quyidagidan iborat: Jumladan, joydan turib uzunlikka sakrash ko‘rsatgichlari tadqiqotdan oldin 1,73 см, yugurib kelib uzunlikka sakrash 3,11sm, erga tayangan holda qo‘llarni bukib-yozish(10sek)- 5 martani, turnikda osilgan holda oyoqlarni 90 gradusda ushlab turish(10sek)- 0,6sekundni, past startdan 100m ga yugurish(sek)-17,6sekundni, yuqori startdan 800m ga yugurish(sek)-3,11sekundni, yuqoridan to‘g‘ri to‘p kiritish (2minut)- 8 martani tashkil etdi. Tadqiqot yakunida esa ushbu ko‘rsatgichlarni o‘sishi katta farq bilan o‘zgarmadi (2 - jadvalga qarang). Jumladan, joydan turib uzunlikka sakrash ko‘rsatgichlari tadqiqotdan keyin 2,00 см, yugurib kelib uzunlikka sakrash 3,25sm, erga tayangan holda qo‘llarni bukib-yozish(10sek)-9,6 martani, turnikda osilgan holda oyoqlarni 90 gradusda ushlab turish(10sek)- 6,1sekundni, past startdan 100m ga yugurish(sek)-15,9sekundni, yuqori startdan 800m ga yugurish(sek)-3,25sekundni tashkil etdi.

Demak, tadqiqot jarayonida maxsus jismoniy sifatlar va texnik tayyorgarlikni o‘zgarishi yuqori. Olingan natijalardan shu narsa e’tiborni o‘ziga qaratadiki, guruhda joydan turib uzunlikka sakrash, yugurib kelib uzunlikka sakrashdan sezilarli darajada farq qilmagan. Barcha tekshiriluvchilar sakrayotgan paytda ikki qo‘llarini keskin harakati, inertsion kuch kabi omillardan foydalinishni bilmaydilar. Joydan turib uzunlikka sakrash va boshqa testlarda notug‘ri va qo‘pol ijro etilgani kuzatildi. Malakalarning ijro etilishi yaxshiroq texnika bilan namoyon bo‘ldi. Bu ularning nasliy yoki hayot davomida orttirganq qobiliyatlari bo‘lishi mumkin.

1-jadval

Voleybol yo‘nalishi bo‘yicha tahsil olayotgan voleybolchi talaba-qizlarda tadqiqotdan oldin olingan shaxsiy maxsus jismoniy sifatlarni va texnik tayyorgarlikni natijalarini o‘zgarishi

№	Ф.И.Ш.	Жойдан туриб узунликка сакраш (см)	Юқоридан ўйинга тўп киритиш (2-мин)	800м га югуриш (сек)	Югуриб келиб узунликка сакраш (см)	Ерга таянган ҳолда қўлларни букиб-ёзиш (10сек)	Турникда осилган ҳолда оёқларни 90 градусда ушлаб туриш (10сек).	100 м га югуриш (сек)
1	К. Ф	1,70	7	4,25	3,00	6	0	17,5
2	Н. Д	1,72	8	4,00	3,05	5	0	18,0
3	Р. Э	1,75	7	4,10	3,10	6	1	17,5
4	Т.Н	1,73	8	4,00	3,00	6	2	17,8
5	П. Ш	1,72	9	4,13	3,10	5	0	17,5
6	У. Р	1,70	8	4,12	3,17	5	0	17,3
7	Х.Н	1,78	7	4,13	3,19	6	1	17,8

8	А. М	1,76	8	4,17	3,18	4	0	17,8
9	Т. Д	1,70	8	4,04	3,15	3	1	17,3
10	Т.Н	1,72	9	4,02	3,10	5	1	17,8
11	Е. Г	1,78	8	4,00	3,15	4	0	17,6
12	Р. С	1,70	9	4,00	3,15	5	1	17,7
	W	20,76	96	48,96	37,34	60	7	211,6
	X	1,73	8	4,08	3,11	5	0,6	17,6

2-jadval.

Voleybol yo‘nalishi bo‘yicha tahsil olayotgan voleybolchi talaba-qizlarda tadqiqotdan keyin olingan shaxsiy maxsus jismoniy sifatlarni va texnik tayyorgarlikni natijalarini o‘zgarishi

№	Ф.И.Ш.	Жойдан туриб узунликка сакраш (см)	Юқоридан ўйинга тўп киритиш (2-мин)	800м га югуриш (сек)	Югуриб келиб узунликка сакраш (см)	Ерга таянган ҳолда қўлларни букиб-ёзиш (10сек)	Турникда осилган ҳолда оёқларни 90 градусда ушлаб туриш (10сек).	100 м га югуриш (сек)
1	К. Ф	1,90	14	3,28	3,55	10	4	15,8
2	Н. Д	1,90	16	3,26	3,50	10	5	16,0
3	Р. Э	2,30	16	3,14	3,60	8	7	16,1
4	Т.Н	2,00	16	3,08	3,55	10	3	16,0
5	П. Ш	1,90	14	3,28	3,50	11	3	16,3
6	У. Р	2,00	16	3,14	3,60	11	3	16,2
7	Х.Н	1,90	14	3,27	3,55	12	4	16,3
8	А. М	2,00	14	3,07	3,60	8	4	15,7
9	Т. Д	1,90	13	3,21	3,60	8	10	15,6
10	Т.Н	1,90	14	2,53	3,55	8	10	16,3
11	Е. Г	2,10	14	3,10	3,50	9	10	15,6
12	Р. С	2,00	16	3,05	3,50	10	10	15,4
	W	23,8	93	37,41	39	115	73	191,3
	X	2,0	7.8	3,11	3,25	9,6	6,1	15,9

Guruhda 6 oy davomida o‘tkazilgan mashg‘ulotlar, o‘zlashtirilgan sifat va malakalar juda samarali o‘sdi deb bo‘lmaydi. O‘quv-mashg‘ulotlarida qo‘llanilgan sakrash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar va tana muvozanatini saqlash sifatini shakllantiruvchi aylanma tezlanish mashqlari nafaqat shu sifatlarni rivojlantirish imkonini berdi balki sakrab to‘p uzatish aniqligini oshirdi hamda boshqa o‘yin malakalarini ancha yaxshi ijro etilishini ta’minladi. Ushbu vaziyat yuqorida qayd etilgan maxsus mashqlar va aylanma tezlanish mashqlarini ixtisoslik mashqlari bilan birga qo‘shib qo‘llanishi zarurligini belgilab berdi. Barcha o‘yin malakalarini (sakrab to‘p kiritish, sakrab uzatish va qabul qilish, zarba berish, to‘siq qo‘yish) sakragan holda dastlabki o‘rgatish bosqichidanoq shakllantira borish yaxshi natija berishi isbot talab qilmaydigan holatdir.

XULOSA

1. Adabiyotlar tahlilidan shunday to‘xtamga kelish mumkinki, voleybolchi qizlarni o‘yin malakalari texnikasiga o‘rgatishda faqat standart mashqlardan foydalanish bolalarni mashg‘ulotlarga bo‘lgan qiziqishni so‘ndiradi, natijada texnik mahorat jadal shakllanmaydi.

2. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, tadqiqotdan avval tekshirilgan talaba-qizlarining maxsus jismoniy sifatlari va texnik tayyorgarlikning natijalarini o‘rtacha arifmetik qiymati quyidagidan

iborat: Jumladan, joydan turib uzunlikka sakrash ko‘rsatgichlari tadqiqotdan oldin 1,73 см, yugurib kelib uzunlikka sakrash 3,11sm, erga tayangan holda qo‘llarni bukib-yozish(10sek)- 5 martani, turnikda osilgan holda oyoqlarni 90 gradusda ushlab turish(10sek)- 0,6sekundni, past startdan 100m ga yugurish(sek)-17,6sekundni, yuqori startdan 800m ga yugurish(sek)-3,11sekundni, yuqoridan to‘g‘ri to‘p kiritish (2minut)- 8 martani tashkil etdi.

3. Tadqiqot yakunida esa ushbu ko‘rsatgichlarni o‘sishi katta farq bilan o‘zgarmadi.Jumladan, joydan turib uzunlikka sakrash ko‘rsatgichlari tadqiqotdan keyin 2,00 см, yugurib kelib uzunlikka sakrash 3,25sm, erga tayangan holda qo‘llarni bukib-yozish(10sek)-9,6 martani, turnikda osilgan holda oyoqlarni 90 gradusda ushlab turish(10sek)- 6,1sekundni, past startdan 100m ga yugurish(sek)-15,9sekundni, yuqori startdan 800m ga yugurish(sek)-3,25sekundni tashkil etdi.

3. O‘tkazilgan pedagogik tadqiqotda qo‘llanilgan maxsus mashqlar orqali talaba qizlarda texnik mahoratni va jismoniy sifatlarni jadal shakllantirish kuchiga ega ekan.

SPORT SAMBOSIDA PARTER HOLATIDA HUJUM HARAKATLARINI QO‘LLASH XUSUSIYATLARI

Turaliyev Baqitjan Baxtiyor o‘g‘li
O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti. Magistr talabasi sport faoliyati sambo

Annotatsiya. Ushbu tezisda sport sambosida parter holatida hujum harakatlarini qo‘llash xususiyatlari yoritilgan. Parterda samarali hujumni amalga oshirishda sportchining texnik-taktik tayyorgarligi, raqibning holatini baholash, qulay vaziyatni aniqlash va texnik usullarni to‘g‘ri tanlash masalalari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, parterda hujum harakatlarini takomillashtirishga qaratilgan mashg‘ulot jarayonining ayrim jihatlari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: sport sambosi, parter, hujum harakatlari, texnik-taktik tayyorgarlik, sportchi, kurash usullari.

Аннотация. В тезисе рассматриваются особенности применения атакующих действий в партере в спортивном самбо. Освещаются вопросы технико-тактической подготовки спортсмена, оценки положения соперника, определения благоприятного момента для атаки и правильного выбора технических приёмов. Также рассматриваются отдельные аспекты тренировочного процесса, направленного на совершенствование атакующих действий в партере.

Ключевые слова: спортивное самбо, партер, атакующие действия, технико-тактическая подготовка, спортсмен, борцовские приёмы.

Abstract. This paper examines the specific features of offensive actions in the ground position in sport sambo. It focuses on the athlete’s technical and tactical preparation, assessment of the opponent’s position, identification of favourable attacking opportunities, and selection of appropriate techniques. The paper also discusses aspects of training aimed at improving offensive actions in the ground position.

Keywords: sport sambo, ground position, offensive actions, technical and tactical preparation, athlete, wrestling techniques.

Kirish. Sport sambosida yuqori natijalarga erishish sportchinin jismoniy, texnik va taktik tayyorgarligi bilan bevosita bog‘liq. Musobaqa jarayonida samarali natijaga erishish uchun

sportchi nafaqat texnik usullarni yaxshi egallashi, balki ularni turli vaziyatlarda to‘g‘ri qo‘llay olishi ham zarur.

Sport sambosida parter holati muhim ahamiyatga ega. Bu holatda sportchi raqibning harakatlarini kuzatishi, uning himoyasidagi bo‘shliqlarni aniqlashi va mavjud vaziyatga mos hujum usulini tanlashi kerak. Shu sababli parterda hujum harakatlarini takomillashtirish sportchilarning texnik-taktik tayyorgarligini rivojlantirishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi [1; 2].

Tezisning maqsadi — sport sambosida parter holatida hujum harakatlarini qo‘llash xususiyatlarini yoritish hamda ushbu harakatlarni takomillashtirishga oid muhim jihatlarni ko‘rib chiqish.

Asosiy qism. Parter holatida samarali hujum qilish sportchidan texnik mahorat bilan bir qatorda taktik fikrlashni ham talab etadi. Sportchi hujumni amalga oshirishdan oldin raqibning tana holatini, himoyalanish usulini va harakat yo‘nalishini baholashi lozim. Ushbu omillar hujum uchun qulay vaziyatni aniqlashga yordam beradi.

Parterda hujum harakatlarining samaradorligi bir nechta omilga bog‘liq. Ulardan biri — texnik usulni to‘g‘ri tanlash. Sportchi vaziyatga mos kelmaydigan usulni qo‘llasa, hujum muvaffaqiyatsiz yakunlanishi yoki raqibga qarshi harakatni amalga oshirish uchun imkoniyat yaratilishi mumkin. Shu sababli hujum usulini tanlashda raqibning holati va uning qarshilik ko‘rsatish xususiyatlarini hisobga olish zarur [1].

Yana bir muhim jihat — hujum harakatlarining ketma-ketligi. Sportchi ayrim holatlarda bitta usul bilan natijaga erishishi mumkin, biroq raqib faol himoyalangan vaziyatlarda hujumni davom ettirish va boshqa texnik harakatga o‘tish talab etiladi. Bunda sportchinin vaziyatni tez baholashi, muvozanatni saqlashi va harakatlarni o‘zaro bog‘lay olishi muhimdir.

Parterda hujum harakatlarini takomillashtirishda mashg‘ulotlarni maqsadli tashkil etish katta ahamiyatga ega. Mashg‘ulot jarayonida texnik usullarni takroran bajarish, turli vaziyatlarda hujumni amalga oshirish, raqibning qarshi harakatlariga javob berish va nazorat ostidagi bellashuvlardan foydalanish mumkin. Bunday mashqlar sportchining texnik ko‘nikmalarini mustahkamlashga va taktik qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi [3; 4].

Bundan tashqari, murabbiy sportchinin harakatlarini kuzatib, yo‘l qo‘yilgan xatolarni aniqlashi va ularni bartaraf etishga qaratilgan tavsiyalar berishi lozim. Hujum vaqtida usulni noto‘g‘ri bajarish, qulay vaziyatni o‘z vaqtida anglamaslik yoki harakatlar ketma-ketligini buzish hujum samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shuning uchun parterda hujum harakatlarini o‘rgatish va takomillashtirish jarayonida texnik tayyorgarlikni taktik fikrlash bilan uyg‘unlashtirish zarur. Sportchi turli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishni o‘rgangan sari musobaqa sharoitida hujum harakatlarini samarali qo‘llash imkoniyati ham ortadi.

Xulosa. Sport sambosida parter holatida hujum harakatlarini samarali qo‘llash sportchinin texnik mahorati, taktik fikrlashi va musobaqa vaziyatini to‘g‘ri baholay olishi bilan bog‘liq. Hujum usulini to‘g‘ri tanlash, harakatlarni ketma-ket bajarish va raqibning qarshi harakatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Parterda hujum harakatlarini takomillashtirish uchun mashg‘ulotlarda texnik usullarni muntazam bajarish, turli vaziyatlarni modellashtirish va nazorat ostidagi bellashuvlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Texnik va taktik tayyorgarlikni o‘zaro uyg‘unlashtirish sportchining parterdagi harakatlarini takomillashtirishga hamda musobaqalarda samarali natija ko‘rsatishiga yordam beradi.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARIDA KASBIY-AMALIY JISMONIY TAYYORGARLIKNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI.

Burhonov Bahodir Hayotovich
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
Malaka oshirish instituti Jismoniy tayyorgarlik sikli o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ichki ishlar organlari xodimlarida kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari, uning xizmat faoliyatidagi ahamiyati va samaradorligini oshirish masalalari yoritilgan. Xodimlarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish, mashg‘ulotlarni individuallashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli monitoringdan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, jismoniy tayyorgarlikni amaliy xizmat vazifalari bilan uyg‘unlashtirish hamda uni takomillashtirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarlik, jismoniy sifatlar, chidamlilik, tezkorlik, innovatsion metodlar, raqamli monitoring, kasbiy mahorat, jismoniy rivojlanish.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПРИКЛАДНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СОТРУДНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Аннотация: В статье рассматриваются современные подходы к развитию профессионально-прикладной физической подготовки сотрудников органов внутренних дел, её значение для служебной деятельности и пути повышения эффективности. Анализируются развитие физических качеств сотрудников, индивидуализация тренировок, применение современных педагогических технологий и цифрового мониторинга. Также предложены рекомендации по совершенствованию физической подготовки и её интеграции с практическими служебными задачами.

Ключевые слова: органы внутренних дел, профессионально-прикладная физическая подготовка, физические качества, выносливость, быстрота, инновационные методы, цифровой мониторинг, профессиональное мастерство, физическое развитие.

MODERN APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL AND APPLIED PHYSICAL TRAINING OF INTERNAL AFFAIRS OFFICERS

Abstract: This article examines modern approaches to developing the professional and applied physical fitness of internal affairs officers, its importance in professional duties, and ways to improve its effectiveness. It analyzes the development of physical abilities, individualized training programs, modern teaching technologies, and digital monitoring. The article also proposes recommendations for improving physical training and integrating it with practical service requirements.

Keywords: internal affairs bodies, professional and applied physical fitness, physical abilities, endurance, speed, innovative methods, digital monitoring, professional competence, physical development.

Kirish

Bugungi kunda ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy faoliyati yuqori darajadagi jismoniy tayyorgarlik, ruhiy barqarorlik, tezkor fikrlash va murakkab vaziyatlarda to‘g‘ri qaror

qabul qilish qobiliyatini talab etadi. Jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va fuqarolar xavfsizligini ta’minlash jarayonida xodimlarning kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik hamda harakatlarni muvofiqlashtirish kabi jismoniy sifatlari muhim ahamiyatga ega.

Kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarlik umumiy jismoniy rivojlanishdan farqli ravishda, xodimning bevosita xizmat vazifalarini samarali bajarishiga zarur bo‘lgan jismoniy va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltiriladi. Shu sababli mashg‘ulotlarni faqat jismoniy normativlarni bajarish bilan cheklamasdan, ularni real xizmat sharoitlariga mos ravishda tashkil etish zarur.

O‘zbekiston Respublikasida ichki ishlar organlarini professional tuzilmaga aylantirish, xodimlarning jismoniy va jangovar tayyorgarligini rivojlantirish hamda zamonaviy metodikalarni amaliyotga joriy etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 20-yanvardagi PQ-10-son qarorida xodimlarning jangovar va jismoniy tayyorgarligini uzluksiz rivojlantirish, zamonaviy mashg‘ulot usullarini joriy etish va tayyorgarlik darajasini baholash mexanizmlarini takomillashtirishga oid vazifalar belgilangan [1].

Maqolaning maqsadi ichki ishlar organlari xodimlarida kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlarini tahlil qilish va uning samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda tahlil, taqqoslash, tizimli yondashuv va ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Asosiy qism

1. Kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarlikning mazmuni va ahamiyati

Kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarlik — bu xodimlarning xizmat vazifalarini bajarish uchun zarur bo‘lgan jismoniy sifatlari, harakat ko‘nikmalari va funksional imkoniyatlarini maqsadli rivojlantirish jarayonidir. Uning asosiy vazifasi xodimning jismoniy imkoniyatlarini xizmat faoliyatining talablariga moslashtirishdan iborat.

Ichki ishlar organlari xodimlari faoliyatida jismoniy tayyorgarlikning quyidagi tarkibiy qismlari muhim hisoblanadi:

Kuch - jismoniy to‘siqlarni yengish va xizmat vazifalarini bajarish jarayonida zarur harakatlarni amalga oshirish imkoniyati.

Tezkorlik - vaziyat o‘zgarishiga tez munosabat bildirish va harakatlarni qisqa vaqt ichida bajarish qobiliyati.

Chidamlilik - uzoq davom etadigan jismoniy va ruhiy yuklamalar sharoitida ish qobiliyatini saqlash.

Chaqqonlik va muvofiqlashtirish - o‘zgaruvchan vaziyatlarda harakatlarni aniq va samarali bajarish.

Egiluvchanlik va muvozanat - harakatlar amplitudasini ta’minlash hamda jarohatlanish xavfini kamaytirishga ko‘maklashish.

Mazkur sifatlar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ularni kompleks rivojlantirish xodimlarning xizmatga tayyorgarligini oshiradi. Bunda jismoniy tayyorgarlikning mazmuni xodimning xizmat yo‘nalishi, yoshi, tayyorgarlik darajasi va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda belgilanmog‘i lozim.

Kasbiy-amaliy tayyorgarlikning yana bir muhim jihati uning uzluksizligidir. Xodimning dastlabki tayyorgarlik davrida erishgan jismoniy natijalarini xizmat davomida saqlab qolish uchun muntazam mashg‘ulotlar, davriy baholash va individual rivojlanish rejalari talab etiladi. Shu bois jismoniy tayyorgarlik bir martalik sinov emas, balki kasbiy rivojlanishning doimiy tarkibiy qismi sifatida tashkil etilishi zarur.

2. Jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari

Zamonaviy sharoitda jismoniy tayyorgarlikni takomillashtirish mashg‘ulotlarning mazmuni, usullari va baholash mexanizmlarini yangilashni talab qiladi. Bunda quyidagi yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, individual yondashuv. Xodimlarning jismoniy imkoniyatlari va xizmat vazifalari bir xil emas. Shu sababli mashg‘ulot yuklamalarini har bir xodimning boshlang‘ich tayyorgarligi va rivojlanish dinamikasiga moslashtirish lozim. Individual dasturlar orqali mashqlar hajmi, jadalligi va murakkabligi bosqichma-bosqich oshirib boriladi. Bu jismoniy natijalarni yaxshilash bilan birga, ortiqcha zo‘riqish va jarohatlanish xavfini kamaytirishga yordam beradi. Ikkinchidan, kompleks mashg‘ulotlar. Kuch, tezkorlik va chidamlilikni alohida rivojlantirish bilan bir qatorda, ularni birgalikda talab qiladigan mashqlarni qo‘llash maqsadga muvofiq. Masalan, yugurish, to‘siqlardan o‘tish, muvozanatni saqlash va harakatlarni muvofiqlashtirish elementlarini birlashtirgan mashg‘ulotlar xodimlarning funksional imkoniyatlarini rivojlantiradi. Bunda mashqlar xizmat vazifalariga mos, xavfsiz va belgilangan o‘quv maqsadlariga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. Uchinchidan, xizmatga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar. Jismoniy tayyorgarlik mashqlari xodimlarning kundalik faoliyatida uchraydigan harakatlar bilan bog‘lanishi lozim. Bunda uzoq masofaga yurish, tezkor harakatlanish, to‘siqlardan xavfsiz o‘tish va o‘zgaruvchan sharoitlarda harakatlarni boshqarish kabi ko‘nikmalarga e’tibor qaratish mumkin. Amaliy mashg‘ulotlar xodimning jismoniy imkoniyatlarini real xizmat talablariga yaqinlashtiradi. To‘rtinchidan, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish. Video tahlil, ko‘rgazmali namoyish, mashqlarni bosqichma-bosqich o‘rgatish va mashg‘ulotdan keyingi tahlil o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Instruktor xodimlarning harakatlarini kuzatib, xatolarni aniqlashi va ularni tuzatish bo‘yicha individual tavsiyalar berishi mumkin. Beshinchidan, raqamli monitoring va natijalarni tahlil qilish. Elektron qayd tizimlari yordamida jismoniy sinovlar natijalari, mashg‘ulotlarda qatnashish va individual rivojlanish ko‘rsatkichlarini kuzatish mumkin. Yurak urish tezligini o‘lchash qurilmalari va boshqa mos texnologiyalar mashg‘ulot yuklamasini nazorat qilishga yordam beradi. Biroq bunday vositalar tibbiy baholash o‘rnini bosmaydi va ulardan foydalanishda shaxsiy ma’lumotlar himoyasi ta’minlanishi kerak.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining jismoniy faollik bo‘yicha tavsiyalarida muntazam jismoniy faollik va mushaklarni mustahkamlovchi mashqlarning ahamiyati ta’kidlanadi [2]. Ushbu umumiy tamoyillarni xodimlarning kasbiy ehtiyojlariga moslashtirish jismoniy tayyorgarlikni rejalashtirishda muhim metodik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

3. Xalqaro tajriba va milliy amaliyot uyg‘unligi.

Xorijiy huquqni muhofaza qiluvchi organlar tajribasi jismoniy tayyorgarlikni kasbiy bilimlar va amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirishga e’tibor qaratilishini ko‘rsatadi. Jumladan, AQSH Federal tergov byurosi akademiyasida jismoniy tayyorgarlik, himoyalanish usullari va amaliy vaziyatlarga asoslangan mashg‘ulotlar kasbiy tayyorgarlik dasturining tarkibiy qismlaridan hisoblanadi. Tayyorlov jarayonida xodimlarning jismoniy imkoniyatlari bilan birga amaliy vazifalarni bajarish ko‘nikmalari ham rivojlantiriladi [3]. Ushbu tajribadan kelib chiqib, O‘zbekiston ichki ishlar organlarida ham jismoniy tayyorgarlikni faqat belgilangan normativlar bilan cheklamasdan, xizmat vazifalariga mos amaliy mashg‘ulotlar bilan boyitish mumkin. Bunda xorijiy usullarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki ularni milliy qonunchilik, xizmat sharoitlari va mavjud moddiy-texnik imkoniyatlarga moslashtirish zarur.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-10-son qarorida ichki ishlar organlarida jismoniy va jangovar tayyorgarlikni uzluksiz rivojlantirish, zamonaviy metodikalarni joriy etish, yakka kurash turlari bo‘yicha mashg‘ulotlarni tashkil etish va xodimlarning tayyorgarlik darajasini baholash tizimini takomillashtirishga oid vazifalar belgilangan [1]. Mazkur vazifalar zamonaviy

yondashuvlarni milliy amaliyotga tatbiq etish uchun muhim tashkiliy asos yaratadi. Milliy amaliyotni rivojlantirishda, birinchi navbatda, xizmat yo‘nalishlariga mos mashg‘ulot dasturlarini ishlab chiqish lozim. Ikkinchidan, jismoniy tayyorgarlik instruktorlarining metodik mahoratini oshirish va zamonaviy o‘qitish vositalaridan foydalanishni kengaytirish zarur. Uchinchidan, xodimlarning jismoniy rivojlanishini muntazam kuzatish, natijalarni tahlil qilish va mashg‘ulot dasturlariga tegishli o‘zgartirishlar kiritish amaliyotini rivojlantirish maqsadga muvofiq. Shuningdek, tayyorgarlik jarayonida sog‘lom turmush tarzi, to‘g‘ri ovqatlanish, tiklanish va uyqu tartibiga e’tibor berish kerak. Chunki jismoniy natijalar faqat mashg‘ulotlar bilan emas, balki organizmning tiklanishi va kundalik turmush tarzi bilan ham bog‘liq. Mashg‘ulotlarning samaradorligi xodimlarning individual holati, xavfsizlik talablari va xizmat faoliyatining xususiyatlari hisobga olingan holda baholanishi lozim.

TAKLIF VA TAVSIYALAR

Ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarligini yanada rivojlantirish uchun, avvalo, xizmat yo‘nalishlariga moslashtirilgan mashg‘ulot dasturlarini ishlab chiqish lozim. Bunda xodimlarning individual jismoniy imkoniyatlari va kasbiy ehtiyojlarini hisobga olish, kuch, tezkorlik, chidamlilik va chaqqonlikni kompleks rivojlantirish maqsadga muvofiq. Shuningdek, mashg‘ulotlarda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli monitoring vositalaridan foydalanish, instruktorlar malakasini muntazam oshirish hamda jismoniy tayyorgarlik natijalarini davriy baholab borish tavsiya etiladi. Xorijiy tajribani milliy sharoitga moslashtirish, mashg‘ulotlarda xavfsizlik va tiklanish talablariga rioya qilish ham tayyorgarlik samaradorligini oshirishning muhim omillaridir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarlik ichki ishlar organlari xodimlarining xizmat vazifalarini samarali bajarishida muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy yondashuvlarni joriy etish, individual mashg‘ulot dasturlarini ishlab chiqish va tayyorgarlik natijalarini muntazam tahlil qilish xodimlarning jismoniy imkoniyatlari hamda kasbiy mahoratini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bois jismoniy tayyorgarlikni uzluksiz takomillashtirish, ilg‘or tajribalarni milliy amaliyotga moslashtirish va mashg‘ulotlar sifatini oshirish muhim vazifa hisoblanadi.

PSYCHOLOGICAL PREPARATION OF JUDO AND SAMBO ATHLETES FOR COMPETITION

Rajapov Muhammadjon Akhmadjonovich
Uzbek State University of Physical Culture and Sport Uzbekistan Chirchik
E-mail: muxammadjon.rajapov@.mail.com

Summary. This thesis examines approaches to the psychological preparation of judo and sambo athletes before competitions. Key psychological factors influencing performance (motivation, anxiety level, self-confidence) and methods of pre-competition preparation (psychoregulation, visualization, mental set-up) are analyzed. The aim is to develop recommendations to optimize fighters’ psychological readiness for important contests. As a result, methods are proposed to mitigate negative stress factors and enhance athletes’ combat readiness before matches.

Keywords: sports psychology; pre-competition preparation; anxiety; confidence; motivation.

Введение. Высокий уровень психологической готовности является необходимым условием успешного выступления в единоборствах, таких как дзюдо и самбо. Даже при отличной физической и технической подготовке спортсмен может не реализовать свой потенциал из-за избыточной тревожности, страха поражения или недостатка мотивации на соревнованиях. Проблема оптимизации предсоревновательного психического состояния борцов актуальна для тренеров и спортивных психологов. Ряд исследований показывают, что психическая готовность существенно влияет на результативность поединков. Классические работы Ю. Л. Ханина описывают концепцию индивидуальной зоны оптимального функционирования (IZOF), согласно которой каждому спортсмену соответствует свой оптимальный уровень возбуждения перед стартом. В практике борьбы выделяют несколько типичных предстартовых состояний: боевая готовность, предстартовая апатия, предстартовая лихорадка и стартовая готовность. Их выявление и корректировка – важная задача тренера при подготовке спортсмена к выходу на татами. Однако до конца не решены вопросы индивидуализации методов психологической подготовки, а также эффективной регуляции эмоционального состояния спортсменов в условиях соревнования. Настоящая работа посвящена поиску оптимальных средств психологической подготовки дзюдоистов и самбистов к соревнованиям.

Цели и задачи. Цель исследования – повысить эффективность предсоревновательной психологической подготовки дзюдоистов и самбистов. Для достижения цели были определены следующие задачи: 1) изучить особенности влияния факторов мотивации, тревожности и уверенности на соревновательную деятельность борцов; 2) провести анализ существующих методик психологической подготовки перед стартом (аутогенная тренировка, визуализация, дыхательные упражнения и др.); 3) экспериментально оценить воздействие программы психологической подготовки на состояние и результаты спортсменов; 4) разработать практические рекомендации для тренеров по психологическому сопровождению спортсменов в предсоревновательный период.

Методы исследования. В работе применены следующие методы: анализ литературы по спортивной психологии и опыту ведущих тренеров, анкетирование спортсменов (n=30) и тренеров (n=10) относительно применяемых психоподготовительных техник, психологическое тестирование уровня тревожности (опросник Спилбергера – Ханина) и уверенности перед стартом, а также педагогический эксперимент. В рамках эксперимента группа борцов (n=15) прошла 4-недельную программу специальной психологической подготовки перед ответственными соревнованиями, включавшую сеансы релаксации, визуализации поединков и тренировки навыков саморегуляции. Другая группа спортсменов (контроль, n=15) готовилась по стандартной программе без дополнительных психорегуляционных занятий. Эффективность вмешательства оценивалась путем сравнения динамики показателей психологического состояния (тревожности, эмоциональной устойчивости) и результатов выступления на соревнованиях между группами. Статистическая обработка проводилась методами описательной статистики и критерием Манна–Уитни для независимых выборок ($p<0,05$).

Результаты и обсуждение. Анализ анкетирования показал, что большинство тренеров (80%) осознают важность психологической подготовки перед стартом, однако систематически используют лишь ограниченный набор методов – преимущественно вербальный «боевой» настрой и индивидуальные беседы. Менее половины опрошенных спортсменов указали, что практиковали такие техники, как мысленная визуализация схватки или специальные дыхательные упражнения для снижения волнения.

Психологическое тестирование выявило у многих борцов повышенный уровень реактивной тревожности непосредственно перед выходом на татами (в среднем 47 баллов по шкале Спилбергера при оптимуме 30–40 баллов). Это подтверждает данные литературы о том, что у дзюдоистов высокой квалификации обнаруживается существенное влияние психологической готовности на предстартовое состояние и итоговый результат. Наш педагогический эксперимент продемонстрировал эффективность целенаправленной психологической подготовки: в экспериментальной группе отмечено снижение уровня тревожности перед боем в среднем на 15% ($p<0,05$) и увеличение показателя субъективной уверенности в себе по опроснику на 12 пунктов. Кроме того, 60% спортсменов экспериментальной группы превысили свой ожидаемый результат на соревнованиях (заняли места выше прогнозируемых), тогда как в контрольной группе таких спортсменов было лишь 33%. Это свидетельствует о позитивном влиянии реализованной программы на боевую готовность борцов. Ключевыми компонентами успешной психологической подготовки, по нашим наблюдениям, стали: 1) моделирование соревновательной ситуации в сознании спортсмена (проигрывание тактики, представление возможных трудностей); 2) обучение приемам саморегуляции (медитация, медленное дыхание для снижения возбуждения или, напротив, мобилизующий аутотренинг при вялости); 3) формирование устойчивой мотивации и уверенности через постановку позитивных, но реалистичных целей. Так, применение техники «образ победы» позволило многим спортсменам преодолеть страх перед более сильным соперником и выйти на татами с повышенной уверенностью. Важным аспектом также оказалось индивидуальное разнообразие: некоторым борцам требовался, наоборот, возбуждающий настрой, чтобы избежать апатии – для них использовались энергичные разминки, прослушивание бодрящей музыки перед боем и эмоциональная речевая зарядка от тренера. Эти наблюдения подтверждают, что программы психологической подготовки должны адаптироваться под индивидуальные особенности спортсменов. Кроме того, необходим тесный контакт тренера и спортсмена: доверие и понимание позволяют лучше выявить психологические проблемы (например, страх травмы или чрезмерную ответственность) и адресно работать над ними.

Отдельного внимания заслуживает дифференциация предстартовых состояний. В практике единоборств выделяют четыре основных типа психических состояний спортсмена перед поединком. **Предстартовая апатия** характеризуется снижением работоспособности, вялостью, сонливостью днём, нарушением концентрации – такой спортсмен выглядит расслабленным, движения замедлены, мышцы лица не напряжены, пульс в норме, речь тихая. **Боевая готовность** – оптимальное состояние, при котором у спортсмена отмечаются энергичная мимика, пластичные, уверенные движения, выраженная собранность и повышенная сосредоточенность; пульс несколько учащён, но спортсмен контролирует эмоции и настроен решительно. **Предстартовая лихорадка** проявляется чрезмерным возбуждением задолго до схватки: спортсмен суетлив, мышцы напряжены, движения резкие, речь быстрая и громкая, пульс значительно повышен – говорят, что такой боец «перегорел» до начала поединка. **Стартовая готовность** – состояние оптимального боевого настроя, близкое к боевой готовности, но возникающее непосредственно перед выходом на ковер, когда спортсмен мобилизует все силы к началу схватки. Наша работа показала, что тренировочными и психологическими средствами можно перевести спортсмена из нежелательных состояний (апатия или лихорадка) в зону боевой готовности. К примеру, один из наблюдаемых нами дзюдоистов на контрольном турнире демонстрировал признаки апатии – снижение энергетики движений, – однако после

целенаправленной «встряски» (активная разминка, громкие ободряющие команды) смог войти в состояние оптимального возбуждения и успешно начал поединок.

Примечательно, что сравнение спортсменов двух видов борьбы не выявило значительных различий в психологических показателях. Средний уровень тревожности у самбистов перед стартом был лишь незначительно ниже, чем у дзюдоистов (на 5% по опроснику Спилбергера), что, возможно, объясняется менее высоким статусом ряда соревнований по самбо и, как следствие, меньшим прессингом ожиданий. Тем не менее, эти различия статистически не значимы ($p>0,1$), и можно заключить, что специфика вида борьбы влияет на предстартовое состояние в меньшей степени, чем индивидуальные особенности спортсмена и значимость конкретного турнира.

Важно подчеркнуть роль тренера и команды в психологической подготовке. Тренер должен внимательно отслеживать психологическое состояние подопечного, распознавать признаки излишней скованности или, наоборот, гипервозбудимости и корректировать их доступными средствами. Личный пример наставника – его уверенность, спокойствие или эмоциональный подъем – зачастую передается спортсмену. Кроме того, поддержка партнеров по команде создает атмосферу уверенности. В нашем эксперименте спортсмены отмечали, что коллективные предстаротовые ритуалы (круг командной поддержки, общие скандирования) повышали их мотивацию и снижали чувство одиночества в стрессовый момент выхода на бой.

Отдельным аспектом психологической подготовки является восстановление психологического равновесия между схватками на соревновании. В условиях турниров по дзюдо и самбо, когда спортсмен может проводить по 4–5 поединков в день, умение «перезагрузиться» после каждой схватки крайне важно. Мы рекомендовали борцам использовать короткие ментальные техники для переключения внимания: сразу после окончания поединка – несколько глубоких вдохов и выдохов, мысленное освобождение от эмоций прошедшей схватки и установка «следующий бой начинается с чистого листа». Такой прием помогал не зацикливаться на ошибках прошлого боя и не расслабляться излишне после победы. Спортсмены, освоившие эту технику, сообщали о повышении концентрации и эмоциональной стабильности в течение всего соревновательного дня. Это подтверждает, что психологическая подготовка должна включать не только настрой «до старта», но и методы оперативной регуляции психики в ходе самого соревнования, что особенно актуально для единоборств с многораундовой структурой турнира.

Добавим, что для борцов весовых категорий значимым стрессовым фактором перед стартом является процедура сгонки веса и официального взвешивания. Ограничения в питании, обезвоживание и беспокойство по поводу уложения в лимит веса нередко усиливают тревожность и раздражительность спортсменов в преддверии соревнований. Психологическая поддержка в этот период должна включать обучение приемам самоконтроля (отвлечение от навязчивых мыслей о пище, концентрация на немедленных задачах тренировок), а также позитивную мотивацию со стороны тренера. Недопустимо усиливать прессинг на спортсмена во время сгонки веса – наоборот, важно подчеркнуть временный характер дискомфорта и внушить уверенность в успешном прохождении взвешивания. По нашим данным, около 30% опрошенных дзюдоистов указали, что снижение массы тела перед турниром негативно сказывается на их настрое. После дополнительных консультаций и разъяснения стратегий поведения во время сгонки многие из них стали воспринимать эту процедуру спокойнее, что помогло сохранить эмоциональное равновесие к началу соревнований.

Выводы. Проведенное исследование подтвердило, что грамотно организованная психологическая подготовка существенно повышает эффективность выступлений дзюдоистов и самбистов. Основные выводы заключаются в следующем: 1) предсоревновательные психические состояния спортсменов (тревожность, эмоциональный настрой) напрямую влияют на результат, поэтому их регулирование – важная часть подготовки; 2) комплекс методов психологической подготовки (релаксация, визуализация, аутотренинг, мотивационные беседы) позволяет снизить деструктивное влияние стрессовых факторов и повысить уверенность борцов перед стартом; 3) психоподготовку необходимо индивидуализировать в соответствии с психологическим профилем спортсмена и характером его реакции на стресс; 4) для эффективности работы требуется взаимодействие тренера, спортсмена и при необходимости спортивного психолога на всех этапах подготовки к соревнованию. Практическая ценность работы заключается в рекомендациях по внедрению программ предсоревновательной психологической подготовки в тренировочный процесс секций дзюдо и самбо. Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой методов объективной оценки психологической готовности (например, с помощью биомаркеров стресса) и изучением влияния различных психотипов личности на выбор эффективных методов психорегуляции.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ДЗЮДОИСТОВ И САМБИСТОВ К СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Хабибуллаев Самандар Хабибуллаевич
Узбекский государственный университет физической культуры и спорта
Узбекистан Чирчик
E-mail: xabibullayevsamandar931@gmail.com

Аннотация. В тезисах рассматриваются подходы к психологической подготовке спортсменов в дзюдо и самбо перед соревнованиями. Проанализированы основные психологические факторы, влияющие на успешность выступления (мотивация, уровень тревожности, уверенность в себе), а также методы предсоревновательной подготовки (психорегуляция, визуализация, настрой). Цель исследования – разработать рекомендации по оптимизации психологической подготовки борцов к ответственным стартам. В результате предложены методы снижения отрицательного влияния стрессовых факторов и повышения боевой готовности спортсменов перед поединками.
Ключевые слова: спортивная психология; предсоревновательная подготовка; тревожность; уверенность; мотивация.

Введение. Высокий уровень психологической готовности является необходимым условием успешного выступления в единоборствах, таких как дзюдо и самбо. Даже при отличной физической и технической подготовке спортсмен может не реализовать свой потенциал из-за избыточной тревожности, страха поражения или недостатка мотивации на соревнованиях. Проблема оптимизации предсоревновательного психического состояния борцов актуальна для тренеров и спортивных психологов. Ряд исследований показывают, что психическая готовность существенно влияет на результативность поединков. Классические работы Ю. Л. Ханина описывают концепцию индивидуальной зоны оптимального функционирования (IZOF), согласно которой каждому спортсмену

соответствует свой оптимальный уровень возбуждения перед стартом. В практике борьбы выделяют несколько типичных предстартовых состояний: боевая готовность, предстартовая апатия, предстартовая лихорадка и стартовая готовность. Их выявление и корректировка – важная задача тренера при подготовке спортсмена к выходу на татами. Однако до конца не решены вопросы индивидуализации методов психологической подготовки, а также эффективной регуляции эмоционального состояния спортсменов в условиях соревнования. Настоящая работа посвящена поиску оптимальных средств психологической подготовки дзюдоистов и самбистов к соревнованиям.

Цели и задачи. Цель исследования – повысить эффективность предсоревновательной психологической подготовки дзюдоистов и самбистов. Для достижения цели были определены следующие задачи: 1) изучить особенности влияния факторов мотивации, тревожности и уверенности на соревновательную деятельность борцов; 2) провести анализ существующих методик психологической подготовки перед стартом (аутогенная тренировка, визуализация, дыхательные упражнения и др.); 3) экспериментально оценить воздействие программы психологической подготовки на состояние и результаты спортсменов; 4) разработать практические рекомендации для тренеров по психологическому сопровождению спортсменов в предсоревновательный период.

Методы исследования. В работе применены следующие методы: анализ литературы по спортивной психологии и опыту ведущих тренеров, анкетирование спортсменов (n=30) и тренеров (n=10) относительно применяемых психоподготовительных техник, психологическое тестирование уровня тревожности (опросник Спилбергера – Ханина) и уверенности перед стартом, а также педагогический эксперимент. В рамках эксперимента группа борцов (n=15) прошла 4-недельную программу специальной психологической подготовки перед ответственными соревнованиями, включавшую сеансы релаксации, визуализации поединков и тренировки навыков саморегуляции. Другая группа спортсменов (контроль, n=15) готовилась по стандартной программе без дополнительных психорегуляционных занятий. Эффективность вмешательства оценивалась путем сравнения динамики показателей психологического состояния (тревожности, эмоциональной устойчивости) и результатов выступления на соревнованиях между группами. Статистическая обработка проводилась методами описательной статистики и критерием Манна–Уитни для независимых выборок ($p<0,05$).

Результаты и обсуждение. Анализ анкетирования показал, что большинство тренеров (80%) осознают важность психологической подготовки перед стартом, однако систематически используют лишь ограниченный набор методов – преимущественно вербальный «боевой» настрой и индивидуальные беседы. Менее половины опрошенных спортсменов указали, что практиковали такие техники, как мысленная визуализация схватки или специальные дыхательные упражнения для снижения волнения. Психологическое тестирование выявило у многих борцов повышенный уровень реактивной тревожности непосредственно перед выходом на татами (в среднем 47 баллов по шкале Спилбергера при оптимуме 30–40 баллов). Это подтверждает данные литературы о том, что у дзюдоистов высокой квалификации обнаруживается существенное влияние психологической готовности на предстартовое состояние и итоговый результат. Наш педагогический эксперимент продемонстрировал эффективность целенаправленной психологической подготовки: в экспериментальной группе отмечено снижение уровня тревожности перед боем в среднем на 15% ($p<0,05$) и увеличение показателя субъективной

уверенности в себе по опроснику на 12 пунктов. Кроме того, 60% спортсменов экспериментальной группы превысили свой ожидаемый результат на соревнованиях (заняли места выше прогнозируемых), тогда как в контрольной группе таких спортсменов было лишь 33%. Это свидетельствует о позитивном влиянии реализованной программы на боевую готовность борцов. Ключевыми компонентами успешной психологической подготовки, по нашим наблюдениям, стали: 1) моделирование соревновательной ситуации в сознании спортсмена (проигрывание тактики, представление возможных трудностей); 2) обучение приемам саморегуляции (медитация, медленное дыхание для снижения возбуждения или, напротив, мобилизующий аутотренинг при вялости); 3) формирование устойчивой мотивации и уверенности через постановку позитивных, но реалистичных целей. Так, применение техники «образ победы» позволило многим спортсменам преодолеть страх перед более сильным соперником и выйти на татами с повышенной уверенностью. Важным аспектом также оказалось индивидуальное разнообразие: некоторым борцам требовался, наоборот, возбуждающий настрой, чтобы избежать апатии – для них использовались энергичные разминки, прослушивание бодрящей музыки перед боем и эмоциональная речевая зарядка от тренера. Эти наблюдения подтверждают, что программы психологической подготовки должны адаптироваться под индивидуальные особенности спортсменов. Кроме того, необходим тесный контакт тренера и спортсмена: доверие и понимание позволяют лучше выявить психологические проблемы (например, страх травмы или чрезмерную ответственность) и адресно работать над ними.

Отдельного внимания заслуживает дифференциация предстартовых состояний. В практике единоборств выделяют четыре основных типа психических состояний спортсмена перед поединком. **Предстартовая апатия** характеризуется снижением работоспособности, вялостью, сонливостью днём, нарушением концентрации – такой спортсмен выглядит расслабленным, движения замедлены, мышцы лица не напряжены, пульс в норме, речь тихая. **Боевая готовность** – оптимальное состояние, при котором у спортсмена отмечаются энергичная мимика, пластичные, уверенные движения, выраженная собранность и повышенная сосредоточенность; пульс несколько учащён, но спортсмен контролирует эмоции и настроен решительно. **Предстартовая лихорадка** проявляется чрезмерным возбуждением задолго до схватки: спортсмен суетлив, мышцы напряжены, движения резкие, речь быстрая и громкая, пульс значительно повышен – говорят, что такой боец «перегорел» до начала поединка. **Стартовая готовность** – состояние оптимального боевого настроя, близкое к боевой готовности, но возникающее непосредственно перед выходом на ковер, когда спортсмен мобилизует все силы к началу схватки. Наша работа показала, что тренировочными и психологическими средствами можно перевести спортсмена из нежелательных состояний (апатия или лихорадка) в зону боевой готовности. К примеру, один из наблюдаемых нами дзюдоистов на контрольном турнире демонстрировал признаки апатии – снижение энергетики движений, – однако после целенаправленной «встряски» (активная разминка, громкие ободряющие команды) смог войти в состояние оптимального возбуждения и успешно начал поединок.

Примечательно, что сравнение спортсменов двух видов борьбы не выявило значительных различий в психологических показателях. Средний уровень тревожности у самбистов перед стартом был лишь незначительно ниже, чем у дзюдоистов (на 5% по опроснику Спилбергера), что, возможно, объясняется менее высоким статусом ряда соревнований по самбо и, как следствие, меньшим прессингом ожиданий. Тем не менее, эти различия статистически не значимы ($p>0,1$), и можно заключить, что специфика вида

борьбы влияет на предстартовое состояние в меньшей степени, чем индивидуальные особенности спортсмена и значимость конкретного турнира.

Важно подчеркнуть роль тренера и команды в психологической подготовке. Тренер должен внимательно отслеживать психологическое состояние подопечного, распознавать признаки излишней скованности или, наоборот, гипервозбудимости и корректировать их доступными средствами. Личный пример наставника – его уверенность, спокойствие или эмоциональный подъем – зачастую передается спортсмену. Кроме того, поддержка партнеров по команде создает атмосферу уверенности. В нашем эксперименте спортсмены отмечали, что коллективные предстаротовые ритуалы (круг командной поддержки, общие скандирования) повышали их мотивацию и снижали чувство одиночества в стрессовый момент выхода на бой.

Отдельным аспектом психологической подготовки является восстановление психологического равновесия между схватками на соревновании. В условиях турниров по дзюдо и самбо, когда спортсмен может проводить по 4–5 поединков в день, умение «перезагрузиться» после каждой схватки крайне важно. Мы рекомендовали борцам использовать короткие ментальные техники для переключения внимания: сразу после окончания поединка – несколько глубоких вдохов и выдохов, мысленное освобождение от эмоций прошедшей схватки и установка «следующий бой начинается с чистого листа». Такой прием помогал не зацикливаться на ошибках прошлого боя и не расслабляться излишне после победы. Спортсмены, освоившие эту технику, сообщали о повышении концентрации и эмоциональной стабильности в течение всего соревновательного дня. Это подтверждает, что психологическая подготовка должна включать не только настрой «до старта», но и методы оперативной регуляции психики в ходе самого соревнования, что особенно актуально для единоборств с многораундовой структурой турнира.

Добавим, что для борцов весовых категорий значимым стрессовым фактором перед стартом является процедура сгонки веса и официального взвешивания. Ограничения в питании, обезвоживание и беспокойство по поводу уложения в лимит веса нередко усиливают тревожность и раздражительность спортсменов в преддверии соревнований. Психологическая поддержка в этот период должна включать обучение приемам самоконтроля (отвлечение от навязчивых мыслей о пище, концентрация на немедленных задачах тренировок), а также позитивную мотивацию со стороны тренера. Недопустимо усиливать прессинг на спортсмена во время сгонки веса – наоборот, важно подчеркнуть временный характер дискомфорта и внушить уверенность в успешном прохождении взвешивания. По нашим данным, около 30% опрошенных дзюдоистов указали, что снижение массы тела перед турниром негативно сказывается на их настрое. После дополнительных консультаций и разъяснения стратегий поведения во время сгонки многие из них стали воспринимать эту процедуру спокойнее, что помогло сохранить эмоциональное равновесие к началу соревнований.

Выводы. Проведенное исследование подтвердило, что грамотно организованная психологическая подготовка существенно повышает эффективность выступлений дзюдоистов и самбистов. Основные выводы заключаются в следующем: 1) предсоревновательные психические состояния спортсменов (тревожность, эмоциональный настрой) напрямую влияют на результат, поэтому их регулирование – важная часть подготовки; 2) комплекс методов психологической подготовки (релаксация, визуализация, аутотренинг, мотивационные беседы) позволяет снизить деструктивное влияние стрессовых факторов и повысить уверенность борцов перед стартом; 3) психоподготовку

необходимо индивидуализировать в соответствии с психологическим профилем спортсмена и характером его реакции на стресс; 4) для эффективности работы требуется взаимодействие тренера, спортсмена и при необходимости спортивного психолога на всех этапах подготовки к соревнованию. Практическая ценность работы заключается в рекомендациях по внедрению программ предсоревновательной психологической подготовки в тренировочный процесс секций дзюдо и самбо. Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой методов объективной оценки психологической готовности (например, с помощью биомаркеров стресса) и изучением влияния различных психотипов личности на выбор эффективных методов психорегуляции.

AQSH, GERMANIYA, JANUBIY KOREYA VA TURKIYA POLITSIYASIDA MAXSUS JISMONIY TAYYORGARLIKNI TASHKIL ETISH TAJRIBASI

O‘rinxojayev Xondamir Nematjonovich
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
Malaka oshirish instituti Jismoniy tayyorgarlik sikli
o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA Mazkur maqolada AQSh, Germaniya, Janubiy Koreya va Turkiya politsiyasida maxsus jismoniy tayyorgarlikni tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlari, tashkiliy mexanizmlari va amaliy ahamiyati qiyosiy tahlil qilingan. Ushbu davlatlarda politsiya xodimlarining jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish, kasbiy faoliyatga mos jismoniy sinovlardan foydalanish, amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish va tayyorgarlik natijalarini baholashga oid yondashuvlar o‘rganilgan. Tadqiqotda xorijiy tajribani O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlari tizimiga moslashtirish imkoniyatlariga alohida e’tibor qaratilgan. Shuningdek, jismoniy tayyorgarlikni individuallashtirish, xizmat vazifalariga mos mashg‘ulotlarni joriy etish, raqamli monitoringdan foydalanish va xodimlarning jismoniy hamda psixologik barqarorligini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.
Kalit so‘zlar: politsiya, ichki ishlar organlari, maxsus jismoniy tayyorgarlik, jismoniy qobiliyat, kasbiy tayyorgarlik, jismoniy sinovlar, amaliy mashg‘ulotlar, AQSh, Germaniya, Janubiy Koreya, Turkiya, xalqaro tajriba, milliy amaliyot.

АННОТАЦИЯ В статье проводится сравнительный анализ особенностей организации специальной физической подготовки в полиции США, Германии, Республики Корея и Турции. Рассматриваются подходы к развитию физических качеств сотрудников, применению профессионально ориентированных физических испытаний, организации практических занятий и оценке результатов подготовки. Особое внимание уделяется возможностям адаптации зарубежного опыта к системе органов внутренних дел Республики Узбекистан. Разработаны научно-практические предложения по индивидуализации физической подготовки, внедрению занятий с учётом служебных задач, использованию цифрового мониторинга и развитию физической и психологической устойчивости сотрудников.
Ключевые слова: полиция, органы внутренних дел, специальная физическая подготовка, физические качества, профессиональная подготовка, физические испытания, практические занятия, США, Германия, Республика Корея, Турция, международный опыт, национальная практика.

ABSTRACT This article presents a comparative analysis of special physical training practices in the police forces of the United States, Germany, the Republic of Korea, and Türkiye. It examines approaches to developing officers' physical abilities, conducting job-related fitness assessments, organizing practical training, and evaluating training outcomes. Particular attention is given to the opportunities for adapting relevant international practices to the internal affairs system of the Republic of Uzbekistan. The article proposes practical measures for individualizing physical training, introducing duty-oriented exercises, using digital monitoring, and strengthening officers' physical and psychological resilience.
Keywords: police, internal affairs bodies, special physical training, physical abilities, professional training, fitness assessment, practical training, United States, Germany, Republic of Korea, Türkiye, international experience, national practice.

KIRISH

Hozirgi globallashuv va jamoat xavfsizligiga bo‘lgan talablar ortib borayotgan sharoitda politsiya hamda ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish davlatning huquqni muhofaza qilish tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Xizmat faoliyati jarayonida xodimlar jismoniy kuch, chidamlilik, tezkorlik, chaqqonlik va harakatlar muvofiqligini talab qiladigan turli vaziyatlarga duch keladi. Shu bois maxsus jismoniy tayyorgarlik xodimning kasbiy faoliyatga tayyorligini ta’minlovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Maxsus jismoniy tayyorgarlik umumiy jismoniy rivojlanishdan farqli ravishda, muayyan kasbiy vazifalarni bajarish uchun zarur bo‘lgan jismoniy sifatlar va amaliy harakat ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Unda chidamlilik, kuch, tezkorlik, muvozanat, harakatlarni muvofiqlashtirish va jismoniy yuklamalarga moslashish kabi xususiyatlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Politsiya faoliyatining xususiyatlari mazkur tayyorgarlikni faqat sport mashg‘ulotlari bilan cheklash mumkin emasligini ko‘rsatadi. Xodimning jismoniy imkoniyatlari xizmat vaziyatidagi vazifalarni bajarish, charchoq sharoitida harakat qilish, xavfni baholash, jamoada hamkorlik qilish va qonuniy qaror qabul qilish qobiliyatlari bilan birgalikda rivojlantirilishi lozim.

AQSh, Germaniya, Janubiy Koreya va Turkiya politsiyasida jismoniy tayyorgarlikni tashkil etishning turli modellari mavjud. AQShda ayrim huquqni muhofaza qiluvchi tuzilmalarda xizmat vazifalariga yaqin jismoniy sinovlar va amaliy tayyorgarlikka e’tibor qaratilsa, Germaniya Federal politsiyasida jismoniy tayyorgarlik kasbiy ta’lim jarayoni va xizmat faoliyati bilan bog‘langan. Janubiy Koreyada politsiya ta’limi, amaliy mashg‘ulotlar va jismoniy tayyorgarlikni takomillashtirishga oid institutsional yondashuvlar mavjud. Turkiya politsiya akademiyasida esa jismoniy tarbiya, politsiyaning aralashuv usullari va boshqa amaliy fanlar ta’lim jarayonining tarkibiy qismlarini tashkil etadi.

Mazkur davlatlarning tajribasini qiyosiy o‘rganish O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlarida maxsus jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirish uchun ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi — AQSh, Germaniya, Janubiy Koreya va Turkiya politsiyasida maxsus jismoniy tayyorgarlikni tashkil etish tajribasini o‘rganish, umumiy va farqli jihatlarini aniqlash hamda O‘zbekiston milliy amaliyotiga moslashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. maxsus jismoniy tayyorgarlikning nazariy va kasbiy asoslarini yoritish;
2. tanlangan davlatlarda politsiya xodimlarini jismoniy tayyorlash xususiyatlarini tahlil qilish;
3. xorijiy tajribalarning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlash;

4. milliy tizim uchun maqbul bo‘lgan tashkiliy va metodik yondashuvlarni asoslash.

Tadqiqot metodlari: qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, rasmiy manbalarni o‘rganish, ilmiy umumlashtirish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

ASOSIY QISM

1. Maxsus jismoniy tayyorgarlikning mazmuni va kasbiy ahamiyati

Maxsus jismoniy tayyorgarlik huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining xizmat faoliyati uchun zarur bo‘lgan jismoniy sifatlarini rivojlantirish, funksional imkoniyatlarini oshirish va amaliy vazifalarni bajarishga tayyorligini ta’minlashga qaratilgan pedagogik jarayondir.

Uning asosiy maqsadi xodimning muayyan jismoniy normativni bajarishini ta’minlash bilangina cheklanmaydi. Eng muhim vazifa — jismoniy imkoniyatlarni xizmat faoliyatida samarali, xavfsiz va qonuniy harakat qilish qobiliyati bilan bog‘lashdir.

Maxsus jismoniy tayyorgarlikning asosiy tarkibiy qismlarini quyidagicha ifodalash mumkin:

Birinchi yo‘nalish — umumiy jismoniy sifatlar. Bunda aerob va anaerob chidamlilik, kuch, tezkorlik, chaqqonlik, egiluvchanlik va harakatlar muvofiqligini rivojlantirish nazarda tutiladi.

Ikkinchi yo‘nalish — kasbiy harakatlarga mos jismoniy tayyorgarlik. Xodimning harakatchanligi, to‘siqlardan o‘tish, turli jismoniy yuklamalarni bajarish va xizmat jihozlaridan foydalangan holda harakat qilish qobiliyati rivojlantiriladi.

Uchinchi yo‘nalish — amaliy tayyorgarlik bilan uyg‘unlik. Jismoniy mashg‘ulotlar kasbiy vaziyatlardagi harakatlar, shaxsiy xavfsizlik, hamkorlik va qaror qabul qilish jarayonlari bilan bog‘lanadi.

To‘rtinchi yo‘nalish — salomatlik va jismoniy barqarorlik. Mashg‘ulotlar jismoniy imkoniyatlarni rivojlantirish bilan bir qatorda, jarohatlarning oldini olish, yuklamalarni to‘g‘ri taqsimlash va uzoq muddatli mehnat qobiliyatini saqlashga xizmat qilishi lozim.

Maxsus jismoniy tayyorgarlikning samaradorligi uning muntazamligi, mashg‘ulotlarning ilmiy asoslanganligi, individual xususiyatlarni hisobga olish va natijalarni xolis baholash bilan belgilanadi.

2. AQSh politsiyasida maxsus jismoniy tayyorgarlikni tashkil etish tajribasi

AQShda politsiya faoliyati federal, shtat va mahalliy darajalarda tashkil etilgani sababli jismoniy tayyorgarlikning yagona, barcha idoralarga bir xil tatbiq etiladigan modeli mavjud emas. Turli huquqni muhofaza qiluvchi tuzilmalar o‘z vazifalari va xizmat talablaridan kelib chiqib, jismoniy tayyorgarlik dasturlari hamda baholash mezonlarini belgilaydi.

Masalan, AQSh Federal tergov byurosining maxsus agentlarini tayyorlash jarayonida jismoniy tayyorgarlik kasbiy ta’limning bir qismi hisoblanadi. FBI rasmiy ma’lumotlariga ko‘ra, maxsus agentlikka nomzodlar jismoniy tayyorgarlik testini topshiradi. Ushbu test o‘tirib-turish mashqlari, 300 metrga yugurish, qo‘llarni bukib-yozish va 1,5 milyaga yugurish kabi elementlarni qamrab oladi.

AQSh Kapitoliy politsiyasida ham jismoniy tayyorgarlik alohida ahamiyatga ega. Rasmiy manbalarda nomzodlarning jismoniy qobiliyatlarini baholashda kasbiy vazifalarga yaqinlashtirilgan sinovlar, yurak-qon tomir tizimi chidamliligi, mushaklar kuchi va chidamliligi kabi ko‘rsatkichlar hisobga olinishi qayd etilgan.

Ushbu tajribalarning muhim xususiyati shundaki, jismoniy tayyorgarlikni baholash faqat bitta jismoniy sifat bilan cheklanmaydi. Chidamlilik, kuch va tezkorlik kabi sifatlar kompleks tarzda ko‘rib chiqiladi.

AQSh amaliyotidan milliy tizim uchun quyidagi jihatlarni o‘rganish mumkin:

1. Kompleks jismoniy baholash. Xodimning bir nechta jismoniy sifatlarini qamrab oluvchi testlardan foydalanish uning tayyorgarligi haqida kengroq tasavvur beradi.

2. Kasbiy vazifalarga mos sinovlar. Jismoniy qobiliyatlarni baholashda xizmatning amaliy talablarini hisobga olish muhim.

3. Muntazam mashg‘ulotlar. Tayyorgarlikni faqat qabul yoki bitiruv bosqichida emas, balki kasbiy faoliyat davomida ham rivojlantirish zarur.

4. Individual natijalarni tahlil qilish. Test natijalari xodimning jismoniy imkoniyatlarini aniqlash va mashg‘ulotlarni rejalashtirish uchun ishlatilishi mumkin.

Shu bilan birga, AQShdagi muayyan federal yoki mahalliy idoraning jismoniy normativlarini barcha politsiya xodimlari uchun umumiy standart sifatida qabul qilish to‘g‘ri emas. Ularning mazmuni va talablari tegishli idoraning vazifalariga bog‘liq.

3. Germaniya politsiyasida maxsus jismoniy tayyorgarlikni tashkil etish tajribasi

Germaniyada politsiya tizimi federal va federal yerlar darajasida tashkil etilgan. Shu sababli xodimlarni tayyorlash va jismoniy talablarni belgilashda muayyan farqlar mavjud. Ushbu maqolada Germaniya Federal politsiyasining rasmiy ta’lim materiallari asosiy manba sifatida ko‘rib chiqiladi.

Germaniya Federal politsiyasining rasmiy ma’lumotlariga ko‘ra, politsiya xizmatiga kirish jarayonida nomzodlarning jismoniy va tibbiy holati baholanadi. O‘rta bo‘g‘indagi xizmatga qabul qilish jarayonida koordinatsiya sinovi, mokisimon yugurish va 12 daqiqalik yugurish kabi sport sinovlari qo‘llaniladi.

Federal politsiyada sport faqat dastlabki saralash vositasi emas. U kasbiy tayyorgarlik jarayonining va xizmat faoliyati davomida jismoniy qobiliyatlarni saqlab turishning muhim qismi sifatida qaraladi. Rasmiy o‘quv ma’lumotlarida jismoniy mashg‘ulotlar, suzish, qutqarish ko‘nikmalari va amaliy xizmat mashg‘ulotlari o‘zaro bog‘liq holda tashkil etilishi ko‘rsatilgan.

Germaniya tajribasining muhim xususiyati — jismoniy tayyorgarlikni kasbiy faoliyatga tayyorlashning umumiy tizimi bilan bog‘lashdir. Bunda jismoniy sinovlar nomzodning muayyan darajadagi tayyorgarligini aniqlashga xizmat qilsa, o‘quv jarayonidagi mashg‘ulotlar ushbu imkoniyatlarni rivojlantirishga qaratilgan.

Germaniya amaliyotidan milliy tizim uchun quyidagi yo‘nalishlarni o‘rganish mumkin:

1. harakatlar muvofiqligi va chidamlilikni birgalikda baholash;
2. jismoniy mashg‘ulotlarni kasbiy ta’limning uzluksiz qismi sifatida tashkil etish;
3. suzish va qutqarish ko‘nikmalari kabi qo‘shimcha jismoniy kompetensiyalarga e’tibor qaratish;
4. jismoniy tayyorgarlikni xizmat vazifalariga moslashtirish;
5. xodimning jismoniy holatini muntazam saqlash va rivojlantirishga yo‘naltirilgan yondashuvni qo‘llash.

Shuni ta’kidlash kerakki, Germaniyadagi barcha federal yerlar politsiyasida bir xil sinovlar va normativlar qo‘llaniladi, deb xulosa qilish mumkin emas. Har bir tuzilmaning rasmiy talablari alohida o‘rganilishi zarur.

4. Janubiy Koreya politsiyasida jismoniy tayyorgarlikni tashkil etish tajribasi

Janubiy Koreyada politsiya kadrlarini tayyorlashda maxsus ta’lim muassasalari, jumladan, Koreya Milliy politsiya universiteti muhim o‘rin tutadi. Universitetning rasmiy manbalarida kasbiy ta’lim, amaliy mashg‘ulotlar va politsiya faoliyatiga oid o‘quv dasturlari haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Koreya Milliy politsiya universiteti tomonidan e’lon qilingan materiallarda politsiya xodimlarining jismoniy holatini baholash tizimiga bag‘ishlangan tadqiqotlar ham mavjud. Bu

jismoniy tayyorgarlikni faqat mashg‘ulotlar majmui emas, balki ilmiy asoslangan baholash va takomillashtirish yo‘nalishi sifatida ham o‘rganish mumkinligini ko‘rsatadi.

Universitetning amaliy tayyorgarlik tizimida kursantlarning politsiya xizmatini o‘rganishi, xizmat amaliyoti bilan nazariy bilimlarni bog‘lashi va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishiga e’tibor qaratiladi. Rasmiy o‘quv ma’lumotlarida amaliy mashg‘ulotlar, jumladan, otish tayyorgarligi va xavfsizlik qoidalarini o‘rganish kabi yo‘nalishlar ham qayd etilgan.

Janubiy Koreya tajribasini tahlil qilishda jismoniy tayyorgarlikka oid muayyan testlar va ularning normativlarini barcha politsiya tuzilmalari uchun umumiy deb qabul qilishdan saqlanish lozim. Ochiq rasmiy manbalardagi ma’lumotlar muayyan ta’lim muassasasi yoki o‘quv dasturiga tegishli bo‘lishi mumkin.

Mazkur tajribadan milliy amaliyot uchun quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin.

Birinchidan, jismoniy tayyorgarlikni ilmiy tadqiqotlar asosida takomillashtirish zarur. Jismoniy sinovlarning mazmuni va baholash mezonlari xodimlarning xizmat vazifalariga muvofiqligi nuqtai nazaridan muntazam qayta ko‘rib chiqilishi lozim.

Ikkinchidan, ta’lim va xizmat amaliyoti o‘rtasida uzviy bog‘liqlikni ta’minlash kerak. Kursantlar jismoniy mashg‘ulotlarda egallagan ko‘nikmalarini kasbiy tayyorgarlikning boshqa yo‘nalishlari bilan uyg‘unlashtirishi maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, tayyorgarlik natijalarini tizimli baholash va ular asosida mashg‘ulotlarni takomillashtirish muhim. Bu jarayonda test natijalari bilan birga, xodimning salomatligi, jismoniy imkoniyatlari va xizmat vazifalari ham hisobga olinishi zarur.

To‘rtinchidan, maxsus jismoniy tayyorgarlikni uzluksiz kasbiy rivojlanishning bir qismi sifatida tashkil etish lozim.

5. Turkiya politsiyasida maxsus jismoniy tayyorgarlikni tashkil etish tajribasi

Turkiyada politsiya kadrlarini tayyorlashda Turkiya Respublikasi Ichki ishlar vazirligi tizimidagi Politsiya akademiyasi muhim o‘rin tutadi. Akademiya tarkibidagi ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya va amaliy kasbiy tayyorgarlikka oid fanlar o‘qitiladi.

Politsiya akademiyasining rasmiy ma’lumotlarida amaliy fanlar bo‘limi kursantlarning jismoniy va texnik imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgani qayd etilgan. Ushbu yo‘nalishda jismoniy tarbiya, politsiyaning aralashuv usullari va texnikalari, o‘qotar qurol haqidagi bilimlar, transport xavfsizligi, aholi yashaydigan hududlardagi amaliy mashg‘ulotlar hamda birinchi yordam kabi fanlar qamrab olinadi.

Turkiya Politsiya akademiyasiga qarashli politsiya kasbiy ta’lim markazlariga qabul qilishda ham jismoniy layoqatni baholash bosqichi mavjud. Rasmiy hujjatlarda jismoniy tayyorgarlik sinovi nomzodning jismoniy qobiliyati va holatini amaliy tarzda baholashga qaratilgani ko‘rsatilgan.

Turkiya tajribasining ahamiyatli jihati jismoniy tarbiyaning politsiya faoliyati uchun zarur bo‘lgan boshqa amaliy fanlar bilan bir o‘quv tizimida tashkil etilishidir. Bu esa jismoniy tayyorgarlikni mustaqil sport yo‘nalishi sifatida emas, balki kasbiy vazifalarni bajarishga xizmat qiluvchi omil sifatida rivojlantirish imkonini beradi.

Turkiya amaliyotidan milliy tizim uchun quyidagi yo‘nalishlar ahamiyatli:

5. jismoniy tayyorgarlikni amaliy kasbiy fanlar bilan bog‘lash;
6. nomzodlarni saralashda jismoniy layoqatni baholash;
7. kursantlarning jismoniy va texnik imkoniyatlarini birgalikda rivojlantirish;
8. birinchi yordam va shaxsiy xavfsizlik kabi ko‘nikmalarni amaliy ta’lim bilan uyg‘unlashtirish;
9. o‘quv dasturlarini politsiya xizmatining vazifalariga muvofiq tashkil etish.

Turkiya tajribasini O‘zbekiston sharoitiga moslashtirishda ikki davlatning huquqiy va tashkiliy tizimlari o‘rtasidagi farqlarni hisobga olish zarur.

6. Tanlangan davlatlar tajribasining qiyosiy tahlili

AQSh, Germaniya, Janubiy Koreya va Turkiya politsiyasida maxsus jismoniy tayyorgarlikni tashkil etish usullari muayyan farqlarga ega bo‘lsa-da, ularning umumiy maqsadi xodimlarning kasbiy vazifalarni bajarish uchun zarur bo‘lgan jismoniy imkoniyatlarini shakllantirishdan iborat.

Qiyosiy tahlil natijalarini quyidagi jadvalda umumlashtirish mumkin.

Davlat	Asosiy kuzatilgan yondashuv	Milliy amaliyot uchun ahamiyati
AQSh	Kompleks jismoniy testlar va kasbiy vazifalarga yaqin sinovlar	Jismoniy sifatlarni ko‘p mezonli baholash
Germaniya	Jismoniy sinovlarni kasbiy ta’lim va xizmatga tayyorgarlik bilan bog‘lash	Chidamlilik, koordinatsiya va uzluksiz tayyorgarlik
Janubiy Koreya	Politsiya ta’limi, amaliy tayyorgarlik va jismoniy holatni baholashga oid tadqiqotlar	Ilmiy asoslangan baholash va ta’lim-amaliyot integratsiyasi
Turkiya	Jismoniy tarbiyani amaliy kasbiy fanlar bilan uyg‘unlashtirish	Kompleks o‘quv dasturlari va kasbiy yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar

Manba: AQSh, Germaniya, Janubiy Koreya va Turkiya politsiya hamda ta’lim muassasalarining rasmiy ochiq ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan [1–9].

Jadvaldan ko‘rinadiki, tanlangan davlatlarning tajribasida jismoniy tayyorgarlikni kasbiy vazifalar bilan bog‘lash, natijalarni baholash va amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish muhim o‘rin tutadi.

Biroq har bir davlatning ta’lim tizimi, politsiya vakolatlari va xizmat sharoitlari turlicha bo‘lgani uchun muayyan usullarning samaradorligi ularni qaysi sharoitda qo‘llashga bog‘liq. Shu sababli xorijiy tajribani o‘zlashtirishda tayyorgarlik dasturining nomi yoki mashqlar ro‘yxatini ko‘chirishdan ko‘ra, uning maqsadi, baholash mezonlari va tashkiliy mexanizmini o‘rganish muhimdir.

7. O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlarida maxsus jismoniy tayyorgarlikni takomillashtirish istiqbollari

O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlarida maxsus jismoniy tayyorgarlikni takomillashtirishda milliy qonunchilik, mavjud kadrlar tayyorlash tizimi va xizmat vazifalarining xususiyatlari asosiy mezon bo‘lishi lozim.

Xorijiy tajriba tahlili asosida milliy amaliyot uchun quyidagi istiqbolli yo‘nalishlar taklif etiladi.

7.1. Xizmat vazifalariga mos jismoniy tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish

Ichki ishlar organlarining barcha xodimlari bir xil xizmat vazifalarini bajarmaydi. Shu sababli umumiy jismoniy tayyorgarlik bilan bir qatorda, xizmat yo‘nalishiga xos jismoniy ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni shakllantirish maqsadga muvofiq.

Bunda xodimlarning lavozimi, xizmat vazifalari, jismoniy imkoniyatlari va amaliy faoliyatiga xos talablar hisobga olinishi kerak.

7.2. Kompleks baholash tizimini takomillashtirish

Jismoniy tayyorgarlikni baholashda chidamlilik, kuch, tezkorlik va harakatlar muvofiqligi kabi ko‘rsatkichlarni kompleks ravishda o‘rganish zarur.

Shu bilan birga, baholash mezonlari ilmiy asoslangan, xolis va xizmat vazifalariga mos bo‘lishi lozim. Jismoniy testlar natijalarini xodimning salomatligi va individual imkoniyatlari bilan bog‘liq holda tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.

7.3. Amaliy mashg‘ulotlar bilan integratsiyani kuchaytirish

Jismoniy tayyorgarlik mashg‘ulotlarini amaliy kasbiy ta’lim bilan uyg‘unlashtirish xodimlarning egallagan ko‘nikmalarini xizmat sharoitida qo‘llash imkoniyatini kengaytiradi.

Masalan, mashg‘ulotlar davomida jismoniy harakatlar bilan bir qatorda vaziyatni baholash, hamkorlik qilish, xavfsizlik qoidalariga rioya etish va zarur hollarda birinchi yordam ko‘rsatish kabi kompetensiyalarni rivojlantirish mumkin.

7.4. Individual tayyorgarlik rejalarini joriy etish

Xodimlarning jismoniy tayyorgarlik darajasi bir xil emas. Shu bois dastlabki baholash natijalari asosida individual mashg‘ulot rejalarini ishlab chiqish taklif etiladi.

Bunda mashg‘ulotlar yuklamasini bosqichma-bosqich oshirish, tiklanish davrini hisobga olish, jarohatlarning oldini olish va xodimlarning salomatligini muhofaza qilish muhimdir.

7.5. Raqamli monitoringdan foydalanish

Jismoniy tayyorgarlik natijalarini elektron shaklda qayd etish va ularning dinamikasini tahlil qilish mashg‘ulotlarni samarali rejalashtirish imkonini beradi.

Raqamli monitoring tizimi orqali xodimlarning natijalaridagi o‘zgarishlarni kuzatish, qo‘shimcha tayyorgarlik talab etiladigan yo‘nalishlarni aniqlash va mashg‘ulotlarning natijadorligini baholash mumkin. Bunda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish talablariga qat’iy rioya etilishi lozim.

7.6. Instruktorlar malakasini oshirish

Maxsus jismoniy tayyorgarlik samaradorligi instruktorlarning kasbiy va pedagogik mahoratiga ham bog‘liq. Shu sababli ularning zamonaviy mashg‘ulot metodikasi, jismoniy yuklamalarni taqsimlash, xavfsizlikni ta’minlash va baholash usullari bo‘yicha malakasini muntazam oshirish zarur.

Xorijiy politsiya akademiyalari bilan tajriba almashish, qo‘shma seminarlar tashkil etish va metodik materiallar ishlab chiqish ushbu jarayonni rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

7.7. Tajriba-sinov ishlarini tashkil etish

Xorijiy tajribaning milliy sharoitga mosligini aniqlash uchun taklif etilayotgan metodikalarni dastlab ayrim ta’lim muassasalari yoki tegishli bo‘linmalarda sinovdan o‘tkazish maqsadga muvofiq.

Tajriba-sinov jarayonida mashg‘ulotlar samaradorligi, xodimlarning jismoniy ko‘rsatkichlaridagi o‘zgarishlar, salomatlikka ta’siri va amaliy tayyorgarlik natijalari baholanishi lozim. Olingan natijalar asosida dasturlarni takomillashtirish va samarali yondashuvlarni bosqichma-bosqich kengaytirish mumkin.

XULOSA

AQSh, Germaniya, Janubiy Koreya va Turkiya politsiyasida maxsus jismoniy tayyorgarlikni tashkil etish tajribasini qiyosiy o‘rganish ushbu yo‘nalishning huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarini kasbiy faoliyatga tayyorlashdagi muhim ahamiyatini ko‘rsatadi.

AQSh tajribasida kompleks jismoniy testlar va kasbiy vazifalarga yaqin sinovlardan foydalanish, Germaniyada jismoniy tayyorgarlikni kasbiy ta’lim hamda xizmat faoliyati bilan bog‘lash, Janubiy Koreyada ta’lim va amaliy tayyorgarlikni rivojlantirish, Turkiyada esa jismoniy tarbiyani amaliy kasbiy fanlar bilan uyg‘unlashtirish kabi jihatlar alohida ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin.

Birinchidan, maxsus jismoniy tayyorgarlikni tashkil etishda universal model mavjud emas. Har bir davlatning yondashuvi uning huquqiy tizimi, politsiya vakolatlari va kadrlar tayyorlash xususiyatlariga bog‘liq.

Ikkinchidan, jismoniy tayyorgarlikni baholashda chidamlilik, kuch, tezkorlik va harakatlar muvofiqligini kompleks ravishda o‘rganish xodimlarning jismoniy imkoniyatlari haqida to‘liqroq ma’lumot beradi.

Uchinchidan, maxsus jismoniy tayyorgarlikni amaliy kasbiy mashg‘ulotlar bilan integratsiya qilish egallangan ko‘nikmalarni xizmat vazifalarida qo‘llash imkoniyatlarini kengaytiradi.

To‘rtinchidan, individual tayyorgarlik rejalari, raqamli monitoring va instruktorlar malakasini oshirish mashg‘ulotlarning sifatini yaxshilashga xizmat qilishi mumkin.

Beshinchidan, xorijiy tajribani O‘zbekiston milliy amaliyotiga joriy etishda uning samarali elementlarini tanlash, milliy qonunchilik va tashkiliy imkoniyatlarga moslashtirish hamda tajriba-sinov natijalari asosida baholash zarur.

Umuman olganda, ichki ishlar organlarida maxsus jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishning istiqbolli yo‘li — ilmiy asoslangan, xizmat vazifalariga yo‘naltirilgan, individual xususiyatlarni hisobga oladigan va uzluksiz takomillashtiriladigan tayyorgarlik tizimini shakllantirishdan iborat. Bunday yondashuv xodimlarning jismoniy imkoniyatlarini rivojlantirish, kasbiy vazifalarni samarali bajarishga tayyorligini oshirish va xizmat xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

ZAMONAVIY HARBIY NIZOLAR TAJRIBASI ASOSIDA HARBIY XIZMATCHI VA XODIMLARNING JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH: MUAMMOLAR VA INNOVATSION YECHIMLAR

Butayev Isroil Nazirovich
IIV Malaka oshirish instituti Kasbiy tayyorgarlik fakulteti Jangovar va jismoniy tayyorgarlik sikli o‘qituvchisi, podpolkovnik

Аннотация. Maqolada so‘nggi yillardagi zamonaviy harbiy nizolarda namoyon bo‘lgan jang sharoitlarining harbiy xizmatchilar jismoniy va jangovar tayyorgarligiga qo‘ygan yangi talablari tahlil qilinadi. Tadqiqotda tayyorgarlik tizimidagi asosiy muammolar aniqlanib, ularni hal etishning innovatsion yo‘nalishlari – jang sharoitiga moslashtirilgan funksional tayyorgarlik, simulyator va virtual voqelik texnologiyalari, shaxsga yo‘naltirilgan yuklamani boshqarish, psixologik chidamlilikni shakllantirish hamda tibbiy-tiklash tizimini integratsiyalash – asoslab beriladi. Natijalar harbiy ta’lim muassasalari va qismlarda tayyorgarlik dasturlarini takomillashtirish uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: harbiy xizmatchi, jismoniy tayyorgarlik, jangovar tayyorgarlik, zamonaviy harbiy nizolar, innovatsion texnologiyalar, funksional tayyorgarlik, psixologik chidamlilik.

Kirish XXI asr harbiy nizolari jang olib borish usullarini sezilarli darajada o‘zgartirdi. Dron va bespilotli tizimlarning keng qo‘llanilishi, razvedka va nishonga o‘t ochish zanjirining tezlashuvi, radioelektron kurash, aniq artilleriya zarbalari, shahar sharoitidagi janglar va uzoq davom etuvchi pozitsion qarama-qarshilik harbiy xizmatchidan faqat umumiy jismoniy bardoshlilikni emas, balki murakkab, tez o‘zgaruvchan va yuqori stressli muhitda samarali harakat qilish qobiliyatini talab qilmoqda. An’anaviy tayyorgarlik tizimlari ko‘p hollarda standart jismoniy

me’yorlar (yugurish, tortilish, itarish, yugurish masofasi) va nisbatan o‘zgarmas jangovar mashqlar majmuasiga tayanadi. O‘z navbatida, zamonaviy nizolar tajribasi bunday yondashuv harbiy xizmatchining real jang vazifalariga tayyorligini to‘liq ta’minlamasligini ko‘rsatmoqda: harbiy xizmatchi og‘ir harbiy kiyim-kechak va jihozda harakatlanishi, chuqur okop va yerto‘lalarda uzoq vaqt bo‘lishi, yaradorni evakuatsiya qilishi, uyqusizlik va charchoq sharoitida qaror qabul qilishi lozim. Muammo shundan iboratki, jismoniy tayyorgarlik, taktik-jangovar tayyorgarlik va psixologik tayyorgarlik ko‘pincha alohida yo‘nalishlar sifatida olib boriladi, natijada ularning o‘zaro integratsiyasi yetarli emas. Shuningdek, zamonaviy texnologik vositalar va jang tajribasidan olingan saboqlar o‘quv jarayoniga tezkor joriy etilmaydi.

Tadqiqotning maqsadi – zamonaviy harbiy nizolar tajribasi asosida harbiy xizmatchi va xodimlarning jismoniy va jangovar tayyorgarligidagi muammolarni aniqlash hamda ularni hal etishning innovatsion yo‘nalishlarini asoslash.

Tadqiqot vazifalari: (1) zamonaviy nizolarda harbiy xizmatchiga qo‘yiladigan jismoniy va jangovar talablarni aniqlash; (2) amaldagi tayyorgarlik tizimidagi asosiy muammolarni guruhlash; (3) innovatsion yechimlarni taklif etish va ularning amaliy joriy etish shartlarini belgilash.

2. Usullar

Tadqiqot nazariy-tahliliy xususiyatga ega bo‘lib, quyidagi usullardan foydalanildi:

– Ilmiy adabiyotlar va ochiq manbalar tahlili – harbiy-pedagogik, sport fiziologiyasi va harbiy psixologiya sohasidagi nashrlar, shuningdek ochiq rasmiy va tahliliy hisobotlar kontent-tahlil qilindi;

– qiyosiy tahlil – turli mamlakatlar qurolli kuchlarida qo‘llanilayotgan tayyorgarlik yondashuvlari (me’yoriy, funksional, jang sharoitiga yo‘naltirilgan) bir-biri bilan solishtirildi;

– tizimli yondashuv – jismoniy, taktik, psixologik va tibbiy tayyorgarlik yagona tizim elementi sifatida ko‘rib chiqildi;

– sintez va umumlashtirish – aniqlangan muammolar va yechimlar mantiqiy bog‘langan model shaklida umumlashtirildi.

Tahlil mezonlari sifatida quyidagilar belgilandi: tayyorgarlikning real jang vazifalariga mosligi, yuklamaning individuallashtirilganligi, o‘quv jarayonining stress va noaniqlik sharoitini aks ettirishi, jarohat xavfi va tiklash tizimining mavjudligi, shuningdek texnologiyalardan foydalanish darajasi.

3. Natijalar

3.1. Zamonaviy jang sharoitida harbiy xizmatchiga qo‘yiladigan talablar

Tahlil natijasida zamonaviy nizolarda harbiy xizmatchi tayyorgarligiga qo‘yiladigan quyidagi asosiy talablar aniqlandi:

– Yuklangan holatdagi bardoshlilik. Jangovar jihoz, qurol-yarog‘ va himoya vositalari bilan uzoq masofaga harakatlanish, notekis va o‘ta murakkab hududda ishlash qobiliyati.

– Kuch va tezkorlik-kuch sifatlari. Yaradorni ko‘tarish va tortish, to‘siqlarni yengib o‘tish, qisqa muddatli yuqori intensivlikdagi harakatlar (yugurib o‘tish, yotib-turish, yashirinishga o‘tish).

– Dastlabki tibbiy yordam va o‘zaro yordam. Jang sharoitida jarohatni to‘xtatish, o‘ziga va hamkasbiga birinchi yordam ko‘rsatish malakasi.

– Psixologik chidamlilik. Uzoq davom etuvchi stress, noma’lumlik va yo‘qotishlar sharoitida samaradorlikni saqlash.

3.2. Amaldagi tayyorgarlik tizimidagi asosiy muammolar

Uchta asosiy guruh muammolar aniqlandi.

Mazmunan muammolar:

– jismoniy me’yorlarning real jang vazifalaridan uzoqligi va asosan umumiy jismoniy tayyorgarlikka yo‘naltirilganligi;

– jang sharoitidagi yuklangan va funksional harakatlarning mashg‘ulotlardagi yetarlicha aks etmasligi;

– jismoniy va jangovar tayyorgarlikning alohida-alohida rejalashtirilishi.

Metodik muammolar:

– barcha harbiy xizmatchilar uchun bir xil yuklama va individual xususiyatlarning (yosh, sog‘liq, dastlabki tayyorgarlik darajasi) e’tiborga olinmasligi;

– yuklamani obyektiv monitoring qilish va ortiqcha mashq (overtrening) xavfini nazorat qilish tizimining zaifligi;

– tiklanish, ovqatlanish va uyqu rejimining tayyorgarlik tizimiga integratsiya qilinmaganligi.

Tashkiliy-texnologik muammolar:

– zamonaviy trenajyor va simulyatorlar bilan ta’minlanishning notekisligi;

– jang tajribasidan olingan saboqlarni o‘quv dasturlariga tezkor kirituvchi mexanizmning yetishmasligi;

– instruktor va o‘qituvchi tarkibning zamonaviy sport va harbiy-pedagogik texnologiyalardan xabardorlik darajasining turlicha ekanligi.

3.3. Innovatsion yechimlar yo‘nalishlari

Tahlil asosida quyidagi yo‘nalishlar taklif etiladi:

– Jang sharoitiga moslashtirilgan funksional tayyorgarlik. Mashg‘ulotlarda yuklangan yugurish va yurish, yaradorni evakuatsiya qilish, to‘siqlar poligoni, qisqa intensiv interval yuklamalar va kuch-bardoshlilik komplekslari asosiy o‘rinni egallashi lozim.

– Integratsiyalashgan mashg‘ulot modeli. Jismoniy yuklama ostida taktik vazifa va o‘t ochish mashqlarini bajarish («charchoq sharoitidagi maqsadli o‘t ochish», «yuklangan holatda oriyentirlash» kabi ssenariylar).

– Simulyator va virtual/kengaytirilgan voqelik texnologiyalari. Xavfsiz muhitda murakkab taktik vaziyatlarni takrorlash, bespilotli tahdid ssenariylarini mashq qilish, qaror qabul qilish tezligini baholash.

– Raqamli monitoring va individuallashtirish. Yurak urishi, yuklama hajmi, tiklanish va uyqu ko‘rsatkichlarini qayd etuvchi vositalar yordamida mashg‘ulot yuklamasini shaxsga moslashtirish va jarohat xavfini kamaytirish.

– Psixologik chidamlilik dasturlari. Stressga chidamlilik, emotsional boshqaruv, nafas va diqqatni boshqarish texnikalari, jangovar vaziyatlarni tahlil qilish (debrifing) amaliyotini joriy etish.

– Tibbiy-tiklash va reabilitatsiya tizimi. Jarohatlarning oldini olish, sport-tibbiy kuzatuv, to‘g‘ri ovqatlanish va qayta tiklanish protokollarini mashg‘ulot jarayoniga kiritish.

– Tajriba almashinuv va tezkor yangilash mexanizmi. Jang tajribasini o‘rganuvchi tahliliy markazlar, instruktorlar malaka oshirishi va o‘quv dasturlarini muntazam (masalan, yiliga bir marta) qayta ko‘rib chiqish.

4. Muhokama

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy harbiy tayyorgarlik «me’yorni topshirish»dan «vazifani bajarishga tayyorlik»ka yo‘naltirilgan yondashuvga o‘tishni talab etadi. Bunday o‘tishda jismoniy tayyorgarlik maqsad emas, balki jangovar samaradorlikni ta’minlovchi vosita sifatida qaraladi.

Funksional va jang sharoitiga moslashtirilgan mashg‘ulotlar umumiy jismoniy tayyorgarlik qiymati yo‘qolishi degani emas: umumiy bardoshlilik va kuch bazasi yuqori ixtisoslashgan yuklamalar uchun zamin vazifasini bajaradi. Shu sababli yagona model ikki bosqichni o‘z ichiga olishi maqsadga muvofiq: (1) asosiy jismoniy sifatlarni shakllantirish; (2) ularni taktik va psixologik vazifalar bilan birlashtirilgan holda takomillashtirish.

Simulyator va raqamli texnologiyalarning afzalligi – xavfsizlik, takroriylik va natijalarni obyektiv o‘lchash imkoniyati. Ayni paytda ular real jismoniy yuklamani va jang muhitini to‘liq almashtira olmaydi, shuning uchun texnologik vositalar poligon va dala mashg‘ulotlari bilan birga qo‘llanilishi kerak. Raqamli monitoringda esa ma’lumotlarning maxfiyligi va harbiy xizmatchining shaxsiy ma’lumotlari himoyasi hisobga olinishi lozim.

Innovatsiyalarni joriy etishning asosiy cheklovlari: moliyaviy va moddiy-texnik ta’minot, instruktor tarkibning tayyorgarligi, hamda o‘zgarishlarga institutsional qarshilik. Shu bois joriy etish bosqichma-bosqich – pilot qismlarda sinovdan o‘tkazish, natijalarni baholash va keyin kengaytirish tamoyili bilan amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

Tadqiqotning cheklovlari: ish asosan nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, taklif etilgan model empirik tarzda, pedagogik tajriba orqali tekshirilishini talab qiladi. Bu kelgusi tadqiqotlarning yo‘nalishini belgilaydi.

5. Xulosa

– Zamonaviy harbiy nizolar harbiy xizmatchidan yuklangan sharoitda bardoshlilik, funksional kuch, charchoq ostida aniq qaror qabul qilish, tibbiy o‘zaro yordam va yuqori psixologik chidamlilik kombinatsiyasini talab qilmoqda.

– Amaldagi tizimning asosiy muammolari – me’yorlarning jang vazifalaridan uzoqligi, jismoniy va jangovar tayyorgarlikning ajratilganligi, individual yondashuv va monitoringning yetishmasligi hamda yangi tajribaning tezkor joriy etilmasligi.

– Innovatsion yechimlar sifatida funksional va integratsiyalashgan mashg‘ulotlar, simulyator texnologiyalari, raqamli monitoring, psixologik chidamlilik dasturlari va tibbiy-tiklash tizimini uyg‘unlashtirgan yagona model taklif etiladi.

– Kelgusida taklif etilgan modelning samaradorligini pedagogik tajriba va miqdoriy ko‘rsatkichlar asosida tekshirish maqsadga muvofiq.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI TIZIMIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIKNING XALQARO TAJRIBA VA MILLIY AMALIYOT UYG‘UNLIGI: AXBOROT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

Baxtiyor Umurzakov – *dotsent*
Shahboz Akbaraliyev — *pedagogika fanlari nomzodi (PhD)*

Annotatsiya. Maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy va jangovar tayyorgarligini axborot texnologiyalari yordamida takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Xorijiy politsiya tayyorgarligida qo‘llanayotgan virtual reallik, vaziyatli simulyatorlar, raqamli natijalar monitoringi hamda harakatni qayd etuvchi sensorlarning ta’limiy imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. O‘zbekiston Respublikasining professional kadrlar tayyorlashni raqamli yechimlar asosida transformatsiya qilishga qaratilgan siyosati bilan ushbu yondashuvlarning uyg‘unligi asoslanadi. Muallif amaliy mashg‘ulotni xavfsiz simulyatsiya, bevosita jismoniy bajarish va

tahliliy qayta aloqa bosqichlaridan tashkil topgan aralash modelni taklif qiladi. Shuningdek, ma’lumotlarni himoya qilish, baholashning adolatliligi va texnologiyaning pedagogik maqsadga bo‘ysundirilishi bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, jismoniy tayyorgarlik, jangovar tayyorgarlik, axborot texnologiyalari, virtual reallik, simulyator, raqamli monitoring, kompetensiya.

Abstract. This article examines how information technologies can improve physical and operational training for internal affairs personnel. It reviews virtual reality, scenario-based simulators, digital performance monitoring and motion sensors used in international police training. The article relates these approaches to Uzbekistan’s policy of transforming professional police education through digital solutions. It proposes a blended model combining safe simulation, supervised physical practice and evidence-based feedback. Recommendations address data protection, fair assessment and the primacy of pedagogical objectives over technology.

Keywords: internal affairs, physical training, operational training, information technology, virtual reality, simulator, digital monitoring, competence.

Kirish

Ichki ishlar organlari xodimining kasbiy tayyorgarligi jismoniy chidamlilik, harakat ko‘nikmalari, vaziyatni tez anglash, qonuniy va mutanosib qaror qabul qilish hamda ruhiy barqarorlikning birligiga tayanadi. Xizmat vaziyatlari turlicha bo‘lgani uchun mashg‘ulotlarni faqat belgilangan jismoniy me’yorlarni bajarish bilan cheklash xodimning real sharoitdagi tayyorgarligini to‘liq aks ettirmaydi. Ayni paytda har qanday raqamli vosita ham o‘z-o‘zidan ta’lim sifatini oshirmaydi: uning mazmuni aniq kompetensiya va o‘lchanadigan natija bilan bog‘lanishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 26-avgustdagi PQ-303-son qarorida ichki ishlar organlari uchun professional kadrlar tayyorlashni ilg‘or milliy va xorijiy tajriba, zamonaviy o‘qitish texnologiyalari hamda raqamli yechimlar asosida takomillashtirish vazifasi belgilangan. Qarorda jangovar tayyorgarlik, nostandart vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish va psixologik bardoshlilik amaliy kompetensiyalar sifatida qayd etilgan. Bu yondashuv jismoniy tayyorgarlikni raqamli ta’lim va xizmat vazifalariga yaqinlashtirish uchun huquqiy-metodik zamin yaratadi.

Maqolaning maqsadi – jismoniy va jangovar tayyorgarlikka axborot texnologiyalarini maqsadli kiritishning ilmiy-amaliy modelini ishlab chiqish. Ishda normativ hujjat va ilmiy manbalarni tahlil qilish, xorijiy tajribani qiyoslash hamda milliy sharoitga mos takliflarni tizimlashtirish usullaridan foydalanildi. Maqola muallifning amaliy tajriba natijalari sifatida emas, ochiq manbalar asosidagi nazariy-tahliliy ish sifatida taqdim etiladi.

Raqamli vositalarning tayyorgarlikdagi o‘rni

Axborot texnologiyalari tayyorgarlikning uch vazifasini qo‘llab-quvvatlaydi: mashqni xavfsiz va ko‘p marta takrorlash, bajarilish jarayonini kuzatish hamda xodimga aniq qayta aloqa berish. Video tahlil, yurak urishi va harakat tezligini o‘lchovchi taqiladigan sensorlar, elektron normativ qaydi va masofaviy o‘quv platformasi jismoniy mashg‘ulotlarni rejalashtirish va natijalarni vaqt davomida solishtirishga yordam beradi. Bunday o‘lchovlar murabbiy qarorini almashtirmaydi; ular kuzatuvni tizimlashtiruvchi qo‘shimcha dalil vazifasini bajaradi.

Virtual reallik (VR) va interaktiv video simulyatorlar jismoniy yuklama bilan birga idrok, diqqat, stress sharoitida qaror qabul qilish hamda muloqot ko‘nikmalarini mashq qildirish imkonini beradi. AQSh Milliy Adliya Instituti tomonidan qo‘llab-quvvatlangan Lewis va Hartholt tadqiqotida xizmat vazifalari, ssenariylar, zarur ko‘nikmalar va baholash mezonlarini avvaldan bog‘lashga asoslangan, nisbatan arzon o‘yinlashtirilgan VR modeli ishlab chiqilgan. Mualliflar

simulyatsiya maqsad va ko‘rsatkichlarga mos loyihalangandagina o‘quv dasturiga mazmunli qo‘shilishini ta’kidlaydi.

Marler va Strausning 2024-yilgi tadqiqot hisoboti stress ostida qaror qabul qilishni mashq qildirish uchun VR va o‘yinli o‘qitish tizimining prototipini hamda bosqichma-bosqich joriy etish doirasini bayon qilad. Bu ish texnologiyaning imkoniyatini ko‘rsatsa-da, uni tayyor universal yechim sifatida qabul qilishga asos bermaydi. Har bir ssenariy mahalliy qonunchilik, xizmat vakolatlari, xavfsizlik talablari va tinglovchilarning tayyorgarlik darajasiga moslashtirilishi zarur.

Scott, Blake va Sussning interaktiv video simulyatorlariga bag‘ishlangan ko‘lami sharhida tadqiqotlarda kognitiv ko‘rsatkichlar, mulohaza va qaror sifati, psixofiziologik javob hamda jarayon ko‘rsatkichlari ishlatilgani qayd etilgan. Mualliflar ssenariy tanlovi va uning tarmoqlanishi yetarlicha tavsiflanmasa, natijani boshqa vaziyatlarga umumlashtirish qiyinlashishini ko‘rsatadi. Shu bois simulyatorlarni baholashda faqat yakuniy ball emas, qarorga olib kelgan jarayon ham tahlil qilinishi kerak.

Xalqaro tajribadan olinadigan metodik xulosalar

Xalqaro tajribada ko‘zga tashlanadigan asosiy yo‘nalish – texnologiyani mashg‘ulotning o‘rnini bosuvchi vosita emas, balki xavfsiz takrorlash va tahlil muhiti sifatida qo‘llashdir. Buyuk Britaniya Politsiya kolleji 2025-yilda boshlangan tadqiqot loyihasida VR mashg‘ulotlarini ta’lim nazariyalari va dalillarga asoslangan pedagogik tamoyillar bilan uyg‘unlashtirish zaruratini ko‘taradi. Loyiha doirasida trenerlar va ishlab chiquvchilar tajribasini birlashtirib, virtual ssenariylarni o‘quv maqsadlariga mos loyihalash ko‘zda tutilgan. Bu yondashuv “avval qurilma, keyin mazmun” emas, “avval kompetensiya, keyin vosita” tamoyilini mustahkamlaydi.

Simulyatorning ssenariysi turli qaror yo‘llariga ega bo‘lishi, tinglovchiga vaziyatni anglash va xavfsiz yechim tanlash imkonini berishi muhim. Tadqiqotlar ayrim simulyatsiyalarda kuch ishlatishga doir vaziyatlar nomutanosib ko‘p berilishi mumkinligini qayd etadi. Shuning uchun milliy o‘quv dasturida muloqot, vaziyatni yumshatish, yordam chaqirish, jamoaviy muvofiqlashuv va mutanosib harakat kabi natijalar ham ssenariylarda o‘z o‘rnini topishi lozim. Bu tavsiya ichki ishlar organlari faoliyatining qonuniylik, inson huquqlarini hurmat qilish va jamoat xavfsizligini ta’minlash vazifalariga mos keladi.

Yana bir muhim tajriba – individual qayta aloqa. Video yoki sensorlardan olingan ma’lumot murabbiyga harakat ketma-ketligi, vaqt, muvozanat va yuklama dinamikasini tahlil qilishga ko‘maklashadi. Natijada umumiy normativdan tashqari, xodimning boshlang‘ich darajasi va rivojlanish sur’atini hisobga olgan mashg‘ulot rejasi tuzilishi mumkin. Biroq fiziologik ko‘rsatkichlardan sog‘liq tashxisi chiqarish yoki xodimni avtomatik ravishda kasbiy layoqatsiz deb belgilash mumkin emas; bunday qarorlar malakali mutaxassis va amaldagi tartib vakolatida qolishi kerak.

Milliy amaliyotga mos integratsiya modeli

O‘zbekistonda ichki ishlar organlari xodimlarining xizmat, jangovar, jismoniy va axloqiy-psixologik tayyorgarligi yagona kasbiy tizim doirasida tashkil etiladi. IIV Malaka oshirish instituti o‘quv-uslubiy majmuasida IIVning 2022-yil 22-sentabrdagi 383-son buyrug‘i tayyorgarlikni tashkil etishning me’yoriy manbalaridan biri sifatida ko‘rsatilgan. 2026-yilgi PQ-303-son qaror amaliy kompetensiyalarni shakllantirish, raqamli texnologiyalardan foydalanish va kadrlar tayyorlash tizimini uzluksiz rivojlantirish yo‘nalishini belgilaydi. Shu bois mavjud dastur va ichki tartiblarning aniq talablariga rioya qilgan holda raqamli modullarni bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiq.

Taklif etilayotgan aralash model uch bosqichdan iborat. Avval raqamli platformada nazariy tayyorgarlik va ssenariy oldi yo‘riqnomasi berilib, uskuna, xavfsizlik hamda baholash mezonlari

tushuntiriladi. Keyin VR yoki interaktiv video muhitida vaziyatli mashq bajariladi. So‘ng instruktor nazoratida poligon, sport zali yoki maxsus maydonchada tegishli jismoniy amallar bajarilib, simulyatsiyadagi qaror va real harakat taqqoslanadi. Har bir sikl qisqa tahlil va navbatdagi mashg‘ulot maqsadini belgilash bilan yakunlanadi.

Raqamli monitoring shaxsiy rivojlanish profiliga xizmat qilishi mumkin. Unda faqat zarur ko‘rsatkichlar: mashg‘ulotga qatnashish, standart mashqlar natijasi, texnik bajarish mezonlari, ssenariydagi qarorlar va qayta aloqa qayd etiladi. Ma’lumotlardan foydalanish vakolat asosida cheklanib, saqlash muddati va maqsadi belgilanadi; ma’lumotlar shifrlanadi, ko‘rish va o‘zgartirish holatlari qayd qilinadi. Ochiq maqolada xizmat ssenariylarining nozik tafsilotlari yoki shaxsiy fiziologik ma’lumotlar keltirilmaydi.

Baholash mezonlari va joriy etish shartlari

Integratsiya samarasini qurilmalar soni yoki mashg‘ulot vaqti bilan o‘lchash yetarli emas. Baholash to‘rt guruh ko‘rsatkichini qamrab olishi mumkin:

(1) jismoniy o‘zgarish – chidamlilik, harakat barqarorligi va standart mashq natijasi; (2) vazifaviy mahorat — ssenariyda talab etilgan harakat va xavfsizlik tartibini bajarish; (3) qaror sifati – vaziyatni anglash, mutanosiblik, muloqot va izchillik; (4) o‘qitish sifati – resurs sarfi, takrorlash imkoniyati, tinglovchilar fikri va instruktor tayyorgarligi. Natijani boshlang‘ich va davriy o‘lchovlar bilan solishtirish dastur ta’sirini xolisroq baholashga yordam beradi.

Joriy etishni kichik tajriba guruhidan boshlash, mashg‘ulot maqsadlarini mutaxassislar bilan ishlab chiqish va ssenariylarni milliy huquqiy talablarga muvofiq ko‘rib chiqish lozim. Sinovda foydalanuvchi tajribasi, texnik uzilishlar, VR noqulayliklari, ma’lumotlar xavfsizligi va baholashning xolisligi kuzatiladi. Keyingi qarorlar o‘lchangan natijaga tayanishi kerak. Texnologiya real jismoniy mashq, instruktor nazorati va salomatlikni himoya qilish tamoyillarini siqib chiqarmasligi zarur.

Tashkiliy jihatdan instruktorlarni raqamli pedagogikaga o‘qitish, zal va poligonlarning texnik imkoniyatini baholash, o‘zbek tilidagi ssenariy va o‘quv interfeysini tayyorlash zarur. Dastlab video tahlil, elektron natija qaydi va sodda harakat sensorlaridan foydalanib, xarajatni bosqichma-bosqich rejalashtirish mumkin. VR vositalari esa o‘quv maqsadi aniq bo‘lgan holatlarda sinovdan o‘tkaziladi.

Xulosa

Jismoniy va jangovar tayyorgarlikka axborot texnologiyalarini integratsiya qilish xodimlarda harakat ko‘nikmasi, vaziyatni baholash va ruhiy barqarorlikni birgalikda rivojlantirishga yordam beradi. Xalqaro manbalar VR va simulyatorlar xavfsiz takrorlash, stress sharoitida mashq qilish va natijalarni qayd etish imkonini berishini ko‘rsatadi. Samaradorlik ssenariyning pedagogik asoslanganligi, baholashning shaffofligi va real mashg‘ulot bilan bog‘lanishiga bog‘liq.

Milliy tizim uchun raqamli yo‘riqnoma, xavfsiz simulyatsiya, instruktor nazoratidagi real mashq va dalilga asoslangan qayta aloqani birlashtiruvchi model taklif qilindi. PQ-303-son qaror bu yo‘nalishni sinash uchun tashkiliy zamin yaratadi. Keyingi tadqiqotlarda tajriba mashg‘ulotlari samaradorligini taqqoslab baholash, mahalliy ssenariylar bankini yaratish va shaxsiy ma’lumotlarni himoyalash talablarini mustahkamlash lozim.

SPORT MAKTABLARIDA JISMONIY TAYYORGARLIK SIFATINI OSHIRISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI: ILG‘OR XORIJIY TAJRIBA VA MILLIY YONDASHUVLAR INTEGRATSIYASI

Umarov Ravshan Maxsutaliyevich
Toshkent shahar Bektemir tumani 2-son sport maktabi direktori

Annotatsiya. Maqolada sport maktablarida o‘quvchi-sportchilarning jismoniy tayyorgarlik sifatini oshirishning nazariy asoslari, metodik mexanizmlari va boshqaruv omillari o‘rganiladi. Tadqiqotning maqsadi yoshga va individual rivojlanishga mos yuklama, bosqichli tayyorgarlik, monitoring hamda xavfsiz sport muhitini birlashtiruvchi integratsiyalashgan modelni asoslashdan iborat. Materiallar sifatida O‘zbekistonning sport-ta’limga oid normativ hujjatlari, Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tavsiyalari, Xalqaro olimpiya qo‘mitasi konsensuslari va sport pedagogikasi bo‘yicha ilmiy ishlardan foydalanildi. Hujjatli-kontent tahlil, qiyosiy tahlil va nazariy modellashtirish usullari qo‘llandi. Natijada baholashning besh o‘lchami, rejalashtirishning to‘rt bosqichi hamda muassasa darajasida amalga oshiriladigan sifatni boshqarish sikli taklif etildi. Mazkur natijalar nazariy-metodik xususiyatga ega; sport maktabida tajriba-sinov o‘tkazilgani yoki samaradorlikning statistik isbotlangani da’vo qilinmaydi.

Kalit so‘zlar: sport maktabi, jismoniy tayyorgarlik, uzoq muddatli sport rivojlanishi, individuallashtirish, monitoring, yuklama, seleksiya, xavfsizlik, metodik integratsiya.

Kirish. Sport maktablarining vazifasi faqat yuqori natijali sportchini saralash bilan chegaralanmaydi. Ular bolalar va o‘smirlarning harakat madaniyatini shakllantirish, sog‘ligini mustahkamlash, muntazam mashg‘ulotga barqaror qiziqish uyg‘otish hamda istiqbolli sportchilarni ilmiy asosda tayyorlashga xizmat qilishi kerak. Jismoniy tayyorgarlik sifati shuning uchun bir martalik musobaqa natijasi emas, balki rivojlanish dinamikasi, mashg‘ulotga qatnashish, harakat texnikasi va sog‘lomlikni qamrab oluvchi ko‘p komponentli tushunchadir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6-iyundagi PQ–268-son qarori sport maktablari tizimini takomillashtirish, seleksiya va tayyorlov mexanizmlarini rivojlantirishning muhim normativ asosidir [1]. Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 19-noyabrdagi 735-son qarori esa jismoniy faollik va ommaviy sportni qo‘llab-quvvatlash bilan bog‘liq vazifalarni belgilaydi [2]. Ushbu ikki yo‘nalish sport mahorati bilan ommaviy ishtirok o‘rtasidagi uzviylikni taqozo etadi.

Xalqaro tadqiqotlarda yosh sportchi tayyorgarligini shunchaki kattalar mashg‘uloti hajmini kamaytirish yo‘li bilan tashkil qilish yetarli emasligi ko‘rsatiladi. Xalqaro olimpiya qo‘mitasining 2015-yilgi konsensusida bolalarning jismoniy, psixologik va ijtimoiy rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish, ortiqcha zo‘riqish xavfini kamaytirish va uzoq muddatli ishtirokni qo‘llab-quvvatlash muhimligi ta’kidlanadi [4]. 2024-yilgi hujjatda ham yosh sportchilar farovonligi va xavfsiz, barqaror rivojlanish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [5].

Muammo shundaki, amaliyotda tayyorgarlik sifati ko‘pincha normativni bajarish yoki musobaqadagi o‘rin bilan o‘lchanadi. Bunday yondashuv moslashuv sur’ati, harakat sifatlari muvozanati, organizmning tiklanishi, psixologik holat va qatnashuv muntazamligini to‘liq aks ettirmaydi. Bundan tashqari, turli sport turlarining talablari, murabbiylar malakasi, moddiy-texnik sharoit va bolalarning biologik yetilishi bir xil bo‘lmaydi.

Tadqiqot vazifalari: (1) jismoniy tayyorgarlik sifatining tarkibiy ko‘rsatkichlarini aniqlash; (2) xorijiy ilmiy yondashuvlar va milliy normativ vazifalarni qiyoslash; (3) sport maktabi miqyosida joriy etiladigan integratsion modelni ishlab chiqish; (4) uning amaliy sinovini baholash mezonlarini taklif etish.

Tadqiqot materiallari va metodlari. Tadqiqot nazariy-tahliliy dizaynga ega. Unda PQ–268-son va 735-son hujjatlarning sport tayyorloviga taalluqli qoidalari, JSSTning 2020-yilgi jismoniy faollik bo‘yicha ko‘rsatmalari, IOC va NSCAning yosh sportchilar haqidagi konsensus hamda pozitsion hujjatlari o‘rganildi [1–7]. Empirik kuzatuvlar, ishtirokchilar tanlanmasi yoki eksperimental guruhlar mazkur ish doirasida shakllantirilmagan.

Hujjatli-kontent tahlil yordamida manbalardan bir xil mazmundagi prinsiplar yoshga moslik, individual farqlar, xavfsizlik, tizimlilik va monitoring ajratildi. Qiyosiy tahlilda xalqaro tavsiyalarning qo‘llanish shartlari mahalliy sport maktabining o‘quv guruhlari, trenerlar tarkibi va mavjud resurslari bilan solishtirildi. Nazariy modellashtirishda “kirish diagnostikasi reja mashg‘ulot oraliq baholash tuzatish” sikli tuzildi.

Tahlil birligi sifatida alohida normativ yoki ilmiy tavsiyaning mazmuniy qoidasi olindi. Har bir qoida uch savol orqali ko‘rib chiqildi: u nimani yaxshilaydi, qanday xavfni kamaytiradi va sport maktabida qanday o‘lchanadi? Ushbu yo‘l natijalarni asossiz umumlashtirishdan saqlaydi. Manbalar maqolaning oxirida bibliografik rekvizitlar va tekshiriladigan elektron havolalari bilan berildi.

Jismoniy tayyorgarlik sifatini operatsion tushuncha sifatida quyidagi besh yo‘nalishda baholash taklif qilindi: (a) tayanch harakat sifatlari va texnik ko‘nikmalar dinamikasi; (b) mashg‘ulotlarga muntazam qatnashish; (c) yuklama va tiklanish muvozanati; (d) xavfsizlik va salomatlikka oid cheklovlarga rioya etish; (e) o‘quvchi-sportchining motivatsiyasi hamda sport faoliyatida davomiyligi. Alohida sport turida ushbu ko‘rsatkichlarning nisbiy ahamiyati trener va tibbiy mutaxassislar tomonidan aniqlashtiriladi.

Natijalar. Manbalarni qiyoslash shuni ko‘rsatdiki, JSSTning jismoniy faollik tavsiyalari aholining sog‘lig‘ini qo‘llab-quvvatlashga, NSCA va IOC yondashuvlari esa bolalar va o‘smirlarning xavfsiz, uzoq muddatli sport rivojlanishiga urg‘u beradi [3–7]. Ularning maqsadlari bir xil emas, shu sababli sog‘lom turmush uchun belgilangan harakat me’yorlarini bevosita sport mashg‘ulotining yuklama normasi sifatida talqin qilish noto‘g‘ri.

Milliy normativ asos sport maktabi uchun tashkiliy imkoniyat yaratadi: seleksiya, guruhlarni shakllantirish, sportni ommalashtirish va resurslardan foydalanish [1, 2]. Xalqaro ilmiy manbalar mazkur imkoniyat qanday pedagogik prinsiplar asosida amalga oshirilishi kerakligini tushuntiradi. Demak, integratsiya chet el dasturini to‘liq ko‘chirish emas, ilmiy prinsiplarni milliy tashkiliy tizimga moslashtirishdan iborat.

Birinchi tarkibiy blok – boshlang‘ich diagnostika. Har o‘quv yili boshida sportchining yoshi, sport tajribasi, mashg‘ulotga qatnashish imkoniyati, asosiy harakat ko‘nikmalari va tibbiy cheklovlari qayd etiladi. Harakat sifati va jismoniy ko‘rsatkichlar sport turi xususiyatiga mos testlarda baholanadi. Test natijalarini talqin qilishda tengdoshlar orasidagi biologik yetilish farqlarini inobatga olish zarur [4, 6].

Ikkinchi blok – individuallashtirilgan rejalashtirish. Guruh uchun umumiy maqsad saqlangan holda murakkablik, hajm, intensivlik va tiklanish elementlari sportchining tayyorgarligiga moslashtiriladi. NSCAning uzoq muddatli rivojlanish konsepsiyasi harakat malakasi, kuch, tezlik, koordinatsiya va chidamlilikni yosh va tajribaga mos, bosqichli rivojlantirishga asoslanadi [6]. Shuning uchun erta ixtisoslashuvga doir qarorlar har bir sport turining talabini, bola manfaatini va xavfsizlik omillarini hisobga olishi lozim.

Uchinchi blok – mashg‘ulot jarayonining pedagogik sifati. Murabbiy mashqlarni tushunarli ko‘rsatadi, texnik xatolarni tahlil qiladi, qayta aloqani ta’minlaydi va mashg‘ulotni qiziqarli, lekin tartibli tashkil etadi. Har bir mashg‘ulot maqsadi, asosiy mashqlar, subyektiv zo‘riqish,

mashg‘ulotdan keyingi holat va kelgusi dars uchun tuzatishlar qisqa elektron yoki qog‘oz jurnalga kiritiladi.

To‘rtinchi blok – monitoring va tuzatish. Rejalashtirilgan muddatlarda test ko‘rsatkichlari va individual o‘sish trayektoriyasi solishtiriladi; qatnashuv pasayishi, doimiy charchoq yoki og‘riq kabi holatlar qayd qilinadi. Bunda yuqori natija ortidan xavfli yuklamalarni sun’iy oshirish emas, bosqichma-bosqich pedagogik qaror qabul qilish ustuvordir.

Beshinchi blok – boshqaruv va hamkorlik. Direktor metodik yig‘ilishlar, trenerlarning o‘zaro dars tahlili, inventar va inshoot xavfsizligi, ota-onalar bilan muloqot hamda zarur tibbiy ko‘mak uchun mas’uliyat taqsimotini belgilaydi. Natijada sportchining tayyorgarligi faqat trenerning alohida tajribasiga emas, muassasaning sifatni boshqarish madaniyatiga ham tayana boshlaydi.

Taklif etilgan modelni sinashda bitta universal reytingdan ko‘ra ko‘rsatkichlar paneli maqsadga muvofiq. Birinchi indikator – dastlabki va keyingi testlar o‘rtasidagi individual o‘zgarish, bunda mashq texnikasi va yosh xususiyatlari hisobga olinadi. Ikkinchisi – mashg‘ulotga qatnashish ulushi, uchinchisi – rejalashtirilgan mashg‘ulotlarning amalda bajarilishi, to‘rtinchisi – jarohat yoki sog‘liq sababli uzilish holatlari, beshinchisi – o‘quvchi va ota-ona fikr-mulohazasi.

Mezonlar namunasi sifatida qatnashuv ulushi = qatnashilgan mashg‘ulotlar soni / rejalashtirilgan mashg‘ulotlar soni × 100%; individual o‘zgarish = keyingi ko‘rsatkich − boshlang‘ich ko‘rsatkich kabi oddiy hisoblash usullari tavsiya etiladi. Biroq natija o‘sishi doim ham sifat oshganini anglatmaydi: testning ishonchliligi, o‘lchash sharoiti, sportchining o‘sish davri va texnika bir xilligi tekshirilishi kerak.

Metodik tizimni joriy etish ketma-ketligi to‘rt bosqichdan iborat: tayyorgarlik auditini o‘tkazish; trenerlar uchun yagona kuzatuv kartasini tasdiqlash; bir yoki bir nechta guruhda pilot qo‘llash; natijalarni muhokama qilib, ishchi standartni takomillashtirish. Bosqichlarning aniq davomiyligi muassasa sport taqvimi, kontingenti va mavjud imkoniyatlari asosida belgilanadi. Bu taklif normativ hujjatdagi majburiy jadval emas, muallif tomonidan ishlab chiqilgan boshqaruv modelidir.

Taklif qilinayotgan integratsiya modelining afzalligi pedagogik va boshqaruv qarorlarini yagona dalillar tizimiga bog‘lashidir. Xorijiy ilmiy yondashuvlar sportchi uchun moslashuvchan, uzoq muddatli tayyorgarlikni qo‘llab-quvvatlaydi [4–7]; milliy me’yoriy hujjatlar esa sport-ta’lim tashkilotining ijtimoiy va institutsional vazifalarini belgilaydi [1, 2]. Ikkalasini uyg‘unlashtirish natijasida yuqori natija bilan sog‘lom ishtirok o‘rtasidagi ziddiyatni kamaytirishga qaratilgan dastur shakllanadi.

Faigenbaum va hammualliflarning qarashlariga ko‘ra, yoshlar bilan kuch yo‘nalishidagi mashqlar to‘g‘ri o‘rgatilgan, nazorat qilinadigan hamda yoshga mos dastur doirasida tashkil etilishi kerak [7]. Biroq ushbu tamoyil har bir o‘quvchi-sportchiga bir xil og‘irlik va takrorlar sonini tavsiya etish degani emas. Sportning texnik-taktik o‘ziga xosligi, avvalgi tayyorgarlik va organizmning tiklanish imkoniyati asosiy farqlovchi omillardir.

Yosh sportchilar ustida ishlashda “ko‘proq mashq – ko‘proq natija” degan soddalashtirilgan tasavvur xavflidir. Xalqaro olimpiya qo‘mitasi konsensuslari sportchining umumiy farovonligi, ruhiy holati, ta’lim va oilaviy hayoti bilan mashg‘ulotlarning uyg‘unligiga e’tibor qaratadi [4, 5]. Mahalliy sharoitda buni trener, sport maktabi ma’muriyati, ota-ona va zaruratda tibbiyot mutaxassisi o‘rtasidagi ochiq aloqa orqali ta’minlash mumkin.

Sport maktabi direktori nuqtayi nazaridan sifatni oshirishning eng maqbul vositalaridan biri ichki metodik nazoratni jazolovchi tekshiruv emas, kasbiy o‘rganish mexanizmiga aylantirishdir. Trenerlar bir xil testni har xil sharoitda o‘tkazsa, solishtiriladigan ma’lumot hosil

bo‘lmaydi. Shu sababli test protokollari, qayd shakllari va xulosalarni muhokama qilish davriyligi muassasa ichida standartlashtirilishi zarur.

Tadqiqotning asosiy cheklovi – taklif etilgan model sport maktabi sharoitida eksperimental tekshiruvdan o‘tkazilmaganidir. Shu bois uning samaradorligi haqida foizli o‘sish, statistik ahamiyat yoki boshqa sababiy da’vo berish ilmiy jihatdan o‘rinli emas. Keyingi tadqiqotlarda boshlang‘ich ko‘rsatkichlar mos bo‘lgan guruhlarni kuzatish, xavfsizlikni ustuvor qo‘yish va tegishli ruxsat hamda roziliklarni olish tavsiya etiladi.

Xulosa. Sport maktablarida jismoniy tayyorgarlik sifatini oshirish sportchining individual taraqqiyoti, pedagogik jarayon sifati va muassasaning tashkiliy boshqaruvini birlashtiruvchi ko‘p darajali masaladir. Tahlil natijasida quyidagi xulosalar shakllantirildi. Birinchidan, tayyorgarlik sifatini faqat musobaqadagi natija yoki bitta jismoniy normativ orqali baholash yetarli emas; ko‘rsatkichlar tizimiga harakat ko‘nikmasi, qatnashuv, tiklanish va xavfsizlik kiritilishi zarur.

Ikkinchidan, xalqaro tajribadan sportchilarning yoshiga mos mashg‘ulotni tashkil etish, bosqichli rivojlanish, individual monitoring va xavfni boshqarish tamoyillarini olish maqsadga muvofiq. Ularni respublikaning mavjud sport-ta’lim tuzilmasi, me’yoriy talablar va resurslardan kelib chiqib moslashtirish kerak. Uchinchidan, taklif etilgan besh blokli model sport maktabida kirish diagnostikasi, rejalashtirish, sifatli mashg‘ulot, monitoring hamda boshqaruv hamkorligini uzviy bog‘laydi.

To‘rtinchidan, sport maktabi rahbariyati trenerlar uchun metodik seminar, yagona baholash protokoli, xavfsiz mashg‘ulot muhiti va ota-onalar bilan muntazam kommunikatsiyani ta’minlashi lozim. Beshinchidan, modelni amaliyotga tatbiq etishdan oldin pilot tekshiruv, monitoring mezonlari va natijalarni xolis baholash rejasi ishlab chiqilishi muhim.

Amaliy tavsiyalar. Birinchi navbatda sport maktabining barcha o‘quv guruhlari uchun sport turiga mos diagnostik kartalar va o‘lchash protokollari ishlab chiqilishi; trenerlar o‘rtasida ma’lumotni bir xil qayd etish tartibi kelishilishi lozim. Har bir guruhning yillik rejasida yuklama, texnik tayyorgarlik, tiklanish va nazorat bosqichlari aniq ko‘rsatilishi maqsadga muvofiq.

Qaydlar uchun

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI

MALAKA OSHIRISH INSTITUTI

ICHKI ISHLAR ORGANLARI TIZIMIDA JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIK: XALQARO TAJRIBA VA MILLIY AMALIYOT UYG‘UNLIGI

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari

Sahifalivchi: *S.X. Mirjamolov*
Texnik muharrir: *N.Z. Tasimov*

Bosishga ruxsat etildi 04.11.2026 y. Nashriyot hisob tabag‘i 15,8.
Adadi 50 nusxa. Buyurtma № 080. Bahosi kelishilgan narxda

O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti,
100213. Toshkent shahri H.Boyqaro ko‘chasi, 27a-uy